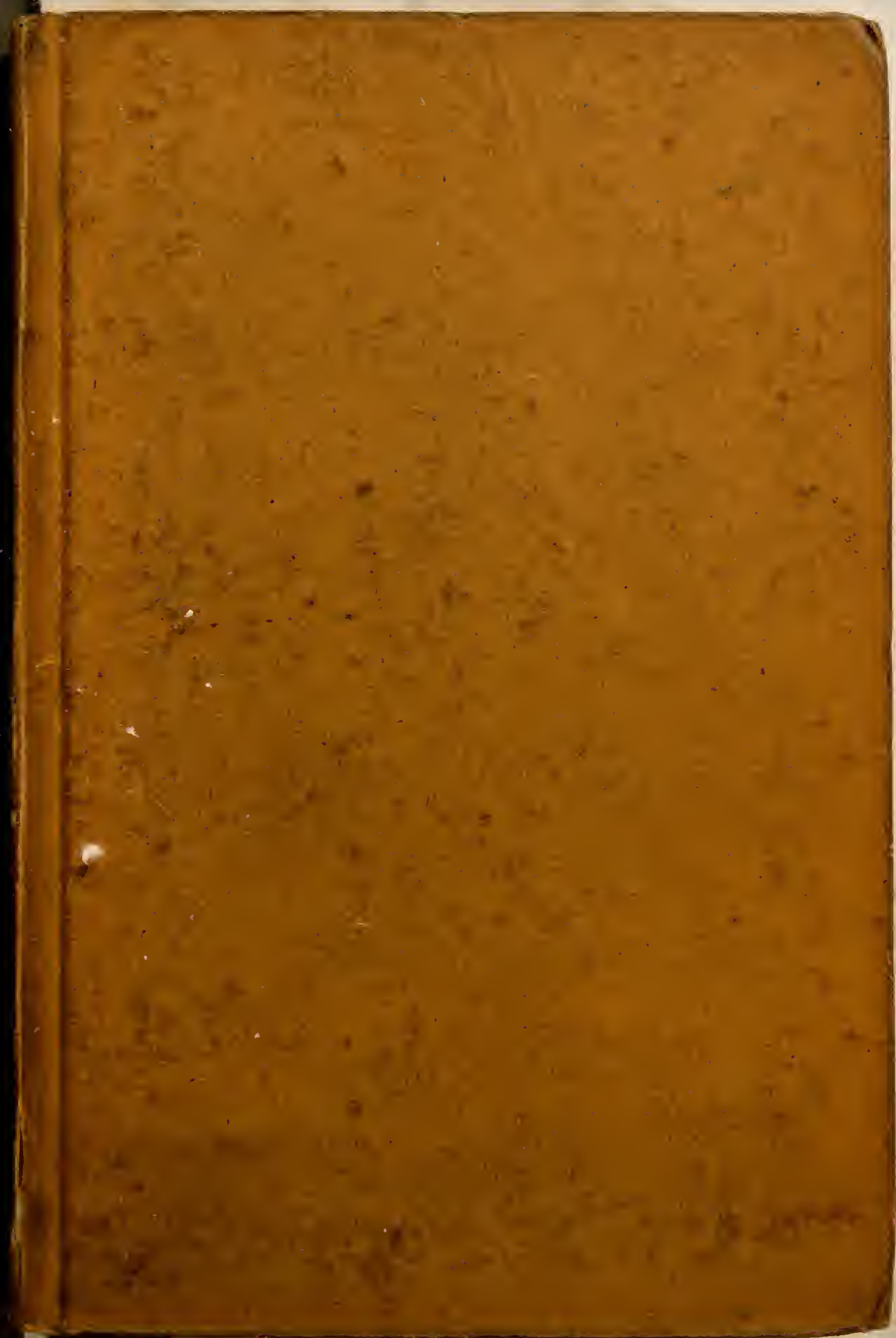

SCRIPTORUM CLASSICORUM

DE

PRAXI MEDICA

NONNULLORUM

OPERA COLLECTA.

VOLUMEN UNDECIMUM.

Parisiis, rue de l'école de médecine, No. 4., apud J. B. Baillière.

Londini, 3 Bedford Street, Bedford Square, apud J. B. Baillière.

Amstelodami, apud Mueller et Soc.

Viennae, apud J. G. Heubner.

LIPSIAE,

EX OFFICINA HIRSCHFELDII.

BERNARD. RAMAZZINI

OPERA MEDICA.

EDITIONEM RELIQUIS
EMENDATIOREM ET VITA AUCTORIS AUCTAM

CURAVIT

JUSTUS RADIUS

PROFESS. MED. PUBL. EXTRAORD. ET PLUR. SOCIET.
ERUD. SODALIS.

TOMUS PRIMUS.

LIPSIAE, SUMPTIBUS LEOPOLDI VOSSII.
MDCCCXXVIII.

PRAEFATIO
EDITORIS LIPSIENSIS.

Duae res nostris prioris aevi medicorum editionibus secundae fuisse non sine causa videntur. Novus enim eorum exitus, quo nunc commissae sunt publico erudito, et accessus ad medicorum palatia tales fuerunt, ut institutum nostrum a viris in medicina praestantissimis probatum esse statuamus. Quae quidem honorifica comprobatio effecit, ut quod opus bibliopolae sua sponte gratum esset, id ei nunc dilectissimum factum sit, et me ipsum impulit, ut majorem etiam ei diligentiam, assiduitatem, et quidquid temporis vacaret, impenderem. Haec causa est, ut opere Morgagniano de sedibus atque causis morborum ad finem nondum perducto, jam de alio auctore edendo cogitaremus, atque simul Ramazzinum amplectaremur, cujus opera saepissime edita et multum in alias linguas

translata medicis non solum utilissima sed etiam gratissima semper fuerunt, et, ut spero, etiam posteris erunt. Quod quidem merito; nam praeter observationes e puro naturae fonte petitas illas, quas literis mandavit, et rectum de aliorum sententiis et praeceptis judicium, quod ubique fere scite et libere fecit, tantamque simplicitatem in morbis bene observatis bene tractandis, ut jure optimo medicus vere Hippocraticus dici possit, linguae quoque puritatis et elegantiae fuit studiosissimus, tantoque stylum lepore impertivit, ut nemo, nisi artis medicae plane expers, non contentus ab ejus lectione recedat. Illud quidem verum est, locos aliquos inveniri consueta concinnitate destitutos, praesertim in iis tractatibus, quos provecto jam senio composuit, sed hi facillime a quovis lectore emendabuntur, et tanto viro, ceterum maximam vitae partem valetudinario, condonabuntur.

In editione curanda mihi hoc normae sumseram, primum ut innumeris operarum vitiis deletis, quibus omnes editiones, quas mihi comparare licuit, conspurcatae sunt, textum purgatiorem exhiberem. Mirum profecto est, quomodo ejusmodi saltem errores, qui facillime primo intuitu deprehenduntur, per omnes editiones, quasi de industria id factum sit, propagati

sint. Ita, ex. gratia, in omnibus editionibus, etiam a biographis BARTHOL. RAMAZZINO et F. G. BOISSEAUO *) auctor libri ceteroquin notissimi: *de vitae sobriae commodis*, CORNELIUS vocatur, cum verum ejus nomen CORNARUS sit; quod vitium haud dubie ex siglo, quo RAMAZZINUS noster in manuscripto conficiendo usus est, ortum duxit. Quare ingenue mihi fatendum est, non multum abfuisse, quin ipse hunc errorem propagarem; nam licet CORNARI nomen mihi non esset ignotum, tot tamen virorum ac praesertim RAMAZZINI nepotis auctoritate nixus, vitii investigatione supersedere posse putaveram, donec NEUBERTI, viri amicissimi et ornatissimi, sagacitas sphalma odorata esset, quo monitus ipse pervidi, CORNELIUM in CORNARUM esse mutandum.

Deinde hoc habui propositum, ut citata suo loco detrusa apte reponerem, et quae ex memoria modo depromta videbantur, ita allegarem, ut ab unoquoque facili negotio reperiri possint. Auctor enim ceterum praestantissimus nimis indulsit consuetudini suae et antecedentis aetatis, quae citatos versus in margine

---

*) Dictionaire des sciences méd. Paris. apud Panckoucl Partie Biographie médicale. Tome VI. pag. 533.

adscriberet, nullis signis indicans, quibus verbis adjungenda essent. Unde factum est, ut postea, cum typothetae saepissime inepte necterent iis locis, quibus minime convenirent, maxima confusio oboriretur. Nec Genevensis quidem editor, qui, quantum scio, primus literis adhibitis citata textui interposita esse, sed errores non plane exsulare voluit, quos posteri editores ad unum omnes ne loco quidem suo moveri maluerunt. Accedit, quod RAMAZZINUS ipse felicissima memoria a natura donatus, maximeque in optimorum librorum lectione versatus, memoriae suae fidens et accuratiori notatione supersedens plures locos ita allegavit, ut aut difficile aut plane non reperiantur. Quare operae pretium duxi eorum plurimos denuo comparare, et novos nonnullos adjicere, quos discriminis causa uncis conclusi. In Graecorum medicorum operibus allegandis usus sum editione a cel. KUEHNIO, praeceptore meo summe venerando, curata.

Praeterea omni, qua par est, opera insudavi, ut interpunctionem, in omnibus fere editionibus tum ineptam tum prorsus neglectam, ad intelligendum faciliorem redderem.

Indicem quoque locupletissimum et usui bene accommodatum subjunxi, in quo conficiendo

prioribus quidem editionibus usus sum, sed eorum indices multis locis augendo et immutando ad faciliorem usum aptavi, seu potius plane novum feci.

Denique brevem historiam literariam, in prioribus editionibus frustra desideratam, concinnavi, cujus ope lector benevolus non solum ordinem cognoscat, quo auctor sua opera typis commiserit, sed variarum etiam editionum, quae deinceps prodierunt, notitiam adsciscat.

In ordinandis auctoris tractatibus, non temporis, quo conscripti sunt, sed similitudinis, quae argumentis inest, rationem habui, orationes scilicet orationibus etc. jungendo.

Vitam, quam scripsit Bartholomaeus Ramazzini auctoris nepos, memoria tenens locum Plinii junioris: *hoc ipsum amantis esse, non honorare amicum laudibus*, pluribus locis contraxi, quippe in qua repetenda non prolixitate, sed, omissis huc non pertinentibus, brevitate sermonis et Ramazzino et lectoribus consultum fore putarem.

Haec fere sunt, quae Ramazzini lectoribus futuris de hac mea editione nota esse vellem,

qui, si me in pari cum Ramazzino favoris et amicitiae loco posuerint, de me immortaliter meritos esse putabo. Scripsi Lipsiae mense Januario A. R. S. cIↃIↃCCCXXVIII.

VITA
BERNARDINI RAMAZZINI.

Bernardinus Ramazzinus nonis novembris anno salutis nostrae 1633. natus est Carpi, in regionis Cispadanae civitate, quae decimo circiter a Mutina distat lapide, ac ditioni principum Estensium subjecta est. Parentes habuit Bartholomaeum Ramazzinum et Catharinam Federzoniam, honestos suae patriae cives. Ibidem in academia patrum societatis Jesu maxima parentum diligentia in latinis literis institutus fuit, quantum exspectari poterat ab egregiae indolis adolescente; circiter decimum et nonum aetatis annum ad ceteras artes sibi comparandas Parmam profectus est, ibique philosophiae operam dedit, eoque studio per triennium absoluto universae doctrinae, quam ingenio hauserat, theses publico certamini exposuit, unde non parum laudis ac gloriae retulit. Expedito, quoad rem philosophicam, negotio, incertus ac dubius nutabat animo, num juris immenso mari se committeret, an medicinae vacare tutius foret, et quod illum fortassis ad aliquod reipublicae medicae bonum fortuna delegerat, sepositis omnibus, quae obstabant, forsan et vincente genio, arti medicae sedulo incubuit, ac per triennium se totum dedit, ex quo postea anno 1659. die 21. mensis februarii, in suorum studiorum complementum, philosophiae et medicinae doctorali laurea in eadem Parmensi academia decoratus fuit.

Ut autem theoriae medicae practicum associaret judicium, sine cujus adminiculo medicorum aegrotant ingenia, Romam, veluti in magnum urbis theatrum, proficiscitur, ac sub eruditissimo medico Antonio Ma-

RIA RUBEO praxin medicam didicit, ut ipse etiam testatur in sua constitutione epidemia rurali apud Mutinenses, quam anno 1690. Mutinae typis evulgavit. Praefatus enim ejus praeceptor ANTONIUS MARIA RUBEUS filius fuit celeberrimi illius HIERONYMI RUBEI Ravenatensis, archiatri quondam Clementis octavi summi pontificis (ut refert eques MANDOSIUS in suo opere *de archiatris pontificum*, ubi de ejus quoque filio ANTONIO MARIA mentionem habet), qui elegantissimam Ravenatensem historiam latine conscripsit, ac librum de destillatione nec non aurea in CORNELIUM CELSUM commentaria nobis reliquit.

Sub tanto igitur praeceptore Romae instructus, ac ad bene medendum dispositus, ejusdem consilio ac favore Roma egreditur, et ad Castri ducatum se contulit, ubi conductus a populo Canini et Martae per aliquot annos non sine utilitate aegrorum praxin medicam exercuit; sed ob parum prosperam valetudinem, qua frui raro in ipsa juventa ei concessum fuit, illic diutius commorari, et medicinam facere non potuit. Quare, cum *pessimum sit*, referente CELSO, *quod aegrum facit*, coelum mutare et Carpensem invisere decrevit, ut sibi firmiorem compararet valetudinem.

In patriam igitur reversus, post exiguum temporis nativi aëris secundam auram persensit, quippe enervato regio morbo, ex diuturnis quartanis contracto, non pancratice quidem statim valere, sed tamen satis commode se habere coepit.

In hoc igitur valetudinis neutro statu FRANCISCAM RICHIAM, e perantiquis suae patriae civibus ortam, sibi junxit, e quo matrimonio vires ipsi auctae, ac salubrior inde vita processit. Mira inter illos concordia, donec vixerunt, atque inde natae feminae duae et masculus unus; filio octimestri sublato, superstites filiae decenter nuptae, quarum una sterilis fuit, altera satis fecunda, quae in septimo partu, anno tertio, ni fallor, quo professorium munus Patavii exercebat, maximo ejus dolore e vita decessit.

Cum haec ita, ut ad rem revertar, se haberent, in patria efficere non potuit, quin in aegris curandis operam daret; assiduo enim a suis concivibus accersebatur, ut ipsis medicinam faceret. Ob hanc ergo causam et ob patriae amorem et ex concivium preci-

bus praeter ejus intentionem per plures annos in patrio solo medicum egit. Contigit autem, ut cum quibusdam nobilibus Mutinensibus, quorum curationi saepius intererat, dum quotannis tempore aestivo ruri agerent, in agro Carpensi familiaritatem ac foedus iniret, ac praesertim cum marchione Alphonso Molza, tunc temporis civitati Carpensi praefecto, qui satis cognita ejus indole ac morum candore illum intime dilexit. Itaque ejusdem praecipue marchionis auspicante consilio aliorumque Mutinensium, inter quos etiam eminebat marchio Annibal Fuscherus, Mutinam se recepit, eamque urbem quadragesimo circiter aetatis suae anno, hoc est anno 1671., in patriam sibi elegit.

Minime tamen dissimulandum, ut fert rerum humanarum conditio, non sine aliqua suspicione nutantis scientiae novus iste medicae artis miles ab illis professoribus, qui eo tempore medicinam cum laude Mutinae factitabant, exceptus est, ita ut quasi inter aemulationis stimulos propriam in re medica coactus saepe fuerit probare industriam, ac per varias aegrorum curationes se illis rationalem medicum aperire. Ut autem horum professorum animos, qui bonis ejus principiis clam obstare videbantur, illicio aliquo sibi obstringeret, variis elucubrationibus cum Latinis tum Italicis sensim in sui amorem aut saltem aestimationem pellicere sategit. Itaque consuens, quae ex Virgilio collegerat, centonem conscripsit, et una cum quibusdam aliis poëmatibus Italicis in laudem Ludovici XIV., Galliarum regis, Mutinae typis commisit, occasione illius belli, quod tunc in Siculos et Batavos fervebat, ac illum in Galliam transmisit, ut ab amico et concive suo Hercule Manzerio, abbate de Orilia, qui pro serenissimo Francisco II., Mutinensium duce, Lutetiae Parisiorum residebat, regiis oculis subjiceretur. Non segnem se in eo negotio praestitit Manzerius, siquidem memoratum centonem, tamquam consanguinei sui partum, regi obtulit, quamquam congiarium, quod ipsi a regia liberalitate delatum fama (verane, an falsa ignoro) nunciavit, ad Ramazzini manus nunquam pervenit.

Dum autem quadam die ad invisendos aegros, ejus curationi commissos, per urbem discurreret, forte fortuna ab amico interpellatus fuit, ut titulo saltem

caritatis inviseret aegram male habentem, quam alias curaverat, cujusdam alterius medici curationi concreditam. Difficilem hic primo se noster praebuit, nihilominus Christiani hominis id ratus, atque ut amico complaceret, sine mora accessit ad aegram. Laboraverat mulier saeva pleuritide, quae male judicata empyematica facta erat; unde praedicta mulier, in tali vitae discrimine constituta, remedium aliquod enixe poscebat ab ipso, utpote qui alias felici eventu a magno morbo, Deo dante, ipsam liberaverat. At cubantis faciem satis emaciatam et silicernio proximam prospiciens, cum jam esset trigesimus tertius dies, quo morbi tyrannidem patiebatur, cunctaque empyematis signa essentialia adeo apparerent, ut quasi nullus medicinae faciendae locus superesset, approbando alterius professoris acta in tali casu, thoracis tantum sectionem obiter proponens, solo prognostico aegram dimisit, quae paucis post diebus mortua est. E tali vero aegrotantis inexspectato successu attonitus ac propter iram; totus in fermento medicus, qui ejus curationi primario praeerat, sulphurata forsan ei supponentes antesignani urbis medici, fortassis et illi suppetias ferentes, scriptura quadam manuscripta variis aspersa salibus Ramazzinum nostrum irritavit, quem veluti acta improbantem in exposito casu proponebat. Vix legit hanc facilis adversarii querelam Ramazzinus, cum eam parum firmis inniti rationum fundamentis animadvertit, quare in proprii honoris tutelam, et ad sui defensionem ei ad unguem respondere coactus fuit. Parata itaque pro viribus responsione, eam, nulla interjecta mora, cum adversarii scriptura Mutinae typis tradidit.

Cui breviter ex parte respondit, ac altera scriptura obviam ivit adversarius. Dum autem alteram responsionem instruit Ramazzinus, jamque prelo pararet, jussu sereniss. principis Caesaris Estensis, rescribendi officium ei interdicitur, sicque lis oborta inter eos duos professores silentii peplo involuta fuit.

Instauratum fuerat vertente anno 1678. singulari sereniss. Francisci II., Estensis ducis, beneficentia Sancti Caroli in urbe Mutinensi lyceum scientiarumque omnium academia, in publicum addiscentium commo-

dum fundata. RAMAZZINUS noster antequam eligeretur, omnium votis designatus fuit, ac electus anno circiter 1682. primus in eodem Mutinensi lyceo medicinae theoricae professor, in quo per viginti circiter annos magna discipulorum frequentia sui ingenii et doctrinae experimenta non pauca dedit, et quamplures cum in theoria tum in praxi medica instituit juvenes. Hinc data opportunitate, oratione quadam praefatus est coram sereniss. duce Francisco II. publice, etiam assidentibus totius urbis hominibus doctis, quam postea, ut omnium oculis facilis esset, publici juris fecit.

Dum vero destinato incumbit muneri, ac juvenes artis medicae praeceptis imbuere adnititur, en ejus studiorum alterum se offert diverticulum. Fortuito enim XIV. kalendas augusti, anno videlicet 1681. curationi adstitit marchionissae Mariae Magdalenae Bagnesiae Martellinae, Florentiae claris natalibus ortae, quae, cum primipara feliciter filium esset enixa, ob humorum intus malignum apparatum, improvisa febri correpta est, letalibus ac frequentibus stipata symptomatis, quae omnia in causa fuere, quod secundinam emittere non potuerit, et quamvis in tempore celebratae essent a RAMAZZINO sanguinis missiones, ac statim selectiora in usu revocata remedia, quae in similibus casibus opitulari creduntur a medicis, accersiti quoque fuissent in consilium primarii urbis medici, excellentissimus scilicet ANTONIUS de ABBATIBUS, aulae medicus, et excellentissimus MARCUS ANTONIUS MONTAGUTUS, nihilo secius paucis horis a partu absque secundi partus emissione omnium moerore illustris femina in fata concessit. Erat illa in primo flore juventae, erat primipara; quare ejus infortunium ab omnibus deploratum fuit, ita ut circa ejus inexspectatam mortem diversa verborum licentia nobilium vulgus adstreperet, alii enim obstetricem accusabant, nonnulli vero manuali operatione secundae extractionem statim non fuisse pertentatam a medicis perperam judicantes, nobilem feminam occubuisse asserebant. At defunctae marchionissae maritus ac ejus mater, quos prae ceteris multum percusserat tantae uxoris et nurus jactura, quidquid obganniret vulgus, flocci pendentes, partus et mortis historiam a RAMAZZINO nostro sedulo pro-

curarunt, ut defunctae marchionissae parentes et consanguineos Florentinos de funesto et inopinato successu statim certiores facerent. Honestis eorum petitionibus libentissime indulsit RAMAZZINUS, ac historiam partus et mortis una cum remediis adhibitis in casu ita repentino, ac proprio nomine subscriptam tradidit, quae sine mora Florentiam evolavit. Lecta, et non sine lacrymis a defunctae filiae parentibus funesta narratio excellentissimi ANDREAE MONIGLIAE, magni ducis Hetruriae medici, examini supposita est, qui in illam acri judicio, quo pollebat, censoriam virgulam continuo arripuit, et scriptura quadam manuscripta RAMAZZINI acta improbavit. Hujusce scripturae exemplar vix Mutinam delatum in RAMAZZINI oculos incurrit; at ille bellum fugiens cum homine, cui nulla erat in censura moderatio, rem dissimulare silentio statuebat. Verum excellentissimus MONIGLIA, cui in votis esse videbatur, ne elaborata censura in oblivionem abiret, neve RAMAZZINUS eam se vidisse negaret, curavit, ut per reverendum patrem Benedictum Comum Albae, qui tunc temporis sub-prior erat conventus Sancti Dominici Mutinae, scriptum illud in proprias RAMAZZINI manus tuto perveniret. Itaque, tota denuo censura perspecta ac attente considerata, facile intellexit RAMAZZINUS, quo vergeret MONIGLIAE desiderium ac intentio, nempe ad irritandos solum animos, et comoediam de more texendam. Quare absque ulla amplius dissimulatione, ad serium examen oppositiones ejus et argumenta revocando, censurae responsionem paravit, ac una cum partus et mortis historia praedictae marchionissae defunctae Italico idiomate conscripta Mutinae typis evulgavit anno 1681.

Ob hujusmodi subortam literariam controversiam commota est medicorum Florentinorum respublica, ita ut MONIGLIA, in hac dissensionis labyrintho positus, par pari referre, et Ramazzinianae responsioni rescribere ei pensum incubuit; quo factum est, ut quasi ad triennium producta deinde fuerit inter hos duos professores concertatio isthaec literaria, cum alter in alterutrum rescriberet, et uterque se satis disertum in tam difficili causa defendenda ostenderet. De hac celebri controversia inter MONIGLIAM et RAMAZZINUM honorificam mentionem habet clarissimus ANTON.

Franciscus Bertinus, in suae medicinae vindicatae dialogo primo pag. 51., cum de controversiis medicorum agens suum Vincislaum de ipsa loquentem inducit his verbis: *E quella rissa cosi terribile avvenuta gia fra lo mentovato Moniglia, e Bernardino Ramazzini intorno ad una dama Fiorentina accasata in Modana, con uno di quei marchesi, la quale in solo ott'ore dopo lo scarico del parto sorpresa da maligni e mortali accidenti lasciò di vivere, se bene assistita dal sud. Ramazzini, e da altri principali medicanti di Mod. dove la lasciate? ne andò pure a volo la fama per tutto il mondo?*

Composito hocce bello alacriori deinde animo praxin medicam repetivit Ramazzinus, simulque varia librorum lectione cujuscunque disciplinae, tum Graecae tum Latinae (linguam enim callebat Graecam, quantum medico sufficit), mentem avidius ditare coepit, ac erudire. In toto enim suae vitae cursu fuit semper helluo librorum, et, cum eximia polleret memoria, id, quod notatu dignum animadverterat in libris, quos legerat, compendiose suis discipulis et literatis amicis, cum se offerebat occasio, amice communicabat, ita ut, qui assidua ejus consuetudine fruebantur, et selectis scriptorum cujuscunque generis sententiis nec non poëtarum dictis ac salibus et historicorum narrationibus ab ipso doctiores redderentur, et solo auditu variam sibi compararent eruditionem.

Praeterea nec omisit, quamvis variis aegrorum tricis implicitus, ut magis discipulorum commodo inserviret, identidem vocatus (saepe autem invitabatur) in publicis tum philosophiae tum medicinae circulis argumentari. Rara in illo sermonis proprietas, ubi suas difficultates exponebat, ut non barbarum disputatorem, sed eloquentem philosophum te audire dixisses, et cum a garrulitate nimium abesset, quae potissimum philosophos dedecet, dictionem suam adeo temperabat, et tam argute arguebat, ut defendentium et assidentium philosophorum genio aeque bene occurreret. Imo, ne quid sibi ad absolutam magistri normam deesset, eo discipulos suos comiter adducebat, ut, quidquid in scholis medicis didicissent, publice etiam defendere non erubescerent, quod a quamplurimis ejus discipulis optime institutis pluries factum fuit, ipso pariter Ramazzino assistente.

Erat ille hujusmodi implicitus occupationibus; amoeniores tamen literas nunquam deseruit. Cum enim in hac urbe dissonantium academiae albo esset adscriptus, et singulis fere anni mensibus, praesente serenissimo Francisco II. duce, et aulicorum omnium corona, super designato aliquo problemate academia celebraretur, Ramazzinus modo soluta oratione Italica, modo poëmate aliquo pariter Italico aut Latino loquebatur, ac benevolos ut plurimum ac sibi attentos conciliabat audientium animos. Ut autem aliquod ejus Latinae poëseos specimen habeatur, imo et Italicae, quam aeque bene callebat, inter multa, quae hic inserere possem, nonnulla selegi, *ne millesima pagina surgat*, quae partim in memorata academia recitavit, partim data opportunitate composuit. Itaque non pigeat audire colloquium Parcarum, quod recitavit in morte serenissimae Laurae Estensis, Mutinae Regiique ducissae, quod sic habet:

Aurea concordes ducunt dum stamina Parcae,
Queis Laurae Estensis vita diesque fluunt,
En sentit Clotho contorti pondera fusi,
Atque fere exhaustam jam videt esse colum.
Tunc ait, o Lachesis, jam tempus, ut inclyta demum
Mater Atestini principis astra petat.
Vixit Laura diu, et cursum, quem fata dedere,
Exegit, magnis aequiparanda viris.
Cui Lachesis, quam grande nefas, tam nobile pensum
Rumpere, quod potis est, hanc decorare colum.
Jam vix lustra decem implevit, centum impleat annos
Princeps, Nestoreos vivere digna dies.
Detur at hoc saltem, ut nati nataeque vigentem
Aspiciant sobolem, quae duo regna beet.
At ridens Clotho, causas fers, inquit, inanes,
Nec licet, ut verbis hoc remoreris opus.
Errat qui vitam seniumque metitur ab annis,
Longaevumque putat, cui sine crine caput.
Virtutes numera, quibus est generosa virago
Praedita, tum Lauram quisque putabit anum.

Nec time, quae memoras, spectabit ab aede beata,
Postquam mortales solverit exuvias.
Regalemque nurum plenamque nepotibus aulam
Gaudebit summi cernere ab arce Jovis.
Sic fata est Clotho, haec eadem simul Atropos urget,
Nec ratio aut pietas flectere corda valent.
Exsequitur munus Lachesis, regalia scindens
Stamina, quae vellet nectere posse datum.
Sic opus expendunt Parcae, fusumque reponunt,
Quo non, prae innumeris, grandior alter erat.

Suum quoque nec una vice testatus est obsequium in serenissimum ducem Rainaldum I. nunc felicissime regnantem, et praecipue, ut extolleret egregium illud pietatis ac politiae facinus, quo magnanimus princeps populo suo in gravissima annonae caritate, largissime ab exteris provinciis advecta cerere, opem tulit. Ita vero ea occasione cecinit RAMAZZINUS:

Aemiliae populos longo jam tempore vexat
Dira fames, terris exitiale malum.
Lurida cum Cereri rubigo infensa quotannis
Frugibus exustis depopulatur agros,
Provida cura tamen, qua polles optime princeps,
Haud patitur monstrum, has habitare plagas.
Nam facis, ut messes Apulia mittat opimas,
Frugiferasque ferax Umbria praestet opes.
Cum populis igitur jura atque alimenta ministras,
Num mage sis princeps, an pater, ambigitur.

At quandoquidem in tanti ducis laudes excurrimus, non abs re puto hic adjungere epithalamion adventorium, quo idem RAMAZZINUS celebravit eundem serenissimum Rainaldum I., Mutinae et Regii ducem XI., et ejus sponsam Carlotam Felicitatem, Brunsvicensem, e Germania in Italiam migrantem. Sic autem exorditur:

Semidea o Princeps, genus alto e sanguine ducens,
Nuper Atestino consociata Duci.
Nuncia fama tulit, gelidi Te frigora Rheni,
Ac simul Alpinas transsiliisse nives.
Durum iter, at postquam Tuus, o Generosa Virago,
Vicit amor, facilem perge tenere viam.
Cum primum Ausoniam attinges, venerare parentem;
Hinc etenim generis fluxit origo Tui,
Hinc duo manarunt ab eodem flumina fonte,
Quorum consociat nunc Hymenaeus aquas.
Progrediens varios mores diversaque rerum
Nomina percipies, quae recolenda sibi.
Excelsae occurrent urbes, Verona Catullum
Vellet adesse suum, Mantua Virgilium.
Ingentes fluvios cernes, Athesimque Padumque,
Submittent fluctus qui Tibi sponte suos.
Jam varia hinc illinc oblectamenta parantur:
At cave, susceptum ne remorentur iter.
Anxia Te exspectat jamdudum haec aula Tuusque
Conjux, quem tacitis ignibus urit amor.
Jam passim clamatur, Hymen ades, o Hymenaeae
Undique Io resonant templa, theatra, lares.
Ergo age, tolle moras, causasque abscinde morantes;
Nam mora, quae differt gaudia amantis, obest.

Ramazzino nostro nimis injurium me crederem, si exaratis ejus usque modo elucubrationibus, hic etiam non adderem elogium ab ipso elaboratum, quod anno 1699. evulgavit pro regiis nuptiis, Mutinae celebratis, sacrarum majestatum Josephi, Romanorum regis, et Amaliae, principis Brunsvicensis.

Veteres, quos habes, fastus modo profer
O Mutina
Tu a primordiis P. R. Coloniam deductam comperies
Publio Claudio et L. Portio consulibus:
Te M. Antonii arctissimam obsidionem
Fortiter tulisse,

Te P. R. fidelissimam a M. Tullio pro rostris
Laudatam cognosces.
Tu in agro tuo celebrem illum
Augusti, M. Antonii et Lepidi conventum
Observasti.
Tu Romanae magnitudinis inter triumviros divisae
Spectatrix fuisti.
Hic ergo non procul a tuis moenibus
Octavius Augustus,
In cujus sinum totum triumviratum conjecit fortuna,
Primas Romani imperil auspicatus est sortes.
Isthaec, o Mutina, jam satis tuum perennarent nomen.
Ab ea tamen aetate usque ad nostra tempora
Id memorandum praecipue habes,
Quod priscae olim liberatis oblatione
Mitissimo Estensium aquilarum imperio
Te addixisti.
Sapienter equidem ac bonis avibus.
Modo post tot secula renascenti tui nominis gloriae
Propitia obstetricantur sidera.
Hinc si olim Augustum circa Scultennam oberrantem
Et Romanum affectantem imperium vidisti,
Modo intra tua moenia, Estensi in aula, regio in solio
Romanorum reginam vides.
Neque Illa fortuito hac praetergredi visa est,
Hoc coelo, hac aura ad non exiguum tempus perfrui
Illi volupe fuit.
Hic designata, hic salutata est Romanorum regina:
Viden, quot magnificae legationes huc advenient,
Ac ad illius genua procumbant.
Tiberis quoque purpuratum misit procerem,
Qui reginam vere suam,
Quia et regali Latinorum sanguine prognatam,
Agnosceret.
Confer haec, quaeso, urbs fortunatissima,

Cum prisca illa tua felicitate,
Quam magno foenore tot seculorum damna
Unicum pensavit seculum.
Quod licet suae metae extrema tangat confinia;
Amplum tamen tibi relinquit
Gloriae patrimonium.
Eia agite o cives,
Haec omnia referantur in fastus.
In foro, in aula, in templis
Publica statuantur monumenta,
Mnemonica cudantur numismata,
Ingens ex puro marmore tabula
Ad Herculeam apponantur portam.
Haec pauca inscripta sunto:
Per hanc portam
Amaelia ingressa est Brunsvicensium princeps,
Per hanc exiit Romanorum regina.
Verum
A tali molimine cives absistite,
His haudquaquam opus est,
Quae temporis tandem arrodat ingluvies,
Cuncta haec
Historicorum monumenta, poëtarum carmina
Aeternitati commendabunt.
Ast, o cives!
Ne vestram frontem moeror obnubilet,
Si regalis haec Diva ad aquilonem
Cito convolabit;
Sic reposcunt fata,
Quae regiis conjugibus utriusque imperii
Destinarunt solium.
Interea
Tu parere imperio natos Regina memento
Hinc nostra, hinc totius orbis
Pendet felicitas.

Sed ut incoeptae meae narrationis filum prosequar. Cum RAMAZZINUS noster summa in literarum amorem et culturam aviditate ferretur, semper animo aliquid volutabat conscribere, quod in publica saltem rei medicae commoda facessere posset. Hinc cum anno 1690. in villicis et rusticana gente tertianarum febrium cohors epidemie grassaretur, et jam per pagos et oppida harum febrium licentia esset evagata, magni HIPPOCRATIS et clariss. SYDENHAMI aliorumque exemplo ductus statuit, praedictam ruralem epidemiam constitutionem apud Mutinenses latinis literis mandare, una cum remediis, quae in tam morbida constitutione salubria vel insalubria fuere. Probe norat ille, quantum ad praxis medicae incrementum conducat scire, qui morbi annuatim occurrant, et quali remediorum supellectile vincantur, aut vinci putentur. Praenarratae igitur constitutionis dissertationi manum imposuit, ac ad calcem perductam anno 1690. in lucem dedit, ac amicissimi D. ANTONII MAGLIABECCHII, viri apprime de re literaria bene meriti, nomini inscripsit. Postquam ejusdem MAGLIABECCHII opera ac studio praedictae constitutionis exemplaria in Germaniam pervenerunt, sibi amorem et gratiam penes praeclarae illius nationis medicos aucupatus est RAMAZZINUS, ac ubique fautores ac patronos invenit: quae omnia ei incitamento fuere, ut per quinquennium succedentes ad invicem epidemias constitutiones apud Mutinenses una cum varia earum methodo medendi conscripserit. Idem non inutile institutum prosecuturus erat, si aliquod epidemium subolfecisset in morbis, qui intra anni tempora apparent, ac evagantur; sed cum Deus salubres constitutiones universae Italiae et potissimum Mutinensibus subinde concesserit ad plures annos, ita ut morbi, qui aestate praecipue grassabantur, essent benignae naturae, et nil epidemium redolerent, ne crambem bis coctam apponeret, ab incepto opere, quod durante suae vitae linea se executurum promiserat, destitit.

Post editam, ut superius innui, ruralem epidemiam apud Mutinenses constitutionem, non multum temporis interfuit, cum celeberrimus LUCAS SCHROECKIUS, academiae Caesareo-Leopoldinae naturae curiosorum praeses meritissimus, RAMAZZINUM nostrum

honorifico diplomate invitavit, ac inter ejusdem academiae socios adnumerari voluit, nomineque HIPPOCRATIS tertii, in perpetuum societatis symbolum illum decorans. Neque injuria; quippe hoc viro eximium Hippocraticae doctrinae studium, quo maxime delectabatur, ut passim videre est ac legere in ejus operibus, quae identidem Hippocraticis documentis, cum datur occasio, illi adspersa esse semper volupe fuit. Pro tali ac tanto honore sibi impertito illustriss. SCHROECKIO praesidi gratias agere quamplurimas non omisit hac epistola, quam hic referre opportunum arbitror.

Illustrissime Praeses!

Sero quidem redditae mihi sunt humanissimae literae Tuae, sed muneribus plenae. Diploma enim receptionis meae in celeberrimam academiam Vestram, gerebant in sinu, atque una elegantissimam orationem Tuam ad collegas omnes et adjunctos. Ubi autem tam nobile diploma coepi percurrere, non potui, fateor, illius integram lectionem sustinere, quin aliquo rubore perfunderer, ac praecipue, cum tam grandi agnomine Hippocratis tertii insignitum vidi. Quid dignum enim tanto hiatu feret unquam ingenii mei tenuitas? Semper enim Hippocraticis documentis delectatus sum, nec illorum satietas unquam me capiet, et vereor, ne quidquam e meo exili penu prodire possit, quod tanto nomini respondeat. Quas possum igitur Tibi, Praeses Sapientissime, gratias ago, sicuti et universae societati, pro tam honorifico et insigni munere, quo meum nomen ac totam familiam meam decoratam video. Interim cunctas vires ac industriam impendam, ut me curiosum naturae ruspatorem ostendam, ne prorsus indignum, qui tam celebri academiae adscitus fuerim. Quamprimum autem constitutionum mearum editionem maturabo, ut curiosiora, quae mente volvo, postmodum aggrediar. Vale Vir Celeberrime, et Te in totius reipublicae literariae bonum superi Dii sospitent.

Duce tantum ac auspice superius enarrata epidemia dissertatione, non solum penes septentrionales medicos, sed Italos quoque, sibi gloriae ampliorem viam aperuit, ac in dies famam auxit RAMAZZINUS;

Acta enim eruditorum Lipsiae mensis aprilis anni 1691. satis illum cum laude posteritati commendarunt; imo ut nova ingenii fetura academici curiosi dissertatio memorata locum habuit, recusa fuit in Miscellaneis naturae curiosorum, sicuti et ceterae, quas successive publici juris fecit, ut patet in decade II. anni 10. in appendice. Hinc probatae ac laudatae apud exteros eruditos illius sententiae, celeberrimus Bernhardus Valentinus professor ordin. Giessen. et academiae naturae curiosorum socius in sua Medicina novo-antiqua patholog. part. secund. pag. 117., cum de affectibus cutaneis sermonem instituit, Ramazzini nostri judicium approbat his verbis: *Cum vero scabies solius cutis morbus est, solis topicis juxta Helmontium curari potest, ut eleganter distinguit Bernardinus Ramazzinus de constitutione epidemia Mutinensi anni* 1691. Vid. Miscell. nat. curiosorum dec. II. an. 10. in appendice.

Non silendum pariter de clarissimo Marco Gerbezio, philosophiae et medicinae doctore Labacensi, inclytorum Carniolae statuum physico et medico ordinario et naturae curiosorum collega, qui suae Chronologiae medicae anno primo seu de constitutione anni 1667. §. 45. pag. 40. sic honorifice de auctore nostro loquitur: *Bernardinus Ramazzinus, apud Mutinenses practicus celeberrimus medicaeque artis professor m... itissimus, in doctissima sua de constitutione anni* 1690. *dissertatione num.* 24. *copiosissime eo anno grassantium febrium intermittentium causam quidem censet fuisse illius anni constitutionem nimis frigidam humidamque, et inde in humanis corporibus plurimum evecta pancreatici succi aciditatem, depressam e contra nimis bilis alkalitatem et multa alia, quae studio brevitatis omitto.* Sed ne ultra solos Italiae fines habitasse credantur celebres professores, qui Ramazzini nomen laudibus ornarent, e nostris seligam aliquot etiam Ramazzini ingenio plaudentes. En ergo Ludovicum Antonium Muratorium, hujus urbis ornamentum ac Italiae decus, qui in tomo primo Anecdotorum suorum illustrans poëmata S. Paulini pag. 60. v. 254., dum plurium scriptorum querimonias in medicos refert, inter eos Ramazzinum quoque his verbis percenset: *Hinc addere lubet Bernardinum Ramazzinum V. C. et de*

medicina optime meritum, qui in dissertatione de constitutionibus annorum 1693. *et* 94. *num.* 25. *crudelibus medicis subirascitur, incertamque eorum in medendo methodum eleganter castigat, gentem rusticam, quae magis parocho quam medico fidit, fortunatam appellans.* Praeterea non illum fraudavit honorifico encomio in suo elegantissimo opere, Mutinae typis evulgato anno 1714., *de politico, medico et ecclesiastico pestis regimine*, in praefatione pag. 20.

Memoria dignus censetur pariter JOANNES BAPTISTA SCARAMUCCIUS, primus Urbini medicus ejusque ducatus protomedicus generalis et acad. naturae curios. socius, qui in suis Theorematibus familiaribus, viros eruditos consulentibus de variis physico-medicis lucubrationibus secundum leges mechanicas, de RAMAZZINO mentionem habet, imo theorema nonum illi dicat cum hocce titulo: *De medicationibus circa anginae differentias quoad causas, tum loci, tum materiei, et cur in ea aliquando deglutiantur solida, secus vero liquida, ad clariss. eximium virum D. Bernardinum Ramazzinum.* Theoremate sup. citato pag. 131.

Qualem vero et quantam posuerit diligentiam RAMAZZINUS in curandis morbis, eorumque causas et phaenomena scientifice pervestigando, et medicamentorum operatione rite pervestigando, ut aegrotantium rebus consuleret, commemorare superfluum puto, quamquam non deessent, qui illum parum felicem et fortunatum in medendo depraedicarent; attamen testem mihi adhibeo celebrem virum PAULUM BOCCONUM, qui in suis Observationibus naturalibus, Bononiae editis per Manulenses anno 1684., observatione 26. pag. 329. sic de illo mentionem habet: *All' eruditissimo Sig. Bernardino Ramazzini, medico fisico in Modana venne anche osservata in persona di D. Francesco Pioselli, uomo d'anni* 70., *la separazione della cuticola del volto, ed altre parti del corpo in pezzetti, larghi piu di quattro dita, essendo questi travagliato da una erisipilla, che dal volto scorse alle parti inferiori, ed a materia acre riferir dobbiamo questa separazione di cuticola.*

Libentissime quoque commemorabo clarissimum ANTONIUM VALLISNERIUM, historiae naturalis sagacissimum auctorem, qui non uno in loco, sed potissimum

in Dialogis Italico idiomate conscriptis, de curiosa plurium insectorum origine, peculiari encomio Ramazzinum suum ornat, nempe in dialogo I. pag. 93. *de rubigine* docte disserens, illam uredinem seu carbuncularem morbum appellans, haec postea subdit de Ramazzino: *Egregiamente spiegata dal dottissimo Sig. Ramazzini decoro della sua Modana.* Et in secundo pariter dialogo pag. 265. ita de ipso loquitur: *E fra gli ultimi il dottissimo Sig. Ramazzini;* dum varios citat scriptores, qui de rubigine tractarunt, *come accennammo, che saggiamente la pone tra mali, che infestano la vegetabile famiglia, ma non la nomina, ne la confonde col mosco.*

Tantum igitur nominis ac laudis penes eruditos homines consecutus erat Ramazzinus, ut e Transalpinis viris doctis, de more Italiam perambulantibus hominumque mores indagantibus, nullus ferme esset, qui Mutinam pertranseundo, Ramazzini domum statim non sciscitaretur, ac eum videre, illumque simul alloqui non amaret. Praeter multos, quos omnes si persequi vellem, nimio taedio lectoribus essem, memoria dignus videtur Godofredus Gulielmus Leibnitzius, consiliarius Brunsvicensis, qui anno 1690. Mutinam venit, ut ex hoc celebri serenissimae domus Estensis archivio notitias certas hauriret, per quas tutius eandem originem, ipsumque genus Estensis familiae ac Brunsvicensis ostenderet in sua, quam erat conscripturus, historia. Haec illi causa moras nectendi Mutinae quasi ad duos menses, quibus et incassum operam dedit, ut memoratum archivium ingrederetur. Statim vero, ut in hanc urbem ingressus est, Ramazzinum sibi comitem adjunxit, quocum saepius, vel cum domi esset, vel per urbem versabatur, de varia, sed erudita disciplina loquebatur, ac temporis taedium fallere consueverat. Quam belle hos duos literatos homines erat audire inter se colloquentes; alter enim alteri proprios circa studia labores indicebat, et ad amussim in auctorum lectura et quacunque literaria supellectile conveniebant, ita ut, qui praesens aderat, nonnisi summa admiratione corripiebatur, ac interdum stupore affectus, *obstipo capite figebat lumine terram.* Intra hoc tempus, quo Mutinae commoratus est vir ille doctissimus et ad literatorum commodum natus, non omisit Ramazzi-

NUS tantum virum literatis suis amicis manifestare, qui tunc temporis Mutinae vivebant, quales fuere R. P. BENEDICTUS BACHINUS, JACOBUS CANTELLIUS, serenissimi Francisci II. Mutinae ducis geographus, JOANNES BAPTISTA BOCCABADATUS, serenissimi pariter ducis mathematicus, nec non BARTHOLOMAEUS de FIDELIBUS, egregius novae ac veteris philosophiae in S. Caroli lyceo professor ac deinde collegii nobilium alumnorum in hac urbe rector. Cura fuit RAMAZZINO, ut cum isto celebri nec satis laudato viro amicitiam contraherent memorati viri, imo cum LEIBNITZIUS rebus chemicis mirifice caperetur, et circa eas se perquam curiosum ostenderet, RAMAZZINUS pararius fuit, ut BERNARDINUS etiam CORRADUS, rei tormentariae serenissimi ducis Mutinae praefectus sibique a teneris unguiculis amicissimus, ac in rebus chemicis versatissimus, LEIBNITZIO peculiares quasdam medicamentorum praeparationes et tincturas in suo laboratorio chemico factas ostenderet, quae mirum in modum probatae ab ipso fuere. Nempe excellebat in hisce CORRADUS, qui et magnae exspectationis filium Dominicum non in suo tantum munere successorem reliquit, sed et in re philosophica et mathematicis artibus egregie eruditum, quod et palam est in opusculo *de vi pulveris pyrii*, jam ab ipso typis commisso.

At de his satis. In viam igitur redeo. Multum temporis consumserat RAMAZZINUS in perscrutanda fontium Mutinensium scaturigine, ita ut post varias ac reiteratas observationes et experimenta tentata satis curiosum denique hac de re sibi conscribendum censuerit tractatum, quem amicorum hortatu, et ut verum academiae naturae curiosorum socium se potius ostenderet, in manus hominum dare decrevit. Tractatum itaque physico-hydrostaticum *de admiranda fontium Mutinensium scaturigine* anno 1691. Mutinae in lucem emisit, qui tum ob curiosa quaedam et scitu digna, quae continet, tum ob materiae dignitatem ac emendatum sermonem non solum in patria, quod rarum est, sed penes exteros etiam plausum non mediocrem et gratiam meruit, adeo ut, cum hujus operis exemplar primo Britanniam delatum fuit, in linguam statim conversum fuerit Anglicam ac Londini recusum. At quia istius libelli in linguam Anglicam

translatio ac Londini editio non sine praevio aliquo consilio factae sunt, idcirco hujusce deliberationis originem praetereundam non puto. Non multo ante THOMAS BURNETUS in lucem dederat opus, cui titulus: Telluris Theoria sacra, atque illud RAMAZZINO, priusquam librum de fontibus ederet, Bononia transmiserat famigeratissimus vir MARCELLUS MALPIGHIUS, RAMAZZINO ipsi arctissimo amicitiae vinculo jamdudum conjunctus. Ex hujus itaque libri lectione continuo cognovit RAMAZZINUS, excogitatum in telluris Theoria sacra systema antiquorum fuisse potius figmentum, et BURNETI hypothesin novam non esse, sed inter Abessines olim viguisse, et manifeste id ostendit noster cap. 4. *de fontium Mutinensium admiranda scaturigine,* laudato in hanc rem libello *de antiquorum rhetorica*, Italico idiomate conscripto. BURNETI hypothesis, ut nova, quam plurium eruditorum animos in Anglia ad se converterat, ejusque creditus auctor BURNETUS plausu inde manante fruebatur, cum ecce RAMAZZINI libellus Britanniam appulit, qui omnes credentium nebulas excussit, ac BURNETI hypothesin non novam fuisse, sed ab antiquorum confabulationibus deductam aperuit. Hinc BURNETI gloria pro tali novitate decrescens, et nihil non tentatum ab Anglis nonnullis, ut exemplaria memorati libelli a PATRITIO editi ex Italia sibi compararent, quibus repertis lepidum exinde bellum conterraneo suo conflarunt. Itaque RAMAZZINI libellus de fontibus Mutinensibus, quamvis satis superque laudatus sit in Actis eruditorum Lipsiae mensis novembris 1692. pag. 505., nunc tamen in eisdem Actis mensis maji anno 1698. iterum se memorandum praebuit occasione laudatae versionis.

Sed minime hic steterunt RAMAZZINI nostri studiosi labores. Erat ille rerum physicarum amator ac indagator solertissimus, et nova detegere semper meditabatur, quae communi non solum physicae, sed etiam medicinae utilitati inservire possent. Quare cum barometrum in suo museo ad aëris vicissitudines dignoscendas ac dimetiendas servaret, forte fortuna primus animadvertit mercurium in fistula Torricelliana sudo ac sereno coelo attolli, nubilo vero ac pluvioso deprimi, quod inconstans hydrargyri phaenomenon in laudato tubo cum nostri seculi philosophorum

placitis reluctari videretur, primum dubitare coepit de centesima decima quinta praeclarissimi ALPHONSI BORELLI, matheseos professoris, propositione, tum ejus ratiocinio, contrariante experientia circa mercurii motiones in barometro, amplius non aquiescendum putavit. Ea erant tempora, quibus RAMAZZINUS serenissimi Francisci II., Estensis ducis, valetudini praeerat una cum celeberrimo FRANCISCO TORTO, ejus collega meritissimo, et cum amoeni sermones coram ipso duce de varia disciplina haberentur, noster dedita opera de mercurii in barometro motionibus problema in medium protulit, ac sensim clariss. BORELLI illusionem aperuit, constanter asserendo, BORELLI cogitatum, expositum circa mercurii ascensum et descensum in barometro, quotidianae non respondere experientiae, et nonnulla subobscure exponendo, BORELLUM usque modo deceptum esse ostendebat. Imo jam memoratum TORTUM in re philosophica abunde versatum rogavit, ut, si qua haberet, quae in BORELLI phaenomenon excogitari possent, candide exponeret. Libenter negotium hoc amplexus est TORTUS, recitatam BORELLI propositionem patrocinando, quamvis tanti viri hallucinatio defensione non indigeret. Hoc enim manifeste patet ex ejusdem TORTI eleganti dissertatione ad RAMAZZINUM data una cum altera dissertatione super hoc eodem problemate (quem, ut aliquid scriberet, ipse pariter rogavit) JOANNIS BAPTISTAE BOCCABADATI, RAMAZZINO a teneris conjunctissimi, serenissimi pariter Francisci II., Mutinae ducis, celebris mathematici, quae conjunctim Mutinae excusae sunt anno 1695.

Cum vero sub finem proxime praeteriti seculi diatribam suam *de morbis artificum* ad umbilicum perduxisset, et jamjam Mutinensibus ipsam prelis traditurus esset, ex improvisis inclyti senatus Veneti literis ad Patavinam practicae medicinae cathedram accitus est. Ad hujusmodi incitamentum anceps continuo haesit illius animus, neque enim septuagenaria ejus aetas laboriosum honorem hunc ferre posse videbatur. Attamen illam recusare non ausus est, id sibi maximo adscribens decori, quod reliquas suae vitae periodos in tam celebri universitate claudere posset. Reclamantibus itaque literatis ejus amicis, quotquot in urbe aderant, ac obstrepente pariter ob ejus e

Mutina recessum tum nobilium tum ignobilium vulgo, propositum onus forti animo suscepit. Solicite igitur jam parati tractatus editionem maturavit, eumque in praesentis seculi exordio, cum cathedram primo conscendit, publici juris fecit, et excellentiss. Patavini lycei moderatoribus dicavit. Qualem porro nactus sit fortunam, cum in eruditorum hominum manus delatus est liber iste *de morbis artificum*, quem duraturum spes est, quousque erunt urbibus artifices, facile quisque intelligat ex iis laudibus, quibus ornatur in Actis eruditorum Lipsiae mensis januarii, anni 1702. Ita vero de eodem libro loquuntur doctissimi Actorum scriptores: *Ceterum opus hoc pro tanta rerum varietate succinctum quidem est, exquisito tamen sermonis nitore ornatum, ex longae et indefessae experientiae sinu collectum, et innumeris auctorum tam veterum Graecorum et Romanorum, quam modernorum praecipue observationibus medicis, philologicis, mechanicis variisque ad artificia enchirisibus necessariis excultum, nec solis adeo medicis, sed et aliis rerum ejusmodi curiosis utilissimum.*

Sed jam tempus exigit, ut Patavium me cum Ramazzin. conferam. Initio igitur praesentis seculi 1700., magna professorum omnium illius universitatis exspectatione, Patavium noster profectus est. Auditis autem de more omnibus cujuscunque scientiae professoribus, qui in illo scientiarum theatro eminent, die XII. mensis decembris ejusdem anni cathedram suam conscendit, in qua olim celeberrimus Sanctorius methodum suam vitandorum errorum, qui in arte medica contingunt, ac aphoristica staticae medicinae documenta dabat. Primam ergo orationem suam secularem ea occasione recitavit Ramazzinus, quae cum ab omnibus illius universitatis doctis viris plausu non exiguo excepta fuerit, et non levem gratiam apud ipsos invenerit, in gratiam praesertim discipulorum eam Venetiis imprimendam curavit per Aloysium Poevinum; quem morem ac ritum deinde quotannis servavit in studiorum novatione, aliqua semper oratione ad medicinam spectante praefando, usquequo professorium munus in Patavina universitate exercuit, quo factum est, ut quae orationes ejus medicae separatim quotannis prodierint, uno postea volumine

comprehensae fuerint, demtis tantum tribus brevi edendis, ac per hominum manus conjunctim circumferuntur sub titulo *Orationum iatrici argumenti.*

Quo tempore satis prospera valetudine RAMAZZINUS fruebatur, ut suscepti muneris cura poscebat, quotidianis lectionibus suos diversae nationis auditores edocere non omittebat, et quamvis aetate provectus, juvenili tamen animi vigore propriae virtutis semina spargebat, ita ut post exiguum temporis majorem quam antea penes scientiarum cultores existimationem sibi conciliaverit. Non solum enim Patavini gymnasii professoribus innata sua humanitate percarum se reddidit, sed etiam literatorum omnium, qui tunc temporis in illa urbe degebant, sibi devinxit animos. Mos ei, quippe semper fuit cum vixit, et voce et scriptis, nisi foret provocatus, summa veneratione ac obsequio de omnibus loqui. Cum autem feriaretur a studiis, illi volupe erat assidue uti consuetudine ac amicitiae celebrium Patavini lycei professorum, magniloqui POMPEI SACHI Parmensis, DOMINICI GUGLIELMINI Bononiensis, RAYNALDI DOGLIOLI Bononiensis ac ANTONII VALLISNERI Regiensis, ut reliquos omittam. Sed inter studiosos suorum laborum conatus ejus animum importunus corporis affectus non parum turbavit. Ob immoderatam enim in studiis intensionem, ut credere fas est, vel ob aëris mutationem jam familiaris et majori impetu excitata est cordis palpitatio, qua forte, dum hic Mutinae intente literarum studiis operam dabat, corripiebatur, quam remediis, Deo dante, brevi sustulit, ac hilari animo professorium munus prosecutus est. Verum inducias ille, non pacem obtinuit, nam cum vacationum tempore Patavium deserens, Mutinam veniret, fervente julio mense anni 1702., ab hac cordis affectione adeo vehementer correptus est, ut extremas ferme vitae lineas attigerit. Nihilominus divinae beneficentiae adjumento et rara in medendo dexteritate clariss. virorum JO. BAPTISTAE DAVINI et FRANCISCI TORTI, primariorum in Estensi aula medicinae luminarium, et RAMAZZINO perquam familiarium, perfecte convaluit, ita ut fortis ac vegetus in proximo novembri ad solita reassumenda studia Patavium remigraverit. Obliterata penitus palpitatione subsequenti hieme, cum adhuc esset Patavii, intolerabili hemicra-

nia tentari occoepit in parte dextera una cum contumaci fluxione in oculo similiter dextero, ex quorum violentia sensim in eodem oculo videndi facultas omnino extincta est cum aliquali in altero oculo visus diminutione. Per plures annos cum valetudine tam afflicta illi opus fuit vehementer conflictari, hic enim nullum ei reliquum erat nisi dissimulationis et patientiae remedium. Sed brevi in pejus oculi quoque superstitis usus ruit. Sensim itaque omnimoda correptus coecitate, eam forti animo sustinuit, nec usquam de tanta jactura querebatur, nisi apud literatos amicos, quod libros amplius legere non posset. Memoria teneo, solitum dicere, desiderare, solum de his memoriam habere, quae legerat, cum lucis usura frueretur. Perpessae autem illius calamitati non parum solaminis attulerunt tres ejus e filia nepotes, domi ejus conviventes, qui, cum illi opus erat vel scribere, vel legere, amanuensis et lectoris officio fungebantur, et quamvis ei caligarent oculi ob senectutem, juvenum tamen oculos et manus in scribendo habebat; unde in illa Homerica, ut ita dicam, amaurosi mente constabat clara ac integris sensibus, recte cogitabat, et sine damnosa valde oculorum distractione elucubrationes suas concinnabat; idcirco cum omnia apposite obiret demto visionis sensu, se non esse senem gloriabatur. Sed decrescentibus corporis viribus crevit adhuc RAMAZZINI gloria, siquidem vertente anno 1706. celebres duae academiae eundem certatim in socium adsciverunt. Scientiarum societas nuper instituta Berolini fuerat a serenissimo Borussiae rege in commune scientiarum promovendarum studium. Praesidis ergo totiusque societatis decreto RAMAZZINUS eorundem albo adscriptus fuit, ut constat e dato Berolini diplomate atque ad illum transmisso die 26. mensis septembris anni 1706. Anno deinde 1709. celeberrima Arcadum academia RAMAZZINUM sibi socium adjunxit, et Licoro-Langiani nomine illum insignivit, amplissimo ei, ut moris est, fundo donato.

Anno 1706. gravisimo morbo premebatur serenissimus princeps Badensis Ludovicus; quare ab egregio viro GOCHELIO, ejusdem principis archiatro, Patavium transmissa fuit ejusdem morbi historia, ut salutaria in eam rem obtineret consilia ab illius uni-

versitatis professoribus. Stata die in consilium accersiti clarissimi in Patavino gymnasio professores RAYNALDUS DOGLIOLI, ANTONIUS VALLISNERIUS, BERNARDINUS RAMAZZINUS, bene pensatis signis in scheda expositis, unanime judicium tulerunt de morbi idea, et curativae indicationes deductae sunt, nec non designata remedia, quae tanti principis valetudini consulere posse videbantur. Cum vero ex his rei medicae triumviris RAYNALDO DOGLIOLI consultationis describendae munus incumberet, variis ille implicitus negotiis se ab officio, alioquin facili, subduxit, et RAMAZZINO familiari suo, utpote qui majori otio abundabat, eam provinciam demandavit. Sed in ea consultatione concinnanda frustra suum fatigavit ingenium RAMAZZINUS; nam priusquam illa ad Rastadtiensem aulam perveniret, serenissimi Badensis principis mortem Patavium fama detulit.

Cum igitur, ut superius significavi, RAMAZZINUS a variis senectutis incommodis plecteretur, a studiorum laboribus se subtrahere et omnimodae quieti se tradere animo cogitabat, ut reliquum vitae tempus pacate transigeret, exemplo amicissimi sui FRANSCISCI SPOLETI, in Patavino gymnasio practicae medicinae professoris primarii, qui cum per aliquot annos Veneti oratoris apud Turcarum imperatorem custodiendae valetudini praefuisset, Byzantii improvisa correptus amaurosi lumen amisit. Caligantibus oculis Patavium deinde redux RAMAZZINUM simili oculorum affectu laborantem invisit, ex quo non parum solaminis uterque sensit, suumque infortunium invicem consolati sunt. Cum enim SPOLETO oculorum acies haud amplius praesto esset, cathedrae oneri sponte cessit, ut in patriam diverteret, quam caram fere omnibus natura fecit. Paria meditabatur RAMAZZINUS, cum ecce sub die 18. mensis augusti anno 1708. humanissimas a senatu Veneto accepit literas, quae illum collegii Veneti praesidem declarabant, quod munus nonnisi primariis quatuor medicinae professoribus concedi solet. Inexspectatus hic honor a praeconcepto consilio RAMAZZINUM omnino dimovit, prosperiorem, ut bene conjecit, sibi promittens fortunam; anno autem insequenti, qui fuit 1709. die 21. mensis martii, ut constat e literis ad illum ab amplissimo senatu Veneto missis, e secunda ad primam

mediciuae practicae cathedram promotus fuit et in clar. viri FRANCISCI SPOLETI, professoris primarii, locum suffectus. Quod tamen RAMAZZINI animum importune agitabat, identidem erat, respicere sese ob senectutem ac adversam valetudinem quotidianis lectionibus minime parem. Quare super hac re apud Patavini gymnasii moderatores institit, cui perbenigne responsum fuit, arbitratu suo, et cum bene valeret, suos instrueret auditores, reipublicae satis esse, RAMAZZINUM in Patavino lyceo practicae medicinae professorem habere primarium.

Compositis ita rebus suis animoque pacato, statim ac feriarum tempora adfuerunt, Mutinam iter instituit comite clarissimo viro ANTONIO VALLISNERIO Regiensi, professore Patavino, ut in paucos menses fessam studiis mentem recrearet. Mutinae redditus, quod fidelis subditi munus poscebat, sibique in more positum erat, ser. Raynaldum, Mutinae ducem, ac spectatissimos principes ejus filios adiit, illis debita praestiturus obsequia. Ad eorum itaque praesentiam admissus ac humanissime, ut principum Estensium mos est, acceptus, intermedio sermone de suis studiorum laboribus interrogatus est. Respondit ille, se non temnendum prae manibus habere argumentum, librumque ea de re si conficere posset, serenissimo Mutinae principi Francisco dicare se velle: quod RAMAZZINI consilium idem princeps acceptissimum sibi fore ostendit. Patavium itaque remigrans circa finem autumni manum operi admovit, ac unius anni spatio fidem datam exsolvit, Patavinis typis evulgando libellum, cui titulum fecit: *De principum valetudine tuenda commentatio.*

Publici juris factum hoc opusculum fortunam tam secundam expertum est, ut quasi omnes principum archiatri, operis novitate illecti, ubique expeterent. Taceebo laudes, quibus illud honestarunt Acta eruditorum Lipsiae, nihil enim magis ostendet, quanti illic aestimata fuerit eadem lucubratio, quam rescire, post exiguum temporis ab ejus editione Lipsiae recusum ipsum fuisse cum praefatione ac indice copioso, opera et studio clariss. viri MICHAELIS ERNESTI ETTMUELLERI, successoris meritissimi illius MICHAELIS ETTMUELLERI, qui pandectis medicis rempublicam ditavit, ac auxit.

Audierat jam RAMAZZINUS diatribam suam *de morbis artificum* in idioma translatam fuisse Germanicum, et ab aliis quoque nationibus bene exceptam; et cum, Mutinensis editionis exemplaribus jam dudum omnibus distractis, ad novam editionem ab eruditis compluribus urgeretur, statuit librum ipsum novo additamento exornare. Itaque duodecim artium, quas insalutatas antea reliquerat, morbis pertractatis, adjecta quoque dissertatione *de virginum vestalium valetudine tuenda*, omnia conjunctim Patavino typographo recudenda tradidit.

Quamvis autem aetatis incommoda crescerent, et a senili morborum agmine circumsederetur, se literis abdicare nunquam passus est RAMAZZINUS, ut omnibus fere earum cultoribus accidit, qui libros nocturna diurnaque versant manu, ac in medio ipsorum commoriuntur. Itaque memor eorum, quae principi Clementi Joanni Federico Estensi pollicitus fuerat, dum librum suum *de principum valetudine tuenda* obtulit ser. ejus fratri Francisco, principi Mutinae, nempe sibi statutum, eidem quoque aliquod opus dicare, ut datam fidem liberaret, vacationum tempore et subcisivis horis, tametsi non esset ex illis, *qui suo nomini vellet*, ut cum CICERONE ad Herennium, *ex aliorum laboribus libare laudem*, LUDOVICI CORNARI librum *de vitae sobriae commodis* aliquibus annotationibus illustravit, et e suo penu auctum aeneis formis describendum postea curavit. Qui ergo sobrie vitam agere cupiunt, adeant hunc librum.

Hactenus expositis RAMAZZINI nostri rebus, nunc poscit ordo, ut pauca quaedam de ejus corporis structura animique dotibus in medium afferam. Convenienti corporis symmetria a natura donatus fuerat RAMAZZINUS, calido et sicco constabat temperamento, habitus corporis gracilis, non pinguis, colore ex flavo fusco tingebatur. Crines crispi et nigri, sed supra aetatem cani, licet afficto capillitio obtegerentur, quod illum satis urbanum reddebat. Oculi nigri, qui ei gratiam et venustatem conciliabant. In vultus parte dextera eminentia quaedem ab aure parum dissita, porri ad instar, prominebat, quae illius tamen faciem non dehonestabat. Gressus celeritate suos fere discipulos anteibat, qui illum assiduo comitabantur pro medica praxi sibi comparanda. Raro nec nisi summe irrita-

tus irascebatur, prudentiae tamen limites non excedens. In rebus vero literariis, ubi ratio exigeret, ad iram proclivis erat ac pronus. Rerum domesticarum exigua illi cura, in ceteris vero diligens, ingenii acie ac memoria pollebat. Vestium decentem amabat ornatum, qualem philosopho civili convenire decorum est. Mollitiem vero in medicis ac ambitionem aspernabatur. E mensa ad studium sine ulla capitis noxa quotidie suetus erat accedere, loquacitatis erat intolerans, ac proinde ipse curto sermone suas exponebat cogitationes. Ceterum, etsi primo adspectu cogitabundus ac abstractus saepius illum conspicientibus appareret, hilarem tamen animum praeferebat, et cum literatis amicis colloquia habens interdum fabellis utebatur, ac seria jocosis urbane miscebat. Cum unus esset ex illis, qui modo ruri modo in urbe esse amaret, in impigritate ad laborem studia sanitatis cum Hippocrate ponebat, idcirco frequens illi erat in ore illud Celsi oraculum, in libro I. de re medica exaratum: *Hinc oportet varium habere vitae genus, modo in urbe, saepius in agro, navigare, venari, quiescere interdum, sed frequentius se exercere, siquidem ignavia corpus hebetat, labor firmat, illa maturam senectutem, hic longam adolescentiam reddit.* Quodcunque ludorum genus cane pejus et angue aversabatur, summe illi tantum pergratus erat latrunculorum ludus, quo ab aegrorum taedio expeditus saepe ac saepius cum doctore Francisco Placentia, celebri illo Aegei redivivi descriptore se exercebat. Neque praeteribo, illum quocunque anni tempore in dies ac noctes fuisse siticulosum, ita ut, cum e somno excitaretur, statim parata posca aridas sibi fauces humectare cogeretur, adeo vehementer a siti, pessimo illo morborum genere, infestabatur. In actionibus, publicis praesertim, sub initio, ut pluribus contingit, valde timidus ac tremulus fuit. Familiaritatem eruditorum hominum oblatam libentissime amplectabatur, ipsumque illuc ferebat sibi innatus amor ergá literatorum rempublicam; quare omnes intimo cordis affectu diligebat, et data occasione suum in illos testabatur obsequium, quo factum est, ut et parili honore omnes illum usque ad cineres prosecuti sint, bene de ipso aut sentientes aut scribentes.

Atque ita quidem suam instituit vitam ac per-

duxit RAMAZZINUS. Cum vero in ultimo jam esset constitutus senio, pluries apud eum institit bibliopola Patavinus, ut dispersas ejus constitutiones epidemias Mutinenses uno volumine complecti, et recudere posset, sperans, id gratum fore artis medicae alumnis, et non modicam utilitatem obventuram ex hujusmodi ad praxin medicam accommodatis annalibus. Bibliopolae petitionibus libenter annuit RAMAZZINUS; verum ut aliqua opusculo novitas accederet, eisdem constitutionibus ad castigandum nimium chinae-chinae abusum dissertationem suam *de chinae-chinae abusu* adjecit. Excepta fuit diversis animorum studiis dissertatio ista, neque defuere, qui hunc a reliquis RAMAZZINI fetibus dissimilem pronunciarint. Imo a clarissimo hujus urbis medico chinista concinnata nuper fuit ac typis etiam evulgata iatro-apologetica chinae-chinae dissertatio, qua Ramazzinianae lucubrationis fundamenta, ex ratione et praxi apposite deducta, multis infrugifere convelluntur. Cum vero opusculum illud suum ad me scripserit RAMAZZINUS, hinc et ego in scenam ab apologetico scriptore pertractus fui, quasi RAMAZZINUM Patavii commorantem literis meis certiorem fecerim, hic Mutinae adesse medicos, qui largioribus chinae-chinae dosibus suos tractent febricitantes, ac illa usque ad nauseam saturent. At hoc mihi minime tribuendum, idque facile quisque intelligat, qui meminerit, RAMAZZINUM ad 30. circiter annos hanc urbem alteram veluti patriam incoluisse, atque hic medicinam tamdiu fecisse. Quare a nemine edocendus ille erat, quam methodum in chinizandis febricitantibus observarent nostrates medici. Praeterea jam diu est, quod in hac urbe chinam-chinam cum HORATIO crepant:

Pharmacopolae,
Mendici, mimae, balatrones, hoc genus omne.

Quod ergo scripserit, se ea ex me per literas intellexisse, finxit ille, dialogistarum ac aliorum rhetorum more, ut causam eam ad me scribendi prae se ferret. Ceterum cum addidit inter Gabellum et Scultennam altas chinam-chinam fixisse radices, hoc tantum de forensibus aut etiam, si velis, de similis intra urbem farinae medicis ipsum pronunciasse nullus dubito, quorum nonnulli, si verum fateri amamus,

nimii interdum sunt in propinanda china-china, et ad juglandas febres non sine cortice, ut dicitur, sed nimio cortice navigant. Id ipsum sane de orthodoxis civitatis nostrae medicis nequaquam verificatur, qui post editam *de abusu chinae-chinae* RAMAZZINI dissertationem summa cautione et judicio, moderataque dosi Peruvianum corticem suis exhibent febricitantibus, ut febrium periodicarum paroxysmi cito tuto tollantur.

Animadvertendum insuper est, quod apologeticus scriptor, ut suam fortius tuetur causam ac facilius lectores detineat, *mortuo verba faciens*, RAMAZZINUM de manifesta antilogia praecipue notare adnititur; sed injustam RAMAZZINO notam quisque facile delebit, cum sciverit, RAMAZZINUM nunquam e professo de china-china scripsisse, neque de illa hypothesin ullam posuisse, ut commentus est apologista in opere suo de china-china; quare illi pro recta medendi methodo in arbitrio fuit, chinam-chinam modo laudare, modo etiam culpare, et secundum febrium grassantium morem et annotinarum Constitutionum exigentiam illius usum et abusum aperire. Hoc autem consulto egit viginti sex abhinc annis non sine aegrotantium utilitate in constitutionibus suis epidemiis Mutinensibus, et in nupera dissertatione *de abusu chinae-chinae*, in qua, ut ait, pluries experientia edoctus, chinam-chinam modo utilem in febribus, modo parum proficuam fuisse sincere fatetur. An hoc sit manifeste sibi contradicere, judicium lectorum appello. At pro nunc e diverticulis in viam.

Tribus mensibus ab ejusmodi dissertationis editione, nonis videlicet novembris anni 1714. circa decimam et sextam diei horam, cum se accingeret ad lyceum invisendum pro instruendis auditoribus suis, gravissima correptus est apoplexia. Ad illius repentinum infortunium confertim praesto fuerunt in arte medendi peritissimi JOANNES BAPTISTA MORGAGNUS, ANTONIUS VALLISNERIUS, JACOBUS VISCARDUS, ALEXANDER KNIPS MACOPPE, omnes intimi ejus amici ac professores Patavini; sed nullum fuit remedium, quo periclitantis amici ruens in pejus vita levari posset, neque mirum, cum etiam ex aphoristico Coi senis documento, *solvere apoplexiam vehementem sit impossibile; levem vero non facile.* Itaque postquam cum tam saevo hoste duodecim horarum spatio senili

robore conflictatus fuisset, tandem insuperabili cessit morbo, et circa quartam noctis horam totius universitatis Patavinae moerore extremum suae vitae diem clausit anno salutis nostrae 1714.

Quodsi Deus illi vitam prorogasset, quamvis senili aetate confectus ac lumine cassus, alia opuscula in lucem edere meditabatur, et praecipue opusculum *de vermibus humani corporis*, quod jam exorsus fuerat, ac fortassis vermium prosectoribus haud injucundum foret. Sed Deus vanas hominum cogitationes ictu oculi abrumpit.

Anno antecedente mortem vicinam quasi persentiens, ob comminati insultus apoplectici suspicionem, testamentum condidit, ac heredes instituit suos e filia nepotes Franciscum et Caesarem, fratres de Medicis, quorum primus est medicinae professor, alter legum doctor, quas in Mutinensi lyceo profitetur. Sepultus est in ecclesia monialium Beatae Helenae Patavii, VIII. idus novembris anno 1714.

OPERA RAMAZZINI.

* De bello Siciliano cento ex VIRGILIO, ad invictissimum Galliarum regem Ludovicum XIV. Mutinae apud Detrium a. 1677. in 4to., teste BARTH. RAMAZZINO *).

* Exercitatio iatroa-pologetica seu responsum ad scripturam quandam excell. domini ANNIBALIS CERVII, doct. med., ad illustr. Bartholom. Gattum, sereniss. Francisci II. Estensis Mutinae et Regii a secretis et status consiliarium. Mutinae per Cassianos a. 1679. in fol.

In solemni Mutinensis academiae instauratione oratio, serenissimo Francisco II., Mutinae et Regii duci X., dicata. Mutinae typis heredum Cassiani, impressorum episcopalium, a. 1683. in 4to.

* Relazione sopra il parto e morte dell' illustr. Sig. marchesa Martellini Bagnesi. Con una censura dell' eccell. Sig. Dottor. GIO. ANDREA MONIGLIA, e risposta del medesimo RAMAZZINI alla d. censura. In Modana per gli eredi Viviani Soliani, stampatori ducali, a. 1681. in fol.

* Risposta alla seconda censura dell' eccell. Sig. D. GIO. ANDREA MONIGLIA. In Reggio per Prospero Vedrotti a. 1681. in fol.

---

*) Opera asterisco notata in collecta auctoris nostri opera infra recensenda non recepta sunt.

* Risposta alla 3. censura dell' eccell. Sig. D. Gio. Andrea Moniglia stampata a Colonna, con la risposta del Sig. Moniglia. In Mod. per gli eredi di Viviano Soliani, stampatori ducali, a. 1682. in fol.

* Risposta ineditaalla quarta censura dell' eccell. Sig. D. Gio. Andrea Moniglia, in fol.

De constitutione epidemia anni 1690., quae Mutinensis agri et vicinos colonos graviter afflixit, dissertatio, ubi quoque rubiginis natura disquiritur, quae fructus et fruges vitiando aliquam caritatem annonae intulit. Mutinae a. 1699. in 4to. Iterum in Ephem. nat. cur. Dec. II. a. 9.

De admiranda fontium Mutinensium scaturigine, tractatus physico-hydrostaticus. Mutinae a. 1692. in 4to. Iterum Patavii a. 1713.

Versio anglica cum dissertatione praeliminari contra Burnetum et notis Roberti S. Clari. Londini a. 1697. in 12mo.

Constitutio epidemia urbana anni 1691., illustr. Guil. Godofred. Leibnitzio dicata. Mutinae a. 1691. in 4to.

De constitutionibus ann. 1692—94. in Mutinensi civitate et illius ditione dissertatio. Mutinae a. 1695. in 4to. Recus. Patav. a. 1704. in 8vo. Constitutiones has collectas edidit Patavii a. 1714. — Iterum cum Sydenhami operibus Genevae.

Ephemerides barometricae Mutinenses anni 1694. una cum disquisitione causae ascensus et descensus mercurii in Torricelliana fistula juxta diversum aëris statum; ad ill. et cel. Schroeckium, acad. caes. Leopold. nat. cur. praesidem. His accessere epistolae excell. dd. Joan. Bapt. Boccabadati, I. U. D. et D. Francisci Torti M. P. Mutinae formis Ant. Capponi et H. H. Pontirolli a. 1695. in 4to. Iterum Patavii a. 1710.

GUNTHERI CHRISTOPHORI SCHELHAMERI, in acad. Kilon. P. M. P. et nat. cur. Leop. adjuncti de motu mercurii in tubo Torricelliano epistola. Accessit altera ejusdem argumenti BERNARDINI RAMAZZINI, in Mutinensi lyc. med. Prof. celeb. et ejusdem acad. Leopold. collega. Itemque tertia, sive ejusdem SCHELHAMERI ad objectiones Ramazzinianas responsio. Mutinae a. 1698. in 4to.

De oleo montis Zibinii seu petroleo agri Mutinensis FRANCISCI ARIOSTI libellus, e manuscriptis membranis editus ab OLIGERO JACOBAEO, Haffniae a. 1690., nunc autem ad fidem codicis M. S. bibliothecae Estensis recognitus et recusus, adjecta ejusdem argumenti epistola BERN. RAMAZZINI, Prof. Mut. Mut. a. 1690. typis Ant. Capponi, impress. episcop., in 12mo. Tertium Patavii in calce libri de fontium Mutin. scaturigine, a. 1713.

De morbis artificum diatriba, illustr. et excell. D. D. ejusdem Archi-Lycei moderatoribus dicata. Mutinae a. 1700. typis Ant. Capponi, in 8vo. Iterum, accedentibus LUCAE ANTONII PORTII in HIPPOCRATIS librum de veteri medicina paraphrasi, nec non ejusdem dissertatione logica, Ultrajecti a. 1703. et 1707. apud Guil. van de Water. in 8vo. Denuo Lipsiae apud Gleditsch a. 1711. in 8vo. Tandem Venetiis a. 1743. in 8vo.

Versiones. Untersuchung von den Krankheiten der Handwerker und Künstler. Leipz. bei Weidmann a. 1705. et 1718. in 8vo.

On the diseases of tradesmen. Londini a. 1725. et 1786. in 8vo., teste HALLERO in Biblioth. medica.

Van de ziekten der kaufemans ambopteleden en handwerkers. Lugd. a. 1724., teste HALLERO.

Oratio secularis, quam primam habuit in Patavino lyceo. Venetiis a. 1701. in 4to.

Orationum iatrici argumenti, quas in Patavino gymnasio pro anniversaria studiorum instauratione ha-

buit B. R. Med. P. Pat. per Jo. Bapt. Conzattum a. 1708. in 8vo. Iterum Venetiis a. 1739. in 4to., teste HALL. l. l. p. 486.

Hiemalis constitutio algidissima anni 1709. Patav. a. 1709. in 4to.

De principum valetudine tuenda commentatio. Patavii ex typogr. Jo. Bapt. Conzatti a. 1710. in 4to. Recus. cum praefatione MICH. ERNESTI ETTMUELLERI Lipsiae a. 1711. in 8vo. Iterum Venetiis a. 1743. in 8vo.

L'art de conserver la santé des princes. Lugd. Bat. 1724. 8vo.

De contagiosa epidemia, quae de Patavino agro et tota fere Veneta ditione in boves irrepsit. Patavii a. 1712. in 8vo. Iterum Lipsiae a. 1713. in 4to.

Rede von der ansteckenden Seuche des Rindviehes im Jahre 1711. Hannover apud Schmid a. 1746. in 4to.

De morbis artificum diatriba, Mutinae olim edita. Nunc accedit supplementum ejusdem argumenti ac dissertatio de sacrarum virginum valetudine tuenda. Patavii per Jo. Bapt. Conzattum a. 1713. in 8vo.

Versiones multis locis auctas, omissa dissert. de sacrarum virg. valet. tuenda, curaverunt:

Germanicas, J. CH. G. ACKERMANN, cui titulus est: Von den Krankheiten der Handwerker und Künstler. Stendal bei Franzen 1780 bis 1783. in 8vo. JUL. HEINR. GOTTL. SCHLEGEL, cui titulus: Die Krankheiten der Handwerker und Künstler, nach dem Lateinischen des BERNH. RAMAZZINI, neu bearbeitet von PATISSIER. Aus dem Französischen übersetzt mit Vorrede und Zusätzen. Ilmenau bei Voigt a. 1823. in 8vo.

Gallicas, FOURCROY, Traité des maladies des artisans d'après BERN. RAMAZZINI, avec des

notes. Paris a. 1777. in 12mo. PHIL. PATISSIER, Traité des maladies des artisans d'après RAMAZZINI. Paris chez Baillière. a. 1822. in 8vo.

Italica prodiit cum titulo: Malattie degli artefici, Venetiis a. 1745. in 8vo., teste HALLERO.

De peste Viennensi dissertatio, Patavii a. 1713. in 4to. et a. 1748. in 8vo.

Annotationes in librum LUDOV. CORNARI de vitae sobriae commodis. Patavii e typogr. Jo. Bapt. Conzatti a. 1713. in 12mo.

Dissertatio epistolaris de abusu chinae-chinae, in calce editionis Constitutionum epidemiarum annorum quinque. Patavii a. 1714.

Opera RAMAZZINI collecta medica et physica, saepius edita sunt, et quidem:

Coloniae a. 1689., qualia tunc prodierant, in 4to., teste HALLERO.

Neapoli a. 1712. in 4to., teste GEORGIO in sua librorum enumeratione, iterum a. 1739. in 4to., teste HALLERO. Tandem a. 1750. in 4to. in duos tomos distributa; praeter auctoris vitam accedunt JAC. PLACENTINI de barometro dissert. duae, Jo. JAC. MANGETI de chymiae usu sententia et nova MICH. ETTMUELLERI in opp. Ramazz. praefatio.

Genevae a. 1716. in 4to. apud Cramer et Perachon. Deinde a. 1717., teste HALLERO; eadem editio esse videtur novo adjecto titulo, vita et tribus orationibus posthumis, a BARTH. RAMAZZINO vulgatis.

Londini a. 1717. in 4to. apud Paulum et Isaacum Vaillant. Iterum a. 1718. apud eosdem; eadem ac prior editio, additis vita et tribus orationibus posthumis. Denuo a. 1739. in duo volumina divisa apud eos-

dem; re autem vera haec editio, sive chartam sive literas sive vitia typographica spectes, omnium pessima minime Londini, sed fortasse Venetiis prodiit.

Patavii a. 1718. in 8vo. apud Jo. Bapt. Conzatti in IV. volumina divisa cum vita et tribus orationibus posthumis. Haec editio cum Londinensi ab anno 1718. merito optima habetur.

Venetiis a. 1742. in 4to. in duo vol. divisa cum nomine Londini, teste HALLERO l. c. Eadem editio esse videtur, quam supra indicavi de Londinensibus verba faciens, mutato solum titulo.

SERIES
OPUSCULORUM
hoc primo tomo comprehensorum.

BERNARDINI RAMAZZINI
DE
MORBIS ARTIFICUM
DIATRIBA,
CUI ACCEDIT
SUPPLEMENTUM EJUSDEM ARGUMENTI.

Epistola dedicatoria primae editionis.

ILLUSTRISSIMIS ET EXCELLENTISSIMIS DD.

ALOYSIO MUSTO
D. MARCI PROCURATORI

FEDERICO MARCELLO
D. MARCI PROCURATORI

HIERONYMO VENERIO
EQUITI ET D. MARCI PROCURATORI

BERNARDINUS RAMAZZINI

Ἐυπράττειν.

XENOCRATEM ac DIONEM, quibus nihil elegantiae natura indulserat, monere identidem solebat PLATO, ut Gratiis sacra facerent, sic enim fore, ut ingratam illam asperitatem exuerent, ac in hominum coetu minus despicatui haberentur. Ut in hunc finem ego quoque Vobis sacra peragam, Illustrissimi et Excellentissimi Patres, qui veterum Charites numero quidem

aequatis, sed praestantia longe praecellitis, eodem Platonis consilio commoneor, imo, nisi nuper collati praegrandis beneficii immemor dici velim, valde solicitor. Quod enim in Patavino gymnasio medicinae professor fuerim designatus, si egregios viros, qui in tam celebri literarum emporio olim claruere, si eos, qui modo ab illius exedris dictant oracula, mente recolo, solius beneficentiae Vestrae opus totum id fuisse agnosco, et depraedico. Diatribam hanc itaque meam, quam de morbis artificum, licet minus artificiose, conscripsi, Vobis, tamquam Gratiis litaturus, exhibeo. Jamdudum equidem pertenuem hunc ingenii mei fetum, cum prima illius stamina mente ducerem, nominis Vestri amplitudini devovendum statueram, persuasum, habens, hoc pacto aliquid, quod totum mei juris esset, Vobis offerendo posse me aliqua ex parte gratiam Vestram demereri. Verum cum adhuc ad illius conformationem incumberem, ac Vos tam singulari, tam honorifico munere, magnificentiae Vestrae me tam arcte mancipaveritis, hinc factum, ut liber iste ad umbilicum postea deductus, non amplius ad modum liberi partus, sed potius juxta legum sanctiones, vernulae ad instar, et in censu familiae Vestrae numerandus prodierit. Huic autem rudi et male conformatae feturae non modicum ingenui decoris et formae accrescet, si favor ac patrocinium Vestrum accesserit. Nominis enim Vestri dignitati et claritudini non ardua res est, novis auctoritatem, obscuris lucem et gratiam impertiri. Haec autem atque alia multo celebriora citra assentationis aleam de Vobis proferre liceat, quorum gesta in pacis bellique muneribus gloriosissimae Venetae reipublicae amplitudini et honori tam prospere velificarunt. Verum ne longo sermone in publica commoda peccare videar, ut in obsequii mei tesseram et grati animi argumentum hosce meos, qualescunque sint, labores hilari vultu excipiatis, et unanimiter confoveatis, obnixe oro, atque obtestor. Valete diu, Virorum Sapientissimi et aevi nostri Maecenates.

Mutina prid. calend. novembris. MDCC.

Epistola dedicatoria secundae editionis.

ILLUSTRISSIMIS ET EXCELLENTISSIMIS DD.
PATAVINI GYMNASII MODERATORIBUS
D. HIERONYMO VENERIO
EQUITI ET D. MARCI PROCURATORI
D. FRANCISCO LAUREDANO
EQUITI ET D. MARCI PROCURATORI
D. JOANNI FRANCISCO MAUROCENO
EQUITI

BERNARDINUS RAMAZZINI
F.

Quam laboriosi sint ingenii fetus, et graves curas post editionem quoque auctoribus suis relinquant, non norunt, nisi qui in literis aevum traducunt, ut aliquod utile moliantur, per quod sibi et posteris videantur vixisse, Illustrissimi et Excellentissimi Moderatores; ubi enim quis in hoc praesertim censorio seculo opus aliquod pro viribus ediderit, diu inter varia hominum judicia suspenso animo haereat necesse est; singulare tamen rationis criterium, cui quis magis fidat, credatque, opus suum frugi fuisse habitum, esse existimo, nempe si illud alicubi ac in exteris praesertim regionibus audiat recusum. Sortem hanc operi meo de morbis artificum, Mutinae tredecim abhinc annis edito, fuisse datam accepi, quem in Germania impressum et

Teutonica lingua donatum audivi. Librum hunc itaque meum nunc emendatum, quantum licuit, cum aliquo ejusdem argumenti additamento in hac urbe recusioni traditum Amplissimis Nominibus Vestris sacrum esse volui. Feci quod muneris mei erat, mihi scilicet practicam medicinam profitenti indecorum ratus, si ad inania diverterem nullum postea usum habentia nec habitura. Interesse nimirum humanae reipublicae credidi, particulares artificum morbos diligenti examine a nemine adhuc praestito expendere, et sua remedia praescribere. Quantum ad regnorum et civitatum amplitudinem conducat artium cultura, ostendit olim Carolus Magnus imperator, qui capto Desiderio ultimo Longobardorum rege celebriores artium tum liberalium tum mechanicarum magistros tamquam spolia ad clariorem triumphum secum in Gallias adduxit. Celebre est dictum illud: *Regna fovent artes;* in quo dicto jure quis ambigat, an regna foveant artes, an artes regna? utrum aeque bene. Amplissimum hujusce rei testimonium est Adriae regina civitas; haec enim artes, quae divisae alias urbes celebres et beatas faciunt, omnes in sinu collectas tenet, et privilegiis non cessat prospicere. Sicuti autem cum primum liber hic meus prodiit, eorum temporum Moderatoribus fuit nuncupatus, ita fas erat, ut, si novam in lucem auctior vellet erumpere, eam non nisi a dignitate Vestra auspicaretur, Illustrissimi et Excellentissimi arcis Palladiae Custodes Vigilantissimi. Hoc ergo qualecumque sit, quod Vobis in obsequii argumentum sisto, ea benignitate, quae Vobis propria est, excipite ac fovete. Ita Vos sospitet Deus O. M., detque diu valere et plurimum.

Patavii calendis septemb. MDCCXIII.

PRAEFATIO.

Naturam rerum omnium parentem benignissimam saepenumero apud male feriatos homines male audire, quod humano generi variis in rebus videatur vel parum provide, vel non sat decenter prospexisse, et scriptum legimus, et passim audimus. Nulla tamen minus justa querimonia eadem tamquam noverca traducitur, quam quod cuique ad vitam, alioquin ruituram, retinendam ac sustentandam quotidiani victus necessitatem indiderit; siquidem ab hac lege solutum humanum genus nullam fere legem agnosceret, et terra haec, in qua degimus, longe diversam faciem prae se ferret, quam quae nunc visitur; quare ingeniosissime PERSIUS non manum polydaedalam, sed ventrem artium magistrum appellavit, sic enim ille in prologo:

Quis expedivit psittaco suum chaere,
Picasque docuit verba nostra conari?
Magister artis ingeniique largitor,
Venter.

Ex hac itaque necessitate, quae vel ipsa animalia rationis expertia ingeniosa efficit, artes omnes fluxisse tum mechanicas tum liberales fas est asserere, bonum quidem non vulgare, sed, ut in rebus humanis fieri assolet, non sine aliqua mali mixtura. Fateri enim necessum est, ex quibusdam artibus non exigua mala suis artificibus interdum proficisci, ut, unde alimenta ad vitam producendam et familiam alendam exspectabant, gravissimos morbos persaepe referant, ac artem, cui se addixerant, exsecrantes tandem e vivorum statione decedant. Hoc itaque, dum medicam praxin exercerem, saepissime contingere animadvertens, ad conscribendum tractatum aliquem de morbis artificum, quos potui industriae nervos intendi; verum sicuti in artium mechanicarum operibus ut plurimum evenit, ut, si quid ab aliquo artifice de novo inventum prodierit,

id mancum sit, et multum ruditatis praeferat, mox aliorum diligentia perficiatur, ita et in re literaria idem prorsus fieri consuevit. Hanc itaque sortem meum hunc qualemcumque tractatum de morbis artificum subiturum video varias quidem ob causas, sed ob hanc quoque, quod novitatis aliquid contineat. Nemo enim, quod sciam, in hunc campum pedem immisit, unde contemplationum circa effluviorum subtilitatem et efficaciam seges non contemnenda colligi possit. Opus ergo imperfectum, imo incitamentum potius editurum me fateor, ut alii auxiliares manus apponant, donec omnibus numeris absolutus ac integer tractatus habeatur, qui in foro medico locum aliquem mereatur. Debetur id certe miserae artificum conditioni, e quorum manuariis operibus, licet interdum vilissimis ac sordidissimis, necessariis tamen, tot humanae reipublicae commoda proficiscuntur, debetur id, inquam, ab arte omnium praeclarissima, uti HIPPOCRATES in Praeceptionibus medicinam appellavit, *quae gratis etiam curat, et pauperi opitulatur.*

Quantum vero commodi ad civiliorem vitam contulerint artes mechanicae, apud se quispiam reputet, ac mente recolat, quantum intersit inter Europaeos et Americanos aliasque barbaras gentes novi orbis. Hinc non immerito iis, qui magnarum civitatum et regnorum fundamenta posuere, summae curae fuisse opifices e variis scriptorum monumentis satis liquet. Collegia enim et conventus artificum instituerunt, veluti Numa Pompilius, qui PLUTARCHO referente summam ob id promeruit admirationem, quod artifices secundum artificia diviserit, ut suum peculiare corpus haberent tibicines, suum aurifices, architecti, tinctores, sutores, coriarii, fabri aerarii, figuli etc. Collegium quoque mercurialium Appio Claudio et P. Servilio coss. institutum apud LIVIUM legimus; sic autem mercatorum conventum appellabant eo quod Mercurium mercaturae praesidem colerent, quo pacto etiam PLATO in libro *de legibus* literis prodidit, opificum genus Vulcano et Minervae, operosis Diis, esse consecratum. Quibus porro juribus ac privilegiis haec artificum collegia gauderent, tradit SIGONIUS noster *de jure antiquo Romanorum*, et GUIDUS PANCIROLUS *de notitia utriusque imperii.* Admittebantur enim ad suffragia et honores, unde infert idem SIGONIUS, ar-

tifices in Romanorum civium censu fuisse descriptos. In Pandectis quoque et Codicibus naviculariorum, fabricantium fit mentio, sicuti etiam apud CAJUM J. C. in lib. I. ff., *Quod cujuscunque universitatis nomine vel contra eam agatur*, ubi collegia ista artificum describuntur una cum illorum juribus et privilegiis, ut illis ad instar reipublicae liceret res suas agere, legatum capere, leges sibi condere, dummodo publicis legibus non adversarentur, ut tradit PAULUS in *l. cum senatus ff. de rebus dubiis.* Vespasianum imperatorem artes non solum *liberales*, sed etiam *illiberales*, quas *mechanicas* vocant, valde fovisse, ac vilioribus artificibus assiduam se exercendi et lucri captandi occasionem praestitisse refert SUETONIUS, adeo ut cuidam architecto jactanti, quod parva impensa ingentem molem in Capitolium posset perducere, responderit, *sineret, se suam plebeculam pascere.*

Quoniam igitur non solum antiquitus, verum nostris quoque temporibus in bene constitutis civitatibus, pro bono artificum regimine conditae sunt leges, aequum est pariter, ut in beneficium ac solamen eorum, quos tanti facit jurisprudentia, ars medica quoque symbolum suum conferat, et peculiari studio, quod adhuc neglectum, eorum incolumitati prospiciat, ut, quantum licet, innoxie artem, cui se addixerint, exercere valeant. Ego quidem pro viribus effeci, quod potui, neque indecorum credidi, in viliores officinas pedem quandoque immittere, et (quando nostra hac aetate medicina ad mechanismum tota pene redacta est, et scholae nil magis quam automatismum crepant) artium mechanicarum secreta contemplari. Veniam tamen, penes ingenuos professores praecipue, impetraturum me spero, dum satis perspectum est, non omnes artes in una civitate ac regione exerceri, cum juxta locorum diversitatem varia ac diversa artium genera exerceantur, e quibus varii morbi suboriri possint. Ex artificum tabernis igitur, quae in hac re gymnasia sunt, ubi quis eruditior evadat, eruere conatus sum, quidquid curiosorum palato possit magis sapere, et, quod praecipuum est, cautiones medicas pro morborum, quibus artifices tentari solent, tum curatione tum praeservatione suggerere. Medicus itaque in suo ad infirmum aliquem e plebe curandum ingressu non tam subito, ut venit, manum

pulsui apponat, sicuti ut plurimum neglecta cubantis conditione fieri assolet, neque stans deliberet, quid agendum, de humano corio tam facile ludendo, sed paululum tamquam judex dignetur considere, si non super auratam sellam, uti apud magnates mos est, saltem super scamnum tripes aut abacum, hilarique vultu percunctari aegrum, ac ea disquirere, quae cum artis praecepta tum pietatis officia exposcunt. Multa sunt, quae medicus ad aegrotum accedens ab aegro ipso seu assidentibus sciscitari debet e *divini praeceptoris* oraculo. *Cum ad aegrotum deveneris, interrogare oportet, quae patiatur, et ex qua causa, et quot jam diebus, et an venter secedat, et quo victu utatur*, verba sunt HIPPOCRATIS in libro *de affectionibus;* liceat quoque interrogationem hanc adjicere: *et quam artem exerceat.* Quamvis autem haec interrogatio ad causas occasionales referri possit, illius tamen speciatim meminisse, ubi plebejus aliquis curandus habeatur, peropportunum imo necessarium existimo, quod tamen in praxi perraro observari video, vel, si curanti medico aliunde constet, parum adverti, cum tamen ad feliciorem curationem non leve momentum praestet hujusmodi animadversio. Hunc igitur tractatum meum in reipublicae bonum, aut saltem in artificum solamen, licet minus artificiose conscriptum, humaniter excipe, amice lector, ac, si lubet,

Da veniam scriptis, quorum non gloria nobis
Causa, sed utilitas officiumque fuit.

A U C T O R

AD LIBRUM.

Pruris, mi liber, heu nimis, flagrasque
Prodire, at monitus prius paternos
Ausculta; brevibus docebo dictis,
Quam sortem tibi fata destinarint.
Quod spondes aliquid novi eruditis,
Accurrent cito curiosiores;
A, postquam legerint duas pagellas,
Forsan te abjicient ad officinas
Et vicos, ubi venditur popello
Vel Lucanica vel Garum aut quid unctum.
Verum ne doleas, satis frequens id
Pandectis etiam voluminosis,
Quae haud raro fieri solent cuculli
Scombris vel piperi aut gravi cumino.
Scito, te genitum nigris tabernis,
Non cultis domibus potentiorum
Aut aulis nitidis, ubi archiatri
Dictant jura coquis, sedentque nunquam.
Ergo, crede mihi, minus dolebis
Quam libri titulis superbiores,
Si, qui te legerint, statim remittent
Ad natalitias tuas tabernas.

DE

MORBIS ARTIFICUM.

CAP. I.

De morbis, quibus obnoxii sunt metallorum fossores.

Varia et multiplex morborum seges, quam non raro artifices quidam extrema sui pernicie ex iis artibus, quas exercent, pro lucro referunt, e duabus praecipue causis, ut reor, progerminat; quarum prior ac potissima est prava materiae conditio, quam tractant, quae noxios halitus ac tenues particulas humanae naturae infensas exspirans particulares morbos invehit; altera ad motus quosdam violentos, incompositos et incongruas corporis configurationes refertur, propter quas vitalis machinae naturalis structura vitiatur, ut inde graves morbi paulatim succrescant. Primo itaque in censum venient ii morbi, qui a prava materiae indole ortum ducunt, ac inter eos, qui metallurgos infestant et quotquot alios artifices, qui in suis opificiis mineralibus utuntur, ut aurifices, alchymistae, quique aquam fortem destillant, figuli, specularii, fusores, stannarii, pictores quoque et alii. Quales vero et quam pestiferae noxae intra venas metallicas recondantur, experiuntur primo mineralium fossores, quibus in profundioribus terrae visceribus continuo degentibus quotidie cum orco ratio habenda; recte quidem Ovidius:

itum est in viscera terrae,
Quasque reconditerat, stygiisque admoverat umbris,
Effodiuntur opes, irritamenta malorum.

De malis equidem, quae animos ac bonos mores corrumpunt, poëtam locutum esse procul dubio censendum est, atque hominum avaritiam vel insaniam exprobrare voluisse, qui in apertam lucem ea eruere tentarint, quae nos bona existimamus, imo, ut eleganter Plinius, *bonorum omnium pretium fecimus,* quamvis tot malorum fons et origo sint; non abs re tamen ad ea mala, quae corpora infestant, poëtae verba traduci possunt. Morbi autem, quibus obnoxii sunt metallorum fossores aliique id genus artifices, sunt ut plurimum dyspnoea, phthisis, apoplexia, paralysis, cachexia, pedum tumores, dentium casus, gingivarum ulcera, artuum dolores ac tremores. Pulmones itaque et cerebrum in hujusmodi artificibus male plectuntur, magis tamen pulmones, hi etenim simul cum aëre minerales spiritus hauriunt, et primi noxam persentiunt, mox iidem halitus intra vitae hospitia admissi et cruori permixti cerebri et nervosi laticis naturalem temperiem pervertunt, et inficiunt, unde tremores, stupores et superius recensiti affectus. Hinc eorum, qui in fodinis mineralia effodiunt, maxima solet esse strages; feminae propterea, quae id genus hominibus nubunt, saepius nubunt, nam referente Agricola, apud fodinas Carpati montis observatae sunt mulieres, quae septem viris nupserint. De metallorum fossoribus sic Lucretius:

Nonne vides, audisve, perire in tempore parvo,
Quam soleant, et quam viri copia desit?

Metallorum itaque fossio olim ac etiamnum iis in locis, ubi fodinae sunt, poenae genus esse consuevit, sontes enim ac graviorum criminum rei damnantur ad metalla, sicuti antiquitus christianae religionis sectatores ad metalla damnari consueverant, ut apud Gallonium de martyrum cruciatibus videre est. Exstat elegans epistola D. Cypriani ad complures episcopos et diaconos, quos imperatorum barbaries metallorum fossioni addixerat, in qua eosdem hortatur, ut iis in fodinis, e quibus aurum et argentum eruerent, se

verum Christi aurum probarent. Visitur quoque apud PIGNORIUM in libro *de servis* imago fossoris e veteri icuncula, ex qua apparet, quam infelix esset illorum conditio; capite enim erant semirasi (quo signo olim servi a fugitivis, qui erant omnino rasi, internoscebantur), quod cucullo sagato operiebant. Neque forsan nostris temporibus cultu speciosiores in fodinis fossores esse crediderim, quando, licet etiam vestibus bene muniti sint, et idoneo victu nutriti, ob loci squallorem et lucis carentiam non nisi ex orci familia in purum aëra emergunt. Quamcunque igitur mineralem materiam effodiant, gravissimos morbos accersunt, qui medelam omnem persaepe eludunt, si quis etiam aliquid rite praescribat; quamvis in ambiguo esse videatur, num pietatis officium credi possit, medicam opem id genus hominibus administrare, et *producere illis vitam ad miseriam.*

Verum quia principibus et mercatoribus e metallorum fodinis magni proventus persaepe accedunt, ac ad omnes fere artes pernecessarius est metallorum usus, propterea pro horum artificum conservatione illorum morbi examinandi et cautiones ac remedia proponenda, quod itidem in more fuit apud antiquos, sicuti etiam nostris temporibus metallographi de fossorum morbis ac illorum regimine nec non de remediis satis diserte tractarunt, ut GEORG. AGRICOLA [1]), BERNARDUS CAESIUS Mutinensis S. J. in sua Mineralogia [2]), ubi multa scitu digna exstant de damnatis ad metalla et de prophylaxi ac diaeta metallurgorum, ATHANASIUS KIRCHERUS in Mundo subterraneo [3]), P. LANA in Magisterio artis et naturae [4]), D. RAMLOVIUS, qui Germanico idiomate tractatum scripsit *de paralysi ac tremore metallurgorum.* Miserrimae igitur conditioni id genus artificum e medicae artis penu praesidium aliquod vel solamen depromendum; et quando innumera pene sunt fossilium genera, quodcunque suas peculiares noxas infert, aliquo examine modum, quo fossorum corpora inficiantur, per-

1) De re metall. Lib. VI.
2) Lib. I. sect. 5.
3) Tom. II. lib. X. sect. 2. c. 2.
4) De morb. sympath. Tom. III.

vestigare, ac probatiora et promtiora remedia recensere oportebit.

Fodinarum itaque aliae humidae sunt, in quarum fundo aqua restitat, aliae siccae, in quibus interdum ignis ministerio opus est, ad disrumpenda saxa. In humidis fodinis, quae aquam stagnantem continent, fossorum crura vitiantur, sicuti ob crassos et virosos halitus, qui ab illis exspirant, ac tunc magis, cum decisa saxorum fragmina in aquam decidunt, et camarinam illam movent, ut dici solet, intercepto anhelitu operarii praecipites cadunt, sive semianimes emergunt. Ipse quoque ignis, qui ceteroquin venenorum domitor est, ubi illa opus sit ad saxa emolienda, pestiferos halitus e minerali materia elicit, ac in motum ciet, quare miseri fossores omnia elementa sibi experiuntur infesta.

Nulla vero truculentior pestis fossores ad extremam perniciem deducit, quam quae ex mercurii fodinis erumpit; fossores enim in mercurialibus mineris vix tertium annum attingere ait FALLOPIUS in tractatu *de metallis et fossilibus;* quatuor mensium autem spatio in artuum tremores incidere, paralyticos ac vertiginosos fieri testatur ETTMUELLERUS in sua Mineralogia cap. de mercurio, idque ob mercuriales spiritus nervis maxime infensos. Ex Actis philosophicis soc. regiae Anglicanae [1]) in epistola Venetiis ad soc. regiam missa habetur, in fodinis quibusdam mercurii in Foro Julii non posse quempiam operariorum inibi operari ultra sex horas; ibidem refertur casus cujusdam, qui per semestre spatium iisdem fodinis addictus, adeo mercurio fuerat impraegnatus, ut, si ori suo aeris frustum apponeret, aut digitis tractaret, illud album efficeret. Eosdem quoque asthmate corripi advertit L. TOZZIUS part. II. suae Praxeos cap. de asthmate; casum quoque dentium pati solent, quare argenti vivi excoctores, ne fumum ore excipiant, vento flanti terga obvertere pro more habent.

Asthmatis speciem quandam describit HELMONTIUS in tractatu *de asthmate ac tussi;* quam inter asthma siccum et humidum reponit, qua corripi ait fossores metallicos, separatores, monetarios aliosque id genus opifices, ob *gas metallicum* una cum aëre inspiratum, vi cujus vasa pneumonica obserentur. De asthmate

1) L. I. mens. april. 1665.

mentionem habet WEDELIUS in Pathologia medica dogmatica [1]), ubi tradit huic affectui obnoxios esse metallurgos, de quo asthmatis genere ait STOCKHUSIUM integrum tractatum] edidisse, ubi mali causam in saturni mercurium refert, mercurius etenim plurimus saturno inest, illique gravitatem impertit. Quomodo autem asthma hoc montanum, monstrum tam truculentum, inferant fumi isti metallici, exponit idem auctor [2]); putat enim, id fieri per bronchiorum exsiccationem nec non et ob fuligines constipantes. SENNERTUS in libro de Consensu et Dissensu Chymicorum cum Galenicis [3]) refert, sibi a medico penes metallicas fodinas Misniae medicinam facienti traditum, in demortuis fossorum corporibus reperta fuisse ipsa metalla, in quibus effodiendis vivi laborassent. Sic pereleganter STATIUS [4]) Maximum Junium invitans, tunc degentem apud Dalmatiae montes, gentem hanc acheronticam describit, quae ex iis fodinis rediret, *Dite viso*, ut ille ait, *erutoque concolor auro.*

Si ergo color similis efflorescit humoribus, *nisi intro refluxerint*, uti docet GALENUS in primo aph. comm. 2., et in omnibus pene affectibus observatur, nil mirum, si colorem in cute fossores referant, qualis est metalli color, quo massa sanguinea infecta fuerit. Idem forsan in fossorum pulmonibus contingere censendum est ac in fornacibus, in quibus, dum excoquuntur metalla, ex fuliginibus in altum adscendentibus generantur pompholyx, cadmia et alia metallica concreta.

In chalcanthi fodinis gravi quoque respirandi difficultate vexari solent fossores. GALENUS, *de simplic. medic. facultate* [5]), cum esset in Cypro, specum describit, e qua ab operariis exportabatur aqua ad chalcanthum conficiendum; aitque, se in specum illam ad stadium fere descendisse, et aquae viridis guttas, in lacum stillantes observasse, nec non odorem suffocantem ac toleratu difficilem persensisse, subditque, operarios nudos summa cum festinatione vidisse aquam

1) Sect. II. cap. 9.
2) Sect. III. cap. 5.
3) Cap. 9.
4) Sylv. Lib. IV.
5) Lib. IX.

exportantes et celeriter recurrentes; nihil autem pulmonibus magis hostile est quam acidum quodcunque, quo maxime abundat vitriolum. Riderent profecto apud nostrates clinicorum non pauci, si quem alium professorem rerum naturalium scrutatorem viderent loca subterranea cum periculo subeuntem ad secretiores naturae recessus pervestigandos; quali risu notatum me scio, dum scaturiginem, unde prodeunt Mutinenses fontes, periculo tentamine scrutarer, nec non dum in puteos petrolei nostri in montana regione positos descenderem; at a GALENO discant, qui longas peregrinationes suscepit, et abditiora naturae arcana curiose pervestigavit, ut medicamentorum vires exacte calleret; verum e diverticulis in viam.

Praeter corporis partes internas externae quoque graves noxas persentiunt, ut manus, crura, oculi et fauces. In fodinis Misniae, ubi pompholyx nigra reperitur, manus et crura usque ad ossa abradi refert AGRICOLA, ubi ait, *clavos casarum, quae illis fodinis propiores sunt, ligneos esse*, cum ab eadem pompholyge ferrum quoque absumi observatum fuerit.

Sunt in fodinis multo etiam graviora mala, animatae scilicet pestes, quae miseros fossores infestant, et ad extremam perniciem deducunt, nimirum parva quaedam animalia, aranearum speciem referentia; AGRICOLA ex SOLINO lucifugas appellat. Haec animalcula in argentariis fodinis praesertim degunt, quibus, dum fossores non advertentes insident, punguntur, et male habent. Daemunculi praeterea et spectra quaedam operarios terrent, et infestant, quod genus daemonum nonnisi precibus, jejuniis fugari tradit AGRICOLA [1]); hac de re videatur KIRCHERUS in suo Mundo subterraneo. A perito metallurgo Hannoverensi, qui nunc in montana regione Mutinensis agri jussu Serenissimi nostri metallicas venas scrutatur, accepi, fabulosum non esse, ut putabam, id, quod de hujusmodi daemunculis in fodinis stabulantibus tradunt. In fodinis enim Hannoverensibus, quae in Germania satis sunt celebres, mihi serio asseruit, frequentes esse fossorum casus, qui fateantur, se a daemonibus, quos *Knauff Kriegen* vocant, fuisse percussos, ac persaepe duorum vel trium dierum spatio eos mori,

1) De re metall. et subterran. Lib. VI.

quos si evaserint, saluti restitui. Horum daemonum subterraneorum fit quoque mentio in Actis philosophicis soc. reg. Anglicanae [1]). Ab eodem quoque mihi narratum, in fodinis Goslariensibus, ubi vitrioli minera sub pulveris forma eruitur, operarios nudos opus suum exercere. Nam si vestibus obtecti per integrum diem moram ibi traherent, iis egressis indumenta in pulverem tota solverentur, quam ob causam forsan, qui Galeni aevo in Cypri fodinis chalcanthi aquam exportabant, nudi operabantur.

Cum tot inexplicabiles mineralium mixturae in terrae visceribus exsteut conclusae (licet etiam metallorum et fossilium, quae habemus, natura ac indoles e chemicorum industria videatur satis perspecta), impossibile fere est statuere, quae et quales specificae noxae in iis vel illis fodinis contineantur, et quomodo unam potius quam aliam partem afficiant; propterea simpliciter dicendum, aërem illum conclusum et per os haustum pro respirationis usu, particulis pulmoni, cerebro et spiritibus maxime infensis saturatum, stasin in massam sanguineam ac spiritus inducere, unde praesto sit malorum cohors.

Eorum igitur, qui fodinis praefecti sunt, nec non et medicae artis professorum, qui in id operam suam locarint, munus erit, fossorum, quantum licebit, incolumitati prospicere, ac eniti, ut, quando causam occasionalem removere non liceat, operarii quam minime laedantur. Cum id genus hominibus igitur, ubi aegrotent, eodem pene modo erit agendum, ac cum iis, qui desperatis morbis laborant, quibus medica praesidia, et saltem quae delinificam vim habent, non sunt deneganda; incurabilia enim cognoscere oportet, ut quam minime laedant, ajebat Hippocrates [2]).

Fodinarum praefecti ad emendandum aërem illum conclusum et infectum, tum ob halitus, qui a minerali materia et a fossorum corporibus exspirant, tum ob eum, quem accensa lumina effundunt, pro more habent, machinis quibusdam spiritalibus per cuniculos cum fodinis in fundo communicantes aërem crassum et veteranum extrudere, et recentem ac puriorem immittere. Ocreis praeterea et chirothecis fossorum crura

1) Tom. II. mens. nov. 1669.
2) De artic. num. 68.

et manus munire solent, ne vitientur. Veteribus quoque magnae curae fossorum incolumitatem fuisse satis constat, illos enim culeis amicire consueverant ex Jul. Pollucis [1]) testimonio. Ori vesiculas laxas illigabant, ne pernicialem pulverem inspirarent, et tamen per eas spectarent, ut de minium polientibus ait Plinius [2]). Modo in fodinis, praesertim arsenici, vitreas larvas apponunt, tutius et elegantius remedium, ut refert Kircherus loco citato.

Varia remedia praescribit idem auctor tum pro praeservatione, tum pro curatione, quae a perito metallico accepisse ait; valde celebrat liquorem paratum ex oleo tartari, laudano et oleo ex colchotare, ex quibus per destillationem liquor elicitur, quem ad gr. iij vult exhibendum; ad praeservationem pariter jura pinguia et vinum generosum laudat; pro infectis autem balsamum urticae magnetis celebrat, suadet quoque, ut alimenta sale nitri condiantur et sale ab alumine extracto. Junckenus in Chemia sua experimentali ad vapores metallicos perdomandos spiritum salis dulcem commendat.

Pro faucium et gingivarum erosione gargarismata ex lacte egregiam praestabunt operam, ut quae particulas illas corrosivas inibi haerentes demulceant, ac absorbeant; hanc ob causam Agricola loco citato butyrum valde conferre ait iis, qui in plumbeis fodinis operentur. Ubi vero crura et manus vitientur, uti evenit in iis fodinis, in quibus pompholyx nigra eruitur, a Plinio [3]) commendatur pulvis lapidis asii. Observatum enim fuisse ait, eos, quibus crura a metallis vitientur, in iis lapidicinis sanari, in quibus lapis iste reperitur. Forsan lapis iste potis erat, emendare metallicam acrimoniam propter vim particularum erodentem, cum hanc ob causam *Sarcophagus* appelletur. Lapidem hunc, qui in Asso Troadis nascebatur, nobis ignotum esse scribit Caesalpinus *de metallicis* [4]), illique alium substituit lapidem, qui in Ilva reperitur, ubi alumen fossile effoditur.

Ad affectus vero asthmaticos e fumis metallicis

1) Lib. VII. c. 32.
2) Histor. nat. Lib. XXXIII. c. 5.
3) Ibid. Lib. XXXVI. c. 17.
4) Cap. 51.

ortos peculiaria quaedam remedia proponit ETTMUELLERUS *de aëris inspiratione laesa* [1]); nihil enim ait in tali asthmatis specie ordinariis remediis profici. Ad hunc gravem affectum igitur commendat mercurium dulcem, turpethum, purgantia per inferiora, antimonium diaphoreticum, bezoarticum solare et similia.

Cum non levem noxam ex iisdem mineralium halitibus oculi persentiant, remedium pariter e minerali regno petendum. Ophthalmiam a fumis metallicis factam et externis remediis nihil obsequentem per interna mineralia curavit HORSTIUS [2]). Collyria tamen ex aeris squama commendantur; norant id etiam antiqui, nam e MACROBIO [3]) constat, eos, qui in fodinis aereis morantur, semper oculorum sanitate pollere *ob vim siccificam*, ut ille ait, *quam aes possidet*, hancque ob causam aes ab HOMERO νώροπα χαλκὸν appellari; CELSUS [4]) quoque CLEONIS collyrium ex squama aeris, croco et spodio paratum ceteris praefert. Nitrum quoque collyriis commisceri poterit; nam teste PLINIO [5]) *operarii in nitrariis non lippiunt*, quod etiam recentiorum observatione constat. Summatim aptiora et valentiora remedia ad metallicos morbos expugnandos e mineralium familia ut plurimum petenda sunt, provido sane naturae consilio, ut, unde malum profectum est, inde quoque salus proveniat; sit malo nodo malus cuneus, ut dici solet, adhibendus.

Neque vero fossores tantum in fodinis a metallicis pestibus mactantur, verum etiam multi alii artifices, qui circa fodinas operantur, graves noxas accersunt, ut metallurgi omnes, qui effossam materiam versant, excoquunt, fundunt, ac repurgant. Iisdem enim morbis obnoxii sunt, quamvis non adeo graviter, cum in aëre liberiori ministeria sua peragant; temporis enim progressu ob metallicos fumos, quos hauriunt, anhelosi fiunt, lienosi, veternosi, ac tandem in tabidorum familiam transeunt. Paucis sed egregie HIPPOCRATES [6])

1) Cap. 14.
2) Lib. VII. obs. 27.
3) Lib. VII. c. ult.
4) Lib. VI. c. 6.
5) Hist. nat. Lib. XXXI. c. 10.
6) Epid. Lib. IV. n. 13.

metallurgi effigiem nobis depingit: *Vir metallicus,* inquit ille, *hypochondrium dextrum intentum, splen magnus et alvus intenta, subdura, spirituosus, decolor, huic in genu sinistro recidiva.* En quot mala in metallurgo illo delineavit divinus senex. Mirari autem hic libet, quomodo VALLESIUS, diligentissimus alioquin epidemiorum commentator, locum istum tam frigide tractarit; nullam enim animadversionem circa dictionem illam, *vir metallicus*, sicuti neque expositorum quispiam ad haec verba mentem apposuit; locum hunc tamen annotat GALENUS [1]), sed ibi totus est in disquirendo, quid per verbum illud, *pneumatodes,* intellexerit HIPPOCRATES, num ventris inflationem vel spiritum densum. Profecto arbitrari licet, divinum praeceptorem unico verbo causam tot gravium affectuum indigitare voluisse. Metallurgiam enim exercentes ut plurimum anhelosi sunt, lienosi, alvos praeduras habent, ac decolores habitus praeferunt. FOESIUS dictionem illam, ἐκ μετάλλων, sic vertit: *Qui circa fodinas versabatur.* Non solum ergo fossores, sed degentes et operantes circa fodinas male plectuntur a metallicis exhalationibus, quae vitales et animales spiritus, quorum natura aetherea est et pellucida, obfuscant, et totius corporis naturalem oeconomiam pervertunt. His itaque eadem remedia, quae superius proposita sunt, sed mitiori dosi praescribenda.

CAP. II.

De morbis inauratorum.

Ast, e fodinis et vulcaniis officinis, ubi *fervent stridentque cavernis stricturae chalybum, et fornacibus ignis anhelat*, in civitates ipsas migremus, in quibus non desunt artifices, quibus mineralia crucem figunt. Quas diras labes e mercurio referant aurifices, qui potissimum in deaurandis argenteis et aeneis operibus occupati sunt, nemo non novit. Cum enim non nisi per amalgama-

1) De diff. respir. Lib. III. c. 12.

tionem id peragi possit, dum postea mercurium igne propellunt, non tam cauti esse possunt, licet faciem avertant, quin virosos halitus per os excipiant, quare hujusmodi artifices vertiginosi, asthmatici, paralytici citissime evadunt, habitusque cadaverosos contrahunt. Perpauci ex hisce artificibus in tali opificio consenescunt, ac si non tam cito occumbant, ad tam calamitosum statum deveniunt, ut illis mors sit in votis. Iis collum et manus tremere, dentes excidere, crura vacillare cum sceletirbo scripsit Junckenus in Chymia sua experimentali; hoc idem testatur Fernelius *de abditis rerum causis* [1]) et in libro *de lue venerea*, ubi casum miserabilem aurifabri refert, qui, dum argenteam suppellectilem deauraret, hydrargyri vapore admisso stupidus, surdus ac plane mutus evasit. Haud dissimilem historiam tradit Forestus [2]) de aurifabro, qui ob mercurii fumos incaute exceptos factus est paralyticus. In Actis medicis Hafniensibus elegans Olai Borrichii observatio exstat de quodam Teutone, qui vitam deaurandis laminis degebat; hunc, dum incautius in hoc opere argenti vivi fumos hausisset, in magnam capitis vertiginem incidisse ait una cum gravi pectoris angustia, facie cadaverosa, asphyxia, artuum tremore, ut jamjam moriturus crederetur, quem restitutum ait sudore variis alexipharmacis elicito ac praecipue decocto radicis pimpinellae et saxifragiae. Putat vir clarissimus corpuscula fumantis mercurii minutissima nervis impacta tremorem accersisse, ac simul in massam sanguineam admissa naturalem illius motum impediisse. Nimius essem, si historias omnes hujus generis, quae apud medicos scriptores exstant, hic recensere vellem. Satis enim frequentes sunt hujusmodi casus, in magnis praesertim civitatibus et nostra hac aetate, in qua nihil cultum, nihil satis elegans videtur, nisi auro splendescat, adeo ut in magnatum domibus matulae et egestoriae sellae deauratae spectentur, cariusque egeratur, quam bibatur, ut olim de quodam lusit Martialis.

Mihi nuper observare contigit juvenem inauratorem, qui, postquam per duos menses decubuisset, tandem mortuus est; hic ab exhalante mercurio sibi

1) De met. Lib. II. sect. V. c. 7.
2) Vol. II. p. 196.

parum cavens cachecticum habitum primo contraxit, postmodum facies illi facta est lurida et cadaverosa, oculi turgidi, gravis anhelitus, mentis stupor; huic graveolentia ulcera in ore suborta sunt, e quibus sanies teterrima magna in copia continuo stillabat. Hic tamen interiit sine ullo febrilis caloris vestigio. Id mihi profecto non parvae admirationi fuit, cum non satis perciperem, quomodo ex tanta humorum putredine nulla excitaretur febrilis incalescentia. Cum scriptores consulerem mirari desii; refert BALLONIUS [1]), quendam luis venereae suspectum ac simul quartana laborantem, ex litu hydrargyri a quartana sanatum, ptyalismo tamen excitato. FERNELIUS pariter de lue venerea [2]) casum memorat cujusdam, cui per oculos stillabat liquatum cerebrum, et ad multos annos vixit sine febre, ac tandem mortuus est, hunc tamen prius hydrargyro inunctum fuisse ait; quomodo autem nunquam febricitarit, ipse quoque FERNELIUS se admiratum fuisse ingenue fatetur; in secundo tamen *de abditis rerum causis* [3]) rationem aliquam videtur afferre, cur febrilem incandescentiam mercurius ita compescat, aitque vi narcotica id agere eadem facultate, qua dolores quoscunque sopire, et sanguinis eruptiones sistere potis est, eadem prorsus bilis quoque ardorem compescere, atque exesiones retundere. An ergo quid febrifugi latet in hydrargyro? Forsan dies aliqua ex minerali regno febrifugum aliquod non sub gripho, uti RIVERIUS, sed candide ac aperte medicae arti largietur, sicuti ex vegetabilium familia famosum febrifugum *Peruvianum* habemus, et antidysentericum remedium nuper detectum, de quo tractatum edidit clariss. LEIBNITZIUS; in hac tamen re experientiam consulere non abs re foret, neque temerarium consilium esset, in febribus intermittentibus purgationes mercuriales instituere, ut e mercurio dulci, remedio non adeo metuendo; cauto tamen opus est, mercurius etenim equo indomito persimilis est, quoties in manus imperitas inciderit, ut ait laudatus BORRICHIUS casum illustris viri referens, cui ardentissima febre laboranti

1) Epid. Lib. II. p. m. 131.
2) Cap. 7.
3) Cap. 14.

duos pulvillos argento vivo plenos agyrta quidam in carpo apposuit, unde febrilis calor quidem, sed una cum nativo et vitali extinctus est: adeo suspecta sunt beneficia, quae ab hoste tam infido ac versipelle proveniunt, ut de *medicorum* mercurio apte dici possent, quae de suo Mercurio commentus est *poëtarum princeps*:

Animas ille evocat orco,
Pallentes alias ad tristia tartara mittit.
Dat somnos, adimitque, et lumina morte resignat.

Ut vero e via in semitam redeamus, ad corrigendas noxas ab hydrargyri afflatu illatas consulendi erunt scriptores, qui de venenis et mineralibus scripsere; in universum commendantur ea, quae vim possident spiritus et cruoris massam in motum ciendi sudoresque promovendi. Mercurius enim plerumque id habet, ut torporem inducat, veluti praenarrata accidentia ob fumos mercuriales per os susceptos satis testantur, et autopsia ipsa ostendit, sanguine concreto intra cordis sinus reperto, ut in simia apud Avicennam, quae argentum vivum biberat. Sic aquae omnes cardiacae spirituosae, ipse quoque vini spiritus erunt ex usu. Spiritus salis ammoniaci, terebinthinae, petroleum nostrum, sales volatiles, ut sal volatile cornu cervi, viperarum et alii hujus naturae commendantur, theriaca ob vim opii merito suspecta est. Decoctiones quoque ex plantis alexipharmacis, ut e carduo bened., scordio, scorzonera et similibus efficaciores sunt quam aquae ex iisdem destillatae, quae, ut scite ait Helmontius, plantarum sudores sunt. Fallopius noster, ubi metallis et fossilibus, auri scobem et illius folia proponit, cum nihil sit, cui arctiori complexu promtius nubat mercurius quam aurum. Decoctum ex guajaco a Martino Lystero in exercitatione *de lue venerea* ob vim piperatam, qua guajacum pollere ait, et quam gustu praefert, laudatur ad emendandas noxas, quas mercurii virosa exhalatio invexerit. Poterius [1]) in Pharmacopoea spagyrica sulphur sublimatum in vino infusum commendat adversus mercuriales morbos, ac praecipue in iis, qui casu aliquo fumum mercurii exceperint, vel qui mercuriali

1) Sect. III.

unctione peruncti fuerint. Ubi vero ob humorum abundantiam necessaria sit purgatio, multo validiora medicamenta adhibenda quam in aliis affectibus, idque ob torporem inductum et vim sentientem stimulis minus auscultantem. Stibiata utramque paginam egregie absolvent, a phlebotomia vero caue pejus et angue, ut dici solet, cavendum; spiritus enim ac humoralis massa impulsore indiget, non sufflamine. Antiquis mos fuit, ut memorat PLINIUS, in minii et argendi vivi fossione laxis vesicis faciem obligare, KIRCHERUS in suo Mundo subterraneo vitreas personas, ut superius dictum, magis ex usu esse ait ad exhalationes arcendas, ne per os irrepant. Exercitium pariter imperandum, ut corpus incalescat, et habitatio in calido conclavi prope ignem luculentum laudatur; nihil enim est, quod magis aversetur mercurius, quam ignem, a cujus praesentia ut avolet, *pedibus talaria nectit.*

Admiratione autem dignum est, quomodo mercurius, qui vermium unicum remedium vulgo audit (ut ad necandos puerorum vermes nihil illo sit efficacius, et innoxie vel infusus in aqua vel decoctus atque etiam cum conserva aliqua permixtus exhibeatur), talis sit, ut illius fumi et exhalationes per os et nares susceptae adeo perniciosae sint, ut temporis fere momento tantum non enecent, uti passim in fabris argentariis deaurantibus videre est. An id fieri credendum eo, quia mercurius ab ignis violentia, dissoluta illius compage, in tenuissimas particulas valde penetrantes redigatur, sicque per os et nares exceptus pulmones, cor et cerebrum pervadat? hoc enim pacto facilius spiritus animales obnubilare ac narcosin in totam fluidorum massam invehere poterit, ubi illius infusio seu decoctio atque etiam ad uncias et libram per os exhibitio, ut in iliaca passione, nulla ex praenarratis accidentibus inducit, cum in animalium corporibus tantam caliditatem non reperiat, quae satis sit ad illum dissolvendum ac in halitus convertendum, imo integritatem suam sartam tectam servet, ac ponderositate sua sibi viam ad exitum paret obices quoscunque perrumpendo, ut antidoto fuerit zelotypo cuidam apud AUSONIUM, cui uxor moecha toxicum propinavit, ac postmodum, ut necem celeraret, argentum vivum exhibuit.

Ita fit, ut ignis, qui venenorum est domitor, quaedam alioquin innoxia ad venenosam naturam deducat, seu venena magis exaltet, et acuat. Refert AMBROSIUS PARAEUS [1]), Clementem Septimum pont. max. praeeuntis venenatae facis toxico, per fumum in corpus admissum interiisse, aitque, *falsam ac in vita male cautorum perniciem fictamque rationem esse, putare, ignem omnia perpurgare, et lustrantibus viribus consumere.* Quare, num grassante peste opportunum sit, ac publicae incolumitati bene consultum, infectorum spolia ac supellectilem exurere, an conducibilius esset isthaec cum cadaveribus alte defodere, licet mos obtinuerit, ut cuncta flammis tradantur, haud immerito videtur dubitandum. Profecto apud Romanos lege XII. tabularum cavebatur, ne cadaverum ustrina intra urbem, neque prope aedes alienas fieret, ac potissima causa erat, ne aëris puritas exhalante fumo inquinaretur. Ignis itaque pro diversitate ac miscela corporum, in quae agit, varios ac diversos effectus producit, ita ut venena modo pandat, modo concentret; exemplum satis manifestum, admiratione tamen dignum, habemus in mercurio, qui, licet sine gravi noxa bibatur, cum salibus tamen sublimatus corrosivam adsciscit naturam, quae postea per additionem mercurii vi ignis mitescet, unde mercurius dulcis fit, qui rite paratus inter remedia phlegmagoga et veneream luem exstirpantia non postremum locum obtinet.

CAP. III.

De iatraliptarum morbis.

Haud secus nostrorum temporum iatraliptis seu chirurgis unctoribus eorum, qui a lue venerea pessime habeant, neque ullo alio remedio sanari potuerint, mercurius infestus est. Inter cetera remedia, quae ad perdomandam gallici morbi fereciam medi-

1) De venenis. Lib. XX. cap. 7.

corum solertia invenit, (ubi primum dira haec pestis ex obsidione Neapolitana Italiam nostram pervasit, ac exinde tamquam fulgur Europam totam pervagata est), primas tenuit mercurius, et continuata duorum seculorum experientia adhuc tenet. Notarant antiquiores medici, nihil ad ferinam scabiem exterminandam mercurio esse valentius, quare analogismo procedentes cum observarent, gallica lue infectos cutem habere pustulis et ulceribus defoedatam, usum mercurii feliciter experti sunt. Unctionis mercurialis primus auctor fuisse dicitur Jacobus Berengarius, Ca.pus a patria vulgo dictus, illorum temporum celeberrimus chirurgus et anatomicus, ut illius opera testantur, e quibus, utpote rarissimis, recentiores anatomici tot ac tanta decerpserunt, nomine illius omisso. Fallopius noster in tractatu *de morbo gallico* refert, Jacobum Carpensem *e sola curatione gallici morbi cum his inunctionibus lucratum esse plus quam quinquaginta millia ducatorum aureorum, et multos quidem interfecisse, quamvis majorem partem sanaverit.* Melius profecto quam alchymistae novit iatralipta ille vera metamorphosi mercurium in aurum transmutare, rara quidem felicitate ac a nostris temporibus toto coelo diversa, quam ipse quoque Sennertus est admiratus.

Modo, qui gallica lue infectos mercuriali unguento solent inungere, e chirurgis vilioribus sunt, qui lucri causa in hoc negotio exercentur, praestantioribus chirurgis tam sordidum ministerium et periculosae aleae plenum opus aversantibus. Licet autem chirotheca in hac re uti soleant, non satis tamen munire se possunt, quin mercuriales atomi corium, per quod mercurius alioquin exprimi solet, ac perpurgari, pervadant, et unctoris manum pertingant; neque pariter fieri potest, quin, cum ad ignem luculentum opus hoc peragi soleat, pravae exhalationes per os et nares corporis penetralia subeant, cerebro et nervis diram labem affricando. Fabr. Hildanus [1]) casum refert mulieris, quae, cum in hypocausto marito suo assideret, dum unguento ex mercurio inungeretur, solo aëre illo mercuriali per os suscepto talem salivationem passa fuerit, ut ulcera in faucibus

1) Cent. V. obs. 98.

eidem supervenerint. Manus tremere iis, qui venerea lue infectos hydrargyro saepius inunxerint, scripsit Fernelius *de lue venerea* [1]). Gravem vertiginem tenebricosam et continuam chirurgo unctori subortam, cum lue gallica infectum solita unctione perunxisset, tradit Frambesarius.

Nullam in hoc negotio saniorem cautelam hisce unctoribus suggerere possem [2]) quam eam, qua utitur chirurgus nostras, qui, cum suo periculo didicisset, lucrum non aequari dispendio, dum talem unctionem sibi magis adversam quam iis, quos perungeret, expertus esset ab alvi fluxu, torminibus et multa salivatione male mulctatus, unctionem quidem mercurialem parat, aegrisque assistit, qui ungendi sunt, sed praecipit, ut ipsimet se ipsos propriis manibus inungant, quod sibi et illis magis salutare esse ait, dum ipse nullum subit periculum, et ipsi ex tali motu brachiorum incalescentes, penetrantiorem reddunt illinitionem, nec quidquam timere debent ab eo remedio, a quo suis cruciatibus solamen sperant. Si porro hujusmodi aliptae ex hydrargyrosis labem aliquam contraxerint, veluti tremorem manuum, vertiginem, alvi tormina, ut superius diximus, guajaci decoctum pro remedio erit. Sicuti enim mercurius venerei veneni insignis domitor est, ita noxarum, quas mercurius invexerit torporem et nervorum imbecillitatem inferendo, guajacum corrector erit, ut quod vim fundendi nec non sudores promovendi possideat. Sic persaepe bina haec remedia palmaria junctis viribus gallicae luis curationem ex asse absolvunt, ut guajacum primo velitatione quadam gallicum morbum aggrediatur, et extenuet, mox mercurius fortiorem pugnam capessat, postremo idem guajacum hostem conficiat, et reliquias pessumdet.

1) Cap. 7.
2) Ettmuell. T. p. Lib. II. cons. 3. c. 8. de vertigine.

CAP. IV.

De chymicorum morbis.

Quamvis artem cuncta mineralia cicurandi tenere se jactitent chymici, non impune tamen ipsi quoque ab illorum vi perniciali evadunt; easdem enim persaepe noxas ac alii artifices accersunt, qui circa mineralia exercentur, ac, si verbis id pernegent, faciei colore satis fatentur. Refert Leonardus e Capua, Theophrastum et Helmontium, duos celebres chymicos, gravissimas noxas e suorum medicamentorum praeparatione reportasse. Junckenus [1]) in Chymia sua experimentali de antimonio tradit, quod, dum stibium pulverizatum fumigatur pro conficiendo vitro antimonii, operarii fiunt pneumonici et vertiginosi. Ettmuellerus [2]) ingenue fatetur, quod, cum esset perfecte sanus et clyssum antimonii praepararet, forte fracta retorta tubulata fumum e sulphure et antimonio hausisse, tussique ad quatuor septimanas vexatum fuisse, cujus nullam aliam causam ipse agnovit, quam fumum illum acidum spiritus organa asperantem. Satis curiosum est, quod sibi accidisse fatetur Tachenius in suo Hippocrate chymico [3]); refert enim, quod cum arsenicum sublimare vellet, donec in vasis fundo fixum permaneret, et post multas sublimationes vas aperuisset, suavem quendam odorem multa cum admiratione percepisse, sed post semihorulam stomachum dolentem, confractum sensisse cum difficultate respirandi, sanguinis mictu, colico dolore ac omnium membrorum convulsione. Olei et lactis usu se mediocriter restitutum ait, verum per integram hiemem febre lenta hecticae simili mulctatum fuisse, a qua decocto ex herbis vulnerariis et esu summitatum brassicae tandem se expediit. Carolum Lancillottum chymicum nostratem satis celebrem ego novi tremulum, lippum, edentulum, anhelosum, putidum ac solo visu medicamentis suis, cosmeticis praesertim, quae venditabat, nomen et famam detrahentem.

1) Sect. V.
2) T. I. de tussi p. m. 203.
3) Cap. 23.

Absit tamen, quod studium hujusmodi laborem improbum existimem; utique laudandi sunt chymici, ut qui ad rerum abstrusarum tentamen et corporum naturalium scientiam ditandam intenti publico bono animas suas litare non timeant, neque culpandi sunt, si in castiganda mineralium virulentia non satis cavere queant. Adstent enim necessum est, ac totum processum ad ignis examen ac fumum carbonum observent, si medicamenta rite parata esse debeant, ac tuto exhiberi possint, minima siquidem variatio et incuria in chymicis remediis elaborandis, illorum qualitates sic immutare posse, ut in venenorum classem transeant, ait Renatus Cartesius. In hanc rem Junckenus [1]) quoque in sua praefatione ait: chymica medicamenta salva conscientia non posse a medico exhiberi, nisi ejusdem manu fuerint parata, sive a perito chymico illa viderit elaborari. Sicuti ergo equisoni non imputandum, si equum ferocem ac refractarium perdomando ab eodem aliquando dejiciatur, et calces referat; sic ridendus non est chymicus, si interdum e suis laboratoriis squallidus exeat ac attonitus, tamquam unus ex orci familia.

Paucis abhinc annis lis non parva exorta est inter negotiatorem quendam Mutinensem, qui in oppido hujusce ditionis, Finali dicto, laboratorium ingens habebat, in quo sublimatum fabricabatur, ac inter civem Finalensem. In jus vocavit Finalensis negotiatorem hunc, instando, ut officinam extra oppidum vel alio transferret, eo, quod totam viciniam inficeret, dum vitriolum in furno operarii calcinarent pro sublimati fabrica. Ut vero accusationis suae veritatem comprobaret, medici illius oppidi attestationem afferebat, ac insuper parochi necrologium, quo constaret, multo plures in illo vico et locis laboratorio proximioribus quam in aliis quotannis interiisse. Ex tabe autem ac morbis pectoris praecipue mori solere, qui in illa vicinia habitarent, testabatur medicus, qui fumum vitrioli exhalantem maxime culpabat et proximum aërem inquinantem, ut pulmonibus infestus et hostilis redderetur. Negotiatoris causam suscepit D. Bernardinus Corradus, rei tormentariae in Estensi ditione commissa-

1) Epist. XVII.

rius, Finalensis vero D. CASINA STABE illius oppidi tunc medicus. Variae propterea ultro citroque editae sunt scripturae satis elegantes, in quibus acriter de fumi umbra disputatum est. Negotiatori tandem favere judices, et vitriolum e capite innocentiae absolutum; an juris peritus ac in re rite judicarit, naturae consultis judicandum relinquo.

Ut ad pensum meum redeam, chymicis injurium me crederem, si remedium aliquod sive praeservativum sive curativum, quotiescunque ex arte sua damni plus quam lucri referunt, proponerem, cum nullus pene sit morbus, cui sanando, e narthecio, ut dici solet, chymici promtum ac paratum non habeant remedium; quare ad alias officinas lubet divertere.

CAP. V.

De figulorum morbis.

Neque desunt in omnibus fere civitatibus alii artifices, quibus metallicae pestes labem non parvam affricare solent, inter quos figuli; quae enim civitas, quod oppidum, in quo figlina, artium antiquissima, non exerceatur? Hi ergo cum plumbo usto et calcinato indigeant ad vasa vitreanda, dum plumbum in vasis marmoreis moluut, lignum teres e tholo suspensum illique in altera extremitate quadratum lapidem affixum circumagendo, seu cum vasa, antequam in fornacem indantur, liquato plumbo penicillis obliniunt; totum id, quod virulenti habet plumbum aqua sic liquatum ac dissolutum, ore naribus ac toto corpore adsumunt, sicque graves noxas non multo post persentiunt. Nam et ipsi in manuum tremores incidunt primo, mox paralytici fiunt, lienosi, veternosi, cachectici, edentuli, ut raro figulum quis videat, cui non sit cadaverosa et plumbea facies. In Actis Hafniensibus [1]) casus memoratur figuli, cujus cadavere aperto repertus fuit pulmo

1) Vol. II. obs. 21.

dexter costis adnatus, ad ariduram ac phtisin vergens: culpabatur autem hujus malae pulmonum constitutionis ars, quam exercuerat; artem enim figulinam didicerat, quam aeger ipse sibi parum salubrem expertus jam, sed non satis tempestive, deseruerat. P. POTERIUS [1]) tradit, figulum paralyticum factum in dextro latere cum vertebris distortis, ut collum obriguisset; hunc ait a se curatum decocto ligni sassafras [2]) et baccis lauri; pariter historiam narrat alterius figuli repentina morte extincti.

Hujusmodi affectibus torqueri solent, qui in figlinis operam suam locant, plumbum tractando. Admiratione dignum est, quomodo plumbum (ex quo chymicorum solertia tam magna salubrium remediorum supellex emanat tum pro internis tum pro externis malis, ut chirurgorum columna vulgo audiat) tam prava semina in sinu recondat, et per solam exhalationem exserat, dum conteritur, et aqua dissolvitur, ut tam male afficiantur figuli, qui illius opera indigent. Mirari autem desii, cum teste experientissimo BOYLEO mihi innotuit, argentum vivum temporis fere momento plumbi fusi vapore figi, ac solidari adeo, ut, sicuti eleganter TRUSTHONUS in diatriba *de respirationis usu*, id quod cum Marte Vulcanum fecisse ajunt poëtae, idem prorsus faciat saturnus cum mercurio, illi compedes injiciendo. Mirum itaque non est, si saturnus a mola lapidea ita contritus, licet frigidae naturae, in tortores suos sic incandescat, dum figulos tam dira labe adspergit in sanguinem ac spiritus torporem invehendo, ac illorum manibus crucem figendo.

Inesse autem saturno spiritum acidum, acerrimum, penetrantissimum, austerum, testantur omnes chymici, ac suo periculo satis norunt depuratores auri et argenti ob plumbi mixturam; tali enim acrimonia pollere spiritum plumbi tradunt Collect. chymicae Leydens. [3]) auctores, *ut, si quis ore vel naribus, dum instituitur cupellatio, vapores e plumbo exhalantes excipiat, exinde suffocari possit, ac qui*

1) Cent. II. cap. 36.
2) Cent. III. cap. 40.
3) C. 165.

parum caverint, omnium dentium casum pati soleant.

Cum instituti mei ratio ad lustrandas artificum officinas (si rite in explorandis morborum causis occasionalibus, quibus operarii tentari solent, pensum meum vellem absolvere) identidem me compelleret, mentem lubido incesserat, ut hic loci animadversiones aliquot in figlinis a me factas recenserem circa mechanicum artificium fictilia vitreandi, quod artificium, sicuti antiquissimum est, uti ex erutis e terra ruderibus satis constat, ita pernecessarium est. Nam si modum vasa fictilia vitreandi non haberemus, nimio sumtu stannea et cuprea vasa pro re coquinaria et mensarum supellectile adhibere cogeremur. Etenim non minus admiratione quam disquisitione dignum credidi, quomodo scilicet opera figlina prius cocta in fornacibus, mox plumbo calcinato, et cum pulvere silicum contrito liquatoque oblinita rursusque fornacibus indita, vi ignis vitreatam crustam illam induant, qua fit, ut magno usui sint in omnibus pene rebus; nihilque magis inculcent chymici, quam quod in spagyricis operationibus perficiundis vitreata vasa adhibeantur. Verum ab hujusmodi negotio non tam promte expedire posse me sentio, quin mu'tum a proposito meo digrederer, veritus propterea, ne mihi, ubi de figulari materia agitur, juste obtrudi possit Horatii illud:

Amphora coepit
Institui, currente rota cur urceus exit?

consilium hoc meum seponam, cui forsan occasione magis propria indulgebo in opere, quod meditor de *artium mechanica rationali.*

Quoad hujusmodi artificum curationem attinet, perraro talia remedia adhiberi possunt, ut integrae sanitati restitui queant. Cum enim auxiliares medicorum manus non exposcant, nisi cum manibus et pedibus omnino capti sunt, et viscera praedura habeant, ac simul aliud malum, summa nimirum paupertas, illos premat, ad pauperum medicinam confugiendum erit, et ea praescribenda, quae morbum saltem leniant, eos inprimis monendo, ut artem deserant. Purgationes mercuriales, ut e mercurio dulci cum electuario lenitivo, ad plures dies aliquando

utiliter adhibui, nec non illinitiones ex petroleo nostro manibus et pedibus. Chalybeata remedia, quae non multae sunt impensae, ad viscerum duritiem emolliendam, ad longum tempus tamen adhibita, non levem praestabunt operam; sola chalybis limatura cum cinnamomo in vino infusa, ceteris martialibus remediis chymice paratis, veluti forsan efficacior et miserae horum artificum conditioni minus gravis, erit praeferenda.

Cum in figulorum officinis varii sint operarii, ac alii in creta manibus ac pedibus versanda, subigenda occupati sint, alii sedendo ad rotam tornatilem vasa conforment, non omnes propterea figuli superius recensitis affectibus tentari solent; quod serio advertendum, ne solo figuli nomine audito ad remedia noxas e minerali materia contractas corrigentia confugiamus, omnes tamen, cum semper terram mollem tractent, ac in locis humidis degant, utplurimum luridi sunt, decolores, cachectici ac fere semper valètudinarii. Qui tamen ad rotam sedentes illam pedibus circumagendo vasa confingunt, si alioquin oculorum imbecillitate laborent, vertiginosi fiunt, sicuti etiam nimis pedes defatigando non raro ischiade tentari solent; idcirco iis remediis, quae ad hujusmodi affectus a practicis praescribi solent, si non malum prorsus tollendum, saltem leniendum, illis erit succurrendum.

CAP. VI.

De stannariorum morbis.

Stannum, quod Plinius plumbum album vocat, chymici vero Jovem, ac medium volunt inter Lunam et Saturnum, non vulgarem habet usum in privatis civium domibus ad illorum mensas nobilitandas, nec non apud fusores metallorum pro conflandis tormentis bellicis, campanis aliisque rebus, atque etiam apud chymicos, qui e stanno ad varias corporum aegritudines parare norunt varia remedia, uti butyrum jovis, crystallos, bezoarticum joviale et alia hujuscemodi. Stannum igitur non solum in fodinis, sicuti omnia metalla, dum eruitur, ac dum extra fo-

dinas excoquitur et repurgatur, suos operarios laedit, sed etiam in mediis civitatibus eosdem, dum lances veteres fundunt ac renovant, et scalpris nitorem conciliant, male plectit. Stannarii itaque ea symptomata pati solent, quibus obnoxii sunt plumbi fusores et molitores, quales figuli; constat enim e mercurio et sulphure acri, quare cum illud fundunt operarii, non possunt, quin perniciosos halitus per os excipiant.

Satis curiosam historiam de stannario quodam habemus apud ETTMUELLERUM in Collegio Consult[1]). Artificem hunc ait primo tussi, mox tanta anxietate ac respirandi difficultate correptum, noctu potissimum, ut lecto exsilire, fenestras aperire, auram recentem inspirare, et per totam domum noctambulus vagari, donec inciperet dies albescere, quo tempore omnia silebant accidentia; tam gravium symptomatum causam vir experientissimus acceptam refert fumis mercurialibus metallorum. In jove etenim multum antimonii volatilis luxuriare ait, quod cum nitro mixtum vim fulminantem adsciscit; talem asthmatis speciem inter affectus convulsivos refert, plexu nerveo nimirum in spasmum adacto, et pulmonum expansionem prohibente.

Hujusmodi artifices in civitatibus passim visere est, ac ubi medicam opem exposcant, iisdem cautionibus erunt curandi ac ceteri metallurgi; ad pectus tamen, tamquam primam morbi sedem, primo respiciendum, praecipuae enim illorum querelae de anhelitus angustia sunt. Curandi itaque erunt tamquam asthmate montano laborantes cavendo ab iis, quae vi exsiccandi polleant; butyrum potius, lac, emulsiones ex amygdalis et melonum seminibus, ptisanae hordeaceae et similia erunt ex usu.

Remedia quoque jovialia superius enumerata possent praescribi, ac praecipue *antihecticum Poterii*, quod e regulo antimonii et jove paratum dicitur, nam, ut superius dictum, noxae, quas metalla inferunt, non nisi metallicis remediis emendantur.

1) Casus 17.

CAP. VII.

De vitriariorum et speculariorum morbis.

In universa artificum republica non esse, qui rectius sapiant, existimo, quam qui vitrariam exercent. Ii etenim, ubi sex mensium spatio operati fuerint (hieme scilicet ac vernali tempore), ab opere feriantur, et ubi XL. aetatis annum attigerint, opportuna abdicatione arti suae vale dicunt, ac reliquum vitae tempus exigunt iis perfruendo, quae in otia tuta reposuere, vel alteri opificio operam suam impendunt. Intolerandus profecto ad longum tempus est tam improbus labor, qui hujusmodi operarios exercet, et qui non nisi a robustis hominibus et in vigenti aetate sustineri possit. Innoxiam quidem esse ex sui natura massam illam e vitro fusam ac in fornacibus fluitantem, seu labem, saltem sensibilem, suis artificibus non affigere existimo, cum nullae ipsis de hoc sint querelae, neque ullus gravis odor in vitrariis officinis nares percellat. Non vacat hic, in massae illius, ex qua vitrum conflatur, naturam neque in mechanicum artificium, quo flatu mediante vitra figurantur, altius inquirere; solum, quod rem meam spectat, nosse sufficiat, quod, quidquid noxii ab hujusmodi opificio hisce artificibus advenit, otum ab ignis violentia et quorundam mineralium mixtura ad coloranda interdum vitra proficiscatur. Cum igitur seminudi rigenti hieme ad ardentissimas fornaces continuo adstent vitrea vasa conflando, oculorum acie in ignem et vitrum fusum semper intenta, non possunt, quin gravibus noxis afficiantur. Oculi itaque primum ignis impetum sustinent, propterea acri lippitudine persaepe infortunium suum plorant, et gracilescunt, illorum natura ac substantia, quae aquea est, a nimio ardore exhausta ac absumta. Siti quoque inexplebili eandem ob causam continuo vexantur, ut frequenter cogantur bibere; vinum autem lubentius, sed immoderate, quam aquam potant, aquam enim, ubi quis quacunque ex causa nimio ardore exaestuet, nocentiorem quam vinum existimant, ob multos casus eorum, qui aestuantes frigida epota subita morte occubuerint.

Morbis quoque pectoris obnoxii sunt; cum enim

pectora aëri semper habeant exposita solo indusio contenti, illisque tandem peracto opere e vulcania illa officina ad alia loca frigidiora exeundum sit, nequit natura, utut fortis ac robusta, tam graves ac subitas mutationes diu tolerare; hinc pleuritides, asthmata ac tusses diuturnae contingunt.

Longe vero pejora infortunia subeunt, qui vitra colorata pro armillis ac mundo muliebri plebejo aliisque usibus conficiunt; cum enim ad colorem crystallo conciliandum illis necesse sit boracem calcinatum ac antimonium una cum aliqua auri portione, et haec omnia in pulverem impalpabilem contrita cum vitro commiscere, ut exinde pastam conficiant pro tali opere, non possunt, dum id agunt (utut faciem obvelent et avertant), quin pravos halitus ore excipiant; quare persaepe evenit, ut nonnulli ex illis exanimes concidant, ac interdum suffocentur, seu temporis progressu ulcera in ore, oesophago, et trachea iis suboriantur, ac tandem in tabidorum familiam transeant pulmonibus ulceratis, ut e cadaverum apertione manifeste patuit.

Non parum equidem mecum ipse demiratus sum, quomodo mixtura haec boracis et antimonii cum vitrea massa tam pernicialem vim adsciscat; rem tamen ita se habere, licet hujus non sim oculatus testis (cum haec civitas officinam vitrariam quidem habeat, sed in qua vitra non colorentur), persuasum habeo, utpote per literas mihi communicatam ab excellentissimo D. Josepho de Grandis, olim in Mutinensi gymnasio auditore meo, qui nunc Venetiis (ubi insula Murano dicta insignes vitrariae officinae exstant) summa cum laude medicinam et anatomen exercet. Id est, quod innuebam, rerum mixturas peritioribus medicis persaepe imponere, ac praesertim, ubi operatio ignis accedat, qui licet ab Helmontio rerum corruptor et mors appelletur, multarum rerum tamen auctor est et parens, ut scite et plus quam chymice scripserit Plinius [1]): *ex eadem materia aliud gigni primis ignibus, aliud secundis, aliud tertiis.*

Qui vero Venetiis praesertim ad specula conficienda operam suam impendunt, non secus ac inau-

1) Hist. nat. Lib. XXXVII. c. 26.

ratores mercurii feritatem experiuntur, dum ingentes tabulas crystallinas argento vivo obliniire, ut parte ex alia clarior imago reddatur, pro more habent. Hoc artificii genus antiquis ignotum fuisse satis credibile est, ut de quo nullam habeat mentionem PLINIUS, qui in Historia sua naturali [1]) varios modos, quibus parabantur specula, describit. Specularii ergo artifices mercurium tractando paralytici fiunt, asthmatici aliisque superius memoratis affectibus obnoxii. Sic Venetiis in insula Murano dicta, ubi ingentia specula parari solent, videre est hosce artifices invite ac torvis oculis miserias suas suis in speculis contemplantes ac artem, cui se addixerint, exsecrantes. Ex epistola ad societatem Anglicam Venetiis missa (ut ex ejusdem societatis Actis [2]) constat) habetur, eos, qui Venetiis operantur ad illiniendam speculorum faciem aversam, apoplecticos persaepe fieri.

Quoad medica praesidia nihil hic adjiciam, cum eandem curationem hisce artificibus adhibere liceat, quam ceteris convenire diximus, qui in suis opificiis mineralibus utuntur, et ad vulcanias officinas operantur.

CAP. VIII.

De pictorum morbis.

Pictores quoque variis affectibus, ut artuum tremoribus, cachexia, dentium atredine, faciei decoloratione, melancholia, odoratus abolitione tentari solent; ac perraro contingit, ut pictores, qui aliorum imagines elegantiores et coloratiores, plus quam par est, solent effingere, ipsi colorati sint ac boni habitus. Ego quidem quotquot novi pictores et in hac et in aliis urbibus, omnes fere semper valetudinarios observavi, et si pictorum historiae evolvantur, non admodum longaevos fuisse constabit, ac praecipue, qui inter eos praestantiores fuerint. Raphaelem Urbinatem, pictorem celeberrimum, in ipso juventae flore e vivis ereptum fuisse legimus, cujus immaturam mortem Balthassar Castilioneus eleganti carmine

1) Lib. XXXIII. c. 9.
2) Tom. I. m. apr.

deflevit. Culpari quidem posset illorum vita sedentaria ac genius melancholicus, dum ab hominum fero commercio sejuncti mentem in phantasticis suis ideis semper involutam habent, ast alia potior causa subest, quae pictores morbis obnoxios reddit, colorum nempe materia, quam semper prae manibus habent ac sub ipsis naribus, ut minium, cinnabaris, cerussa, vernix, oleum nucum, lini, quibus utuntur ad colores temperandos, multaque ex variis fossilibus pigmenta. Hinc in illorum officinis latrinalis odor percipitur, qui satis gravis e vernice et praedictis oleis exspirat, et capiti valde infensus est, unde forsan odoratus abolitio deducenda. Ipsi quoque pictores in ipso opere sordidas ac pigmentatas vestes solent induere, quare fieri nequit, quin ore ac naribus pravos halitus excipiant, qui ad spirituum animalium sedem perreptando, ac per vias spiritales sanguinis domicilia subeundo, naturalium functionum oeconomiam perturbent, et superius memoratos affectus excitent. Cinnabarim sobolem esse mercurii, cerussam e plumbo parari, aes viride ex cupro, colorem ultramarinum ex argento (cum metallici colores vegetabilibus longe durabiliores sint, et hanc ob causam a pictoribus magis expetantur), sicque omnem fere colorum materiam e mineralium classe desumi nemo non novit, et propter hanc causam satis graves noxas subsequi. Iisdem igitur affectibus, licet non ita graviter, illos vexari necessum est, ac ceteros metallurgos.

Satis curiosam historiam in hanc rem describit Fernelius [1]) de pictore quodam Andegavensi, qui digitorum et manuum tremoribus primum, mox convulsione correptus est, brachio quoque in consensum tracto; huic postmodum supervenit idem in pedibus vitium, tandem dolore tam gravi in ventriculo et utroque hypochondrio torqueri coepit, ut nec clysteribus nec fotibus, nec balneis, nec ullo remediorum genere quidquam levaretur. Huic in accessione unicum solamen repertum, ut tres quatuorve homines ventri toto suo pondere incumberent, sic enim compresso abdomine minus cruciabatur; postremo ad tres annos tam acriter vexatus, tabidus interiit.

1) De luo vener. cap. 7.

Magnas concertationes inter celebriores medicos exortas esse ait circa tanti mali veram ac genuinam causam, tum ante tum post cadaveris apertionem, cum in visceribus nil praeternaturale appareret. Cum hanc historiam perlegerem, ingenuam Fernelii confessionem, more scilicet magnorum virorum, ut ait Celsus, sum admiratus, *omnes siquidem aberramus a scopo, et tota, quod ajunt, via errabamus*, inquit ille, subdit tamen, quod cum pictor ille penicillum digitis non modo extergere pro more haberet, sed etiam imprudens et incautus illum exsugeret, verisimile fuisse, ut e manuum digitis partium continuatione cerebro totique nervoso generi communicatam fuisse cinnabarim, per os vero admissam *ventriculum et intestina inexplicabili ac maligna qualitate infecisse, quae tantorum dolorum causa occulta fuerit.*

Neque vero aliunde illorum cachectici habitus et decoloratio petenda quam a prava colorum indole, sicuti et melancholicae passiones, quibus ut plurimum obnoxii sunt pictores. Antonium de Allegris Corrigiensem, e patria propterea Corrigium dictum, adeo melancholicum fuisse, imo stupidum tradunt, ut nec sui nec suorum operum dignitatem ac praestantiam cognosceret, adeo ut digna honoraria sibi data iisdem, a quibus acceperat, reportarit, veluti errassent aureo pretio erogato pro iis picturis, quibus nunc nullum satis est pretium.

Cum pictores ergo vel ex enarratis affectibus vel aliis morbis vulgaribus laborare continget, particulari studio erunt curandi, ut una cum remediis communibus peculiaria adhibeantur, quae noxas e minerali materia contractas respiciant, de quibus satis supra, ne toties eadem cum taedio legentium repetamus.

CAP. IX.

De morbis, quibus tentari solent sulphurarii.

Cum inter mineralia ad hujus vitae commoda non paucos habeat usus sulphur, sed non leves quoque

noxae iis, qui illud coquunt, fundunt, ac eodem utuntur in suis operibus elaborandis, ex illo consequantur; in hoc capite videndum, quae mala sulphurarii artifices patiantur. Qui ergo sulphure accenso seu liquato utuntur, tussim, dyspnoeam, raucedinem ac lippitudinem contrahunt. Sulphur duplici substantia constare docet ejusdem analysis, una pingui et inflammabili, altera acida ignis extinctiva; sulphure igitur igne liquato multoque magis accenso acidum illud volatile in fumos attollitur, qui per os suscepti, memoratis affectibus occasionem praebent, tussim praecipue ac lippitudinem excitando; mollis enim ac delicata pulmonum et oculorum structura a pungente acido insigniter laeditur. Sic MARTIALIS [1]) varios negotiatores et operarios recensens, ut aerarios, numularios, pistores, judaeos, qui illius somnum nocturnum ac diurnum Romae nimio strepitu interturbabant, ut rus secedere cogeretur, inter illos numerat sulphurarios, quos lippitudinis vitio notat.

Nec sulphuratae lippus institor mercis.

Quanta vi polleat aura sulphurea, norunt ipsae mulierculae, quae, ut suis velaminibus candorem concilient, illa fumo sulphuris accensi supersternunt; norunt etiam purpureas rosas decolorare, et lacteas reddere:

Tingit et afflatas sulphuris aura rosas,

ait poëta. In Germania pro more habent, dolia fumo sulphuris suffumigare, ut vinum rhenanum ad plures annos a muciditate tueantur, teste HELMONTIO in tractatu *de asthmate et tussi;* acidum ergo sulphuris, quod pectori et asperae arteriae est maxime hostile, ipsum est, quod hujusmodi affectus inducit. Nota est historia moechae mulieris, quae, cum amasium suum marito superveniente sub lecto abscondisset, superposito, ut crimen magis celaret, sulphurato velamine, se ipsam prodidit; ille enim a recenti sulphuris odore percitus non potuit, quin alte tussiret, ac sternutaret. In hanc rem succurrit casus pistoris, qui, cum videret in suo hypocausto rotulas sulphuratas

1) Lib. XII. ep. 57.

accensas, quibus uti solent ad succendenda ligna, timens, ne domus conflagraret, pedibus rotulas illas ansus est premere, ut ignem extingueret, sed parum abfuit, quin mortuus concideret, ad multos tamen dies saevissima tussi vexatus est, una cum magna respirandi difficultate, constricta nempe a magno illo acido exspirante pulmonum vesiculari structura. Olei amygdalarum dulcium et lacteae diaetae usu aliquantisper levari visus est, ast intra unius anni spatium in Libitinae censum transiit. ETTMUELLERUS *de vitiis exspirationis laesae*, ex fumis nitri et sulphuris pertinacissimam tussim ac respirandi difficultatem oriri observavit. Nec quis obtrudat, quod sulphur pulmonum balsamum vulgo audiat, nam id verum est, quando sulphur acido suo, quo abundat, spoliatum fuerit; uti scitissime advertunt JUNCKENUS in Chymia sua experimentali et laudatus ETTMUELLERUS in sua Mineralogia [1]), ubi ait sulphur merito pulmonum balsamum vocari, quando *illius pinguedo balsamica* a parte acida corrosiva fuerit separata. Quomodo autem acidum a sulphure separari possit, tradit ibidem JUNCKENUS, sublimando nempe sulphur cum coralliis, cornu cervi, quae illius acidum combibant.

Quomodo vero in praxi professorum non pauci, saltem apud nostrates, sulphuris spiritum in morbis pectoris praescribant, ego non video; cum enim apud auctores passim legerint, in hujusmodi affectibus sulphur primas tenere, quasi sulphuris acidum idem sit ac totum concretum, pars easdem vires habeat, quas totum, quod maximae supinitatis indicium est, ansam errandi capiunt. Eundem ferme errorem observare licet, cum ad scabiem curandam pro remedio interno specifico eundem spiritum sulphuris ad longum tempus in aliquo jusculo scabiosis propinant, non alia ratione ducti, quam quod sulphur potissimum remedium sit ac basis unica unguentorum, quae parantur ad psoram exterminandam. Tales ergo operarii, quantum possunt, a sulphuris fumo excipiendo cavere debent, ac pro tussi lenienda syrupo de althaea, emulsionibus seminum melonum, ptisana hordeacea, oleo amygdal. dulcium et diaeta lactea familiariter uti.

1) Cap. de sulph.

CAP. X.

De morbis, quibus obnoxii sunt fabri ferrarii.

Lippitudini quoque obnoxios esse fabros ferrarios quotidiana docet experientia, quod non tam ex ignis violentia fieri crediderim, dum oculorum aciem in ignem fere semper intentam habent, quam ob sulphurea effluvia e candenti ferro exhalantia, quae oculorum membranas feriant, ac vellicent, unde lymphae e glandulis expressio et lippitudo una cum ophthalmia quoque persaepe consequantur. Demosthenis patrem fabrum machaeropoeam fuisse referunt, ac eundem lippum describit Juvenalis; sic enim loquens de Demosthene [1]):

Quem pater ardentis massae fuligine lippus,
Carbone et forcipibus, gladiosque parante,
Incude et luteo Vulcano, ad rhetora misit.

Verbum illud, *luteo Vulcano,* quod poëta confixit, observans (quo epitheto poëtarum nullus ignem, quod sciam, insignivit, cum illum coruscum, nitidum, roseum appellent), putaram hic forsan innui luteum colorem, quo metalla fusa ob sulphur, quod in sinu suo continent, fabrorum facies depingunt, ut in tormentis conflandis interdum observavi; verum cum in citato versu vox illa, *luteo,* syllabam primam correptam habeat, nequit color flavus significari, sed quid lutosum.

Cum ergo in ferri substantia non parva sulphuris portio conclusa sit, mirum non est, si dum ferrum excoquitur, tenues particulae sulphureae ex ferro et carbonibus quoque exspirent, quae oculorum membranas, tamquam acutissima spicula lacessant, sicque acres lippitudines et ophthalmias exciteut. Ego certe multos fabros de hujusmodi affectibus conquerentes audivi, ac remedium exposcentes, quibus suadere soleo, ut lac muliebre, aquam hordei et similia attemperantia adhibeant, ac, si inflammatio urgeat, sanguinem mittant. Sero vaccino atque emulsionibus seminum melonum ac diaeta refrigerante utantur, quae propria est artificum, qui ad ignem

1) Satyra 10.

exercentur; commendatur in specie beta, quae ad alvum mollem servandam valde confert, tales enim artifices ventris adstrictione laborare solent. Sic a MARTIALI [1]) appellantur *fabrorum prandia betae*; si contumax vero sit lippitudo, salutaris comperta est aqua ipsa, in qua ferrum candens solent extinguere; monendi quoque sunt, ut, quantum possunt, a ferri bullientis ac radiantis obtutu oculos avertant.

CAP. XI.

De gypsariorum et calcariorum morbis.

Haud minus a gypso et calce male plectuntur, qui materias istas in fornacibus excoquunt, tractant, ac in officinis divendunt. Gypsum inter venena recenseri nemo non novit, epotum enim strangulando mortem infert; sic L. Proculejus Augusti familiaris, cum stomachi dolorem perferre non posset, gypso mortem sibi conscivit, teste PLINIO [2]). Qui ergo illud coquunt, praeparant, molunt, cribrant, venundant, uti persaepe observavi, magna respirandi difficultate premi solent, alvum praeterea adstrictam habent, hypochondria dura ac distenta, decolores sunt, ac vere gypsatam faciem praeferunt, iique potissimum, qui gypsum coctum mola asinaria conterunt, et cribrant, uti etiam gypsoplastae, qui varia opificia ac praecipue simulacra et effigies e gypso conficiunt ad sacrarum aedium, aularum principum et bibliothecarum ornatum quoque, qui mos perantiquus est.

Indocti primum, quamquam plena omnia gypso,
Chrysippi invenias.

Sic JUVENALIS [3]) divites indoctos sugillans, qui, ut sapientiae famam apud vulgus aucuparentur, philosophorum simulacris bibliothecas suas exornabant. Utut ergo hujusmodi operarii velamen ori apponant, fieri nequit, quin volitantes atomos gypseas per os

1) Ep. L. XIII.
2) Histor. nat. Lib. XXXVI. c. 24.
3) Sat. 2.

et nares admittant, quae vias spiritus subeant, et cum lympha permixtae in tophos concrescant, seu pulmonum anfractuosos ductus incrustando respirationem intercipiant.

Hic mihi liceat paululum digredi, et circa gypsi naturam paulisper immorari; qui enim de fossilibus egere, non aperte gypsi naturam ac indolem mihi videntur explorasse. Gypso vim emplasticam, adstringentem inesse scripsit Dioscorides, hoc idem adstruit Galenus variis in locis. Cognatam calci rem gypsum esse scripsit Plinius [1]). Facultatem obstruentem, suffocantem eidem adscribunt recentiores, uti Caesalpinus in lib. *de metallicis*; Amatus Lusitanus [2]) vim summe exsiccantem in gypso agnoscit, ait enim: *qui gypsum parant majori ex parte mori, quia caput ob nimiam siccitatem e gypso contractam debile et imbecille est, unde, quae concoquere debebat, non concoquit, et quae retinere, non retinet, et sic materia ad subjectas partes decidat, phtisinque inducat.* Hoc lepido commento gypsi pravitatem designat recutitus auctor.

Ego quidem, *ni me philautia fallit*, aliam gypso naturam lhuc forsan inobservatam inesse persuasum habeo, vim nempe expansivam et elasticam calci nequaquam cognatam, imo potius contrariam; observari enim mihi non semel contigit, fabros murarios Mutinae, ubi multae sunt porticus, dum columnas veteres ruituras (aedificiis super magnas trabes innitentibus) diruunt, et novas columnas marmoreas supponunt, vel lapideas substruunt, observavi, inquam, hosce artifices columnas novas e calce et lapidibus compingere, ad duas vero ulnas circiter prope finem, ubi columna aedificio superstanti et trabibus innixo ferruminari debet, gypso uti, nequaquam vero calce. Hujusmodi opificium animadvertens (qualis observatio in hac urbe Cispadanae regionis omnium antiquissima satis obvia est) ab ipsis fabris causam quaesivi, quare calce non utantur in opere perficiundo, et cur potius gypso quam calce opus claudant, ac veluti sigillo quodam obsi-

1) Lib. V. c. 92.
2) Cent. IV. cur. 41.

gneut, responsumque est, murum e calce constructum subsidere, e gypso vero sursum attolli: ac revera res miranda est; nam ubi quinque vel sex dies a columna substructa elapsi fuerint, nullo fere negotio trabes, quae hinc inde totam molem sustentabant, subtrahuntur, imo fere ex se ipsis concidunt; at si opus e calce tantum perficerent, vel summa difficultate vel magno aedificiorum periculo et concussione fulcra subtraherentur.

Cognatum ergo calci gypsum est coagulandi vi et efficacia, utrumque enim aqua temperatum ac dissolutum unit, agglutinat; gypsum vero elasticitatem magnam intus recondit, dum ingentes moles sursum elevat. Non solum autem superius, sed inferius quoque et circumquaque gypsum premere observavi, sed sensibiliter magis vim suam exserere, ubi minor fuerit resistentia; observatur etenim, quod si super trabem aliquam murus e lateribus et gypso construatur, et alii veteri superposito uniatur, observatur, inquam, trabem quamvis fortissimam deorsum inflecti, ut quae aërem subjectum habeat, neque hanc flexionem e nimio pondere, quod persaepe exiguum est, sed e premente gypso ortum ducere. Calcis porro id proprium est, ut humido semper gaudeat, et nunquam veterascat, unde muri prope solum et in ipsis aedium fundamentis ferrei pene sunt. Gypsum vero prope terram marcescit, et sponte concidit, in summo loco vero, licet imbribus perfusum, ut in caminis, calci soliditate non cedit.

Ut autem ad rem redeam, mirum non est, si gypseae particulae per tracheam in spiritus receptacula exceptae, ibique cum seroso latice e glandulis exsudante commixtae, tam perniciales effectus pariant, vi sua expansiva fistulares ductus comprimendo, et aëri cursum et recursum prohibendo. Ad corrigendas vero noxas e gypso contractas (quamvis ubi admissum fuerit, non tam facile curationem suscipiat) varia ab antiquis praescribebantur remedia; Galenus secundo *de antidotis* [1]) lixivium e cineribus sarmentorum vitis commendat, quod idem confirmat Guainerius [2]), qui cinerem ipsum

1) Cap. 7.
2) De ven. cap. 8.

pondere tertii exhibet; SENNERTUS laudat stercus muris [1]). Ego oleum amygdal. dulcium recens extractum ac emulsiones e seminibus melonum cum aliquo levamine id genus artificibus exhibui, sed in hoc opere perseverantes omnes asthmaticos et cachecticos ut plurimum occumbere observavi. Cadaver aliquod ex hisce artificibus aliisque opificibus libenter dissecuissem, sed nec prece nec pretio a nostrati plebe impetrare licet, ut inspectio ulla fiat in denatis ex aliquo non vulgari morbo; imo, si quis id reposcat in publicum bonum, incandescunt in medicum, quod morbi causam, quam ignorarit, curiose postmodum perscrutari velit.

Non ita vero noxia est calx iis, qui eam tractant, veluti gypsum; calx recens e fornacibus educta igneam vim rejectat, ac urit, miratur propterea PAULUS ZACCHIA [2]), quomodo in quibusdam civitatibus permittantur fornaces, in quibus calx excoquatur, ob evaporationem, quam emittunt, pectori infestam. Nihil est autem, quod, postquam arserit, ignis semina diutius retineat, quam lapis calcarius; siquidem calx ad annum in loco sicco asservata cum aqua diluitur, fumigat et latentem vim ignis prodit, dum aquam facit effervescere; progressu tamen temporis, dum in pulverem fatiscit, ac veterascit, multum ignea de vi illi decedit; minus ergo tunc temporis oblaedit artifices, acrimoniam semper tamen corrosivam retinet; hinc fauces et oculos mordet, et vocem asperat; facilis tamen medela est potus frigidae, et emulsiones seminum melonum ac seminum frigidorum. Calx fabris murariis manus rugosas facit, ac interdum ulcerat, si tamen scabiosae fuerint, illas a scabie liberat; quare non immerito inter remedia antipsorica calx locum habet, acidum nempe illud, quo psora scatet, vi sua alkalica emendando, quam ob causam calcis decoctum in diabete commendatur a WILLISIO in Pharmaceutica rationali; quamvis enim, ait ille, videatur hujusmodi decoctum aptum potius ad urinae fluxum proritandum ob vim calorificam et attenuantem, quia tamen sales acidos fusionis causam temperat, ac infringit, urinae profluvio medetur; ob eandem rationem a RICHARDO

1) Tom. III. lib. VI. p. 6. cap. 2.
2) Quaest. med. leg. Lib. V. tit. 4. qu. 7.

MORTONO calcis decoctum in tabe pulmonari magnis laudibus celebratur.

Calci vivae bina esse salia, quae post calcinationem quieta maneant, ab aqua vero dissoluta et in mutuum conflictum concita notam illam cuique effervescentiam efficiant, putant nonnulli, quam opinionem tamen suspectam esse ait JOAN. BOHONUS in suis Meditationibus *de aëris influxu* [1]), cum observatione constet, alkalica fixa et puriora ab aquea humiditate sine acidi collisione calorem concipere. Mirabatur D. AUGUSTINUS [2]) calcem in aqua fervere, in oleo frigere. Calci vivae multum salis alkalici inesse, cum remedia ex calce parata ad sordida ulcera, in quibus multum acidi luxuriat, sananda, passim usurpari soleant, profecto credendum est. Ad corrigendas ergo noxas, quas calcarii artifices interdum contrahunt, opportunum erit decoctum tepidum malvae, violarum, butyrum recens, lac ipsum, quo nihil promtius ad faucium siccitatem et asperitatem emendandam.

Hi sunt, quos ego novi artifices variis morbis obnoxios ob mineralium et fossilium, quae tractant, et quibus in suis opificiis utuntur, pravam indolem, atque isthaec, quam innui, compendiosa curatio. Medici enim id hominum genus curantis praecipuum munus est, illos cito, quantum fieri potest, aptis ac generosis remediis suae saluti restituere; siquidem persaepe miseros artifices audias medicos ipsos orantes, ut vel occidant, vel liberent. Haec itaque in artificum aegrotantium curatione suscipienda sit cautio potissima, ut expedita et promta curatio illis adhibeatur, alioqnin morbi taedio ac animi moerore ob familiae necessitatem contabescunt. Lubet in hanc rem auream divini PLATONIS sententiam hic loci referre, quam legenti non ingratam fore existimo; sic ergo ille in libro de Republica [3]): *Faber,*

1) Cap. 7.
2) De civ. Dei. Lib. XXI. c. 7.
3) Dial. III. p. 385.

si quando in morbum incidit, a medico curationem exigit, vel per vomitum, vel per dejectionem ventris, vel ustionem, vel incisionem. Si quis autem diuturnam illi victus observationem praecipit, capitisque suffarcinationes ceteraque hujusmodi, statim objicit, non esse sibi ad aegrotandum otium, neque praestare sibi, ita vitam trahere contrariis curationibus incumbenti suumque opificium negligenti, deinde medico hoc valere jusso, ad consuetum victum revertens, si convalescit, opus suum exsequitur, sin autem sustinere morbum corpus nequit, vita functus liberatur. Haec Plato.

Ita autem in praxi contingere non raro observavi, ut, si artifices cito non convalescant, valetudinarii quoque officinas suas repetant, et prolixas medicorum curationes persaepe eludant; cum divitibus equidem, quibus multum otii suppetit ad aegrotandum (ac interdum simulate ad opes ostentandas, ut de quodam olim lusit Martialis [1])) et quibus medici parvo conducti assident, sic agere liceat, non autem cum operosis hominibus. *Dives enim* (ut paulo post subdit idem Plato) *opere nullo urgetur, quo, si quando vi arceatur, non amplius sit ei vivendum.* Professorum vero quoddam genus est, qui morborum alioquin brevium et sponte sanabilium longas instituunt curationes, primo per lenientia, mox per alterantia, ut syrupos, quos praeterire religio esset, exinde per cathartica medicamenta, repetitas venae sectiones, et mille alia taedia, operosi semper, ut nulla dies exeat sine linea, id est aliqua novi remedii formula; in hanc rem per parodiam congruet Horatianum illud:

Quem semel arripuit, tenet, occiditque medendo
Non missura cutem nisi plena cruoris hirudo.

Verum ut ad pensum nostrum redeamus, eorum artificum, qui metallica et fossili materia ad opera sua perficienda indigent, curationem contrahendo, remedia potissima, ut dixi, e mineralium familia erunt petenda; mox emollientia ex vegetabilium classe, antidota quoque communia, ut theriaca et mithridatium ac ea, quae specifica vi malignos venenorum impetus retundere creduntur. In usum re-

1) Epigr. Lib. II.

vocanda purgantia et vomitoria liberaliori dosi ac duplo majori praescribenda, ob contumaciam nempe et indomitam corporum metallicorum naturam; consulendi auctores, qui de venenis scripsere, ut Guainerius, Cardanus, Harduinus, Baccius, Paraeus, Sennertus, Praevotius, Ettmuellerus et alii; nam pro quoque peculiari veneno amplam remediorum supellectilem proponunt; pro praeservatione diaeta emolliens et lactea valde commendatur. In hisce morbis cauto opus est in venae sectione imperanda, raro enim, nisi aliqua urgeat inflammatio, phlebotomia utilis est: eaeque cautelae, quas superius annotavimus, sunt adhibendae, ne per os scilicet, quantum fieri potest, noxiae particulae excipiantur.

CAP. XII.

De pharmacopoeorum morbis.

Ut ergo ad alias officinas divertamur, lubet pharmacopolia adire, in quibus sanitas, tamquam proprio in lare creditur hospitari, nisi forsan inibi, veluti mors in olla, interdum delitescat. Etenim si operarios percunctemur, an in parandis remediis pro aliorum salute labem ullam aliquando contraxerint, se persaepe graviter affectos fuisse fatebuntur, ut in laudani opiati praeparatione, in contundendis cantharidibus pro phoenigmis aliisque venenatis substantiis ob subtiles atomos, quae ab iis emanant, dum contunduntur, et per patentes vias corporis penetralia subeunt. Opium enim stuporem ac veternum inducit, idcirco in laudani opiati praeparatione suadet Ettmuellerus [1]), ut acetum assumatur; nihil est enim, quod opii sulphur narcoticum magis castiget, et infringat, quam acetum. Eodem modo cantharides in pulverem contritas et manibus tractatas compertum est urinae ardorem excitasse. Novi ego pharmacopoeum in hac civitate, qui, cum ari radicem manu gestasset, virilibus contrectatis tam gravem partium genitalium inflammationem perpessus

1) De lethargo. Cap. VII.

est, ut enata exinde gangraena et ingente haemorrhagia illi pene occumbendum fuerit. Exhalationem e contusa colocynthide pharmacopolis aliquando tormina et graves alvi fluxus concitasse refert Comes de Verulamio [1]). Quam volatilis porro sit cantharidum substantia, et quantum vesicae ac renibus hostilis sit, nemo non novit. Si cantharides integrae microscopio attente observentur, acutissimis spiculis armatae apparent, de quo videatur Olaus Borrichius apud Bonetum in Medicina septentrionali [2]), ubi ait, se in alis et pedibus minora spicula observasse quam in capite, unde antiquam illam quaestionem, an e mente Hippocratis exhibendae sint cantharides, capite, alis ac pedibus abscissis, an integrae ex Galeno, diremtam putat; cui sententiae adhaeret Ettmuellerus, qui ait, litem hanc esse de lana caprina, ut ejusdem verbis utar, singulas enim cantharidum partes vim ulcerativam possidere autumat. Caveant ergo seplasiarii, ne, dum animalcula haec conterunt, pulvisculos volitantes excipiant, seu praemuniendo se antecedenter vel eo ipso tempore, quo pestes has tractant, emulsiones e seminibus melonum cop sas hauriant; serum quoque vaccinum et lac ipsum ad temperandum urinae ardorem, non levem praestabunt operam.

Interdum etiam non solum a graveolentibus graviter affici quosdam pharmacopoeos accepi, ut in praeparatione unguenti dialthaeae, quod nonnullis nauseam ac vomitum ciet, verum etiam a suaveolentibus: magna et admiranda est vis odorum, et secundum idiosyncrasias mirabiles affectus pariunt. Nonnullos audivi verno tempore, quando rosarum infusiones faciunt pro syrupis aureis, et cum tota officina Pestana rosaria redolet, de gravi capitis dolore conquerentes, aliis alvum laxari.

Quibus ergo odora canum vis inest, hujusmodi odores, quantum possunt, effugiant, ac identidem ab officina exeant ad auram captandam, seu odorata quaedam sibi magis familiaria, quibus recreari soleant, et sibi infestos obtundant, naribus persaepe

1) Syl. Syl. Cent. X.
2) P. II. p. 816.

apponant. De noxio odore rosarum videatur SENNERTUS [1]), OTTO TACHENIUS in Hipp. chymico. Refert LEVINIUS LEMNIUS [2]), Arabiae incolas a nimia odorum suavitate, qua regio illa perfusa est, adeo consternari, ut ad foetidiora quaeque, tamquam ad balsamum, illis unicum sit effugium. Satis elegans historia legitur apud GASPARUM a REJES [3]); refert enim, piscatorem quendam in aula Sebastiani Lusitaniae regis a summa odorum fragrantia adeo exanimatum concidisse, ut pro mortuo haberetur, restitutum vero a celeberrimo THOMA a VEGA, qui jussit illum ita semianimem ad mare deferri, et in alga et limo marino volutari, quo pacto mirifice, uti sus in volutabro coeni, recreatus est. Tradit BACONUS [4]), cum aromatum cumuli diu conclusi aperiuntur, adstantibus, qui primo massas illas extrahunt ac agitant, instare febrium et inflammationum periculum.

CAP. XIII.

De morbis foricariorum.

Dubius hic haereo, num medicos, qui elegantiae et munditiei student, a pharmacopoeorum officinis, quae ut plurimum cinnama spirant, et ubi tamquam in suo foro diversantur, ad latrinas invitando in eorum nasum bilem, ut dici solet, conciere possim; verum cum et alvi et vesicae excrementa ad internos corporis affectus quotidiana inspectione rimandos iisdem pro lege sit contemplari, idcirco neque hujusmodi loca aversari debent, ut foricariorum morbos, eorum scilicet, qui cloacas expurgant, paululum observemus: *medico enim necessum est, ingrata intueri, et immania tractare,* verba sunt HIPPOCRATIS [5]).

Neque pariter philosophum dedecet a sublimiorum contemplatione aliquando etiam ad viliora lustranda descendere, et mechanicis exemplis uti; sic recte quidem SOCRATES apud PLATONEM, Hippiae illum

1) Tom. I. lib. V. sect. 6. o. 3. cap. ult.
2) De occult. nat. mir. Lib. II. c. 9.
3) Camp. Elys. Q. 99.
4) Nov. Organ. Lib. II.
5) De flat. n. 1.

adspernanti, quod in pervestiganda natura pulchri hominem induceret perquirentem, an pulchrae ollae, ubi quis eam igni admoverit, plenae bonorum leguminum auream tudiculam addere deceret, an ficulneam, dicentique Hippiae, se cum tali homine nequaquam disputaturum; cate, inquam, reposuit SOCRATES [1]): *Probe nimirum, o amice, tibi enim talibus nominibus repleri non convenit, cum tam specioso amictu calceisque ornatus sis, et inter omnes Graecos sapientia polleas; me autem nihil prohibet, quo minus cum illo verser.* Quando igitur nostra hac aetate ad mechanismum redacta est ars medica, cum mechanicis infimae sortis interdum agere, nihilque aliud praeter veritatem curare, ut ibidem ait PLATO, nequaquam indecorum erit.

Narrabo autem historiam, unde primum mihi orta est occasio, tractatum hunc *de morbis artificum* conscribendi. Cum in hac civitate, quae pro suo ambitu satis populosa est, ideoque domos confertas habet ac praealtas, mos est, ut tertio quoque anno in singulis domibus cloacae expurgentur, quae per vicos discurrunt, cum ergo domi meae id opus fieret, contemplatus unum ex operariis istis in antro illo Charoneo magna anxietate ac solicitudine opus suum peragentem, misertus tam improbi laboris ipsum interrogavi, cur tam solicite laboraret, et non pacatius id ageret, ne ex nimio labore in multam lassitudinem incideret; tunc miser ex antro illo oculos attollens meque intuitus, nemo, inquit, nisi expertus imaginari potest, quanti constet, plus quam quatuor horis in hoc loco morari, idem enim est, ac coecus fieri. Illo postmodum e cloca egresso, oculos ejusdem attente contemplatus sum, eosque non parum rubore suffusos ac obnubilatos observavi; me rursus sciscitante, ecquam medelam pro more haberent foricarii huic affectui adhibere, non aliam, inquit ille, quam ut actutum, uti modo faciam, domum suam repetant, in conclavi obscuro se recondant, ibique ad alteram usque diem immorentur oculos aqua tepida identidem abluendo, quo pacto solamen aliquod oculorum dolori reperiunt. Rursus ab eodem quaesivi, num in faucibus ardorem ullum persentiant, difficultatem aliquam respirandi patiantur, ca-

1) De pulchro.

pitis dolore tententur, num odor ille nares percellat, nauseam pariat; nihil horum, respondit ille, neque pars ulla in hoc opere mulctatur praeter oculos, ac si opus istud ulterius prosequi velim, propediem coecus fiam, ut aliis contigit. Sic ille, meque valere jusso manus oculis obtendens lares suos adiit.

Complures postmodum operarios id genus vel luminibus semicaptos vel prorsus coecos per civitatem stipem emendicantes observavi. Quod tam tetra exhalatio tenellam oculorum structuram laedat, nequaquam miror. Apud BALLONIUM [1]) exstat in hanc rem historia de quodam vili operario Parisiensi, qui ophthalmicus factus est, cujus affectus causam refert BALLONIUS in artem, quam exercebat, vicos enim luto solitus erat expurgare; quare autem soli oculi tam malo infortunio plectantur, ceteris partibus illaesis, ut pulmonibus, qui et ipsi molli textura constructi sunt, et cerebro per nares, ut ab illa tetra mephiti minime infestentur, id est, quod primo admiratus sum, et adhuc demiror, cum ratio non suppetat, quare id fiat.

Acidum volatile esse illud, quod hujusmodi camarina commota exspiret, mihi proclive est arbitrari, idque sat probabiliter ostendunt monetarum ex aere et argento, quas interdum foricarii gestant in pera, denigratio, nec non aenea vasa, quae in culinis hisce cloacis proximioribus infuscari solent, nec non tabulae pictae, quae atredinem contrahunt, ubi talis exhalatio illas pertigerit. At hujusmodi effluvia labem aliquam pulmonibus affricare deberent, quando nihil magis pulmonibus hostile creditur, quam quodcumque acidum, sicuti et massae sanguineae, quae ex sua natura dulcedinem aliquam, vel ipso sensu judice, possidet; oculis tamen solummodo bellum tam atrox indicunt foetidae exhalationes istae, ac illos acutissimis spiculis sic feriunt, ut illis vitam, id est lumen, eripiant. An curiosorum palato satisfiet, dicendo, quod sicuti in rerum natura quaedam sunt venena, quae cum partibus quibusdam nostri corporis particularem gerunt antipathiam, ut lepus marinus cum pulmonibus, cantharides cum vesica, torpedo cum nervis, sic halitus illi ex humanis fae-

1) Epid. Lib. II.

cibus per varios corruptionis gradus trium annorum spatio talem adsciscant naturam, ut oculos tantum lacessant, ceteris vero partibus ignoscant? Mihi certe si quis talem rationem obtruderet, ea sane non multum saperet, quare nec cuiquam pro ratione alicujus ponderis illam venditare lubet.

Nihil profecto acceptius est, nihilque magis crepant medici, quam particularem hanc inimicitiam, quam habent externa quaedam cum quibusdam corporis nostri partibus, sicque citissime ab involutis quaestionibus se expediunt, verum obscura per, nescio quid, magis obscurum explicantur. Olaus Borrichius, ut e Boneto [1]), cantharides negat e vi sua specifica esse magis infensas vesicae quam ceteris partibus, licet per os assumtae vel exterius appositae, ut in phoenigmis, vim suam ulcerativam ac pungentem in vesica magis exserant; id enim fieri ait eo, quod salia volatilia cantharidum sero sanguinis sociata sicque ad vesicam cum urina delata eandem vesicam denudatam nulloque mucore oblinitam pungant, et excorient, quod in ceteris partibus non tam promte efficiunt, dum non vehuntur in solo sero, sed una cum sanguine et pituita, a quorum mixtura illarum vis retundatur. An ergo potius dicendum, putrem exhalationem e cloacis elevatam operariorum oculos (quae partes magis obviae sunt et exquisitissimi sensus) tenuissimis particulis, tamquam spiculis fodicando, lacrymalem succum elicere, illique se consociare, sicque novum concretum generari, oculis solum infestum, minime vero ceteris partibus, in quibus similem succum non reperiat? Olaus Borrichius [2]) casum refert oenopolae, qui ad solum adspectum aceti cohorrescebat, ac totus sudore frigido perfundebatur. *An vapores acidi,* ait ille, *oculis et naribus illius sunt molesti?*

Quaecunque sit causa ac modus, quo a tetra illa exhalatione foricariorum oculi afficiantur potius quam ceterae partes, certe constat, oculos e nativa sua indole ad susceptionem et emissionem aeque pronos esse. Lippitudinem contagiosam esse, oculum sanum scilicet ab alterius oculis lippis morbosa efflu-

1) Med. sept. P. II. lib. VIII.
2) Act. Hafn. Vol. IV. obs. 44.

via excipere ipsa demonstrat experientia, ac artis medicae proceres unanimiter testantur. [1]) Scitum est Ovidianum illud:

Dum spectant oculi laesos, laeduntur et ipsi.

Fascinationem similiter, quae per oculorum obtutum creditur fieri, non alio modo contingere crediderim, quam quod e fascinantis oculis radiosa quaedam emanatio fiat, quae in alterius oculos tamquam rem cognatam se insinuet, ac inficiat; sic PLAUTUS [2]):

Exeundum hercle tibi foras
Conspectatrix cum oculis emissitiis.

Novi ego nobilem adolescentulam ad tabem fere deductam, quae nullis remediis sanari potuit, nisi cum hortatu meo e sinu aviae suae vetulae, a qua unice diligebatur, evulsa est, et cum ancillis adolescentulis conuutrita est; unde mihi non lis parva cum vetula illa matrona suborta est, quod illam tamquam sagam apud puellam neptem adeo sibi caram infamassem; neque ullis rationibus persuaderi potuit, id peculiare vitium senilis aetatis esse, ut ex oculis emanationes quasdam tenerae aetatulae parum salubres effundat; ac sicuti oculorum est, modo amorem modo odium spirare, sic juvenilis aetatis magis proprium esse amorem, quam senilis, cujus obtutus torvus ac tetricus esse consuevit.

Non est hic loci, ut de oculorum natura quidquam adjiciam, libeat tamen locum insignem PLATONIS adferre. SOCRATES [3]) enim inducitur edocens, quomodo intelligenda sit celebris illa inscriptio in Delphici templi vestibulo: *Nosce te ipsum.*

Sic igitur SOCRATES ad Alcibiadem: *Num advertisti, quod facies hominis in oculum intuentis in oppositi visu relucet, veluti in speculo, quam summam vocamus pupillam simulacrum inspicientis existens? Oculus igitur demum ita se ipsum cernit, cum in oculum inspicit undique, praeterea intendit, quod*

1) Vide Gal. de diff. febr. Lib. I. c. 2. Sennert. Tom. II. Lib. p. c. 3.
2) In Aulul.
3) in Alcib. I.

oculi optimum est, et quo oculus ipse videt. Oculus ergo, cum se ipsum visurus est, in oculum inspicere debet.

Ut vero ad institutum meum redeam, hisce operariis, quorum ministerium in omnibus civitatibus est adeo necessarium, aequum est, ut aliquo praesidio succurrat ars medica, quando leges civiles edicto cavebant, ne cloacas purganti aut mundanti vis fieret, etiamsi ad alienas aedes pertingeret[1]). Ego iisdem suasor fui, ut vesiculas translucidas ori apponant, ut solent ii, qui operantur in minium polientibus, vel breviori mora in expurgandis cloacis se exerceant, sive, si ex natura sua imbecilliorem visum habeant, artem hujusmodi deserant, et alteri se addicant, ne ob infamem et sordidum quaestum oculis capti cogantur emendicare. Quando autem experientia ipsis compertum est, salubrem esse moram in obscuro conclavi, quod rationi certe congruit, nec non aqua tepida oculos abluere multum conferre ad oculorum ardorem temperandum ac dolorem simul imminuendum, qui veluti spina infixa partium nervosarum contractionem causatur, atque hinc subsequentem inflammationem; haec illis permitto. Ubi tamen nimis rubeant oculi, ac metus sit, ne succedat vera inflammatio, venae sectionem instituo, mox, ubi oculorum fervor deferbuerit, vino albo odorato oculos ablui suadeo, quod salubre remedium est in hujusmodi casu. Spiritus enim animales e cerebro et nervo optico quodammodo invitantur ad revisendas et lustrandas oculi sedes, quas a tetro illo putore in fugam conciti deseruerant.

Vile hoc ministerium cloacas expurgandi inter poenarum genera antiquitus recensere mos fuit, ut de damnatis ad metalla diximus; sic apud PLINIUM[2]) Trajanus imperator ad eundem scribens illi praecipiebat, ut, qui poenae damnati erant, nec intra decem annos liberati essent, poenae suae redderentur; qui vero seniores ante decem annos damnati fuissent, distribuerentur in ea ministeria, quae non longe a poena essent. Solebant enim tales damnatos ad balnearum vel cloacarum purgationes destinare. Sto-

1) Pandect. Lib. I. ff. de cloacis.
2) Lib. X. Ep. 41.

machabitur forsan aliquis, quod circa latrinas et cloacas tamdiu immorer; verum nulla res est, cujus contemplatio rerum naturalium scrutatori debeat sordescere, multo minus artis medicae professori: legatis Theodorici regis epistolam apud CASSIODORUM [1]), ubi magnus ille rex cloacarum purgamen Romanae urbis praefecto commendat, *splendidas civitatis Romanae cloacas, quae tantum visentibus stuporem conferrent, ut aliarum civitatum miracula possent superare.*

CAP. XIV.

De morbis fullonum.

Penes antiquos scriptores nil frequentius quam fullonum nomen; nostra hac aetate, quodnam opificii genus esset illud, in quo exerceretur ars fullonica, pene ignoratur. PLINIUS [2]) mentionem habet legis Metellae, fullonibus dictae, quam C. Aemilius et L. Camillus censores ad populum dedere ferendam. In lege penult. §. de rebus dubiis haec leguntur: *Jabollenus, qui habebat Flaccum fullonem, et Philonium pistorem, uxori Flaccum pistorem legaverat.* ULPIANUS tamen fullones inter negotiatores recensuit, et VARRO [3]) inter rusticanam familiam fullones numerat.

Prout tamen ex antiquorum scriptis expiscari licet, fullonica priscis temporibus circa lanas purgandas versabatur, ac potissimum circa vestes emaculandas. Populus enim Romanus togis albis uti consueverat, quae sicuti facile maculis foedabantur, ita fullonibus tradebantur, e maculis purgandae ac dealbandae, quas etiam sulphuris fumo acceuso sufficiebant, sicuti testatur PLINIUS, et nostris quoque temporibus fieri consuevit, quotiescunque sericeis vel laneis vestibus candorem conciliare volumus.

1) III. Ep. 30.
2) Histor. nat. Lib. XXXV. cap. 17.
3) De re rustica.

Acida enim sulphuris exhalatio talia mire dealbat, ut purpureas rosas lacteas efficiat.

Cum ergo olim, uti nunc etiam, Romana civitas modo lutulenta modo pulverulenta esset, propterea togae sordidae factae ad fullones, tamquam balneatores, mittebantur; vestes autem primo creta sordida abluebant, mox quodam cretae genere, cimoliae dictae, utebantur. Nostrates quoque mulieres, ubi oleum super vestem aliquam casu exciderit, illico, ne illud altius penetret, et magis expandatur, uti fieri assolet, partem illam oleo perfusam argilla, qua figuli utuntur, obducunt, sinuntque, ut creta paulatim exsiccetur, et sponte concidat. Sic enim vel parum, vel nihil maculae apparet; oleum etenim, quod multo acido occulto abundat, a creta, quae ratione suae indolis de natura saturni participat, et acidum praecipitat, avide bibitur.

Urina quoque hominum utebantur fullones, ut vestes purpureo colore tingerent. Elegans epigramma apud MARTIALEM exstat [1]), in quo varia rerum foetidarum exempla recensentur, quibus Bassam mulierem putidam pejus olere ait, inter quae vellus bis murice inquinatum reponit. Aliud quoque ejusdem epigramma legitur [2]), in quo ait, Thaidem tam male foetere, ut non tam graviter oleret

Fullonis avari
Testa vetus, media sed modo fracta via.

Omittam ea, quae ingeniose interpretes commenti fuerint circa id, quod *velleri murice* bis inquinato tam gravem odorem tribueret, et quidnam esset *fullonis avari testa vetus*, quae tam male puteret; solum ea hic afferam, quae eruditissimus ZAROTTUS in libro suo *de medica Martialis tractatione* [3]) ingeniose tradidit. Fullones ergo, lanifices, tinctores urina humana in suis opificiis utebantur. Id habemus e PLINIO [4]), ubi scripsit, *virilem urinam podagricis mederi, argumento fullonum, quos ideo eo morbo tentari negant;* hoc idem deduci potest e

1) Lib. IV. Epigr. 4.
2) Lib. VI. Epigr. 93.
3) Cap. 24.
4) Hist. nat. Lib. XXVIII. cap. 6.

GALENO [1]), ubi scommata refert quoddam QUINTI medici, GALENI aetate non incelebris, qui urinarum considerationem non magni faciens, ut multi illorum temporum, qui ex matula, tamquam tripode, uti etiam nostra hac aetate, morbos omnes divinare se jactitabant, ajebat, hujusmodi considerationem fullonum esse magis propriam. Idem quoque testatur ATHENAEUS [2]), opinionem referens MNESITHEI medici Atheniensis affirmantis, urinam, quae a nobis excernitur, ubi liberaliori vini potu non diluerimus, acriorem esse, ut tinctores commodius illa uti possint ad vestes expurgandas.

Valde familiaris ergo antiquitus urinae usus apud fullones, pro lanarum ac vestium purgamine, neque nostra aetate id prorsus obsolevit. Nam in officinis pannificum, ubi lanae pectuntur, et panni texuntur, observantur doliola, ubi operarii omnes mejunt, ac in iis urinam asservant ad putrefactionem usque, qua postmodum utuntur. Ac revera, ubi hujusmodi operarios interdum mihi invisere contigit, pessimum odorem nares ferientem percipiens causam ab iisdem scitatus sum, ac dolium urina plenum ostenderunt, in quod ex artis lege omnes deberent mejere.

Nostris autem fullonibus urinae usus hujusmodi est. Postquam pannum aliaque lanea opificia contexta fuerint, ut illa ab oleo ac aliis sordibus expurgent, urinae sic asservatae et aquae tepidae partes aequales una cum quadam saponis Veneti portione ponunt in vase ligneo, in quo pannum immergunt, mox, ut humor altius penetret, ac pannus illo perfecte saturetur, pedibus premunt, idque bis vel ter repetunt, abjecta prioris balnei materia, ac recenti mixtura in vas injecta. Hoc peracto, prelo liquorem exprimunt, ac postremo aqua pura cum sapone Veneto pannum abluunt, sicque pannifices pannos suos candefaciunt, ut colores omnes promtius combibant. Eundem morem laneas vestes in urina immergendi ac nudis pedibus premendi priscos fullones servasse arbitrari licet, hancque ob causam scripsisse PLINIUM, *fullones podagra minus tentari.*

1) De san. tuend. Lib. III. cap. 13.
2) Dipnos. Lib. XI. cap. 10.

Romae itaque olim, ut in urbe populosissima, et quae serici usum vel nullum vel rarum haberet, fullones ac infectores ob frequentem necessitatem togas sordidas abluendi et lanas murice inficiendi lapidea vasa, in quibus urinam asservabant, quotiescunque effringerentur, in publicas vias projiciendo transeuntes gravi odore infestabant.

Fullones igitur ac pannifices inter graves hosce odores urinae foetidissimae ac olei in calido conclavi degentes, ac interdum seminudi, omnes fere cachectici sunt, decolores, anhelosi, tussiculosi et nauseabundi. Aëre enim concluso ac tam pravis odoribus saturato organa spiritalia subeunte, fieri nequit, quin pulmones ex atomis illis oleosis ac putidis noxam persentiant, et infarciantur, simulque tota massa sanguinea inficiatur, ad principalia viscera ac totum corpus foedis illis particulis in orbem delatis. His addendum, cutis spiracula ex unguine illo facillime obs..ui, unde mala, quae ex cutis constipatione oriri solent, illis succrescant.

Varias fullonum aegrotantium historias habemus apud Hippocratem e Marinello [1]). *Fullo collum caput etc. Fullo in Syro phreneticus cum ureretur cruribus etc.* Verum satis curiosa est apud eundem Hippocratem [2]) historia morbosae cujusdam dispositionis, veluti epidemiae, quae fullones sustulit. *Fullonibus*, inquit Hippocrates [3]), *inguina extuberabant dura et sine dolore, et circa pubem et in collo similia erant tubercula magna, febris ante decimum diem. Tussi vexabantur a ruptionibus etc.* Vallesius in hujus loci commento Hippocratis historiam de unico fullone exposuit, et figmentum putat, fullones communi morbo laborasse; ceteri tamen interpretes, ut Foesius, Mercurialis, Marinellus et alii de pluribus ac veluti de fullonum coetu interpretati sunt; sic enim textus graecus: τῶν γναφέων οἱ βουβῶνες etc. Credibile est, pravam aliquam constitutionem hujusmodi artificibus magis infestam quam aliis diversae classis, non solum ob pravum victum, quo uti solent hujusmodi operarii, sed ob

1) In Lib. epist., ut in IV. n. 21.
2) In V. Epist. n. 24.
3) Et VII. Epist. n. 39.

artis incommoda, e quibus infesta malorum seges, uti diximus, ipsis necessario succrescit, quemadmodum ex eodem HIPPOCRATE in quadam constitutione [1]), in qua, cum multa mala a maligna serositate in vulgus vagarentur, viri potius afficiebantur quam mulieres, ac inter mulieres gravius aegrotabant famulae, quae omnes fere interibant, quam liberae, quibus morbi, qui fiebant, *mansuetissimi moris erant;* sicuti ex PLINII [2]) testimonio, *aliquando proceres tentari morbis, aliquando servos observatum est.* In constitutionibus meis Mutin. ruralem epidemiam tertianarum febrium descripsi, quae anno 1690. solos agricolas afflixit, et sequenti anno urbanam aliam, quae solos cives exercuit, judaeis tamen pepercit; sicuti PALMARIUS e SCHENCKIO annotavit, Parisiis, dum in urbe saeviret pestis, coriarios ab ea immunes fuisse. E communi itaque morbo ob pravam aliquam temporum constitutionem (austrinam puta, quae crassos humores funderet, ac liquaret, et ad glandulas inguinum et colli ablegaret) fullonum turbam ab HIPPOCRATE descriptam aegrotasse, ac idem fatum subiisse, cum omnibus ob ejusdem sordidae artis eaedem inessent dispositiones, sat probabiliter credi potest.

Ut ergo horum artificum saluti compendiaria methodo, quantum licet, consulatur, et a sordibus, quas intus et in cute gestant, expurgentur, e pharmaciae fonte potissima remedia desumenda. Emetica igitur ac praecipue stibiata, quorum usus in hisce operariis mihi valde salutaris compertus est, cum cachexia et lentis febribus laborant, primas tenent; haud secus cathartica valentiora, et quae crassos humores expurgant, erunt ex usu. Mitiora enim ob humorum infarctum et segnitiem turbas potius cient, quam quidquam proficiant. Aperientia et deobstruentia, ut syrupus cachecticus FERNELII, vina lixivialia a WILLISIO descripta, spiritus urinae, urina ipsa epota satis commodam praestabunt operam. In venae sectione cauto opus est; illam enim, ubi acutus morbus urgeat, non improbo, non ita tamen

1) Epid. Lib. VI. sect. 7.
2) Histor. nat. Lib. VII. cap. 5. et Lib. XXVI. c. 1.

liberaliter sanguinem mittendum, ut in ceteris, censeo; horum enim artificum sanguis ut plurimum foedus est et gelatinosus.

Antiquitus, Romae praesertim, ubi tot thermae ad publicos usus prostabant, sordidarum artium operariis non leve praesidium erat, corpora a contractis sordibus identidem abluere, et lassatum virium robur recreare, ut recte annotat Baccius *de thermis* [1]). At nostris temporibus, quibus res tam egregia obsolevit, singulari hoc beneficio carent omnes urbani artifices. Ubi primo decumbunt, ad sordes detergendas, quae perspiratum prohibent, et connutritam graveolentiam abigendam, in id praecipue incumbo, ut illorum corpora spongia vino albo odorato calenti imbuta abluantur, ac perfricentur, sicuti ad praecautionem eosdem hortari soleo, ut festis saltem diebus, propriis in laribus dulci lavacro curata cute, mundis vestibus induti in publicum prodeant. Mirum est enim, quantum a vestium munditie ac puritate spiritus animales hilarentur; quare non satis vulgarem opinionem, quam etiam medentium nonnulli fovent, improbare valeo, qua volunt, aegris decumbentibus non esse mutanda indusia, nec linteamina, ne illorum vires imbecilliores fiant; qua de re egregiam habemus *divini praeceptoris* sententiam [2]). *Laborantibus gratificationes*, ait ille, *ut munde facere aut potus aut cibos, quae videt molliter quaecunque tangit*; quem locum satis diserte exponit Vallesius in commento.

Hinc non parum miror, quomodo Lazarus Messionerus in sua *de febribus* doctrina nova [3]), eos medicos reprehendat, qui in febricitantibus linteamina et indusia mutanda praecipiunt, hancque rationem afferat, quod indusia recenter lota vim retineant lixivialem lentorem inducentem, cum in lixivio vim detersivam ac resolventem omnes agnoscant. Quomodo autem vestes sordidae ad febrientium robur augendum tantum valeant, e doctissimi Verulamii sententia in Historia vitae et mortis, quem pro sua opinione statuminanda adducit Mes-

1) Lib. VII. cap. 7.
2) Epid. Lib. IV. sect. 6.
3) Exerc. 5.

SIONERUS, ego, pace tanti viri, non satis video. Scripsit equidem HIPPOCRATES [1]), *vestes puras hieme induere oportere, oleo imbutas ac sordidas aestate:* verum liber hic inter germanos HIPPOCRATIS a GALENO non recensetur, qui illius auctorem POLYBIUM facit, praeterquam quod ibi sermo est de sanorum diaeta, et quomodo pingues gracilescant, et graciles pinguescant. Corporibus enim gracilibus aestate neque lotiones neque indusiorum mutationes tam crebrae forsan convenient, ne ob nimium perspiratum ac spirituum difflationem augeatur gracilitas.

Non possum autem, quin doctissimi VALLESII [2]) verba hic referam. *Peccant vulgares medici,* ait ille, *neque tunicam linteam mutare neque lecti syndonem, neque manus faciemve lavare, neque quidquam aliud, quod ad munditiem spectet, suis aegrotis permittentes, ne si longus quidem morbus sit; quasi magni referat volutari in suis sordibus, ac quasi non augeat hoc omnem putrescentiam.* Hac de re consuli poterunt LEMNIUS [3]) et GASPAR a REJES [4]). Fullonibus itaque ac omnibus aliis artificibus, qui ex sordidis artibus victitant, munditiem corporis ac vestium mutationem summe commendare oportet, ut, quantum fieri possit, iis affectibus, qui ex foetore et sorditie proficisci solent, obviam iri possit.

Antequam autem a fullonica ad alias officinas divertamus, liceat mihi pro parergo egregiam animadversionem hic afferre, quam eruditissimus ZAROTTUS ad superius citatum MARTIALIS epigramma excogitavit. Cum ergo MARTIALIS aetate valde frequenter Romae contingeret, ut a fullonum testis in publicas vias conjectis ob graveolentiam infestarentur praetereuntium nares, hinc satis probabilem conjecturam deducit ZAROTTUS causam perscrutandi, quare VESPASIANUS P. R. tributum ex urina, teste SUETONIO, imposuerit. Cum enim probabile sit, quod tunc temporis prostarent amphorae urinariae ad urinam excipiendam, ob ingentem illius usum pro vestibus emaculandis et pro purpurae tinctura, credi

1) De salubri diaet. n. 3.
2) De rat. vict. in acut. comm. text. 8. lib. I.
3) De occult. nat. mirac. Lib. IV. cap. 8.
4) In juc. quaest. campo. Qu. 82.

posse ait, VESPASIANUM hinc ansam hujusmodi vectigal imponendi desumsisse, quandoquidem lucri bonus est odor ex re qualibet, quod Graeci quoque imperatores imitati sunt, teste CEDRENO. Tales amphoras urinarias solitas prostare innuit MACROBIUS, Q. Titium inducens judices vinolentos his verbis increpantem: *nulla est in angiportu amphora, quam non impleant, quippe qui vesicam vini plerumque plenam habeant.*

Quoniam hac occasione circa urinarum considerationem paulisper immorati sumus, silentio praeterire non licet, quae de urinarum vi deobstruente et efficacia in ciendis mensibus non semel observavi. Complures enim adolescentulas moniales novi, quae, cum ad multos menses catameniorum defectum passae fuissent, ac ex communibus remediis, quae in hujusmodi affectibus adhiberi solent, nil opis sensissent, propriis urinis epotis redditae fuerint coloratae; reseratis nempe obstructionibus, ac menstruis refluentibus, adeo ut hoc remedii genus satis familiare redditum fuerit.

Haud sum nescius, novum non esse, urinam variis in morbis bibi solitam, ut in hydrope, quamvis id male cesserit familiari cuidam Antigoni regis, qui, ut refert CELSUS [1]), suam urinam bibendo in exitium sese praecipitavit; hominem illum tamen notae intemperantiae fuisse auctor ipse testatur. Observationi tamen de urina menstruum fluxum promovente congruit id, quod tradidit PLINIUS [2]), *vaporatione nempe urinae puerorum impubium fieri menses feminarum;* quod remedium equidem a ratione non adeo alienum videtur, et cujus facile esset experimentum, si praesertim urina mane sit reddita, quae ab HELMONTIO [3]) urina sanguinis dicitur. Quemadmodum autem ad viscerum obstructiones reserandas sal ammoniacum ac illius spiritus commendantur, et ex urina humana cum sale communi fit sal ammoniacum artificiale (quando nativum ex Africa olim ad nos deferri solitum in arena reperitur e camelorum urina prope Jovis Ammonis tem-

1) Lib. III. cap. 21.
2) Histor. nat. Lib. XXVIII. cap. 6.
3) De sextup. digest. n. 79.

plum) sic urina humana, quae ex cruoris massa varios sales absorpsit, ac serum detulit, dum sub forma serosi laticis in orbem ageretur, vim deobstruendi adsciscet. SOLENANDER [1]) tradit, se agrestibus viris propriam urinam potandam in hepatis ac lienis duritie neque sine prospero eventu praescripsisse. Profecto iis, quibus volupe est, hoc remedio uti in officina chymica viscerum elaborato, longe salubriorem putarem urinae hominis sani quam morbosi potum, uti scite et eleganter ostendit D. ROSINUS LENTILIUS in Ephemeridibus German. [2]) *de Αὐτουροποσίας examine;* verum non tam facile cuiquam persuaderi potest, ut alienam urinam sorbeat, nisi interdum urinam pueri, quam tamen imbecilliorem urina virili censeo, dum urinae puerorum ut plurimum decolores sunt, ac veluti res fatua, ex quibus non multum spiritus ac salis volatilis elici possit.

Nemo fere est e chymicorum familia, qui per spagyricam analysin examen aliquod de urina humana non instituerit. Cum enim saponariam ac detersoriam vim in illa omnes agnoscant ob varia ac omnigena salia, quae in ipsa hospitantur, non adeo facile est definire, quid in illa dominatum habeat. Latex enim aquosus seu serum sanguinis, dum per vasa sanguiflua in orbem fertur, sales diversi generis ob tam diversa esculenta et potulenta, quae assumimus, in quibus tot varii ac diversi sapores resident, absorbet, et per renales tubulos ad vesicam defert; ex quo fit, ut urina varios ac diversos sapores adsciscat, ut plurimum autem salsedinem praeferat cum aliquo amarore. Elegantissimum tractatum *de urinis* WILLISIUS conscripsit, statuens in urina humana portionem magnam aquosi laticis, minorem vero salis, sulphuris et terrae ac portionem aliquam spiritus; urinae humanae multum salis communis inesse, cum ex illa extrahi possit spiritus acidus, chymicae operationes satis ostendunt, quare vero sit sal urinae et cujusnam indolis, non tam facile est decernere, quamvis in id operis multum insudarint artis magistri.

1) Cons. II. sect. 1.
2) Dec. III. A. 2. obs. 116.

Ingenue quidem HELMONTIUS [1]) fatetur, sal lotii in toto naturae systemate sibi simile non habere; non enim talis est *marinus*, *fontalis*, *rupeus*, *gemmeus*, *non nitrum*, *non petrae*, *non aluminis aut boracis*, *non denique naturalium ullius*, *ut neque sal urinae vel armentorum*. Multo autem difficilius crediderim statui posse, cujus naturae sit sal lotii humani, quam quodcunque aliud alterius speciei animalium, cum brutorum multo simplicior sit victus quam hominum, qui cibaria elementa per omnia conquisita ingerunt, *ac simul assis commiscent elixa, simul conchylia turdis*, ut ait HORATIUS. Specifica tamen et generosa remedia ex lotio humano ad varios usus et chronicos morbos oppugnandos parari nemo non novit, et nostra hac aetate spiritus salis ammoniaci, qui urinae soboles est, pro polychresto habetur.

Ut ad propositum de urina foetida, qua utuntur fullones ad purgamenta vestium, scio equidem, chymicos tam de urina recenti hominis sani, quam veteri post longam digestionem in fimo equino locutos fuisse, sed apud eosdem non multum discriminis adverto inter salem et spiritum volatilem, qui ab utraque urinae specie educitur; imo Collectaneae chymicae Leydensis auctores solum recenti urina hominis sani utuntur ad operationes suas perficiendas, cum tamen in urina foetida ac veterrima major vis detersoria a fullonibus agnoscatur, quam in recenti, quamvis rationem ignorent. ARISTOTELES [2]) quaerit, cur urina foetidior reddatur, quo diutius in corpore detenta fuerit; problematice respondet, aitque, id forsan fieri, quia ob longiorem moram urina crassior effici soleat, recens vero potioni ingestae similis sit; at forsan quaesito melius satisfieret dicendo, magis foetere urinam diu retentam, quod ea sit urina sanguinis, quae secum deferat massae sanguineae impuritates absorptas, altera vero sit urina potus. Forsan ergo urina hominum diu asservata, qualis est fullonum, ac in testis illis fracedine imbutis fermentata, exhalante aquoso humore acrior fit, et

1) In sext. digest. n. 58.
2) Sect. XIII. probl. 1.

magis abstersiva pro usu fullonum. COLUMELLA [1]) pro ovium scabiosarum remedio urinam humanam veterem per nares et os infusam commendat, imo pecudem pustulosam jubet defodiendam in scrobe prope limen resupinatam, super quam totus grex mejat, quo pacto ait sanitati restitui.

At obtrudet aliquis, si hominum urinae tam egregios praestant usus, et ex iis tot parantur remedia, quae vi polleant deobstruendi, et chronicos morbos oppugnandi, et hanc ob causam forsan fullones olim non tentarentur podagra; unde fit, quod iidem, ut superius dictum, cachectici fiant, lentis febribus aliisque morbis ab humorum infarctu obnoxii? Verum reponam ego, non tam ab urinae foetidae graveolentia, quam a lanis oleo imbutis et diuturna mora lanificum in locis conclusis et sordidis, ubi degunt seminudi, operarios praedictis affectibus laborare; foetidos tamen habitus continuo per nares et os susceptos spirituum animalium puritatem foedare indubium est, ac quemadmodum longior mora in loco odoribus alioquin gratis oppleto noxas parit, haud secus censendum de iis, qui insuaves sunt, quamvis aliquando ad spirituum torporem excutiendum adhibeantur.

Antequam claudam hoc caput, lubet hic referre, antiquitus in hac civitate artem fullonicam (cujus modo pauca sunt vestigia) adeo excelluisse, ac tam lucrosam exstitisse, ut fullo olim inventus fuerit, qui eo opulentiae devenit, ut Mutinensi populo munus gladiatorium exhibuerit, quod eodem tempore Bononiae quoque sutor praestitit; quare horum duorum artificum insaniam, suarum opum profusione popularem auram venantium, sic illusit MARTIALIS [2]):

Sutor, credo, dedit tibi culta Bononia munus,
Fullo dedit Mutinae, dic ubi caupo dabit?

Lanarum vero Mutinensis agri ac earum praecipue, quae in plana et campestri regione ab ovillo grege, qui inter Scultennam et Gabellum pascitur, antiquitus obtinebantur, praestantia valde commen-

1) Lib. VII. cap. 5.
2) Ep. Lib. III.

dabatur, ut Columella [1]) inter Gallicas lanas primas deferret iis, quae habentur ab ovibus, quae *circa Parmam Mutinamque macris stabulantur in campis.*

CAP. XV.

De morbis, quibus obnoxii sunt olearii, coriarii aliique sordidi artifices.

Multae aliae officinae quoque supersunt, quae nasorum sunt pestes, et operariis suis una cum lucri beneficio pensionem malam rependunt; quales sunt eae, in quibus exercentur olearii, coriarii, fidicinarii, laniones, cetarii, salsamentarii, casearii, et qui candelas sebaceas fabricantur. Quoties enim in hujusmodi loca pedem immissi, fateor, me non levem stomachi subversionem passum fuisse, nec diu odoris pravitatem sine capitis dolore ac vomituritione aliqua tolerare potuisse. Non immerito itaque legibus caveri solet, ne tales opifices artes suas domi exerceant, sed vel in urbis pomoeriis vel suburbiis, ut videre est apud Coepollam [2]), Paulum Zacchiam [3]) et alios. In hoc itaque capite de artificibus oleariis primum erit sermo.

In hisce regionibus, quae nucum satis feraces sunt, magna olei e nucibus copia confici solet, quo per noctem populares omnes uti solent in lucernis, raro autem oleo olivarum ob illius caritatem; tota enim Cispadana et Transpadana regio oleas nequaquam alit, et oleum olivarum, quod habemus, ab Hetruria ad nos deferri solet. Paratur autem oleum e nucibus, sicuti oleum olivarum; nucleorum enim massa sub molis contrita et in mollem pastam redacta coquitur ad ignem in magna sartagine ex cupro, dein ex pasta illa prelo imposita oleum exprimitur: dum autem hoc fit, atrae fuligines ac tam infesti odores elevantur, ut ii, qui ad hoc ministerium intenti sunt, rancidas illas exhalationes excipiant. Hinc non exigua mala illis emergunt, ac iis prae-

1) Lib. VII. cap. 2.
2) De serv. ur. Cap. 48. n. 3.
3) Quest. med. leg. Lib. V. tom. 4. qu. 7.

sertim, qui in sartagine ad ignem materiam fumigantem susque deque spatula versant, ut tusses, dyspnoeae, capitis dolores, vertigines et cachexiae; his adde, quod sordidas lacernas hujusmodi operarii continuo gestent, unde sordibus obducti pororum cutis constipationes frequenter patiantur, et exinde acutos morbos, pectoris praecipue, cum per hiemem tantum in hac re exerceri soleant. Quam noxius capiti sit fumus, qui ex oleo nucum exspirat, experiuntur ii, qui in clauso cubiculo, et ubi nullum sit vaporarium, ad lucernas ex oleo nucum ad horas aliquot seu scribunt, vel legunt, seu quid aliud operantur; non enim sine gravi capitis dolore, vertigine, stupore illinc abscedunt, toto cubiculo fumo oppleto. Nonnullos ego novi, quibus non minus noxia fuit exhalatio ex tali oleo in loco concluso quam fumus carbonum, ut praecipue cuidam literarum studioso, qui, cum ob rem augustam domi tali oleo pro elucubratione ad seram noctem in sua cellula usus fuisset, veternosus ad plures dies perstitit.

Haud secus male olent officinae, in quibus oleum e seminibus lini paratur, cujus usus in hisce regionibus non exiguus est nocturnum in lumen, ubi praesertim olei nucum defectus sit; neque minus graviter afficiuntur, qui illud parant.

Haud aliter coriarii, qui animalium coria in tinis cum calce et galla macerant, pedibus calcant, lavant, expurgant, sebo inungunt varios ad usus, haud aliter, inquam, a continuo paedore et foedis exhalationibus infestantur, quam superius memorati operarii; hos enim videre est cum cadaverosa facie, subtumidos, luridos, anhelosos ac omnes fere splenéticos. Non paucos ex hujusmodi operariorum familia mihi observare contigit hydropicos factos; quomodo enim, cum in loco humido et in aëre a tetris illis halitibus e coriis semiputridis inquinato fere semper degant, quomodo, inquam, fieri poterit, quin spirituum tum vitalium tum animalium officinae inquinentur, ac totius corporis oeconomia una pervertatur? Non raro observavi, equos nullis stimulis, nulla vi adigi potuisse, ut ante hujusmodi officinas praetergredi velint, quin, ubi primum talem odorem naribus hauserint, tamquam amentes habenas nequaquam audiendo celeri cursu domum repedasse. Ae-

dificia propterea, in quibus coria elaborantur, vel prope muros civitatum, uti ceterae sordidae artes, vel extra muros, ut in hac urbe, sita sunt, ne aëris puritati officiant. Scitissime propterea HIPPOCRATES [1]) in historia Philisci, qui ex maligna febre sexta die mortuus est, locum descripsit, in quo decubuit: *Philiscus prope murum habitabat etc.*, in cujus historiae commento doctissimus MERCURIALIS annotavit, divinum praeceptorem verba illa „*prope murum*" *apposuisse, ut locum morbosum designaret, in quo aeger ille degebat, cum loca urbium circa moenia semper magis morbosa sint, cum omnes civitatum sordes eo soleant deferri brutorumque cadavera et alia inquinamenta.*

Romae olim in Transtiberina regione sordidiores erant officinae ac praesertim coriariorum, ut e MARTIALI [2]), qui varios foetores enumerat, quibus Thaidem male olere ait, quos inter illum reponit, qui ex caninis pellibus in Transtiberina regione maceratis effundebatur; sic enim ille:

Non ab amore recens hircus, non ora leonis
Non detracta cani Transtiberina cutis.

Usum hunc illius regionis, ubi vilior plebecula degebat, et ubi sordidiores artes exercebantur, tetigit JUVENALIS [3]):

nec te fastidia mercis
Ullius subeant ablegandae Tiberim ultra.

Infamis propterea illius regionis aër apud Romanos audiebat ob insignem foetorem, qui ex tam sordidis artibus et olidis mercibus exspirabat; quam ob causam judaei antiquitus partem illam urbis incolentes, in quam, teste PHILONE [4]), se infuderant, ut magis desertam ac vilem, insigniter foetebant, non ob vernaculum et insitum illis putorem, ut adhuc vulgo creditur.

Ad coriariorum classem referri quoque possunt fidicinarii ii, qui chordas parant pro musicis instrumen-

1) Epid. Lib. I. sect. 3.
2) Lib. VI. ep. 43.
3) Sat. 15.
4) De leg. ad Cajum.

tis, iisdem enim affectibus premuntur, cum iis necesse sit in humidis locis ac foetidis semper degere animalium intestina tractando, eluendo, evolvendo; quare tales operarios visere est ut plurimum facie luridos, cachecticos et tumidis cruribus.

In censu quoque sordidorum artificum recensendi sunt casearii, qui et ipsi ob graveolentiam suos manes patiuntur: de iis tamen caseariis sermo est, qui ex vaccino lacte grandes illas et caseosas rotas efficiunt, quales forsan olim erant Lunenses, de quibus Martialis [1]):

Caseus Hetruscae signatus imagine lunae
Praestabit pueris prandia mille tuis,

et qualis apud nos est Parmensis caseus, Placentinus, Laudensis et aliarum civitatum in Cispadana et Transpadana regione, fumantes enim illae ac pingues exhalationes operarios non parum infestant. In Italia raro quidem intra urbes opificium istud exercetur, sed potius in villis et locis campestribus paratur caseus. In hac civitate tamen judaeis, quibus religio est, iis uti cibariis, quae illorum manibus parata non fuerint, ex lacte e proximis villis advecto intra sua septa aestivo tempore caseum conficiunt, ac revera in iis tabernis, ubi id agunt, pessimus odor persentitur, eoque omnes fere muscae confluunt.

Jo. Petr. Lotichius in libello suo *de casei nequitia* edito refert, vicum quendam Francofurti esse, in quo caseus conficitur, ac tam gravem mephitim ex vico illo diffundi, ut in illum pravum odorem causam pestis, quae civitatem illam male mulctavit, referri posse crediderit.

Nullum porro Charonaeum antrum, nullam camarinam motam, ut erat antiquorum adagium, esse existimo, ubi operarii ob graveolentiam magis infestentur, quam loca illa, ubi candelae sebaceae fabricari solent. Etenim neque soli operarii, sed etiam vicinae domus non levem noxam persentiunt, qua de causa hujusmodi ministeria ad loca viliora urbis, ac prope pomoeria ablegari solent, uti recte advertit, ac monet Zacchia [2]), qui in specie mentio-

1) Epigr. Lib. XIII.
2) Quaest. med. leg. Lib. I. tit. 5. qu. 7.

nem habet de officinis, in quibus candelae sebaceae conflari solent. Cum enim aheni, in quibus sebi hircini, bubuli, suilli mixtura continetur, ebullire coeperint, tam foeda ac nauseosa exhalatio circumquaque diffunditur, ut vicinia tota inficietur. Graviter itaque laeduntur hujusmodi artifices, dum ferventibus ahenis superstant, et pingues illas particulas ore ac naribus excipiunt, ex quibus in pulmonum fistulari textura magni infarctus fiunt, unde respirandi difficultates, capitis dolores subsequuntur, speciatim vero nausea ac vomituritio. Nihil autem est, quod nauseam et fibrarum stomachi inversionem validius cieat quam pinguedo vel solo adspectu, nedum intus admissa; sic pingues feminas ac nimis mammosas omnes fere horrere solent, propterea MARTIALIS hujusmodi feminarum genus a se procul ablegans se *carnarium* dicebat, *non pinguiarium*. Quantum vero ad obtundendum ventriculi acidum, in quo appetentiae fomes residet, polleant substantiae pingues et oleosae, utut acidum occultum contineant, nemo est, qui ignorat; neque immerito GALENUS [1]) ad famem caninam sedandam pinguia edulia et oleaginosa commendabat, ut quae acidi p. n. et ventriculi membranas arrodentis spicula infringere valeant; AVICENNA [2]) propterea pro regimine iter agentium pinguium ciborum usum, ut adipis vaccini laudat, ac refert, quendam olei viol. libr. I. cum sebo epota decem diebus a cibo abstinentiam commode tolerasse. Mirum propterea non est, si hujusmodi operarios perpetua fere inappetentia et nauseatio comitetur.

Non raro quoque observare mihi contigit mulieres prope has officinas habitantes de uterinis passionibus ob hujusmodi odoris pravitatem conqueri, quod alicui fortasse mirum videri posset, cum ad hystericos affectus graveolentia commendentur ab HIPPOCRATE [3]), si naribus apponantur; verum sicuti non semper suaveolentia uterinas suffocationes excitant, cum etiam odorata, ut cinnamomum, nux moschata et similia mulieribus praefocatis pro remedio exhibeantur, quod

1) Comm. XXI. sect. 2.
2) Lib. I. Fen. 3. Do. 5. c. 2.
3) De morb. mul. Lib. II. n. 78.

Horatii Augenii [1]) in hujusmodi casibus *infallibile*, ut ipse ait, *est praesidium*, neque id a doctissimo Ettmuellero [2]) improbetur, et ab Hippocrate in libro *de natura mul.* vinum odoratissimum commendetur, ita non semper graveolentia naribus admota hystericas turbas sedant, uti observavit Forestus [3]), et de nidore lucernae extinctae, quo hysterici insultus fiunt, fetus extinguuntur, perantiqua observatio est. Quare a putri sebaceo odore nequaquam miror, animales spiritus in motus inordinatos cieri, ac simul ob nauseam ventriculo ad superiora contracto uterum quoque convelli; sic aliquando observari mihi contigit, delicatas mulieres ad candelae sebaceum odorem pro nocturno lumine animo linqui, et hystericis affectibus còrripi.

De candelarum sebacearum pernicioso nidore videatur Solenander [4]), qui refert, fratrem suum Joannem ad candelae sebaceae lumen gravioribus studiis intentum magnam exinde noxam in pulmonibus et cerebro accersivisse; addit insuper, e sebo bubulo graviorem odorem quam ex ovillo vel vervecino exire, nobis autem candelae sebaceae nunquam gravius olere censentur, quam cum illis aliqua suillae pinguedinis portio admixta fuerit. Elegantem quoque habemus historiam in actis Hafniensibus [5]), ubi narratur historia cujusdam mulierculae, quae in formandis candelis promercalibus intenta in gravem capitis dolorem cum vertigine, oculorum ruborem, difficilem respirationem incidit, quam mulierem Olaus Borrichius curavit primo vomitum provocando, postea aquis pectoralibus cum oxymellite scyllitico adhibitis; quibus hostem, ut ille ait, visus est sopire, sed non multo post remediorum usu intermisso orthopnoica facta est, et repetitis medicamentis artem suam diris exsecrando hujusmodi artifices hortabatur, ut, si pectori prospectum vellent, sub dio saltem ministerium suum exercerent.

Literarum professores ego quoque monitos velim, ut a candelis sebaceis, quotiescunque in suis museis

1) Lib. XII. ep. 7.
2) De affect. fem. ex utero.
3) Lib. XXVIII. obs. 30.
4) Sect. V. cons. 6. p. 461.
5) Vol. V. obs. 86.

literis operam dant, quantum possunt, abstineant, ac, si opes non suppetant, ut cereis candelis uti possint, lucernis ex oleo olivarum, quae Palladi sacrae sunt, utantur, ut antiquis scientiarum cultoribus mos erat, quorum opera commendabantur cum lucernam olerent. Hoc idem suadet FORTUNATUS PLEMPIUS [1]), qui ait, non minus nidorem ac fumum candelarum sebacearum abortum inferre, ac fumum lucernae ex PLINIO [2]).

Talia ergo medicamenta, quando hujusmodi artifices curandi occurrunt, qualia a clariss. BORRICHIO proponuntur, in usum revocanda, uti vomitoria, inter quae stibium primum locum obtinet, fortia cathartica, abstergentia acria et potissimum quae ex aceto sunt composita, ut oxymel scylliticum ac similia, cum nihil sit, quod pingue magis tundat, ac abstergat, quam acetum.

Enitendum est igitur, ut tam interius quam exterius unguinosae illae particulae, quibus viscera et cutis hujusmodi artificum infarcta sunt ac spiritus irretiti, liberque transspiratus prohibetur, extrudantur, everrantur, sive ex superius recensitis affectibus, sive ex quocunque alio morbo juxta temporum constitutiones, decumbant. Suspicari enim semper licet, aliquid labis humoribus ac spiritibus e foedis illis particulis inesse, quas una cum aëre in operum suorum exercitio combiberint. Hanc ob causam circa venae sectionem in hisce artificibus exercendam cautione opus est, liberaliter enim detracto sanguine citissime fatiscunt illorum vires ac spiritus, qui ex conspurcato sanguine geniti non possunt non esse imbecilles ac evanidi.

CAP. XVI.

De morbis tabacopoeorum.

Verum a tam sordidis et graveolentibus officinis ad nasorum delicias nostrae hujus aetatis, si lubet, divertamus, ad officinas scilicet, ubi tabacum (liceat

1) De togat. val. tuend. Cap. 35. et 39.
2) Hist. nat. Lib. VII. cap. 7.

mihi hoc vocabulo uti, quando jam civitate donatum est) parari solet. Hujus seculi (saltem in Italia nostra) inventum seu vitiosa consuetudo est pulvis iste ex herba Nicotiana compositus, nihilque eo frequentius est cum mulieribus tum viris, pueris quoque, ut illius emtio inter quotidianas familiae impensas numeretur. Quales ergo noxas tum capiti tum stomacho affigat pulvis iste ex tabaco, satis norunt ipsi tabacopoei, dum illum praeparant. Inter alias merces, quae ex Liburnico Hetruriae portu ad nos deferri solent, placentae quaedam e praedictae plantae foliis in funem convolutis concinnatae reperiuntur, quas operarii explicant, evolvunt, ac molae subdunt, ut in pulverem redigantur; dum autem equi oculis obductis molam circumagunt, operarii adstantes, qui tabaci folia susque deque identidem versant, antequam assuescant, magno capitis dolore, vertigine, nausea et continua sternutatione tentari solent. Tanta enim ex illa tritura partium tenuium aestate praesertim diffunditur exhalatio, ut tota vicinia tabaci odorem non sine querimonia et nausea persentiat. Equi ipsi quoque molam circumagentes frequenti capitum concussione, tussi et exsufflatione, acrem et infestam tabaci exhalationem illam attestantur. Puellam Hebraeam novi (tabacopolia enim in tota fere Italia, sicuti multi alii publici proventus, *locantur judaeis, quorum cophinus foenumque suppellex*), quae tota die explicandas placentas istas e tabaco incumbens magnum ad vomitum irritamentum sentiebat, et frequentes alvi subductiones patiebatur, mihique narravit, vasa haemorrhoidalia multum sanguinis profudisse, cum super placentas illas sederet.

De usu ac abusu tabaci non est, quod hic quidquam agam, ne actum agere videar, qua de re videatur Magnenus, qui de hoc peculiarem tractatum conscripsit, ac doctissimus Ettmuellerus in opere nuper Francofurti edito cum multis additamentis, ubi exactissime tabaci historia et medicamenta ex illo parata habentur; damna tamen non vulgaria ex nimio illius usu subsequi fatentur omnes, ac variae observationes apud scriptores exstant, de quo videatur Helmontius [1]), qui illius fumigationem exse-

1) In Custode errante n. 46. ac in tract. de mort. occas.

crando stomachum per illius fuliginem flavedine tinctum repertum fuisse affirmat, et occultum virus ipsi adscribit. Pulmones flaccidos et exsuccos reddi a tabaci fumo, ac paulatim ad marasmum deduci adstruit SIMON PAULI [1]), sicuti et RICHARDUS MORTONUS. In hanc rem adiri poterit THEOPH. BONETUS [2]), qui multas cadaverum sectiones institutas refert, ex quibus apparet, quam graves et abominandae noxae in pulmonibus ac cerebro, non solum e tabaci fumo, sed etiam ex usu pulveris deprehensae fuerint. Inesse autem tabaco, sicuti omnibus iis, quae ptarmicam vim possident, magnam acrimoniam, vellicatio, quam infert naribus, satis demonstrat, uti etiam illius masticatio et virulentus nidor, qui efficit, ut tabacariorum semper foeteant animae.

Tam liberaliter ergo a tabacopoeis odores illi ac pulvisculi volantes, qui acriores sunt, quo tenuiores, per os et nares excepti teneram pulmonum et asperae arteriae tunicam pungunt, et exsiccant, tetrisque halitibus spiritus animales cerebri incolas obfuscant, imo narcosi quadam obtundunt, ac eodem tempore stomachi fermentum corrumpunt, illius acidum infringendo.

Neque vero quis putet, tam celebrem plantam, reginae titulo donatam, Europaeis omnibus adeo gratam, multoque magis iis ditionibus, ubi inter magnos proventus tabaci usus recensetur, infamare me velle. Multa a clarissimis scriptoribus de Nicotianae facultatibus literis prodita fuere, ac merito inter plantas medicas locum suum meretur; solum illius nimius usus ac intempestivus damnandus, qui efficit, ut variam sortem experta fuerit, ac tantundem bonae famae, quantum malae illi obtigerit. Multum salis volatilis tabaci foliis inesse, vi cujus abstersivam et traumaticam vim possideat, acidum luxurians compescendo, experientia satis comprobatum est; hinc illius decoctum in empyemate magnis laudibus ac pro secreto commendatur ab EPIPHANIO FERDINANDO [3]). Tabaci folia itidem masticata copiosum phlegma educere nihil vulgo notius est, ac nihil frequentius; non

1) Quadr. bot. Cap. 6. de plt.
2) in suo Sepulchr. Tom. II. lib. IV. sect. ult.
3) Hist. 32.

levis tamen error in hoc committitur. Nam non aeque in omnibus salutaris est hujusmodi masticatio et tam copiosa lymphae eductio; in corporibus enim obesis, et ubi crassi succi abundent, pulvis e tabaco et illius usus utilem praestabit operam, non sic autem in iis, qui bilioso et praefervido sunt temperamento praediti, ut scite advertit prae caeteris GULIELM. PISO [1]). Ergo certe non paucos novi ad marasmum deductos ob hujusmodi masticationem, qui, cum sibi ex ore continuum viderent depluere stillicidium, suae incolumitati hoc pacto bene consultum falsa persuasione sibi blandiebantur, ac iis aegre persuaderi potuit, male sanum consilium esse, fontes salivales et totum corpus hoc pacto suo latice nutritio exhauriri. Adeo insanabile cacoëthes tabaci folia masticandi ac fumum sugendi tot homines infatuavit, *quod vitium*, ut reor, *semper damnabitur*, *ac semper retinebitur.*

Tabacum masticatum seu illius fumum per tubulum tabacarium exsuctum appetentiam obruere, ita ut longum iter illius usu possit confici sine famis molestiis et stomachi latratu, tradunt multi, inter quos GULIELM. PISO [2]), qui in peregrinatione per loca deserta tali masticatione usus nec lassitudinem nec famem sensisse affirmat. HELMONTIUS[3]) idem adstruit, aitque, id fieri, *non quia Nicotiana famem sedet, quasi satisfaciat defectui, sed in quantum sensus defectum tollat, simulque functionum exercitia.* Ab HELMONTIO non multum dissentit ETTMUELLERUS [4]), qui ait, tabacum, veluti omnia narcotica, stuporem in spiritus inducere, et sale volatili oleoso salsum stomachi fermentum obtundere, sicque famis morsus non sentiri: revera mihi saepius observare contigit, hosce fumibibones et tabaci masticatores non secus ac vini egregios potores continua fere ciborum inappetentia laborare. Sicuti enim vinum ac illius spiritus acidum ventriculi fermentum enervant, ac infringunt, ita foliorum nicotianae masticatio frequens ac illius fumus salivarem succum, et stomachi robur obtunduut, ut suctionis sensus vix persentiatur. Idem prorsus

1) De re nat. et med. utriusq. Indiae. Lib. IV. c. 45.
2) Ibid. Lib. V. cap. 43.
3) In tract. de mortis occas.
4) In tract. de fame laesa.

sentit doctissimus PLEMPIUS [1]), affirmans, tabacum nequaquam nutrire, sed copia pituitosorum humorum in os prolicita et deorsum demissa ventriculum esurientem et quasi famelicum expleri.

Mirari autem subit, quomodo non secus ac in coquinaria tam ingeniosus fuerit nasus, ut tot artes, tot mangonia excogitarit pro condiendo ac variis modis parando tabaco, ut cuique, prout lubet, modo crassum modo tenue modo odorum modo inodorum, arrideat, neque solum naso, sed palato quoque sapiat, illius fumo hausto ac per os et nares regesto, adeo ut, quotiescunque tabacarios istos mihi visere contingat, pulverem hunc tam avide per nares attrahentes vel fumum haurientes et exsufflantes, menti occurrat Orlandus ab ARIOSTO descriptus, qui amissum cerebrum per nares resorbeat, vel Cacus in spelunca Aventini montis cum Hercule decertans, qui

Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomat, involvatque domum caligine coeca.

At quale praesidium tabacopoeis praestabit ars medica? Quando causa occasionalis tolli nequeat, et lucri bonus odor hisce operariis minus sensibilem et molestum reddat tabaci odorem, monendi sunt, ut in triturando, cribrando et quomodocunque tractando mercem hanc, sine cujus usu non secus ac sine Baccho et Cerere frigerent spiritus et civilis elegantia, quantum possunt, caveant ab examine illo volantium atomorum, os et nares obvelando, aërem recentem frequenter captando, faciem frigida abluendo, posca fauces persaepe eluendo, ac etiam bibendo, cum nihil aptius sit ad particulas illas, quae faucibus ac stomacho inhaeserint, abstergendas, obtundendas, quam quae acetum habent admixtum. Emulsiones seminum melonum, ptisana hordeacea, serum vaccinum, oryza in lacte cocta, non inutilem praestabunt operam, ut minus laedantur. Cum in locis conclusis et humentibus, ac praesertim cum sub mola tabaci folia triturantur, tale ministerium peragi soleat, ac tales operarii de capitis dolore et nausea conquerantur, vo-

1) De togatorum valet. tuenda. Cap. 4.

mitoria pro more habui praescribere, ut quae pulverem haustum et ex sua natura vomituritionem cientem breviori via expurgent.

Quoniam ex odoribus cum ingratis tum suavibus artificibus, qui illos tractant, non levia incommoda proficiscuntur, nescio, qualis lubido me incesserat, ut hic loci, non injucunda parecbasi, pauca quaedam de odorum natura perstringerem; verum hujusmodi provinciae amplitudo me deterruit, veritus quippe, ne si in illam pedem immitterem, argumenti jucunditas nimis longe a proposito me abriperet. Hujusmodi ergo meditationi paulisper insistens, ac observans, multa quidem de odoribus tum ab antiquis tum nostrae aetatis philosophis ac medicis passim literis fuisse prodita, sed particularem et absolutam historiam de odoribus in scientia naturali adhuc desiderari, propterea mihi in mente obversari visa est idea, qua odorum historia naturalis et medica conscribi posset, odorum naturam juxta recentiorum et antiquorum placita philosophica perpendendo una cum illorum differentiis ac distinctionibus in suas classes, proprietatibus, idiosyncrasiis, causis, natali solo, compositione, mixturis, sicque de re unguentaria antiquorum, exinde procedendo ad medicamenta ex odoribus petita, unde spirituum medicina juxta modernos ortum habuit, postremo ad odores biblicos recensendos, quorum mentio fit in sacris codicibus, et quibus utebantur judaei in sacrificiis, ac eos, quorum apud varias nationes Graecos, Romanos, Aegyptios, Indos erat usus in suffitibus et expiationibus ad placandos et evocandos Deos. Quare materiam amplam visus sum subolfecisse tractatum conscribendi universalem odorum historiam complectentem, ut unico opere, quod sparsim dictum est, et quod mihi per varia experimenta observare contingeret, haberetur. Olim Petrus Servius medicus Romanus in sua elegantissima philologica *de odoribus* dissertatione tractatum physicum *de odoribus* pollicitus est, sed quantum scire licuit, fidem suam non absolvit; meam tamen pro tali molimine, *quod plus temporis atque olei plus* exposceret, hic oppignerare non intendo. Multa enim sunt, quae e longinquo, ac primo adspectu plana et facilia videntur, sed post-

modum ardua et praerupta deprehenduntur; scite profecto poëta:

Tollimus ingentes animos, et maxima parvo
Tempore molimur.

CAP. XVII.

De vespillonum morbis.

Vespillonum et libitinariorum apud veteres operosius quam nostris temporibus consueverat esse ministerium. Corpora enim extinctorum magna diligentia curabant, illa abluendo, ungendo, cremando et cineres in urnis condendo; propterea ad hujusmodi opus accersebantur pollinctores, succolatores, ustores aliique ex viliori plebe; nostris vero temporibus cadavera ad templa seu coemeteria delata vespillonibus traduntur ut in sepulchris reponantur. Quia vero in urbibus ac oppidis, saltem in Italia nostra, quaelibet familia suum habet sepulchrum gentilitium in templis nobilioribus, plebecula vero in suis paroeciis in amplis sepulchris promiscue recondi solet; hinc vespillones in antra illa foetidissima, cadaveribus semiputridis plena descendendo, ut delata cadavera in iis recondant, perniciali bus morbis obnoxii sunt, potissimum vero malignis febribus, repentinae morti, cachexiae, hydropisi, catarrhis suffocativis aliisque gravissimis morbis; sic illis semper cadaverosa facies et luridus adspectus, ut qui cito rationes cum orco inire soleant. Ac profecto quae gravior causa et magis efficax ad pestilentes morbos excitandos fingi potest quam talis in sepulchra descensus, ubi necesse sit, ad aliquod tempus putidam auram illam inspirare, ob cujus haustum animales spiritus (quorum natura aetherea esse debet) coinquinentur, ineptique fiant ad munus suum exsequendum, scilicet ad totam vitalem machinam sustentandam? Haud immerito scripsit HIPPOCRATES [1]), *aërem mortalibus vitae et morborum auctorem esse;* non potest ergo se-

1) Lib. de flatibus n. 6

pulchralis aër vespillonibus non esse summe perniciaIis, et massae sanguineae corruptor. Antiquitus ad tam vile ministerium, sicuti ad metalla et cloacas, cogebantur servi publici, qui semirasi erant, et inscripti dicebantur, unde MARTIALIS:

Quatuor inscripti portabant vile cadaver,
Accipit infelix qualia mille rogus.

Nostra hac aetate sordidum lucrum seu necessitas ipsa et egestas liberos homines ad hujusmodi opus exsequendum compellit, sed sorte parum fausta; nullum enim vespillonem senem videre adhuc mihi contigit. Quantum vero polleat ad aërem inquinandum cadaverum ex quocunque animalium genere corruptio, nemo non novit, cum saepe observatum sit post magna proelia commissa per insepulta cadavera, seu per antiqua sepulchra incaute aperta diras pestilentias enatas, quae ingentem populorum stragem ediderint. Mirum itaque non erit, si vespillones et bustuarii cadavera tractando, sepulchrorum ostia reserando, ac dum in illa descendunt, pestiferos morbos accersant. Vespillo quidam satis notus, quem Pistonem nomine vocabant, cum juvenem tumulasset vestibus bene munitum et calceamentis novis indutum, paucos post dies circa meridiem templi fores apertas observans sepulchrum adiit, ac lapide amoto in sepulchrum descendit, discalceatoque cadavere super illud concidit, ibique animam efflavit, violati sepulchri poenam merito luens.

Odor hic pessimus persaepe in sacris aedibus aestate praesertim manifeste persentitur cum gravi adstantium noxa ob sepulchrorum copiam et frequentem illorum reserationem, utut thure, myrrha aliisque odoratis rebus vaporentur templa. Hinc non immerito hanc nostrorum temporum consuetudinem cadavera intra sacras aedes tumulandi improbat LILIUS GYRALDUS in opere suo eruditissimo *de vario sepeliendi ritu*, cum priscis temporibus ac sub ipsis Christianae religionis primordiis sola martyrum corpora in templis recondi solerent, ceteri vero fideles prope sacras aedes seu in coemeteriis tumularentur. Rusticana gens nostra decentius sane quam urbana suorum cadavera sepelire pro more habet; quemlibet enim e suis fato functum in arca lignea reponunt,

et alta scrobe effossa in prato prope suas paroecias humo committunt, amicis ac propinquis id muneris exsequentibus. Instituto mehercle laudando consueverant Romani extra urbem cadavera efferre, uti etiam Athenienses in Ceramico, seu rogis imponendo cineresque urnis lapideis seu aeneis condendo. Via Latina et Flaminia ac praecipue militares viae ob monumentorum frequentiam apud Romanos erant valde celebres, unde JUVENALIS [1]:

experiar, quid concedatur in illos,
Quorum Flaminia tegitur cinis atque Latina.

Id autem tribus e causis agebant, ut laudatus GYRALDUS asserit, primo quidem, ut monumenta illa viatoribus incitamento essent ad virtutem capessendam, hinc est, quod antiqua epitaphia ut plurimum viatores alloquerentur; secunda, ut quotiescunque civitas obsidione premeretur, cives contra hostes alacrius pro suorum cineribus pugnarent; tertia, quae erat potissima causa, ut a tetris exhalationibus, quae a cadaverum putrefactione emanant, urbem sartam tectam servarent. Singulari autem privilegio virginibus Vestalibus ac solis imperatoribus permissum fuit, ut intra urbem tumulari possent; quin lege duodecim tabularum, ut apud TULLIUM [2] legimus, cavebatur, ne ustrina, licet extra urbem, prope aedes alienas institui posset; *rogum bustumve novum ne prope aedes alienas LX. ped. invito domino adjicito.* Sic apud TULLIUM; neque id ob incendii metum, ut idem ait, sed ob tetrum in cadaverum ustura odorem. Adeo cavebant veteres, ac aëris salubritati pro publica incolumitate prospiciebant, ut extra urbis pomoeria non solum immunda quaeque, sed suorum quoque cineres ablegarent. Ipsam quoque agrorum stercorationem damnabat HESIODUS, consultum magis volens salubritati quam soli fecunditati, sicuti aedilitio edicto vetabatur, ne quid scorteum, hoc est e pellibus, templis inferretur; nefas enim erat aliquid morticinum in templis recondi.

Ut vero pensum meum absolvam, vespillonum, quorum ministerium adeo necessarium est incolumi-

1) Sat. I.
2) De leg. Lib. II. cap. 24.

tati prospiciendum, aequumque est, ut, quando mortuorum corpora una cum medicorum erroribus humi recondunt, ars medica iisdem beneficium aliquod pro dignitate servata rependat. Cautiones itaque iis proponendae, ut minorem noxam, quantum licet, in opere libitinario persentiant, eaeque esse debent, quae pestis tempore in usu esse consueverunt, nempe, ut os et fauces acri aceto abluant, ac strophiolum aceto imbutum gestent in pera, ut odoratum ac spiritus reficiant, monumenta paulisper aperta relinquant, antequam in illa pedem immittant, ut conclusi halitus paulisper exspirent. Opere peracto, ac domum regressi, vestes mutent, ac munditiei studeant, quantum fert misera illorum conditio. Ubi vero ex aliquo morbo aegrotant, magna circumspectione curandi. Ego quoties hujusmodi hominum genus curandum habui, satis parce sanguinem detraxi, illorum enim sanguis cadaverosus est, ac qualis faciei color; purgantia potius erunt ex usu, ut quae magis conveniant hisce hominibus, qui foeda laborant cacochymia, et in orci familiam citissime transire solent.

CAP. XVIII.

De obstetricum morbis.

A vespillonum ministerio toto coelo differt obstetricum officium, hae siquidem hominis in mundanam scenam ingressum curant, illi egressum; munus tamen amborum mortalis vitae ortum et occasum respiciens, qualis sit humana conditio, satis testatur. Obstetrices ergo, si non tam gravia damna referunt, dum puerperis assident, uti vespillones cadavera tumulando, non immunes tamen nec impune semper a morbis abeunt partus excipiendo una cum uterina proluvie, quae ab antro muliebri confertim profluit, ut ipsaemet testantur, et observatio in non paucis planum fecit. De pravitate lochiorum non est, quod hic verba faciam, cum ad paucas horas illorum fluxus vel diminutus vel suppressus satis sit ad puerperas necandas. Haud sum nescius, multas antiquitus quaestiones fuisse, et adhuc esse de mensium

nequitia, quam talem esse scripsit PLINIUS [1]), *ut musta acescant, sterilescant tactae fruges, moriantur insita, exurantur hortorum germina et fructus, quibus mulieres insederint.* Sanguinem tamen menstruum a tot criminibus illi impactis absolvere contendit FALLOPIUS [2]), qui asserit, sanguinem menstruum bonum esse et sua natura laudabilem, si femina alioquin sana sit, ac eundem ipsum esse, ex quo mulier et fetus ipse nutriuntur, neque nisi a sola copia sanguinis uterum ad excretionem irritari; cui opinioni favet RODERICUS a CASTRO [3]), GUL. BALLONIUS [4]), qui menstruam per uterum excretionem non qualitate sed quantitate peccare et in annotationibus ad quandam historiam locum insignem HIPPOCRATIS [5]) observat, ubi praeceptor menstruum sanguinem non fluorem sed florem appellat τὰ καταμήνια ἀνθεῖν, imo idem BALLONIUS neque qualitate neque quantitate peccare asserit menstruum cruorem, *sed hujusmodi purgationem perfi arcano et admirabili quodam naturae consilio aut divina providentia ad futuram procreationem.* Mihi certe non semel nec sine magna admiratione observare licuit, mulieres diuturnis morbis confectas et ad marasmum fere deductas, ac praecipue nobilem monialem per decennium in lecto decumbentem prorsus exhaustam, cui quolibet mense statis diebus menses, quamvis in satis modica quantitate et ad paucas stillas apparent. His tamen non obstantibus, menstruo sanguini malignum aliquid subesse merito suspicari licet; non solum enim nomine excretionis sed secretionis menstruus fluxus notatur, quae secretio cujusdam nobis ignotae fermentationis beneficio perficitur, particulis quibusdam salinis ac omnigenis ad uteri glandulas praecipitatis, et e corpore ablegatis.

Vim hujus fermentationis ac intestinae perturbationis satis experiuntur mulieres ipsae, cum menstruus fluxus instat, ac dum actu profluit; quare a nonnullis nec inepte febris menstrua appellatur, sed febris medica, quam postmodum melior status et corporis alacritas consequitur; eleganter propterea

1) Hist. nat. Lib. VII. c. 15.
2) De med. purg. Cap. 1.
3) De univ. mul. med. Lib. II. c. 10.
4) Cons. med. Lib. II. hist. 2.
5) De morb. mul. Lib. II.

Oribasius [1]) de molesta hac purgatione tractans scripsit, *mulieres, unde gaudent, inde tristari, et unde tristantur, inde gaudere.* Si porro historiis adhibenda fides, menstruum propinatum philtri loco habetur, et vim dementandi possidere creditur, quo modo ferunt, Cajum Caligulam ab uxore Caesonia potionatum. Inter cautiones chirurgicas pro vulnerum curatione, Fragosio, Lanfranco aliisque celeberrimis chirurgis advertentibus, haec quoque numeratur, quod linea filamenta ex linteaminibus et indusiis mulierum non adhibeantur, licet pluries ablutis, quod religiose ab omnibus chirurgis observari solet, idque ob menstrui cruoris virulentiam; quin monent, ut ab adspectu vulneratorum arceantur mulieres menstruatae ac homines quoque a venereo ludo adhuc calentes ob hircosam suffumigationem, quam redolent; adeo ut non ita fabulosum videatur id, quod refert Plinius [2]) et Joachimus Camerarius apud Gasparum a Rejes [3]), apes nimirum homines insequi ab aphrodisiaca palaestra adhuc madentes, cum odorum suavitate maxime oblectentur, et castitatis sint observantissimae.

Quidquid sit de menstrualis sanguinis conditione, num revera talis sit, qualis passim creditur, neutiquam tamen dubitare licet de uterino profluvio, quod partum praecedit, et consequitur, quin malignitatis et virulentiae particeps sit, quod satis demonstrat lochiorum subita suppressio vel parcior fluxus; malignae febres siquidem praesto sunt, quae miseras puerperas citissime ad interitum deducunt, quod non ita evenit in simplici mensium suppressione, quae, si morbosas mulieres et cachectias reddit, non tam funesta est, nec tam citam mortem accersit. Suffuratur enim fetus seu ex sanguine seu ex chylo id, quod magis sincerum est ac spirituosum, sicque utero gerens geniali succo fraudatur; unde non solum in tota massa sanguinea prava fit humorum congestio, sed in ipsa quoque uteri substantia, quae in gravidis tempore gestationis, notante Graaffio et Sylvio, insigniter crassescit, ut, quo magis distendatur, ma-

1) Vid. Brasau. Lib. V. aph. 36.
2) Histor. nat. Lib. VII. cap. 7.
3) Camp. elys. Qu. 54.

gis incrassetur. Humorum saburra propterea, quae prius, cum quieta esset et conclusa, non multum negotii facessebat, partus tempore *commota veluti camarina,* ut dici solet, ni promte et continuato effluxu expurgetur, interimit.

Obstetrices igitur dum parituris super sellam positis procumbentes adstant, manibus expansis partum excepturae, ac in hujusmodi ministerio ad plures horas perstant, non leves noxas e stillantibus lochiis in ipsis manibus persentiunt, ut aliquando a rodente et acri materia iisdem manus inflammentur, et ulcerentur. Fernelius [1]) contagiosorum morborum vim admirans refert, obstetricem quandam, quae parturienti opem tulerat, talem in manu laesionem passam fuisse, ut illi tandem manus corrupta exciderit; puerperam tamen illam ait Fernelius gallica lue infectam fuisse. Quemadmodum igitur nutrix pollutum infantem lactans in mammis primo luem contrahit, et a nutrice vitiata infans altus in ore et faucibus prima gallici morbi germina et cruciatus praefert, ita obstetrix illa in ipsis manibus, super quas stillabat gallica lochiorum illuvies, tam gravem noxam experta est. Id tamen sagacibus et expertis obstetricibus non prorsus ignotum est; ubi enim illis alicui puerperae gallica lue infectae operam suam praestare necessum est, linteis manus obvolvunt, ut ab ipsis accepi, ac illas aqua et aceto persaepe abluunt, cum periculo suo didicerint, posse facillime hoc pacto luem veneream aliosque morbos communicari. His addendum, quod obstetrices pravos odores ac halitus e stillanti fluore per os et nares excipiant, nec modum habeant, quo se tueantur, nisi alienis ac bene olentibus odoribus puerperis hystericas passiones excitare velint.

Minus forsan in Anglia, Gallia, Germania aliisque regionibus patiuntur obstetrices, cum puerperae decumbentes in suis lectulis fetus suos dant, non in sellis perforatis sedentes, ut in Italia, quibus dum obstetrices assident pronae semper et incurvae, expansis manibus ad ostium matricis fetum proditurum opperientes, tanto labore ac patientia (ubi praesertim matronis assident, ac laboriosi partus sunt) fati-

1) De abd. morb. caus. Lib. II. cap. 14.

gantur, ut partu tandem edito lares suos repetant infractae et elumbes, artem suam diris exsecrantes.

Num apud veteres puerperae super sellas, an in lectulis fetus suos edere pro more haberent, mihi non satis compertum, utut in hanc disquisitionem curiose incubuerim. Id autem satis perspectum esset cum multis aliis scitu dignis, nisi Vulcanus sortem hanc literariae reipublicae invidisset, THO. BARTHOLINI bibliothecam concremando, ubi opus elegantissimum ad umbilicum pene deductum de *puerperio veterum* vir clariss. habebat. Mos tamen partus in lecto edendi etiam apud nostrates coepit inolescere ritu sane, ut reor, laudando, multa siquidem incommoda sic evitantur; saepe enim contingit (nisi partus sint adeo faciles), ut mulieres, antequam pariant, pluries e lecto ad sellam et e sellis ad lectum post irritos conatus referantur cum magna virium jactura; seu, postquam enixae fuerint, magnis haemorrhagiis subsequentibus super sellas ipsas animo linquantur, et exspirent. Fetus autem facilius effundi jacendo quam surrecto corpore aut sedendo docent bruta omnia, quae humi procumbunt, dum pariunt obstetricante natura. At fortasse id brutis necessarium videbitur, ne illorum fetus in terram concidant, et exanimentur, seu quia, cum prona in terram spectent, alium uteri positum ab homine obtineant, ideoque in illis facilior sit fetus exclusio; verum etiam parva animalia, ut catellae, feles, mures, in quibus de casu fetus sublimi non multum vereri oportet, jacendo pariunt. Neque vero crediderim, situm uteri rectum in parituris ad faciliorem partum multum conferre, cum suspicari liceat, fetum e suis involucris expeditum et exitum affectantem praepropere ad uteri vaginam praecipitari, ac persaepe in situ praeternaturali, ut non raro observatur, exporrectis manibus seu quoque alio modo prodire.

At quonam praesidio obstetricibus ars medica obstetricabit, ac opem feret, ut artem suam sine noxa, quantum licet, exerceant? nonnisi ut identidem, quando sint induciae, manus et brachia aqua aut vino abluant, ut ab opere suo expeditae faciem ac fauces posca colluant, vestes puras domum reversae induant, summatim munditiei studeant. A vetula quadam obstetrice accepi, se, quotiescunque puerperam aliquam

haberet gallicae luis suspectam seu cachecticam, extremos conatus pariturae opperiri, antequam illam super sellam reponat, ne tam diu lochiali tabe manus conspergantur.

CAP. XIX.

De nutricum morbis.

Obstetricibus munere suo defunctis nutrices succedunt, quae fetum editum alendum suscipiunt; hae quoque in lactationis progressu variis affectibus tentari solent. Hic autem nutricis nomine non solum intelligi velim eas mulieres, quae pretio conductae alienos partus, sed eas etiam, quae proprios lactant. Affectus autem, quibus ut plurimum nutrices vexari solent, sunt contabescentiae, hystericae passiones, pustulae et scabies, capitis dolores, vertigines, anhelitus difficultates ac visus imbecillitates; multa alia quoque incommoda patiuntur, in mammis praesertim, dum lac nimis abundat, dum grumescit in mammis, dum mammae ipsae inflammentur, abscessum patiuntur, ac in papillis scissurae nascuntur. Facile est autem concipere, quomodo ex diuturna lactatione sequatur atrophia et contabescentia; fetu enim grandiori facto, multumque lactis sugente (sive lac e sanguine, ut prisci sensere, seu ex chylo, ut rectius recentiores, generetur) nutricum corpora geniali succo fraudantur, quo nutriri deberent, et sic paulatim graciles ab exhaustu et junceae fiunt, ut Plautino verbo utar, ac praesertim cum gemellos interdum lactant, seu cum lucri gratia una cum proprio filio puerum collactaneum habent. Affectibus vero pruriginosis corripi solent, tum quod tractando et ulnis ac in sinu infantes gestando, qui lactea crusta et achoribus infestari solent (dum, qui sic non purgantur a magnis morbis corripi solent, teste HIPPOCRATE [1])), nutrices inficiuntur, tum quod benigniori sanguinis seu chyli parte ad mammas delata et in lac permutata serosi et salsi humores su-

1) De morb. sacr. n. 7.

persunt pro corporis alimonia, qui postea in cute pustulas et psoram excitent. *Lactans quaedam pustulas per corpus quidem habebat, cum autem cessavit lactare, sedatae sunt aestate,* scripsit HIPPOCRATES [1]); locum hunc egregie explicat MARTIANUS noster (nostrum apello, quia in hisce regionibus natus et educatus, utpote Saxolensis, non Romanus) contra VALLESII expositionem, qui sibi finxit, huic mulieri, dum lactaret, menstrua defecisse, ac propterea ex multa cachochymia pustulas ortum habuisse; ait enim MARTIANUS, causam harum pustularum rejiciendam potius *in errata, quae committunt lactantes in cibo et potu, hoc modo lac augeri existimantes, partim appetentia irritante, quae in lactantibus magna esse consuevit*, quibus accedunt vigiliae, somni interrupti, quibus nutrices lactationis causa frequenter subjiciuntur, quorum occasione cruditates in corpore generantur, quibus, si quid humoris salsi associetur, pustularum apta materia evadunt.

Aliam historiam lactantis mulieris habemus pariter apud HIPPOCRATEM [2]): *Thersandri uxor leucophlegmatica non valde existens lactans acute febricitavit. Huic lingua exusta est, aliis etiam ustionem subeuntibus; sub hoc tempus lingua etiam exasperabatur, ut grandine multa et lumbricis per os. Circa vicesimum vero non perfecte judicata est.* Eodem modo VALLESIUS acutae febris causam menstruis evacuationibus detentis acceptam refert: *est enim maxima lactantium noxa*, ait ille, *impura excrementa, quae singulis mensibus exire solent, retinere pro puro lacte, quod exsugitur.* Verum MARTIANI expositio magis arridet. Lactantes enim in statu praeternaturali nequaquam statuendae sunt eo, quod lactationis tempore iis menses non fluant, quod equidem verum esset, si naturaliter simul lactarent, et menstruas purgationes haberent, sed potius culpanda sunt errata in victu, noctes insomnes, succi nutritii exhaustus et alia a doctissimo MARTIANO recensita. Mulierem enim illam crassis succis refertam in universo corpore ac primis viis, ut dici solet, ex ip-

1) Epid. Lib. II. sect. 2.
2) Epid. Lib. IV. c. 14. ex Vallesio.

sis verbis divini praeceptoris satis constat, dum illam scripsit leucophlegmaticam fuisse, et lumbricos per os rejectasse.

Has igitur ob causas visus imbecillitatem, capitis dolores, vertigines, dispnoeas identidem pati solent nutrices, et albis fluoribus obnoxiae fieri, ac praecipue cum ad plures annos protrahitur lactatio. *Experientia compertum esse* ait BALLONIUS [1]), medicus suorum temporum experientissimus, *omnes fere mulieres, quae diu fuerint nutrices, gracilescere, aut morbis postea opportunas aut debiles vivere, aut fluxui muliebri obnoxias:* in iis enim facilis est humorum liquatio et partium excipientium propensio, quod cuidam mulieri contigit, ait ille, quae adeo lacte exuberabat, ut diu tres infantes lactaverit; hinc vasorum inanitio et infirmitas consequi potuit. Idem BALLONIUS [2]) casum refert cujusdam nutricis, ex quo cautio non contemnenda pro nutricum recta curatione elici poterit; lubet autem ejusdem verba referre: *Cuidam mulieri in spinam fluxio, rigida pene erat, nutrix erat, et lactandi diligentia et assiduitas occasio mali fortasse fuerat. Datum medicamentum potens; gossypium cum oleo applicatum; brevi convaluit, secta vena non est; lecti tepor et unctio pepasmum promoverunt. Alius medicus venam fortasse aperuisset;* hinc errant persaepe medici, qui causas affectuum in nutricibus ad mensium suppressionem referentes, subito sectionem venae imperant. In simili casu hodierni medici, apud nostrates saltem, non semel tantum, sed bis aut ter venam secuissent, quod remedii genus si omitterent, grande nefas et morte piandum se patraturos crederent. Ubi enim nutrix aliqua ob praedictos affectus seu quo alio morbo laboret, in sanguinis missione pro curationis cardine spem totam reponunt eo solo fundamento, quod toto lactationis tempore a menstruis purgationibus immunis fuerit; verum in hoc saepissime peccari solet, non enim solum ad mensium carentiam, tamquam ad mali fomitem et sanguinis abundantiae causam inspiciendum, sed ad cacochymiam et malum e lon-

1) Epid. Lib. II.
2) Ibid.

ga lactatione contractum. Quare cum obviae sint, ac passim occurrant lactantes curandae, paucaeque sint (apud nostrates saltem), quae in nobilium domibus infantes alant, et quae opipare vivant, caute procedendum in venae sectione, ne corpus magis effoetum reddatur, et morbus ingravescat; in hoc bivio itaque satius est, per viam medicamentorum purgantium incedere, quam per phlebotomiam intempestive seu temere institutam.

Quot porro incommoda in ipsis mammis patiantur nutrices, veluti nimiam lactis abundantiam et profusionem, cum lac tenuius est (unde sequatur virium imbecillitas et atrophia), lactis grumescentiam, mammarum inflammationes, abscessus, in papillis scissuras, nemo non novit; propterea ab horum affectuum causis exactius perquirendis et curatione proponenda, ne actum agere videar, supersedebo, cum apud practicos haec omnia prostent abunde descripta una cum magna remediorum supellectile, veluti videre est apud experientissimum Ettmuellerum [1]),

Solent interdum nutrices de dolore quodam compressivo in dorso conqueri, quod observatur potissimum in iis nutricibus, quae recenter peperint, et multo lacte abundent, ob mammas nimis molles et laxas, seu quia ab infante debiliori non satis exhauriantur, dolorem autem compressivum in dorso praesertim persentiunt eo, quod vasa lactea thoracica circa aggerem spinalis medullae perreptantia et chylosam materiam pro lactis generatione ad axillares seu mammas (ut creditur) deferentia nimis turgeant, ac distenta sint, cujus remedium erit moderamen in victu ac praesertim in generosioris vini potu, atque etiam aliqua sanguinis detractio, si dolor premat; haec autem dolorosa compressio, quam interdum febris consequitur, observari solet in mulieribus eusarcis et habitioribus.

Hystericis quoque affectibus, ut superius annotavi, infestari solent nutrices, ac eae potissimum, quae in domibus nobilium degunt euchymis cibis altae, sed magna diligentia procul a conjugali commercio custoditae; ventre enim saginato, uterus li-

1) De valet. infant.

quore seminali turgescens indignatur, ac in furores agitur, cum non exigua lactei liquoris in mammis defoedatione. Omnes fere, qui de nutricum regimine scripsere, hoc primum, tamquam rem indubiam ac veluti oraculum e tripode accipiunt, quod nutrix a virili concubitu abstinere debeat, ne lac vitietur. *A venere omnino abstinendam esse, quae lac praebebit, moneo; nam et menses viri consuetudine provocantur, et lac odoris gratiam in deterius mutat*, verba sunt GALENI [1]). Nimius essem, si auctores omnes, qui cautionem hanc tamquam necessariam proponunt, recensere vellem, quam, sicuti parum rationi consonam, ita non multum salutarem neque experientiae congruam deprehendi. Haud ibo inficias, quod, si lactans conceperit, non nisi pravum et imbecille alimentum suppeditare possit, et quin subito ablactandus sit infans, seu alteri nutrici tradendus. Satis curiosa est historia et notatu dig..., quam REGNERUS DE GRAAFF [2]) refert; ait enim, quendam delphis catellam satis pinguem domi habuisse, cujus mammis lac felis exsugebat, licet catella nunquam generasset, quam idcirco herus diligenter custodiebat, ne tunc temporis, cum illam coitum appetere cognoscebat, domo exiret, et amasium reperiret, cui jungeretur; sed cum tandem canis extraneus clam illam iniisset, ex eo tempore felis noluit amplius catellae lac exsugere. Inficiari itaque non ausim, quin concubitus, si immodicus sit ac satis frequens, lacti labem aliquam affricare debeat; at forsan lac magis vitiari credendum est, si nutrices, quae infantes in alienis domibus nutriunt, a suorum conjugum consuetudine et adspectu quoque arceantur adeo, ut lares suos ac filios invisere nequeant, ex quo fit, ut vetitos hymenaeos magis appetant, ac perversas curas animo diu noctuque versantes in hystericas passiones easque vehementes prolabantur; sic quidquid delirant nutrices, seu qui ipsas domi alunt, et oculatius quam proprias uxores custodiunt, plectuntur innoxia infantum corpuscula.

Sentiant ergo, ut lubet, scriptores fere omnes,

1) De tuend. val. Lib. I. c. 9.
2) De virg. organ.

et GALENI placito subscribant, jubeantque nutrices a virorum consortio prohibendas, ac in gynaeceis tamquam in carceribus detinendas, namque ego illorum pace aliter sentio, ac, veluti orator [1]) quidam ajebat circa judicium recte dicendi, *ad populum provoco;* adverto enim apud popularem gentem, matres omnes fetus suos alere, nisi fortuitum aliquid contingat, et cum suis conjugibus qualibet nocte cubare, nec sine consueto veneris exercitio, neque tot incommoda et lactis depravationes observari, quot verentur, ac sibi fingunt medici in magnatum ac principum nutricibus, quas volunt castitati addictas; propterea cautelam hanc non adeo tutam ac salutarem esse existimo, utut a celebrioribus practicis commendetur. Profecto in hac civitate perpauci modo sunt nobiles, qui propriis in domibus nutrices habeant; cum enim illarum salacitas et petulantia, postquam bene pastae fuerint, intoleranda sit, nec quidquam felicius observent filios suis educari quam urbanae plebis et rusticanae gentis filios, ni forsan morbosiores sint ac imbecilliores, propterea omnes fere liberos suos nutricibus tradunt, quae illos propriis in laribus una cum sua familia nutriant; quin lubentius rusticanis mulieribus quam urbanis natos suos committunt, ut robustiori lacte alantur.

Unus, quod sciam, laudatus MARTIANUS [2]) regulam hanc, nutrices a virili concubitu arcendi, licet bona fide tam salutarem creditam, prorsus improbat, cum enim modum, prout ipse sentiebat, quo in gravidis et puerperis lac generetur, indicasset, haec subdit verba: *Quae si vera sunt, non recte sentire videntur illi, qui coitum nutricibus prohibeant, lac inde vitiari existimantes; coitu enim mediante motus concitatur in utero, a quo lactis generatio dependet, et e coitu alacritas inducitur mulieri, unde venulae laxantur,* ut dicebat HIPPOCRATES [3]), *quae ad lactis ubertatem ac bonitatem plurimum conferre indubitatum est; imo si veneri assuetas abstinentia tantopere laedit, quod viro orbatae quotidie experiuntur, quae variis morborum generibus fiunt subje-*

1) Lib. VII. Ep. 17.
2) De nat. pueri. vers. 250.
3) De morb. mul. Lib. I.

ctae, nutrices a proprio viro penitus segregare non est tutum. Haec vir ille doctissimus. Profecto si res bene pensitetur, lactis primordia genesin suam utero debere fateri necessum est; utero enim veneris deliciis exsultante et commoto universa corporis systasis commovetur, et vasa sanguifera ampliora fiunt. Hic mihi succurrit consuetudo quaedam ac nutricum apud veteres in solenni nuptiarum celebritate officium; nutrix enim novae nuptae primo thalamum ingressurae collum filo metiebatur, mane vero observabat, num idem filum ad collum remetiendum sufficeret, quod si non satis fuisset, laetabunda proclamabat: *virginem a viro mulierem factam fuisse;* sic CATULLUS ad ritum hunc alludens in nuptiis Thetidis et Pelei:

Non illam nutrix orienti luce revisens
Hesterno collum poterit circumdare filo,

collo scilicet novae nuptae turgidiore facto, ac venis in aphrodisiaca palaestra tumefactis.

Mecum saepe ad mechanicum naturae artificium animum advertens, quo edito fetu ac etiam ante partum lac generetur in mammis, quasi ab intelligentia quadam id fiat, quae prodituri fetus necessitati in antecessum prospiciat, nihil investigare potui, quo mihi saltem blandiri possem, sicuti curiositati haud quaquam ab iis satisfactum, qui quaestionem hanc tractarent, quos inter DIEMERBROECKIUS [1]), CASPARUS BARTHOLINUS THOMAE filius aliique, quos memorat laudatus DIEMERBROECKIUS, quare circa rem hanc paululum digredi liceat.

Lactearum historia, quam in hoc fortunatissimo seculo primus inchoavit ASELIUS, absolvit PECQUETUS (quamvis illam adumbrasse visus fuerit HIPPOCRATES [2])), sat celebris est, cum professorum nemo in re medica tam hospes sit, qui chyli motum per proprios ductos et in vasa sanguiflua ingressum ignoret, seu quid recentiores sentiant de lactis materia, quam firmiter credunt a chyli fontibus derivari (quamvis prosectorum industria vias adhuc non indigitarit, utut DIEMERBROECKIUS multis exemplis

1) Anat. dissert. Lib. II. cap. 2. de mamm.
2) De gland. n. 3.

illam demonstrasse persuasum habeat) adeo, ut lac chyli portionem esse sanguini permixtam ac in mammis separatam credibile sit, ut bibliothecae anatomicae auctores arbitrantur, idque sat probabilibus conjecturis, quas primus mente concepit, ac mundo patefecit MARTIANUS noster, qui egregius HIPPOCRATIS [1]) commentator si modo viveret, ac lactearum sylvam, quam sibi confinxit, intueretur, quantum sibi plauderet; haec, inquam, olim dubia de lactis materia, modo in propatulo sunt; solum, superesset, ut reor, modum mechanicum nosse, quo appropinquante partu ac etiam post partum, licet large fluentibus puerperiis, chylosus latex in mammarias glandulas tam pleno fluento urgeatur, cum eo non sponte chylum moveri, neque a somniata vi tractrice abripi, seu a facultate quadam intelligente dirigi pro comperto sit.

Quando igitur recentiorum commenta in hac re non perplacent, veterum adeamus oracula, ac videamus, num aliquid referre contingat, quod veri specimen aliquod praeferat.

Qui vetere utuntur vino sapientes puto,
Et qui lubenter veteres spectant fabulas:
Nam novae, quae prodeunt fabulae,
Multo sunt nequiores, quam novi nummi.

sic PLAUTUS [2]). Magnus HIPPOCRATES, qui, licet aliquando in explicandis, quae in nostris corporibus fiunt, admirandis operibus, naturae nomine usus fuerit, mechanicam tamen necessitatem hanc (de qua adeo gloriantur nostrae aetatis scriptores, ut fermentis, in quibus ad tempus aliquod jacuere scholae, ad pistores ablegatis omnia per mechanismum et artificiosam structuram expliceut) sat manifeste agnovit, ut e variis ejusdem locis constat; ait enim [3]), mulieres facile parere, *quando disruptis pelliculis pueri momentum in caput inclinatum praedominetur, obliquum autem, et in pedes procedere, si momentum huc inclinarit;* recte autem interpretes graecam vo-

1) Comm. Hipp. de nat. pueri.
2) In prolog. Casin.
3) Epid. De nat. pueri n. 21. et 42. De diaet. n. 5.

cem ῥοπὴ momentum et inclinationem verterunt. HIPPOCRATES ergo lactis generationem, et modum per automatismum exponit his verbis [1]: *Lac autem ob hujusmodi necessitatem fit; cum uteri tumidi prae puero sunt, ventrem mulieris comprimunt; ejus autem pleni ubi compressio contigerit, pinguissimum de potibus ac cibis foras prosilit in omentum et carnem.* En quomodo Cous senex per illa verba, *lac autem ob hujusmodi necessitatem fit,* modum mechanicum innuit, per quod phaenomenon istud apparere debeat.

In praegnante igitur muliere cum fetus grandior fieri incipit, uterus intestina, ventriculum, diaphragma et superiores omnes partes comprimit, et in spatium magis angustum cogit, chylum eodem tempore per abdominis lacteas et thoracicos ductus propellendo versus mammas; ex quo fit, ut facilius ad easdem mammas, quarum mollis et laxior est textura, per chyliferos ductus deferatur, si non adhuc bene patentes, saltem per arterias mammarias, ut RICHARDO LOWERO, P. DIONI et aliis placet, nec alio impulsore opus sit quam hujusmodi compressione, cui succenturiare possit ejusdem fetus motus, ex eodem HIPPOCRATE [2]). Ubi enim moveri coeperit infans in utero, prima lactis signa apparent in mammis; haud secus clariss. PECQUETUS lactearum thoracicarum primus observator, credidit, a motu diaphragmatis chylosum laticem a lacteis abdominis in thoracicas urgeri, ut exinde in cruoris massam devolvatur. Curiosum ac notatu dignum est, quod refert HERODOTUS [3]) de modo, quo Scythae utuntur ad uberiorem lactis equini, quo victitant, copiam impetrandam. *Sufflatoria ossea,* inquit ille, *fistulis simillima sumuntur, eaque genitalibus equarum imposita ore inflantur; hoc aliis facientibus, alii equas emulgent: hoc ideo se facere ajunt, quod venae equarum inflatae impleantur, et mammae descendant.* Uterus ergo in praegnante muliere, quamvis non ita proximus mammis, ut in brutis in terram pronis, a grandiori fetu distentus sat virium

1) De nat. pueri n. 21.
2) De morb. mul. Lib. I. n. 97.
3) Lib. IV. in Melp.

habere videtur ad vicinas partes comprimendas, et succum in vasis contentum sursum propellendum; cui compressioni a pleno utero factae socias vires junget ejusdem pueri motus in utero.

Quia vero fetu edito, ac utero ad naturalem suam magnitudinem redeunte cessat hujusmodi compressio ac motus propellens, propterea subdit HIPPOCRATES [1]), *lac procedere in mammas, si lactaverit; dum enim mammae lactant, et exsuguntur, venulae in mammis ampliores fiunt, ampliores autem factae a ventre pinguedinem trahentes in mammas distribuunt.* Suctio itaque a puero facta sufficiens est ad chyli motum continuandum, alioquin suctione omissa fontes illi cito arescerent. Is ergo est mechanicus modus, quo divinus senex lac in mammis generari credidit. Hujusmodi autem compressioni ab HIPPOCRATE excogitatae favere non parum videtur observatio, qua constat, in animalibus, quae plures fetus unico partu edunt, et longum utrinque mammarum ordinem habent, uti sues, canes, feles etc., eas mammillas, quae uteri cornibus, ubi major est compressio, sunt proximiores, esse magis lacte distentas tum ante tum post editos fetus, (quod mihi non semel, cum ruri essem, observare contigit), atque hinc fieri, quod catuli, quibus obtigerit medias mammillas sugere, robustiores ac pinguiores sint ceteris, qui ab extremis lac exsugant.

Per mechanicam igitur humoris, ex quo lac fit in mammis, motum exponere annisus est HIPPOCRATES, cujus vestigia si postmodum illius successores pressissent, jamdiu medicina in multis majorem perfectionis gradum adepta fuisset; verum in arduis quaestionibus ad naturam confugientes (quo vocabulo in physicis nullum aliud malignius est, et quod inscitiae magis patrocinetur) male de arte medica meruere. Quaestionem hanc satis diffuse tractat DIEMERBROECKIUS [2]), quaerens, quidnam chylum per ductus chyliferos ad cor fluere solitum impellat, vel deducat ad mammas, ut ex eo lac generetur, DEUSINGII opinione prius explosa, qui ad qualitatem quandam cuncta in corpore rarefacientem et fermentantem re-

1) De nat. pueri n. 23.
2) Anatom. Lib. II. c. 2.

ferebat, ipse opinionem suam statuere contendit, sed parum firmo talo stantem, utpote soli imaginationi suffultam; phaenomenon enim istud ad fortem imaginationem puerperae ad lactis generationem pro fetus nutricatu intente cogitantis refert, quam opinionem satis docte BARTHOLINUS [1]) confutavit. Ad dissolvendum autem DIEMERBROECKII commentum id unum sufficere crederem, quod puerperae nobiles et magis delicatae, quae fetus suos alere renuunt, ne iis mammae pensiles evadant, non solum nihil cogitant, vel appetunt lactis generationem in mammis, verum praecipua illis cogitatio est de lactis aversione a mammis, iis tamen invitis et irritis omnibus, quibus ad hoc utuntur remediis, tertia vel quarta die a partu fit lactis ad mammas confluxus. Nihil tamen firmi in hac re, et quod quaestioni satisfaciat, proponit BARTHOLINUS, quin dubitanter excogitata sua exponit. Primo causis externis mammillas ad lactificationem disponentibus subitam mutationem accenset, quae in virginibus observatur, cum menstrua fluere incipiunt, pili in pudendis nascuntur, vox mutatur, et mammae sororiare incipiunt, deinde semini masculino in conceptione massam sanguineam fermentanti, et chylum ad facilem secessionem in mammis disponenti; causas vero internas, per quas tribus vel quatuor diebus a partu mammae turgeant, sanguinis chylosi reflexui ad uterum ingenti copia pro fetus nutritione fluere solito acceptum refert. Idem pene commentus est ORTLOBIUS [2]), qui conceptis verbis ait, *quod utero post fetum editum contracto materia ad alendum fetum destinata a sanguine iterum resorbetur, et sic distentae plus ordinario glandulae mammarum humoris hujus secretionem, cui in utero vacabant, denuo suscipiant.* Ingeniosa isthaec excogitata profecto sunt, ac licet verum sit, lac utero genesin suam debere (nisi enim concipiat uterus, ut in sterilibus ac monialibus aliisque, quae nunquam nubunt, lac in mammis non apparet, nisi perraro et nonnunquam in virginibus), semper tamen licebit quaerere, cur utero a pondere exsoluto chylosus sanguis per arterias hypogastricas ad fetus alimoniam deferri solitus, a venis resorptus, deinde ad

1) Dissert. de mamm. et lacte.
2) Hist. part. diss. 14.

dexterum cordis sinum, inde ad sinistrum arterioso sanguini remixtus, cur, inquam, et a quanam intelligentia dirigatur ad mammas, ibique lactis formam acquirat, idque fetu edito et adhuc fluentibus lochiis, non alio tempore, quando feminae extra graviditatem habitiores sunt et magis succulentae, non autem exhaustae, veluti gestationis tempore, ob partus labores nec non propter magnam lochiorum proluviem. Quare adhuc integra manet quaestio, quo impulsore, et quibus machinamentis lactis materia in puerperis ad mammas propellatur, id enim plane ignorari existimo.

Profecto credendum est, divinum architectum tali structura ac ignoto adhuc artificio uterum ac mammas fabrefecisse, ut lege ordinaria uteri feturae succedat in mammis lactis generatio, sicuti modo scimus, fetus e claustris uteri erumpentis pulmones, qui per nonimestre spatium otio vacarant, munus suum inchoare aëre externo per os subeunte, ac vi sua elastica eosdem inflante, ut eodem tempore foraminis ovalis usus intercidat, et sanguis per alios ductus circulum suum absolvat. Consensum igitur mammarum cum utero eumque admirandum esse fateri necessum est, sed humanae sagacitati et anatomicae inspectioni adhuc ignotum. Talem consensum novit Hippocrates [1]), *si papillae mammarum et rubor pallidus fuerit, morbosum est uteri vas,* scripsit ille. Laudatus Bartholinus uteri et placentae cum mammis consensum per mutuam similitudinem substantiae glandulosae, quam habent inter se placenta uterina et mammae, exposuit, ita ut sanguis chylosus ad placentam fluere solitus, dum in orbem fertur ad mammas, tamquam ad sibi cognatum domicilium divertat; verum sine placenta, ut in virginibus, quibus interdum lac generatur in mammis, consensum hunc inter mammas et uterum admittere necessum est, experientia satis attestante, in mulierum mammis ob uteri exorbitantias generari persaepe cancrosos tumores, quales in monialibus magis quam in ceteris mulieribus observantur, non ob menstruorum defectum, sed potius, ut reor, ob coelibem vitam; mihi enim saepius observare contigit,

1) Epid. Lib. VI. sect. 5.

Vestales virgines bene coloratas, menstruis purgationibus rite fluentibus, sed salaci natura praeditas ex horrendis mammarum cancris misere obiisse; quoniam in Italia quaelibet civitas complures habet religiosos virginum coetus, perraro fit, ut monasterium aliquod exstet, quod tam diram pestem intus non alat. Cur ergo propter uteri deliria plectuntur mammae, non sic neque tam frequenter aliae partes? Certe ob consensum adhuc occultum et prosectorum indagini impervium, quem forsan dies aliqua aperiet, cum nondum sit occupata veritas.

Admirandum hunc inter mammas et uterum consensum, binos libidinis fontes, abunde testatur earundem mammillarum confricatio, quae in feminis, ut ipsaemet fatentur, non leve est veneris languentis irritamentum. Observat Carpus [1]), mammarum contrectationem ac praesertim papillarum, quae ad modum virgae arriguntur, sopitam venerem excitare; lubet autem hic ejusdem verba referre: *juvant etiam mammillae incitando coitum, pertractando eas tam in mare quam in femina, licet magis in femina, quam in mare; sunt etiam venae venientes a regione virgae ad mammillas et hoc est verissimum, quod si tangatur papilla mammillae, statim ipsa papilla erigitur, sicut virga.* Quaedam igitur inter has partes erit sympathia et consensio potius per vasa quam per substantiae similitudinem, ut credidit Bartholinus, quae nulla fere est, cum uterus a lochiis repurgatus ac naturali suae magnitudini redditus totus membranosus sit, a mammis valde differens, quarum textura potius glandulosa est.

Rationes ergo seu commenta neotericorum, cur a partu, non alio tempore mammae lacte turgeant, Hippocratis placito nullatenus videntur praeferenda. Licet enim motum sanguinis et chyli, qualis oculis nostris patet, ignorarit Cous senex, hanc tamen mirabilem sympathiam et mutuum inter mammas et uterum commercium summa attentione observavit, et lactis generationem per compressionem et motum fetus in utero non incongrue exposuit, cui opinioni qui non acquiescit, meliora proferat; ast huic secu-

2) Comm. II. in an. mun. p. 316.

lo ad metam properanti problematis hujus solutionem nequaquam concessum iri credendum est, quam summus rerum dispensator alteri successuro forsan reservatam voluit.

Verum hujusce arcani, quod tot praeclarissima ingenia exercuit, indagine omissa, ad nutricum affectus redeamus, et e penu medico praesidium aliquod iisdem laborantibus eruamus. Si gravis igitur sit affectio, quaecunque ea sit, et e nimia lactatione ortum ducat, ablactatio est imperanda, causae etenim procatarcticae amotio reliquis praeferenda. Si tabis imminentis adsit suspicio, quam indicant totius corporis macies sensim augescens, dejectio appetitus, noctes insomnes, decolor facies, illico a lactatione cessandum, ac ea adhibenda remedia, quae tabem praecavent, et corpus renutriunt. Tabem e nimia lactatione describit RICHARDUS MORTONUS [1]), consulatur ergo hic auctor, qui pro hujusmodi contabescentia varia proponit remedia. Unicum tamen praesidium in hujusmodi casu erit lactis asinini seu vaccini usus, modo febris acutior, acor nimius ventriculi, et alia non obsteut; rationi quippe congruum, ut, si e lactis dispendio orta fuerit corporis consumtio, per lactis usum quoque sequatur ejusdem reparatio. Lac ergo asininum ad pravos humores expurgandos primo conveniet, mox vaccinum ad maciem reparandam; haec enim vera est methodus lac exhibendi in tabe, et qua utebatur divinus praeceptor in historia Eratolai filii; huic enim a gravi et longa dysenteria confecto, et ad extremam maciem deducto, lac asininum prius exhibuit ad purgationem, mox bubulum ad nutritionem. *Bibenti lac asininum*, inquit HIPPOCRATES, *coctum novem heminarum atticarum mensura ad duos dies biliosa purgatio vehemens oborta est, et cessarunt dolores, et ciborum appetentia accessit, postea vero bubuli lactis crudi quatuor heminas atticas bibit pro vice una, cyathos duos in diem primum sextam aquae partem admiscens, et vini nigri austeri parum.* Egregia vero est PROSP. MARTIANI [2]) in hunc locum animadversio. *Notum etiam est*, inquit ille, *lac reficiendi gratia*

1) De phthis. Cap. 6.
2) Epid. Lib. VII. num. 3. De nat. mul. n. 15.

dari, non asininum, ut posteriores faciunt, qui in tabe ceteris praeferunt, sed bubulum, quod sua crassitie corpus reficere aptum est. Lactea itaque diaeta tali methodo utramque paginam implebit, corpus enim ab humorum saburra primum expurgabit, deinde illud resarciet. Historiam refert Mortonus cujusdam mulieris, quae post quatuor mensium lactationem, cum in magnam virium imbecillitatem, appetitus dejectionem, passiones suffocativas, incidisset, neque illius consiliis auscultare voluisset, nimirum, ut a lactatione cessaret, et lactea diaeta uteretur, in tabem pulmonarem cum tussi, gravi anhelitu et febre hectica tandem delapsa est.

Si vero passiones hystericae a nimia plenitudine ortum habeant, veluti magnatum ac principum nutricibus evenit, tunc aliqua evacuatio molienda, ac in specie phlebotomia celebranda ad vasorum plenitudinem tollendam, strictiorem diaetam eodem tempore instituendo, sicuti alia remedia administranda, quae ad passiones hystericas sedandas praescribi solent, quorum apud practicos magna est supellex; at si praedicti hysterici affectus (quod non raro in nutricibus hujus generis contingit) fiant eo, quod bene pastae multo semine abundent, seu, ut cum recentioribus loquar, ovarium turgeat, et Fallopiana tuba classicum canat ad venereum certamen incitando, in tali casu vel dimittendae sunt a lactationis ministerio, vel iisdem aliqua cum suis viris consuetudo permittenda, ne in furorem agantur cum summa lactantis pueri pernicie. Quia vero aphrodisiacas ideas tacita mente secum interdum versant, et coeco igne carpuntur ob metum, ne ad pauperes suos lares ablegentur, neque semper manifestis paroxysmis hystericis tententur, cauto opus erit; variis autem signis occulta passio se prodit, nimirum si non hilares, ut prius, appareant, si taciturnae praeter morem sint, quando vir aliquis venustus et elegans ad illarum adspectum obvius fit, et cum illo colloquantur, hilarentur, et catulire videantur: si ergo hujus generis signa observentur, indubie censeri poterit illas venereos ludos mente agitare, in quo certe non adeo culpandae sunt, imo veniam aliquam merentur, cum naturales affectus sint, qui easdem, licet invitas, nocte diuque excruciant; ubi

enim patella libidinis (sic enim D. HIERONYMUS uterum appellat) effervere coeperit, corpus universum ac mens ipsa concutitur; hae nutrices itaque oestro venereo concitae characteres indelebiles fetui imprimunt, observatumque est, inquit HELMONTIUS[1]), nutricem salacem, furiosam, suam fragilitatem transtulisse in pueros.

Persaepe, ut diximus, lactantes mulieres, quae potissimum succulentae sunt et albidiores, multoque lacte distenta habent ubera, de dolore quodam compressivo in humeris solent conqueri, quod fit e pleniori succi lactei per thoracicos ductus lactis promocondos in subclaviam ac versus mammas illapsu; in quo casu moderamen in victu adhibendum, et abstinendum ab iis, quae lactis copiam augere nata sint. Affectum hunc HIPPOCRATI haud ignotum fuisse patet ex ejusdem verbis: *A cibis ac potibus humeri inflantur*, ait ille, de gravidis mulieribus sermonem habens; in cujus loci commento MARTIANUS [2]), qui ut superius dictum, lactis materiam e ventriculo deducit, tamquam praecipuo corporis fonte, qui dat omnibus, et accipit ab omnibus, testimonium ipsarum nutricum adducit, quae statim ac, ait ille, cibum ac potum maxime assumserunt, testantur hujusmodi humorem ab humeris descendere per claviculas ad mammas ipsas, idque evidentius persentire ajunt, dum actu sugit puer, ex quo evenit, ut nihil magis ubertatem lactis tollere possit, quam cucurbitularum dorso applicatio, quod experimentum nutricibus cognitum in causa est, ut remedium hujusmodi ut plurimum recusent, ne lacte destituantur.

Quoad affectus pruriginosos, quibus nutrices vexari solent, a quibus aegre cavere possunt, dum pueros, quibus familiare est lacteam crustam in capite habere, ulnis gestant, mammis apponunt, adhibenda remedia, quae hujusmodi affectus curent, ac topica potius antipsorica erunt ex usu quam interna remedia, ut purgationes ac mille alia taedia, quae in cutaneis affectibus in usu esse solent; quare etiam impurgato corpore inunctiones scabiem profligantes erunt permittendae, siquidem cum non a

1) De infant. nutrit.
2) Epid. Lib. II. sect. 3.

pravo humorum apparatu, sed a contactu et assidua infantum contrectatione tales iis suboriantur affectus, nihil metuendum videtur, si quamprimum miasma illud psoricum cuti inhaerens extinguatur. Si tamen scabies e cacochymia ob diuturnam lactationem oborta fuerit, secus agendum, pravi enim humores prius expurgandi erunt, deinde topicis scabies exterminanda; complures tamen nutrices ego novi perfecte sanatas, paucos post menses a lactatione dira scabie defoedatas non aliam ob causam quam propter assiduam infantum scabie infectorum contrectationem. Cautae igitur sint nutrices in tractandis pueris, quos alunt, et quantum possunt, munditici studeant tum sibi tum lactentibus pueris; neque enim tam foedi et ulcerosi infantes spectarentur, uti persaepe contingit, unde fit, ut inter ploratus et ejulatus contabescant. Refert Galenus[1]) historiam de puello quodam, qui, cum tota die plorasset, et nutrix consilii inops modum nesciret, quo illi quietem conciliaret, quando nec motu nec appositione ad mammas vel quoquo alio modo illum lenire posset, vestium sordidarum mutatione, jussu Galeni, et dulci lavacro conquievit, et longissimo somno obdormivit.

Antequam a nutricibus discedam, non contemnendam cautionem pro illarum ac infantium regimine lubet proponere, nimirum ut parciores sint in suis alumnis tam crebro lactandis, nec eos, quoties plorant, ad ubera apponant; in hoc enim valde peccatur, centies enim in die lac praebent, et noctu magis, ne illos plorantes audiant, quo pacto se ipsas sensim exhauriunt, et infantes nimio lacte onerant adeo, ut nutrix et infans misere aegrotent. Quomodo enim tenellus stomachus tantam lactis copiam conficiat, ut cruditates, acescentiae, coagulationes et frequentes vomitiones non contingant, et mulier lactans e continuo suctu non contabescat? Cautius profecto rusticanae mulieres nostrates filios suos alunt, quibus ter vel quater in die tantum lac praebent, sinuntque, ut plorent, quantum velint, dum ipsae agrestibus operibus intentae sunt, exemplo a vitulis lactentibus, ut ipsae

1) De san. tuend. Lib. II. cap. 8.

ajunt, desumto, quos non patiuntur, nisi ter singulis diebus e vaccae uberibus lac sugere. Ob hunc nutricum abusum tam frequenter alumnos suos lactandi forsan mos inolevit in Anglia, Germania, infantes pulte ex lacte vaccino, vitellis ovorum cum saccharo nutriendi, cum sic puerorum regimen facilius institui possit, et justa alimenti mensura, qua debeant ali, sub sensum cadat, qua de re egregia documenta exstant apud HELMONTIUM [1]), ZODIUM medicum gallicum, ETTMUELLERUM aliosque scriptores.

CAP. XX.

De morbis, quibus obnoxii sunt oenopoei, cerevisiarii et zythopoei.

Postquam ad fontes ejus liquoris, quo primum hausto vitali aëre nutrimur, satis diversati fuimus, modo ad alterius liquoris, quo mensae et convivia hilarantur, contemplationem lubet divertere. Officinae itaque et cellaria, in quibus oenopoei autumnali tempore vinum parant, ac vini spiritum, aquam vitae vulgo dictam, per destillationem eliciunt, perlustranda et affectus examinandi, quibus tentari solent hujusmodi operarii. Neque vero de temulentia, quae a vino largè hausto fieri solet, hic mihi erit sermo, sed de ea, quae ex odore et vini spiritibus per aërem dispersis, ac per os et nares cum aëre admissis contingit; tales enim ministri, licet abstemii, tota die vinum elutriando ac vinacea e tinis educendo propter operis assiduitatem ebrii persaepe fiunt, et omnes ebrietatis noxas persentiunt.

Cum inter praecipuos Mutinensis agri proventus in eo tractu praesertim, qui Gabellum et Scultennam interjacet, is sit, qui e vino et vini spiritu obtinetur, cumque in tota Cispadana et Transpadana regione nusquam uberior spiritus vini copia habeatur, dum quotannis millena et grandia spiritus vini

1) De inf. nutrit. ann. 3. val. inf.

dolia Venetias, Mediolanum aliasque urbes deferantur, spectaculum visu dignum est, autumnali tempore magna aedificia, ingentes tinas, longum doliorum ordinem una cum laboratoriis, quibus vinum destillatur, conspicere. Quoniam vero experientia compertum est, multum vini spiritus ab ipsis vinaceis elici, propterea magnis trabibus vinacea in ipsis tinis diu compressa detinent, sinuntque, ut una cum vino ebulliant, ac fermententur ad menses, atque etiam per totam hiemem; vino deinde in doliis reposito, vinacea una cum vini portione in magna vasa cuprea conjiciunt, sicque destillationem instituunt. Antea consueverant, quidquid succi vinaceis inesset, prelis exprimere, at cum observarint, multo plus spiritus vini a vinaceis impetrari, si opere licet laborioso, destillationi subjiciantur, jam dudum prela a suis officinis proscripsere.

Operarii ergo dum operi adstant, et peracta destillatione ex cupreis vasis vinacea fumantia educunt, novaque indunt, ac vasa spiritu vini plena in doliis reponunt, omnes fere temulenti fiunt. Licet autem ministerium istud non in hypogaeis seu concluso loco, sed in amplis porticibus id fieri soleat, tanta nihilominus partium volatilium spiritus vini fit diffusio, ut, qui non assuetus in haec loca pedem immiserit, acutum odorem diu perferre nequeat. Gallinae quoque et reliquae aves cortales, sues aliaque animalia, quae in hisce locis degunt, et calentibus vinaceis e cadis extractis pascuntur, temulenta fiunt. Qui vero huic ministerio operam suam locarunt ad plures menses, ac per totam fere hiemem in hisce aedificiis versantur, veternosi, vieti, macilenti, tristes, vertiginosi ac cibi parum appetentes evadunt.

Non incuriosa neque contemnenda pro vera temulentiae causa cognoscenda quaestio est, quanam facultate vinum ebrietatem inducat, num acida, an alkalica, figente, an liquante. Quaestionem hanc satis erudite tractat Ettmuellerus [1]), qui varias scriptorum opiniones recenset, et varia rationum ex aequo fere decertantium momenta adducit; ipse tamen Tachenii, Bekii aliorumque pro acida ine-

1) Diss. de temul.

briandi potestate sentientium rationibus rejectis, alkalicam ac sulphuream eam esse statuit, quae vim inebriantem possideat.

Hac de re mihi olim cum doctissimo viro chymiae peritissimo habitus est sermo, qui totam inebriandi facultatem acido volatili, quod in vino praepollet, et vi cujus e musto transit in vinum, adscribens, magni roboris rationes et argumenta, ut id evinceret, mihi attulit, quae hic compendiose referam. Vinum acidae prosapiae esse ostendit, ajebat ille, 1) curiosum HELMONTII [1]) experimentum, quo vini spiritus temporis fere momento per spiritum salis ammoniaci in offam albam concrescit, ac eo densiorem, quo purior urinae spiritus fuerit; 2) effervescentia, quae observatur in calente sanguine, si illi vini spiritus remisceatur, non secus ac si vitrioli spiritus superaffundatur; 3) tincturarum, ut castorei, myrrhae etc. cum vini spiritu paratarum per spiritum salis ammoniaci praecipitatio, dum scilicet acidum vini volatile spiritum alkalinum plenius saturatum aggreditur, et corpus, quod solutum continebat, dimittit; 4) vini generosi per alkalina absorbentia, ut sulphur, oculos cancri, testas ovorum, talis enervatio, ut martem non amplius aggrediatur, neque, si destilletur, spiritum fundat, nisi paucum ac imbecillem; 5) spiritus ardentis ac inflammabilis ab ipso aceto extractio, ut chymicae operationes testantur; 6) remedia ebrietatem cum praecaventia tum curantia ex alkalicorum familia desumta, ut semen sinapis jejuno stomacho comestum, quod vulgi est euporistum, pecudum pulmo assus e PLINIO [2]), allium, quod commendat HIPPOCRATES [3]), ubi quis *ebrius est, aut ad potationes ire volet*; cujusmodi sunt omnia fere remedia ebriis adhiberi solita, quae cum multo alkali turgere constet, nec ebrietatem neque illius causam oppugnarent, imo graviorem redderent, si vis inebriandi, qua pollet vinum, in parte sulphurea et alkalica sita esset. Haec ille pro vini acido, quod ebrietatis auctorem facit; quibus rationes et experimenta ex parte altera ego quoque opponam, mox

1) De aura vital.
2) Histor. nat. Lib. III. cap. 14.
3) De vict. acut. n. 59.

ad ea, quae a doctissimo viro sunt allata, aliquid reponam.

Partem vini sulphuream et alkalinam eam esse, quae vim inebriandi possideat, evincunt: 1) spiritus vini inflammabilitas, cum satis constet, nullum spiritum manifeste acidum, et de quo non sit ambigendi locus, uti spiritum vitrioli, nitri, tartari, esse inflammabilem, imo talia potius ad inflammabilitatem tollendam apta esse, veluti observatur in pyrio pulvere, qui spiritu vitrioli irroratus ac postmodum exsiccatus non exardescit amplius, quod non evenit, si vini spiritu madescat; 2) vini ac illius spiritus usus in ulceribus et gangraenis, ad compescendum scilicet acidum luxurians et corrosivum, quo scatent ulcera, et a quo confoventur, alioquin pessimus esset in ulceribus spiritus vini usus; 3) observatio constans et indubia, quod nunquam visus fuerit vini spiritus in acetum degenerasse, sed solum, cum veterascit, languidiorem fieri, cum vina, spirituosiori parte abeunte potius quam depressa, plerumque acescant; nec non alia observatio satis nota et perspecta, quod, ubi vinum ad acescentiam vergat, perexigua vini spiritus portio obtineatur, quod in vinis pendulis et mucidis nequaquam evenit; hinc qui publicos proventus habent pro aqua vitae promercali paranda, aliquo pretio quidem vina pendula et corrupta emunt, ut e quibus aliquam vini spiritus portionem evocent, nullo vero acidula, quae frustrante diligentia non nisi phlegma insipidum, mox acrem liquorem exhibent; 4) spirituum acidorum mineralium, ut spiritus vitrioli, nitri etc. per vini spiritum dulcificatio, qui si acidus esset, et hoc nomine inebriaret, eosdem acidos spiritus non castigaret, et mitiores redderet, cum nullum simile aliud sibi simile infringat, sed roboret [1]; 5) spiritus vini cum nitri spiritu notabilis effervescentia, cum ad invicem remiscentur, qualis effervescentia naturam in vini spiritu nitri spiritui manifeste acido oppositam arguit; 6) vini spiritus sine destillatione rectificatio, nimirum per iteratam salis tartari, calcis, inerum clavellatarum infusionem. Etenim si vini piritus ex acidorum familia esset, sal tartari, calx,

1) Ettmuell. Pyr. rat. Cap. 10.

quae inter alkalia primas tenent, vini spiritum haud quaquam rectificarent, ac fortiorem redderent, imo potius infirmarent illius acidum absorbendo; licet autem dici possit, sal tartari phlegma absorbere, sicque vini spiritum rectificare, non apparet tamen ratio, quare sal tartari acidum, quod vini spiritui inesse supponitur, non absorbeat, ac illo potius quam phlegmate non saturetur; 7) vina sacco percolata (quae reliquis vinis non colatis, ceteris paribus, semper debiliora sunt, cum *sacco frangantur vires,* ut ait Plinius) facile acescentia, ac praecipue cum aestatem senserint, quod in reliquis vinis non evenit, quae a particulis spirituosioribus ab acore praeservantur; 8) vina generosa podagricis minus noxia quam vina tenuia et acidula, sicut vina rhenana, quae a Sylvio [1]) in arthritide damnantur, quia pauco spiritu volatili praedita sint, quod multo ante annotarat Crato [2]), qui in consolatione medica pro articularis morbi doloribus scripsit, eos, qui tenuium vinorum usum innoxium putant, admodum falli, sed salubrius esse, *parum vini ungarici vel malvatici bibere, quam tenuia vina copiose haurire*; hoc idem testantur Helmontius [3]), Willisius aliique gravissimi viri, qui vina tenuia et acida prorsus improbant, ut quae acidum multiplicando dolores arthriticos adaugeant.

Ad ea porro, quae superius pro acido vino inebriativo mihi a perito chymico objecta sunt, respondere possem, primo experimentum de coagulatione et effervescentia spiritus vini cum spiritu urinae tanti non esse, ut spiritum vini acidae naturae esse evincat. Multa enim alkalicae indolis inter se commixta effervescunt, ut sal tartari oleo tartari affusum, quod experimentum tradit celeberrimus D. Jo. Bohnius [4]), quod non acido occulto tribuendum ait, quod tartarus in sui solutione combiberit, cum aqua affusa sali tartari idem praestet; sicuti etiam multa acida inter se commixta effervescere passim observantur, et multa acida alkalicis mixta sine subse-

1) Append. prax. med. tract. VIII. n. 54.
2) Lib. II. cons. 27.
3) In volupt. vivend. de aun. bru. p. II. Cap. 14.
4) De aëre in subl. infl. Cap. 4.

quente coagulatione, adeo ut regula generalis statui nequeat.

Quoad ebullitionem, quae fit in sanguine recens educto, quando illi permisceatur vini spiritus, non secus ac si spiritus vitrioli affundatur, hanc satis variam nec semper eodem modo respondentem deprehendi, cum sanguinis varia ac diversa esse possit conditio, ac modo peccet in acidi, modo alkali exuberantia; quare, quando notabiliter ebulliet, vini spiritu illi superaffuso, probabiliter credi poterit, in tali sanguine superabundare acidum. Praecipitatio porro tincturarum cum spiritu vini paratarum, quae per spiritum salis ammoniaci fieri observatur, non multi est roboris, siquidem multae praecipitationes fiunt per aquam simplicem frigidam, ut in praeparatione resinae jalappae, mechoachae; quare si vini spiritus inter acida connumerandus esset, e regula communi chymicorum, quod ea, quae solvuntur per acida, praecipitantur per alkalica, aquam oporteret esse alkalicum, corpus, ut norunt omnes, insipidum non tantum et nullius acrimoniae particeps, sed utriusque acrimoniae acidae et alkalicae correctivum.

Neque ad asserendam vini aciditatem, uti ebrietatis causam, sufficit, quod dicitur de vini enervatione per alkalicorum infusionem; etenim cum varia corpora ad invicem miscentur, fit novum concretum diversarum virium; sic aqua enervat tam acida quam alkalia, et diluit quamcunque acrimoniam. Detur porro chymicis, ab aceto forti per destillationem portionem aliquam spiritus ardentis elici, id tamen non evincet, talem spiritum flagrantem esse de acidorum familia. Nullum enim corpus tam acidum quam alcalicum tam simplex reperire est, quod de opposita vi aliquid in sinu suo non contineat. Quod porto spectat ultimam rationem a remediis ebrietatem curantibus atque etiam praeservantibus petitam, quae de alcalicorum familia ut plurimum sunt, dicendum, ea potius morbi causam quam morbum ipsum respicere, promovere nempe seri abundantiam ad vias urinarias, quo modo facilior est ebrietatis solutio, sicuti eadem vim habere praeservativam; nam ex Hippocratis [1]) oraculo, *quae facta tollunt, ante*

1) Epid. Lib. VI. n. 3.

facta fieri prohibent. Ceterum acida quoque inter ebrietatis remedia, uti acetum, adhiberi solent. Acetum capiti applicatum, nec non epithema ex succo sempervivi majoris cum aceto commendat ETTMUELLERUS [1]), si testibus applicetur, quod remedium ait potenter ebrietatem discutere.

In alkali ergo volatile seu sulphur narcoticum, quod vino insit, ac vim habeat humorum ac spirituum motum sufflaminandi, ebrietatis causam ETTMUELLERUS et alii referunt, quod e tremore, stupore, soporositate, qualia observantur ex opio assumto, deducunt. Verum an probabilius est, vi ligandi ac figendi a vino proscripta, vinum (quo nulla substantia spirituosior est, et sanguini ac spiritibus magis affinis) largiter potum, dum per venas dividitur, et caput petit, liquare potius, fundere, et arteriarum oscula per cerebrum disseminatarum reserare, sicque totam cerebri systasin multo sero irrorare, et emollire, ut nervorum tonus laxetur, et praenarrata accidentia subsequantur? An idem etiam de opio affirmandum, nimirum quod humores ac spiritus nequaquam vinciat, et incrasset, ut creditur, sed potius alkali suo volatili ac fumoso fundat, ac liquet, ut ex illius vi diaphoretica et diuretica, de qua nemo ambigit, conjectare licet? Profecto in hac re doctissimo WILLISIO [2]) non parum haeret aqua, ait enim, *qualitates, quas opio sanguinem figendi, incrassandi nonnulli attribuunt, se non tam facile deprehendisse.* Quidquid sit de opii facultate seu figente, seu liquante, id enim disquirere modo non vacat, hoc ausim de vino ac illius spiritu asserere, quod, licet eadem, fere accidentia ac opium invehat, veluti tremorem, torporem, somnum profundum, aphoniam etc., diverso tamen operandi modo ab opio haec efficiat; in soporatis enim ab opio pulsum exilem, tardum, pallorem, faciem cadaverosam, extremorum perfrigerationem deprehendo, in ebriis vero ex liberali vini potu seu illius spiritu pulsus validos, faciem rubentem, flammantes oculos et venarum inflationem ut plurimum observo, unde VIRGILIUS [3]) Silenum suum ebrium describit:

1) De vig. et somn. Cap. 8.
2) Pha. rat. Lib. I. sect. 6.
3) Eclog. VI.

Inflatum hesterno venas, ut semper, Jaccho.
Hujusmodi autem fieri e massa sanguinea in cerebrum diffusionem ab impetu faciente vini spiritu excitatam, ipsamet testatur autopsia; in mortuis enim ex ebrietate cranio dissecto repertum est cerebrum multo sero lactescente perfusum, veluti videre est apud THEOPHILUM BONETUM [1]). Hanc seri fusionem attestatur pariter crapulae solutio, de qua HIPPOCRATES [2]), licet enim cita vomitio multum conferat ad ebrietatis noxas minuendas, vera tamen solutio per copiosam diuresin habetur, sero exundante ad urinarias vias amandato; adeo verum est vulgatum illud, vinum sanare eas dispositiones, quas facit, facultate nimirum, qua pollet, humores extenuandi et urinas ciendi, quod pariter innuere visus est ARISTOTELES [3]), qui disquirens, quare crapulam minus sentiant, qui dilutum seu mixtum, quam qui merum bibunt, praeter alias rationes hanc affert, *quod merum, sicut cetera, ita se ipsum concoquit.* Aliquem ebrietatis usum excogitar..nt antiqui, ut apud HIPPOCRATEM [4]) videre est. MNESITHEUS medicus Atheniensis in epistola *de liberaliore potu* apud ATHENAEUM [5]) et LANGIUM [6]), *accidit autem,* ajebat, *ut, qui se plurimo mero ingurgitarint, corpus et anima graviter offendantur; verum quodam dierum intervallo inebriari, videtur mihi corpus expurgare, et animum recreare. Coacervantur enim in nobis ex quotidiana potatione quaedam humorum acredines, quarum opportunissimus est per urinam exitus, et purgatio per compotationem maxime competit, abluitur enim corpus.* Lacones ergo ex antiquissimo medico MNESITHEO corpus per urinam et vomitum expurgabant, et animum φιλοτησίας poculo exhilarabant.

Non semel nec sine admiratione mihi observare contigit, autumnali tempore, *cum plenis spumat vindemia labris,* et assidua fit vini elutriatio e tinis in dolia, eos, qui huic operi in cellariis adstant,

1) Sepulchr. P. I. sect. 13. obs. 87.
2) Aph. sect. V. 5.
3) Sect. III. pr. 3. et 22.
4) De diaet. III. n. 22.
5) Lib. XI. cap. 10.
6) Lib. I. Epist. 30.

magnam urinae profusionem experiri, ita ut centies in die mingant, et urinam reddant tenuem ac limpidam aquae ad instar. Id autem non aliam ob causam fieri crediderim, quam ob magnam spirituum e vino emanationem, qui spiritales vias subeant, et in massa sanguinea seri fusionem efficiant. Sic vinum recens expertus sum diuresin multo liberalius promovere, quam vinum vetus, licet meracum et generosum, adeo ut, ubi seri redundantiam per urinarias vias educere consultum fuerit, vinum recens, sed percolatum ac partibus crassioribus depuratum vino veteri praeferre non verear.

Ut autem in semitam redeamus, sanguineam massam in hisce operariis a partibus vini volatilibus, quibus ad saturitatem oppletus est aër, primo allici, ac in motum fermentativum cieri deinde spiritus animales censendum est: quantum enim sit sanguini cognata res vinum, nemo non novit, neque inepte ANDROCYDES sapientia clarus, apud PLINIUM [1]), ut Alexandrum Magnum ab intemperantia cohiberet, illum monuit, ut, quando vinum potaturus esset, meminisset, *se bibere sanguinem terrae.* Ob eandem affinitatem alliciuntur spiritus animales, quorum tam ingens copia ex perenni, qui suggeritur, vini spiritu generatur, ut intra cerebri loculamenta hospitari nequeant, hinc totius animalis regiminis perturbatio non secus ac in apum republica, cum ob nimiam illarum feturam, quae examen suppleverit, oriuntur turbae; sic vertigines, stupiditates, capitis dolores non secus ac in ingenti plethora vasis distentis, subsequuntur, ac postremo ex totius naturalis oeconomiae perversione macies, virium languor et superius recensita accidentia, quae in assuetis quidem mitiora sunt, graviora vero in iis, qui se primo huic ministerio addixerint. Refert ZACUTUS Lusitanus [2]), aulicum quendam, cum in villam concessisset, in cellam vinariam forte ingressum ita a vini odore perculsum fuisse, ut in terram sideratus deciderit, et intra horas exspirarit.

Idem quoque contingere iis in regionibus, ubi pro vino conficitur cerevisia, veluti in Germania, An-

1) Histor. nat. Lib. XIV. cap. 5.
2) De prin. med. histor. Lib. I. h. 6.

glia ac penes omnes septentrionales populos, satis perspectum est. Cum enim dictis in locis, licet floreant vites, ut plurimum tamen non maturescant botri; propterea ex hordeo et seminibus cerealibus, quibus abundant, ad germinationem fermentatis cum lupulorum folliculis potionem sibi parant, qua passim loco vini utuntur; ac illius potores *haud aliter titubant, quam si mera vina bibissent*, ut de aqua *Lyncestri amnis* cecinit Ovidius [1]. Antiquitus septentrionales populos similes potiones parare sibi consuevisse ex Virgilio [2]) habemus his carminibus, ubi de gente septentrioni subjecta sermonem habet:

Hic noctem ludo ducunt, et pocula laeti
Fermento, atque acidis imitantur vitea sorbis.

Sicuti ergo a doctis viris accepi, et apud scriptores literis traditum est, operarii, qui in hypogaeis ad cerevisiam parandam incumbunt, iisdem fere affectibus vexari solent, quibus apud nos oenopoei et vini destillatores; sicuti enim hujusmodi potionum genus non modicam vim inebriandi possidet, ut e cerevisia spiritum ardentem, quem Platerus [3]) lupulis adscribit, liceat extrahere; ita qui potiones hujusmodi praeparant, di—erunt, ac in vasis recondunt, capitis doloribus, vertigine, anxietate tentari solent. Inter cerevisiam ac vinum multum equidem convenit; nam sicuti vinum, cum verno tempore florent vites, ob odorata effluvia per aërem dispersa non exiguam alterationem persentit, uti omnes norunt, hoc idem contingit in cerevisia, quam ajunt florente hordeo non parum turbari, teste Helmontio; et sicuti vinum ac illius spiritus immodice potus, appetitum prorsus dejicit, sic idem prorsus cerevisia efficit recenter pota, teste eodem Helmontio [4]), qui tradit fermentum stomachi ab illa infringi, atque enervari. Facultatem hanc inebriandi, quam habent potiones ex hordeo factae, admirans Plinius [5]) scripsit, *mira vitiorum solertia inventum esse, quomodo aqua inebriaret.*

1) Metamorph. XV.
2) Georg. III.
3) Prax. med. Tom. I. cap. 3.
4) De fame laesa.
5) Hist. nat. Lib. XIV. c. 22.

Quibus ergo praesidiis ars medica oenopoeis ac vini destillatoribus succurret; qui labores suos impendunt pro re tanti momenti ac necessitatis elaboranda, tum ad vitam sustentandam, tum ad elegantiora ac praestantiora remedia concinnanda, adeo ut, si vini spiritu chymicorum officinae carerent, ad tantum existimationis fastigium nunquam chymica adscendisset. Artem hanc destillandi et separandi varias ac diversas substantias, quae vino insunt, mente concepit ac in votis habuit GALENUS [1]), qui scripsit, *se pericula omnia subiturum, si quam machinam aut artem invenire posset, sicut in lacte contrariarum partium separationis, ita in hoc quoque.* Ego igitur quotiescunque hujusmodi artifices curandos habeo, si ex praedictis affectibus decumbant, seu cum in illorum officinas pedem immisi, suasor sum, ut a vino, eo magis a vini spiritu, abstineant, ac prorsus abstemii fiant per totum illud tempus saltem, quo tali ministerio operam suam locarint; siculi ut, quantum possunt, ab halitibus, qui e vino exspirant, faciem avertant, eamque frigida identidem perfundant, nec non, ut a suis ergasteriis ad auram liberiorem captandam interdum pedem efferant. Ubi vero actu decumbere cogantur, opere dimisso ea remedia praescribenda, quae ad temulentiam et affectus temulentiam comitantes curandos adhiberi solent, qua de re consulantur auctores, ac praecipue inter ceteros ETTMUELLERUS [2]): talia autem sunt v. g. acetum, castoreum, spiritus salis ammoniaci praecipue; nihil enim est, quod efficacius vitia ex vini abusu contracta emendet quam id, quod de spiritu volatili urinoso participet.

Multa quoque recenset PLINIUS ad ebrietatem praecavendam, quae vulgo satis perspecta sunt, ut amygdalae amarae, brassica et dulcia fere omnia, quibus recentiores multa addidere, qualia sunt, quae PLATERUS in sua Praxi medica longa enarratione ad taedium usque proponit; popularium enim suorum conditionem misertus, cum scribat, tamquam civile quoddam introductum fuisse, in conviviis poculis certare, prolixam remediorum ab ebrietate praeservan-

1) De simpl. med. fac. Lib. I. c. 17.
2) De temul.

tium seriem recenset, ut absinthium, rutam, lac, pulmones animalium assos, poscam, poma acida, tum composita medicamenta, ut electuaria ac varias mixturas, quae prius sumtae ab ebrietate praeservent.

Operariis id genus, quibus tam conquisitis remediis ob ipsorum miseram conditionem uti non datur, simplicia potius ac facile parabilia remedia erunt ex usu, ut brassica, cujus per tot secula commendatur virtus ad ebrietatem tum praecavendam tum sanandam, raphanus, aqua aceto diluta, quam PLATERUS ebrietatis antidotum appellat.

CAP. XXI.

De pistorum et molitorum morbis.

Multas esse artes (quibus ars medica annumeranda), *quae illis, quibus earum cognitio contingit, multum laboris ac molestiae exhibent, illis vero, qui earum usu indigent, jucundae ac utiles existunt,* scripsit HIPPOCRATES [1]). In hujusmodi artium censu ars pistoria profecto collocanda est; quid enim hominum vitae utilius, imo quid aeque necessarium ac panificium? Quodnam vero opificium magis incommodum ac molestum suis artificibus, veluti ex laborata cerere? sive enim farinam cribrent, seu pinsant, ac pastam subigant, seu panem in furnis coquant, multis laboribus ac taediis fatigantur, ideoque variis morbis conflictari solent. Pistores ut plurimum nocturni sunt artifices, dum enim ceteri diurno labore expediti somnum capessunt, ac vires detritas reficiunt, hi tota nocte excercentur, mox per totam fere diem, tamquam solifugae, somno indulgere coguntur, adeo ut in ipsa urbe habeamus antipodes, contrario scilicet vivendi genere degentes.

Surgite, jam vendit pueris jentacula pistor,

ajebat MARTIALIS, nocte scilicet elaborata et percocta: albescente enim die, urbana plebe ad consueta exercitia redeunte panis copiam paratam esse necesse est, alioquin seditionem moveret venter. Quales

1) De flat. n. 1.

enim turbas in magnis urbibus excitarit interdum panis deficientia, satis loquuntur historiae, et nuper Hispaniarum regis aula hanc ob causam populares motus non parum extimuit; hinc JUVENALIS [1]) ad plebem in officio continendam *panem et circenses* commendabat, annonae scilicet abundantiam et spectacula.

Primum ergo qui farinam a furfure cribratoriis machinis secernunt, saccos excutiunt, versant, utut faciem custodiant, non possunt tamen, quin, dum pro respirationis necessario usu aërem hauriunt, volitantes farinae particulas excipiant, quae cum salivari succo fermentantur, et fauces non solum, sed stomachum et pulmones pasta infarciunt; unde facili negotio tussiculosi fiunt, anhelosi, rauci ac demum asthmatici, trachea et pulmonaribus viis incrustatis, liberoque aëris commercio impedito. Oculos quoque non parum perstringunt, quae iis haerent farinae particulae, ac lippitudinem non raro inducunt.

Nullam ab hisce noxis praeservatoriam cautionem, quam possim suggerere, habere me fateor; illorum consuetudinem fascia linea os sibi obvelandi commendo, ast id non satis est, quin una cum aëre inspirato farinae atomi pectoris penetralia irrepant. Morem hunc pistores ori sudario obvoluto capistrandi perantiquum fuisse constat, uti apud PIGNORIUM [2]) in opere elegantissimo *de servis* videre est, ubi auctoritas ATHENAEI affertur; id tamen non pietatis officio factum fuisse constat, sed sybaritico luxu, ne scilicet sudor ex ore destillans influeret, aut subactam farinam halitus afflaret. Hisce operariis proderit, si aqua faciem perfundant, si oxycrato fauces persaepe colluant, si oxymellite utantur, si identidem purgationem aliquam instituant, aut, cum a respirandi difficultate premuntur, emeticum aliquod capiant, ut impactae materiae excutiantur, quo remedii genere ex his nonnullos animam pene agentes restitutos vidi.

Qui porro pastam manibus pinsunt, subigunt, ac in panem et placentas efformant, coquunt, cum ut plurimum hypocaustis, hieme praesertim, ut panis

1) Sat. 10.
2) Lib. II.

bene fermentetur, opus suum perficiant, ubi e loco impense calido ad aërem externum exeunt, ac domos suas repetunt ad somnum captandum, facili negotio in magnas pororum cutis adstrictiones incidunt; unde postea gravedines, raucedines ac pectoris morbi, ut pleuritides, peripneumoniae suboriantur, quibus affectibus adeo popularibus, qualia remedia sint adhibenda, nemo non novit. Non pauci tamen momenti erit nosse, qualis fuerit causa occasionalis; quare ad naturalem corporis perspiratum restituendum erit praecipue incumbendum, aegrum in calido conclavi detinendo, frictiones cum oleo adhibendo, intrinsecus vero ea, quae diaphoresin promoveant, in usum revocando. Non sine admiratione quidem in hisce operariis magis quam aliis hominibus observavi, quod graves pleuritides vel in ipso morbi principio sine ulla fere exspuitione liberali sudore erumpente judicentur; quod fit, ut reor, quia in hujusmodi casibus acuta febris, morbus primarius a lateris dolore comitatus, a causa externa, subita scilicet pororum cutis occlusione, ortum potius quam a pravo humorum apparatu duxerit; adeo ut cutis spiraculis reseratis, ac manante sudore, solvatur febris una cum dolore pleuritico, resorpta scilicet, quae in pectus fluxerat materia, ac cessante ejusdem fluxurae rejectione; adeo refert, ex HIPPOCRATIS [1]) monito in Stymargi famula, *devenire ad occasionem et occasionis initium.*

Interdum pistoribus inflari manus observavi, atque etiam una dolere; omnibus autem hisce artificibus praeter morem crassescunt manus, quod evenit ob continuam pastae manuum pressione subactionem, succo alibili ab arteriarum osculis abundanter expresso, ibique detento, nec tam facile ob fibrarum stricturam remeante. Artem autem suam facile produnt pistores, dummodo manus ostendant; nemo enim inter mechanicos operarios est, qui manus habeat crassiores. *Exercitium siquidem,* ut ait AVICENNA, *magnificat membrum,* quod in alio quoque ministerio verum deprehenditur. Lotiones manuum e lixivio, vino albo generoso ac similibus erunt ex usu.

Aliud quoque pistoribus malum accedit, omnes

1) Epid. II. n. 4.

enim facile videas valgos fieri, h. e. suris extrorsum intortis, quales habent cancri et lacerti; cum enim in Cispadana et Transpadana regione pro more habeant super solidam tabulam seu tripodem tereti ligno figurae conicae tripodis capiti affixo, ut circumvolvi possit, cum, inquam, pro more habeant, magnam pastae molem subditam praedicto ligno ex alto deducto, magna vi brachiorum et genibus quoque premere, alio interim pastam versante, contorquuntur crura ad externa, cum ea in parte imbecillior sit genuum articulatio. Huic malo nullum est remedium, nam licet juvenes sint et robusti, cito valgi fiunt et progressu temporis claudi.

Inter pistores melior forsan conditio eorum est, qui panem coquunt; etenim si ex nimio calore, dum panem furnis induunt, ac educunt, noxas non leves patiuntur, aestate praesertim, dum toti sudore diffluunt; non parum tamen a panis calentis odore reficiuntur: panis enim recens victum analepticum suggerit, ac solo odore spiritus exhilarat, ut de *sale volatili plantarum* notat Wedelius [1]) et in sua Physica subterranea Becherus [2]), qui virtuti perlarum confortativae panis odorem praeponit.

Hujusmodi artificum genus frequentius quam reliquos operarios aegrotare observavi, in populosis civitatibus praesertim, ubi minori impendio ac lubentius plebecula panem emit, quam sibi illum domi conficiat, secus quam fieri solet in parvis oppidis ac villis, in quibus sibi quilibet pinsor est. Romanos quoque ab urbe condita usque ad annum DXXX. pistores non habuisse, cum quirites ipsi sibi panem domi conficerent, idque opus esset pistricum, tradit Plinius [3]); postmodum vero urbe populosissima facta pistorum opus per publicos servos inductum. Ubi ergo hujusmodi artifices curandi occurrant, ex quocumque morbo aegrotent, non parum conducet ad affectiones, quibus ex artis conditione sunt obnoxii, animum diligenter advertere.

Frugum quoque molitores, quos e farinae volatu semper candidatos esse necessum est, in eodem albo

1) Cap. 4.
2) Lib. I.
3) Hist. nat. Lib. XIV. c. 11.

describere non abs re arbitror; frugum enim in tenuissimum pollinem tritarum volitantes particulae, totum molendini spatium implent, quare velint, nolint, os, nares, oculos, aures et totum corpus farina conspersum gestant, ex his itaque non paucos asthmaticos factos, ac tandem in hydropem lapsos observavi. Herniosi quoque fieri solent, dum frumenti ac farinae saccos humeris gestant, disrupto aut laxato peritonaeo; quia vero diu noctuque inter rotarum et molarum strepitum ac ex alto cadentium aquarum sonitum degunt, omnes ut plurimum surdastri sunt, aurium tympano ab objecto fortiori, quam par sit, assidue verberato, ac e tono suo dejecto.

Observatione dignum est, quod molitores, sicuti et pistores, phthiriasi, hoc est pediculari morbo ut plurimum laborent, adeo, ut vulgus pediculos per jocum pulices albos molitorum appellet. Num id contingat, quod hujusmodi operarii sordibus fere semper involuti sint, ac raro vestibus exuti somnum capiant, seu quod farinae mixtura cum cutaneis sordibus talium animalcularum feturae multum conferat, non satis liquet; certum est tamen omnes fere molitores hujusmodi satellitio armatos semper incedere, idque si Danieli Heinsio notum fuisset, profecto in elegantissima sua oratione *de laudibus pediculi ad conscriptos mendicorem patres* molitoribus dignum locum concessisset.

Gravioribus sane morbis antiquitus quam hac nostra aetate tales operarii exercebantur. Non enim hasce machinas ad fruges in farinam terendas habebant veteres, quales nos habemus aquae ministerio per incile delabentis, et ingentes rotas versantis, quamvis apud Palladium [1]) scriptorem antiquum aliqua sit mentio de frugum tritura aquae beneficio; loco enim citato scribit, *quod, si aquae copia sit, fusuram balnearum debeant pistores suscipere, ut ibi formatis aquariis molis sive animalium sive hominum labore frumenta frangantur.* Pistrinis antiquitus utebantur, ut frumentum molerent, quorum usus nunc est ad tundendas et fruges suis membranis seu spoliandas seu frangendas. Quare non solum a jumentis, sed etiam ab hominibus, servis ac mulieribus circumagebantur mo-

1) Lib. I. c. 42.

lae, unde nomen traxere molae trusatiles, cum totis viribus in gyrum truderentur; alicujus sceleris rei propterea ad pistrinum vincti poenali opere ducebantur; sic apud PLAUTUM nil magis frequens ac servis magis ominosum quam pistrini nomen. L. APULEJUS se asinum factum *velata facie molae adstrictum fuisse* ait, *ut calcans vestigia sua incerto errore vagaretur*. Samsonem quoque a Philistaeis excoecatum ad versandam molam (quam trusatilem profecto fuisse credendum est) e sacris codicibus habemus; servis autem huic operi addictis, ne a vertigine infestarentur, oculos fodere consueverant.

Opus ergo laboriosissimum istud erat, cui servi et ancillae addicebantur, et quod hujusmodi operarios cito conficeret, gravissimis morbis illos enecando. Iob [1]) idcirco inter alias imprecationes pro miseriarum complemento hanc quoque recensuit: *Molat*, inquit, *alteri uxor mea*, id est, ut VATABLUS ac alii interpretes exponunt, fiat vilis ancilla; quamvis non desint, qui dictum istud ad turpia detorqueant, de quo videatur AUGUSTINUS PFEIFERUS [2]) *de antiquitatibus Hebraicis*. Apud Romanos quoque magnus erat pistrinorum numerus, et quaelibet Romanae urbis regio determinatum pistrinorum numerum habebat, quem notat P. VICTOR de urbis regionibus. Postquam autem ubique fere locorum, si aquae copia suppetat, molae aquariae ad meliorem usum sunt redactae, nullus alius est pistrinorum usus quam ad tundenda seu findenda grana; hinc sublato per Christianam religionem servitutis jugo non tam grave et asperum est molitorium opus, nec adeo morborum ferax, ut priscis temporibus. Eadem ergo molitoribus ac pistoribus curatio adhibenda, ubi a volatili farina per os excepta laesio contigerit; quodsi a ponderum gestatione herniosi fiant, subligaculo utantur, quod etiam ad hujusmodi affectum praecavendum gestare possent, uti ipsis suasor esse soleo.

Ad animatam vero pediculorum pestem abigendam, primo mundities erit procuranda, ac indumenta crebro mutanda; commendantur in specie lotiones e decoctione absinthii, fol. persici, centauriae, staphysagriae,

1) Cap. 31.
2) Cap. 1. *de molend. hebr.*

lupinorum, furfur aceto mixtum a Q. SERENO pro tali morbo celebratur; prae ceteris vero multae sunt efficaciae linimenta, quibus aliquid mercurii saliva extincti fuerit admixtum; commoda quoque sunt in hanc rem lintea, quibus aurifabri utuntur in detergendis vasis post deaurationem.

CAP. XXII.

De morbis eorum, qui amylum conficiunt.

Non vulgares quoque sunt noxae, quas pati coguntur, qui circa amylum parandum exercentur; satis vulgatus est modus illud conficiendi, nullaque fere est muliercula, quae illum ignoret; perfrequens enim est amyli usus ad lineas vestes et collaria dealbanda. In hisce regionibus monialium est opificium, quod postea pharmacopolis aliisque divendunt. Aestate igitur, cum amylum parare volunt, triticum in aqua ad germinationem usque maceratum in marmoreis vasis reponunt, aliquis deinde ex illorum servis triticum sic emollitum nudis pedibus terit non secus, ac cum vindemiae tempore premuntur uvae; quamvis autem sub dio id faciant, tam gravis tamen est odor, qui ex spumante illa materia exhalat, ut, qui pedibus eam premit, ac superstat, nec non servulae, quae manibus materiam illam pressam colligunt, ut inde succum solo exsiccandum eliciant, de capitis dolore valde conquerantur, nec non de gravi respirandi difficultate, tussi molestissima, ut opus aliquando cogantur intermittere, ni suffocationis periculum subire velint. Id ego persaepe observavi, ac revera mihi intolerandus ille odor videbatur, qui nescio quid acidi penetrantissimi redolere visus est. Acidum enim volatile, quo triticum turget, ob fermentationem in motum concitum a reliquarum partium consortio secedere, et in auras magna ex parte evolare arbitrari licet; hanc ob causam capitis dolores, dyspnoeam, tussim excitare aptum est; nihil enim molli pulmonum texturae ac membranosis partibus est magis hostile, quam acida exhalatio, qualis est fumus e sulphure aliisque acorem spirantibus.

Hosce operarios monere soleo, ut in aprico et

quantum possunt, in ampliori spatio, non in conclusis locis opus hujusmodi perficiant. Quoties vero gravem aliquam noxam exinde contraxerint, oleum amygdalarum dulcium, emulsiones seminum melonum, ptisana hordeacea, haustus vini generosi, odor spiritus salis ammoniaci, aquae theriacales fuerunt ex usu.

Hujusmodi occasione lubet paululum amyli naturam ac indolem penitius perscrutari, quam suspicari licet aliam forsan esse, quam quae a medicis passim statuitur. Unanimi fere cum veterum tum recentiorum consensu supponitur, amylum acres humores temperandi, fluxiones sistendi, ulcera sanandi vi pollere. Plinius [1]) in sanguinis rejectione, in vesicae dolore amylum commendat. Galenus [2]) in ventris profluvio, in asperae arteriae inflammationibus, oculorum lacrymatione, ac ubi opus sit, partes ulceratas mollire, et laevigare, multis laudibus amylum extollit. Vallesius *de sacra philosophia* [3]) factum Elisaei exponens, qui farinam conjiciendo in ollam, ubi cocta fuerat colocynthis, amarorem correxit, amylum ad dysenteriam sanandam et quamcunque acrimoniam hebetandam ceteris remediis praefert; hoc idem sentiunt, quicunque de amylo scripsere.

Haec opinio mihi quoque sat probabilis semper visa est, non solum quod amylum sit ad gustum res fatua ac prorsus saporis expers, adeo ut tamquam egregium acris materiae absorptivum et praedictis affectibus maxime accommodum credi possit, sed quia persuasum haberem, in illius praeparatione quidquid acrimoniae et acoris frugi fermentatae in auras exspirasse, ac dum radiis solaribus aestivis exsiccandum apponitur, aqueum humorem acredinis participem absumtum fuisse; nam, ut ait Gorraeus [4]), *sub ardentissimo sole est exsiccandum, ne, si paulisper madidum relinquatur, acorem contrahat*: ast mulierum observatio amyli naturam non parum suspectam mihi reddidit, ut illius candori non multum sit fidendum. Cum in hisce regionibus satis frequens sit

1) Histor. nat. Lib. XXII. c. 25.
2) De simp. med. temp. et fac. Lib. II. De comp. med. secund. locos.
3) Cap. 36.
4) Definit. med.

amyli usus in cunctis fere omnibus ac praesertim apud religiosos ordines ad vestes dealbandas et solidandas, ut variis plicaturis elegantiores reddantur; observant passim mulieres, quae in hoc ministerio praestant, quod, ubi tunicae lineae ad aliquod tempus amylo sic imbutae perstiterint, observant, inquam, quod cito arrodantur; quare ut id praecaveant, ubi nigrescere coeperint, illas aqua simplici eluunt amylum detergendo, sicque illas asservant, donec suo tempore lotricibus a sordibus expurgandas tradant. Hujusmodi observatio, amylo non levem inesse acrimoniam absconditam, et quae ad gustum non tam facile se prodat, abunde testatur; etenim si amylum ad aliquod tempus tunicas, collaria et quodcunque ex lino contextum opus arrodit, qua fide igitur in morbis pectoris, in faucium asperitate, in dysenteriis, ac ubi mollire opus sit, ut ait Galenus, tam confidenter illud exhibebimus? Plinius [1]) ipse, licet in his affectibus, ut paulo ante dictum, illud commendarit, suspectam tamen esse illius naturam prodidit. *Amylum,* inquit ille, *hebetat oculos, et gulae inutilis est, contra quam creditur.* Laudanda certe in hac re est quarundam mulierem observatio, quae, ne amylum tam facile arrodat, gummi arabicum illi permiscent.

Non pauca certe existere credendum est, quorum usus communis est, sed quia sensim ac tacito pede noxias suas inferunt, innoxia putantur, donec casus aliquis occultam pravitatem ostendat; sic in genere alimentorum multa facile videntur in stomacho concoqui, quae in venis pravos succos postmodum relinquunt, hinc scite Avicenna [2]): *Ille, inquit, in quo mala digeruntur nutrientia, ob hoc non decipiatur, quoniam post dies in ipso mali generabuntur humores aegritudinem facientes et pernecantes;* quod idem scripsit Galenus [3]), dum alimentorum facultates examinaret. *Nobis enim non advertentibus, pravus succus post longum tempus in venis colligitur, qui postea exiguam ad putredinem occasionem nactus febres malignas accendit,* inquit ille.

1) Histor. nat. Lib. XXII. c. 5. Lib. XXII. c. 25.

2) Canon med. Lib. I. Fen. III. doct. 2. cap. non 6., ut ubique legitur, sed 7. Edit. venet. Tom. I. p. 175. b. vers. 54.

3) De alim. fac. II. cap. 6.

CAP. XXIII.

De morbis, quibus frugum cribratores et mensores vexari solent.

Fruges omnes ac praecipue triticum, sive in puteis et scrobibus, veluti mos est in Hetruria, reconditae, sive in horreis et sub domorum tectis, ut in tota Cispadana et Transpadana regione, pulverem subtilissimum semper admixtum habent, non ex eo solum, quem ex area ob trituram referant, sed alium pejoris notae, quem eaedem fruges, cum diu asservantur, e semetipsis dimittunt. Siquidem cum multo sale volatili semina cerealia turgeant, adeo ut, si non bene ad soles aestivos exsiccata recondantur, summe incalescant, ac in pulverem quam citissime fatiscant, ex iis semper tenues particulae ex cortice, quo vestiuntur, decedunt; quibus accedit pulvis residuus et caries e frugum consumtione, quam faciunt tineae, teredines, curculiones aliaeque frugum pestes et illarum excrementa. Hinc quoties frumentum aliasque fruges ad molendum cribrare necesse sit, vel metiri, cum a rei annonariae negotiatoribus huc et illuc convehuntur, cribratores et mensores ab ejusmodi pulvere adeo graviter infestari solent, ut opere peracto artem hujusmodi mille diris ejurare consuescant. Fauces, pulmones, oculi labem non parvam persentiunt; fauces enim illo pulvere replentur, et exarescunt, pulmonares fistulae pulverulenta materia incrustantur, unde tussis sicca ac ferina subsequitur, oculi pariter valde rubent, ac plorant. Sic omnes fere tum cribratores tum mensores, qui ex tali arte victitant, anhelosi sunt, cachectici, ac raro consenescunt, quin facillime in orthopnoeam ac tandem in hydropem decidunt. Talem porro acredinem habet is pulvis, ut pruritum ingentem per totum corpus excitet, qualis in esseris interdum observatur.

Quare ex fruge tam benigna, quale est triticum, tam perniciosus pulvis emanet, interdum admirans, suspicari coepi, latitare in illo pulvere verniculos sensibus impervios, eosque in cribratione ac mensura frugum in motum cieri, ac per aëream dispergi, qui postea facile cuti haerentes talem ardorem ac pruritum per universum corpus possint excitare. Celeber-

rimus Ant. Leuwenhoeck [1]) suis microscopiis tradit, se in frumento quosdam vermiculos observasse, quos, nec inepte, lupos appellat; verminosam itaque progeniem eam esse, quae hosce operarios tam graviter infestet, sat probabiliter credi poterit.

Non minus quoque admiratione dignum, quomodo ex tritico, ubi diu in loco concluso, veluti in locis subterraneis, uti mos est in Hetruria, asservatum fuerit, tam noxia exhalatio elevetur, ut satis sit ad necandum, si quis in dicta loca pedem immittat ad frumentum eximendum, nisi prius permittatur, ut reserato ostio pernicialis aura paulisper exspiret. Hanc ob causam putat Zacchia [2]), non solum probiberi posse vicinos, ne tales frumentarios puteos construant, sed etiam cogi, ut constructos destruant, monetque civitatum salubritati magis prospici, si tales putei apricis in locis quam longe ab incolarum habitatione construantur. Sapienter sane Lucensis respublica pro more habet, mi accepi, quotannis augusto mense frumentum e publicis horreis eductum et cribratum solaribus radiis per aliquot dies exponere, ac postmodum in priorem locum recondere, quo pacto ad plures annos a teredine et corruptione frumenta sua publicum in bonum praeservant.

Cur autem triticum magis quam aliae fruges pulverulentum fiat ac minus longaevum, quaerit Theophrastus [3]), et causam refert in horrea opere tectorio laevigata, calce nempe et arena illita; sic enim ait, *triticum plus caloris sentire, ac pulverem calidum et siccum calcisque illinimentum calorem fovere*, hancque ob causam putrescere, ac in pulverem dissolvi; quam rationem haud quaquam approbat J. C. Scaligerus in hujus loci commento, ea enim, quae calida sunt et sicca, inquit ille, tantum abest, ut ad putredinem disponant, ut potius ab illa praeservent. Putat ergo, pulverulentum triticum fieri eo, quod acervatum sufficientem non habeat transspiratum, *quod enim suffocatum est, fervet ac putret*, ait ille; at ratio isthaec non plane satisfacit: observatione etenim satis compertum est, frumentum, si

1) Arc. nat. Ep. 71.
2) Quaest. med. leg. Lib. V. Tit. 4. qu. 7.
3) Hist. plant. Lib. IV. c. 17.

tamen siccum et bene custoditum in horreis fuerit repositum, diutius conservari, si multum sit atque confertum, et nunquam agitetur. Facilem ergo tritici in pulverem fatiscentiam ac illius minorem longaevitatem quam ceterarum frugum e copia partium volatilium, quibus ad turgentiam saturatum est, nec non a laxiori ejusdem textura lubet deducere.

Multae in hanc rem curiosae quaestiones examinandae occurrerent, ni vererer, ne a proposito (quod mihi procul dubio objectum iri existimo) nimis longe digredi possem. Disquisitione profecto dignum esset, quare lolium, quod probabiliter esse creditur degener tritici soboles, quando ob ingentes vernales pluvias triticum in lolium degenerat, sicuti nuperis annis experti fuimus; quare, inquam, lolium ad viginti ac amplius annos integrum et incorruptum servetur, triticum vero vix quartum annum pertingat, quin fere totum in pulverem abeat; an quod lolium compactae ac durioris substantiae sit quam triticum, cum vere lolium, si frangatur, manifeste solidius deprehendatur, quam ob causam ceterae fruges, ut fabae, cicerес, viciae durabiliores sunt? An potius quod tineae ac teredines ob amarorem et ingratum alimentum, quod praestat lolium, illud aversentur?

Cum annis elapsis ob carbuncularem morbum, quo in his regionibus laborarunt fruges, necesse fuerit triticum aqua pura in magnis vasis diligenter abluere, ac ad solis radios exsiccare, observavi, niveum candorem pani ex frumento sic loto conciliari; quare, etiamsi frumentum sanum sit, non inutilem diligentiam fore crediderim, illud, antequam ad molendinum deferatur, diligenter abluere, et exsiccare. Pro more equidem habent hujusmodi operarii strophiolis fauces ac nares obvelare, ne a pulvere suffocentur, ac persaepe frigida fauces et oculos abluere, vestesque excutere; at neque sic cavendo satis cavent.

Commodum certe iis esset balneis uti ad abluendas pulvereas sordes, quae cuti una cum sudore inhaeserint, sed ob illorum desuetudinem ac obsoletum usum tam grandi beneficio carent miseri artifices. Neque enim credendum est, a priscis illis urbium et legum conditoribus tanta impensa ac magnificentia non solum in magnis civitatibus, sed oppidis quoque publicas thermas institutas ad solum luxum ac deli-

cias feminarum hominumque otiosorum, qui *crudum pavonem in balnea ferent*, sed in hominum exercitatorum et artificum commodum quoque, ut pauco aere aquae lavacro in iis sordes ac lassitudinem deponerent, corpusque laboribus confectum reficerent. Quare male eveniat iis, qui rem tam bellam infamaverunt; cum enim mille flagitia in balneis promiscuis perpetrarentur, illorum usum a Christiana pietate sublatum constat.

Hujusmodi artifices ergo a frugum carie male multari solitos monere soleo, ut ptisanis emulsionibus seminum melonum, sero vaccino, malvarum decoctione frequenter utantur; sic enim ulcerosi pulveris diluitur acrimonia. Ceterum quando ex asthmate aliisque affectibus praedictis laborant, ea remedia adhibenda, quae iisdem magis conveniant, seu si ex aliis decumbant, solita cautela utendum, oculo scilicet ad partem imbecilliorem semper intento, ne totus morbi impetus in eam praeceps feratur.

CAP. XXIV.

De lapicidarum morbis.

Non contemnendi quoque sunt morbosi affectus, quibus lapicidae, statuarii, latomi ac id genus operarii conflictari solent. Dum enim in subterraneis marmora e rupe discindunt, secant, scalpris incidunt, ut statuae et alia opera effingantur, ramenta aspera, aculeata, angulosa, quae resiliunt, inspirando persaepe hauriunt; unde a tussi infestari solent, ac ex iis nonnulli asthmaticas passiones contrahunt, ac tabidi fiunt. His accedit vapor metallicus e marmore, tophis ac lapidibus exhalans, qui nares ac cerebrum manifeste percellit; sic lithotomos, qui circa lydium lapidem exercentur a gravi odore, qui jugiter exspirat, tum capite tum stomacho male habere ajunt, ut ad vomendum interdum compellantur; hinc in horum artificum dissectis cadaveribus inventi sunt pulmones exiguis calculis oppleti. Satis curiosum est id, quod

refert DIEMERBROECKIUS[1]) de variis lapicidis ex asthmate mortuis, quorum corpora ait se dissecuisse, atque in illorum pulmonibus arenae acervos reperisse, ut, dum pulmonares vesiculas cultro discinderet, sibi videretur arenosum corpus secare; ibidem quoque refert a magistro lapicida sibi relatum, quod, dum lapides incideret, tam subtilis pulvis assurgeret, ut bubulas vesicas in officina pendentes permearet, adeo ut unius anni curriculo in ventre vesicae manipulum unum illius pulveris repererit, quem pulverem illum esse ajebat, qui lapicidas parum cautos ad interitum paulatim deduceret.

Lapides quoque in horum artificum ventriculo ac intestinis inventos esse passim loquuntur medicae historiae; neque alia causa materialis excogitari potest, praeter pulvereas particulas per os susceptas et paulatim congestas, de quo videatur OLAUS BORRICHIUS *de generatione lapidum in microcosmo;* non enim semper a causis internis ac succis lapidificis gigni in nostris corporibus calculosam progeniem credendum est, quin etiam aliquando innoxiis visceribus extrinsecus haec pestis adveniat. Calculi ortum a causa externa annotavit WEDELIUS [2]) in cujusdam calcarii ancilla, in cujus pulmonibus inventum esse calculum refert, a calcis particulis, ut ipse existimat, per os haustis genitum.

In ventre boum ac intestinis lapides persaepe reperiri, frequens est laniorum observatio, quae ARISTOTELIS [3]) opinionem evertit asserentis, nullum animal homine excepto calculo affici, nisi forsan ARISTOTELEM de renum calculo solum locutum velimus. Hoc idem in equis annotavit SCALIGERUS [4]), qui ait, equum egessisse tophos durissimos, quorum unum ipse asservabat. De calculis equorum, quos hippolithos appellant, ac illorum virtutibus multa apud auctores leguntur scripta, penes quos sit fides. A veritate non multum aberrari crediderim, si putemus in bobus et equis, dum per aestatem linguis exsertis per vias pulverulentas et glareosas currus trahunt,

1) Anat. Lib. II. c. 13.
2) Pathol. dogm. Sect. II. c. 4.
3) Sect. X. probl. 40.
4) Exerc. 123.

in illorum ventriculis a pulvere ac ramentis per os absorptis generari calculos.

Purgationes per alvum et vomitiones hisce artificibus erunt opportuniora remedia, ad exturbandas nempe noxias illas particulas, quae stomacho ac intestinis insederint, et in grandiores calculos per novam materiae aggestionem transire valeant; sicuti monendi erunt, ut, quantum possunt, cauti sint, ne minuta illa fragmina per os hauriant.

CAP. XXV.

De lotricum morbis.

Non raro mihi contigit lotrices aegrotantes invisere ex variis affectibus e suo opere contractis. Hae mulieres cum semper humidis in locis degant, manusque et pedes aqua humentes habeant, cachecticae fiunt, ac in hujusmodi opere si consenescant, ad hydropem transeunt, quales ex his non paucas observavi; menstruorum quoque paucitate ut plurimum laborant, unde malorum Ilias prodire consuevit; neque id adeo mirum est. Etenim si observatio satis frequens est, multas mulieres menstruas purgationes habentes nudis pedibus incedendo, seu crura ac pedes frigida abluendo subita mensium suppressione detineri, multo magis lotricibus, quae ex hac arte sibi quaestum procurant, id evenit; hujus causa est aër humidus, in quo assidue degunt, et balneatio continua, qua illarum corpora rorantia sunt; cutis enim pori obstruuntur, unde perexigua difflatio ac transspiratus, quare tota cruoris massa crassis succis infarcitur; hinc cachexiae, mensium suppressiones, et quae his succedunt mala.

Aliis quoque calamitatibus succumbunt lotrices, dum enim e bulliente lixivio, cui interdum cinerum loco calcem addunt, fumantes vapores captant, tussi primo mox dyspnoea tentari solent. Apud Gregorium Horstium e Boneto [1]) historia memoratur famulae cujusdam, quae, dum capite in ahenum lixivio

1) Sepulchr. Tom. I. Lib. II. sect. 1.

plerumn ad linteamina mundanda ore prono fumum exciperet, magna pectoris angustia correpta est, quae ad septennium obstinate perstitit, donec tandem suffocata interiit. Cadavere aperto repertus est pulmo lividus, et in illius bronchiis nigrae carunculae aëri liberum commeatum prohibentes inventae sunt. Lixiviales ergo fumi, quos nón possunt non haurire, naturalem pulmonum structuram vitiare apti sunt, eosdem plus, quam par est, exsiccando, et ad munus suum absolvendum ineptos reddendo.

His addendum, quod, dum linteamina ac indusia mille sordibus foeda, ut scabiosorum hominum, gallica lue inquinatorum, menstruatarum mulierum abluunt, omnigenam gravium halituum miscellam ore ac naribus excipiunt, e quibus cerebrum ac spiritus animales inquinantur. Fissuras praeterea in manibus ob lixivii acrimoniam pati solent adeo graves, ut manuum inflammatio una cum febre aliquando subsequatur.

Ut hisce mulieribus, quae munditiem praestant, ars medica gratificetur, videndum, quomodo a praedictis affectibus praeservari queant. Illas ego hortari soleo, ut opere peracto, vestibus humidis abjectis, siccas induant, in quo certe negligentiores sunt, frictionibus utantur, faciem a fumo ferventis lixivii, quantum possunt, avertant, manus unguento rosato vel butyro persaepe inungant, a cibis crassi succi caveant aliisque erratis in victu. Cum vero actu ex aliquo morbo, ut febribus, catarrhis, decumbere coguntur, purgantia validiora exhibenda, ut crassi humores deturbentur; stibiata quoque ex usu erunt, nisi acutus sit morbus, sicuti remedia deobstruentia et naturalem calorem roborantia convenient, qualia in cachecticis adhiberi solent.

CAP. XXVI.

De morbis, quibus lini, cannabis ac sericearum placentarum carminatores tentari solent.

Vestium ac alimentorum eadem fere est necessitas, quae in ipsis mundi primordiis satis apparuit, cum

primaevi nostri parentes post gratiae chlamydem amissam angebantur, ut nuditatem suam operirent. Multa nobis suppeditavit parens natura, ut ab aëris injuriis nostra corpora muniremus, veluti lanam, linum, cannabem, gossypium, quibus addi quoque poterit sericum, quo certe carere possemus, cum ad feminarum ac virorum quoque velanda potius quam operienda corpora sit inventum. Cum haec ut plurimum indumentorum sint materia, non levia sunt incommoda, quae sentiunt ii, qui circa ea praeparanda operam suam impendunt. Quam noxia sit cannabis ac lini maceratio autumnali tempore, cum infestus odor ac graviter laedens satis longe percipiatur, nihil notius; haud secus, qui linum et cannabem pectunt, ut neri possit, ac textoribus tradi pro telis conficiendis, male vexantur. Pulvis enim teter ac noxius ex hac materia evolat, ut per os fauces, pulmones subiens operarios ad continuam tussim compellat, ac ad asthmaticam passionem sensim deducat.

E Galliae regionibus Italiae finitimis cannabis carminatores turmatim per totam Cispadanam et Transpadanam regionem sub hiemis initium dispergi consuescunt, quando nostri artifices artem hanc cannabem pectendi adeo bene non callent. Ac profecto homines id genus visere est cannabino pulvere semper obductos, colore faciei pallido, tussiculosos, asthmaticos ac lippos; praeterea cum exerceantur ut plurimum in locis conclusis ob hiemis asperitatem, quo tempore magis in hoc opere occupati sunt, non possunt, quin, dum cannabem unguinibus valde perunctam pectunt, foedas particulas per os excipiant, sicque inquinatis spiritibus et respirationis organis infarctis graves affectus suboriantur. His accedit, quod, cannabis ac linum cum in aquis stagnantibus ac putridis macerentur, ac coeno obruantur, ut infra aquam demersa promtius ad necessariam macerationem deveniant, particulae illae, quas carminatores hauriunt, non nisi virulentae sunt, ac humanae naturae prorsus hostiles. In lino pectendo gravius quam cannabe affici se ajunt, forsan quod pulvis subtilior est, ac facilius partes spirituales subeat, illasque ad excutiendam rem noxiam magis irritet.

Pessime porro habent, qui sericeas quasdam placentas a serici fabrica residuas pectunt, ut stamen

quoddam inde conficiant varios ad usus pro urbana gente, utpote minoris pretii quam sericum. Etenim dum bombycum folliculi aqua calente macerati a nostris mulieribus (quibus solis id muneris demandatum est, quasi solum in illorum gratiam sericum natura condiderit) evolvuntur, et in tenuissima fila super alabra explicantur, ab hoc opere filamenta quaedam crassa supersunt, quibus portiones aliquae de bombycum cadaveribus permixtae sunt, sicque placentae quaedam conficiuntur, quae ad solem exsiccantur, et suis artificibus traduntur, ut minutis pectinibus stamen educant. Qui ergo dictas placentas pectunt, ferina tussi una cum magna respirandi difficultate infestari solent, paucique ex iis operariis in hac arte consenescunt; tota vero virulentia in hujus materiae elaboratione ex particulis illis cadaverosis bombycum, quae hujusmodi placentis permixtae sunt, ortum ducit. Observatione dignum est, quod parvi hujus insecti excrementa, quando vivit, ac mori foliis pascitur, si per aliquot dies acervatim projecta in aliquo loco haeserint, donec putrescant, tam gravem odorem postmodum commota exhalant, ut totam viciniam inficiant; quare in aliquibus civitatibus edicto caveri solet, ne in publicos vicos tales sordes projiciantur, sed extra urbis pomoeria asportentur.

Habet ergo insectum hoc, ut multa alia ejusdem generis, veluti bruchi et erucae, quae ad instar bombycum integras sylvas interdum depascuntur, et in folliculis se recondunt, nescio quid pravum et corrosivam acrimoniam pulmonibus infestam. Novi in hac civitate integram familiam, quae ex hac arte non paucas opes sibi compararat, misere obiisse tabe confectam, et hujusce calamitatis culpam in artem, cui erant perpetuo addicti, a medicis fuisse rejectam.

Lacteam diaetam hisce artificibus maxime commendare soleo, ut qua nil sit efficacius ad corrosivam et ulcerantem acrimoniam retundendam. Juscula quoque ex malvae, violarum, endiviae decoctione, sive succi depurati ex iisdem herbis erunt ex usu; seu si sentiant, se graviter laedi, aliunde sibi victum quaeritent, cum pessimum sit lucrum, quod sanitatem, rem adeo pretiosam, pessumdat.

CAP. XXVII.

De balneatorum morbis.

Inter publica aedificia, quibus Romana civitas ad luxum usque eminebat, nil publicis thermis magnificentius olim visebatur, ac qualis esset illarum magnitudo, ex earundem cadaveribus ac reliquiis semisepultis satis etiamnum dignoscitur. Neque solum Romae, sed in aliis quoque civitatibus, in privatis aedibus, in villis ipsis balnea conspiciebantur summa impensa constructa, adeo ut severissimus morum censor SENECA [1]), luxum hunc Romanorum civium carpens, scripserit, *pauperem ac sordidum sibi videri, nisi parietes magnis et pretiosis orbibus refulgerent, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta essent, nisi vitro absconderentur camerae, nisi aquam argentea episiomia funderent.* Jam obsolevit thermarum usus, ac pene modum ignoraremus, quo balneis medici ipsi utebantur, nec non vocabula ipsa, structuram ac tot alia scitu digna, nisi AND. BACCIUS in opere suo laudatissimo *de thermis*, MERCURIALIS in sua Gymnastica, SIGONIUS noster *de jure antiq. Rom.* thermarum historiam e tenebris eruissent, et absolvissent. Cum in popularium gratiam itaque ab imperatoribus constructa essent balnea, et quaelibet urbis regio publicas thermas haberet, ut, cum luberet, quod quotidie fieri solebat, cum viri tum feminae parvo sumtu lavarentur, dum quilibet posset *quadrante lavari*, ut ait JUVENALIS [2]), et pueri gratis lavarentur, ut ex eodem satyrico habemus,

> *Nec pueri credunt, nisi, qui nondum aere lavantur,*

innumerabilem profecto credendum est fuisse servorum ac servarum turbam promiscuam, quae continuo in thermis pro hujusmodi ministerio diu noctuque immoraretur, quos balneatores seu aquariolos appellabant. Hanc igitur operariorum turbam

1) Epist. 86.
2) Sat. 2.

enhydrobiam, in locis humidis concameratis degentem et corporibus lavandis intentam, modo in caldario, modo in tepidario, modo in frigidario sudoribus, sordibus, unguentis quoque, quibus erant delibuti, depilandis occupatam; hos aquariolos, inquam, credere licet variis aegritudinibus obnoxios fuisse, ut cachexiae, crurum tumoribus, ulceribus, inflationibus ac anasarcae. Ex Lucilii carmine, quae agerentur ab hujusmodi ministris, dum corpora eorum, qui balnea adibant, curarent, satis apparet:

Scabor, supellor, desquamor, pumicor, ornor, expilor, pingor.

Quamvis jamdudum obsoleverit antiquus balnearum usus, seu quod gymnasticae exercitationes et ipsae obsoleverint, in quarum gratiam balnea videbantur exstructa, seu quod veteres, ut nonnulli credunt, indusiorum ac internlarum linearum usum non haberent, ac solum laneis vestibus uterentur, ideoque ad sordes abstergendas illis necessaria foret frequens lavatio; adhuc tamen in urbe et populosis civitatibus aliqua perstant balnearum vestigia, ad valetudinariorum usum, quamvis etiam nonnulli pro decoratione et munditie per aestatem balnea aquarum dulcium adire soleant. Nostra hac aetate, qui infectiones aliquas cutaneas habent, ut scabiem, psoram, gallicam luem, balnea ista et hypocausta adeunt, ubi balneatores aqua tepida ipsos rite abluunt, ac saepe parvas cucurbitulas scarificatas toti corpori apponunt, sanguinem satis liberaliter educendo, sicque lotos, perfrictos et minutatim intercisos domum dimittunt, idque persaepe tum aegri tum balneatores sine medici consilio agunt; quod num bene, ipse viderint: profecto mihi non raro contigit, nonnullos ex his videre, qui consulto talem curationis formam in semetipsis tentarint, in summum discrimen perductos, et ob nimiam sanguinis copiam cucurbitulis extractam fere exanimatos, cum interdum ad tres vel quatuor libras sanguinem educant. Opinio enim apud nonnullos obtinuit, sanguinem cutaneum notae longe inferioris esse ab illo, qui e venis majoribus educitur, quasi sanguis per cucurbitulas eductus floridior non esset (incisis quippe ar-

teriolis capillaribus) quam sanguis incisae venae, qui atrior semper apparet. Isti ergo balneatores huic arti addicti, quantum observare licuit, pallidi sunt, luridi, subtumidi, cachectici, ac interdum ab iis morbis corripiuntur, a quibus ceteros sanare contendunt.

Ne cum taedio ea repetantur, quae superius sunt dicta ad cachexiam et consimiles affectus curandos, hic nihil aliud adjiciam, muneri meo satisfactum putans, si solum innuam, quibus affectibus praeter naturam hic vel ille artifex premi soleat. Non enim in hoc meo opusculo mens est integros morborum tractatus et absolutas ex asse curationes cum magna formularum supellectile conscribere, sed tantum clinicae professoribus monita quaedam pro feliciori artificum curatione suggerere.

CAP. XXVIII.

De morbis eorum, qui in salinis operantur.

Scite quidem et eleganter scripsit Plinius [1]), nihil sole et sale utilius; addi potest, nihil esse magis necessarium. Salis necessitatem ad humanos usus praevidens natura seu divinus opifex in ipsis mundi primordiis mare salis promocondum constituit, e quo per subterraneos ductus aqua ad summos usque montes eveheretur, unde postea aquae salsae fontes et scaturigines emanarent. Hinc sal fossile et nativum variis in locis habetur, sponte sale concrescente, dum aqua illa salsa praeterfluit; nisi putemus in ipsa mundi fabrica Deum salis montes condidisse. Sal factitium, et cujus magis communis est usus, ex aqua marina habetur, quae a maris aestu in fossas quasdam et areas deducta, per aestatem ab urenti sole exsiccatur, copiose in fundo residente sale.

Hisce regionibus ac toti pene Italiae magnam salis factitii copiam suppeditat Cervia civitas ad maris Adriatici littus posita, Ravennatensi ecclesiae olim

1) Histor. nat. Lib. XXXI. cap. 9.

immediate subdita. Libenter equidem urbem illam adiissem, verum tantum otii a meis occupationibus impetrare non potui. Curavi itaque, ut per literas scirem id, quod optabam, quod humanissime praestitit D. Josephus Lanzonius Ferrariensis medicinae professor clariss. At non tam opportune ejusdem literae sunt delatae, ut caput istud referre possem inter eos artifices, qui circa mineralia operantur. E literis igitur a medico in ipsa civitate Cerviae medicinam faciente scriptis scire licuit, in illa civitate ac illius salinis aërem spiritibus corrosivis esse adeo saturatum, ut ferrum arrodat, quod paulatim, cerae ad instar emollescit, ac in pulverem fatiscit. Operarios vero omnes fere cachecticos esse, hydropicos, et sordidas plagas in cruribus gestare. Eosdem quoque summe voraces esse et bibaces, ut nunquam saturentur; hinc persaepe iis operariis repentinae mortes fiunt. Modum illos curandi varium mihi esse, prout varii ac diversi medici eo sunt crebro conducti; perexiguum tandem esse remediis locum, in acutis saltem, qui soporosos affectus semper comites habent, idque propter salis copiam, seu montes ipsos salis, quos summa admiratione se conspexisse ait F. Leander Albertus in ejus civitatis descriptione. Credibile est, magnam spiritus salis copiam elevari, qui totum aërem illum ad saturitatem acido corrosivo impleat, ut martem arrodat, nec non in operariis illis sanguinis indolem, quae dulcis et benigna esse debet, ad summum acorem disponat; hinc postea cachexiae, hydropes, crurum ulcera, quae ex sui natura a luxuriante acido foventur, ortum habeant.

Causam porro tantae appetentiae ac edacitatis, quasi bulimo laborent, in eundem salis acidum spiritum stomachi fermentum acuentem rationabiliter fas est referre. Caninam appetentiam, quam vino solvi scripsit Hippocrates in aphorismis [1], ab acido praeternaturali in ventriculo stabulante progigni veteres quoque cognovere; qua de causa vina generosa et meraca ad talem affectum praescribebant, nec non pinguia edulia et quaecunque alia, quae ex multo parantur oleo, ut in commento Hippocratici effati

1) Sect. II. 22.

exposuit Galenus, ut quae apta essent acidum stomachi fermentum infringere, ac dulcificare, eo modo, quo acidi spiritus vini spiritu dulcificari solent. Bibacitatis causam pariter referre licet in salsas exhalationes seu in serosam colluviem, qua scatent, et ad hydropisin sunt dispositi, cum sitis perpetua hydropicos comitetur.

Num revera tam graves affectus e solo salis spiritu, quem una cum aëre inspirato operarii combibunt, an vero ex aliis causis, ut ex aëre alioquin parum salubri, cum civitas in hoc pessime audiat, mihi non satis compertum. E relatione mihi communicata, ab incolis urbem illam pene desertam esse habeo, ideoque ex summorum pontificum privilegio eidem civitati consensum, ut ex quacunque regione exsules ibi tutum asylum habeant, et aere alieno obstricti, qui hanc civitatem pro domicilio sibi delegerint, ad debiti solutionem non possint cogi, verum ad debitum naturae persolvendum facillime adigi solent. Profecto multis aliis in locis, ubi sal conficitur, non tam graves noxas patiuntur operarii, ut sola acidi spiritus exhalatio culpari possit. Urbs Veneta, Adriaci maris regina, populosissima est, et quamvis a marinis exhalationibus sit circumsepta, satis tamen salubri coelo fruitur, qua de re videatur opus elegantissimum D. Lodovici Testi Venetiis medicinae professoris celeberrimi. In agro Placentino putei sunt aquae salsae, ex qua decocta sal elicitur, et cum portione aliqua bubuli sanguinis granulatur, nec operarios, qui complures sunt, cum inter magnos proventus ducalis camerae salis fabrica censeatur, tam graviter affici accepi.

Rem valde operosam esse salis fabricam, ut tam graves affectus operariis non solum e materia, quam tractant, sed e laboribus etiam, quos sustinent, subsequi sit satis probabile. Quibus aerumnis expositi sint hujusmodi artifices, videre est apud Georgium Agricolam [1]), qui multus est in hac re, et non solum diversa artificia pro aquis salsis coquendis, seu aqua maris salsa in areas corrivanda, sed ministros quoque operantes describit, quos ait ob nimium officinarum calorem capita tantummodo pileis strami-

1) De re met. Lib. XII.

neis et verenda subligaculis tegere, cetera nudos esse. Quare et ab ignis vehementia et aestivis caloribus aliisque aerumnis vexari solent.

Non ibo tamen inficias, quin opificium hujusmodi operariis suis non sit admodum infestum; observo etenim, quod in cameris, ubi sal Cervia ad nos advectum reponitur, ut postea per totam Estensem ditionem distribuatur, parietes semirosi sunt, ita ut inter lateres rimae veluti quaedam exstent, quod marini salis spiritui esurino adscribendum, qui alkali calcis praesertim aggrediatur, ac illo saturetur, sicuti fit, quando in confectione salis Placentini ob admixtionem sanguinis vel fellis bubuli acidum salis sanguinis alkali arripit, unde sequitur granulatio. Sic observare licet eos, qui in tabernis publicis continuo morantur, ut sal divendant, ut plurimum decolores et lubricae valetudinis esse.

Miseram profecto horum artificum conditionem esse pronunciare licet; etenim, cum sal ut plurimum in Italia saltem in locis maritimis, ubi maris aqua in fossis et areis conclusa restagnat, atque ob id aërem inquinat, ac non tam facile sit medicos reperire, qui hujusmodi in locis medicinam exercere velint, persaepe infelices operarii acutis morbis correpti citissime remediis destituti pereunt, vel lenta aegritudine contabescunt. Rationi tamen congruum, ut medici in haec loca conducti in curandis hisce operariis valde cauti sint, praesertim in venae sectione praescribenda; sanguine etenim a salsis exhalationibus depravato, ac ad diacrisin prono, facile secta vena subsequentur exsolutiones et morborum in pejorem statum lapsus. Purgationes potius eaeque fortiores videntur magis propriae, ut quae serosam colluviem valeant educere, et alkali, quo omnia fere purgantia praepollent, acidam humorum diathesin temperare. Vina generosa, aromata, et quaecunque sale volatili praedita sunt, tabacum masticatum et decocta ipsa ex tabaci foliis, summatim, quaecunque acorem sanguinis infringere apta sunt, in usum erunt revocanda. Modus, quo salis spiritus communiter solet dulcificari, spiritu nempe vini rectificato, pro regula veluti Polycleti esse poterit, ut sciri possit, quo-

nam remedii genere in hisce artificibus curandis sit utendum.

CAP. XXIX.

De morbis, quibus tentari solent statarii artifices.

Hactenus de iis artificibus, quibus ob materiae pravitatem, quam tractant, morbi contingunt; modo ad alios artifices, quibus aliis ex causis, veluti situ quodam membrorum ac motionibus corporis incongruis, morbosi affectus succrescunt, dum operantur, quales sunt artifices tota die stantes, sedentes, proni, incurvi, currentes, equitantes vel quomodolibet sua corpora exercentes, lubet divertere. Primo ergo statarii artifices in scenam prodibunt, ut fabri lignarii, dolantes, secantes, sculptores, fabri ferrarii, murarii aliique, quos hic non referam, ne nimis longam operariorum nomenclaturam instituam. Artes ergo statariae suos artifices varicibus potissimum obnoxios habent; ob motum enim tonicum musculorum tum fluentis tum refluentis sanguinis cursus retardatur, unde in crurum venis ac valvulis restagnat, ac tumescentias illas efficit, quas varices appellant. Musculorum distentio quantum valeat ad sanguinis naturalem motum remorandum, cuilibet facile est in semetipso experiri proprium pulsum in brachio distento observando, quem valde exilem deprehendet. Distentis ergo crurum et lumborum muscularibus fibris, comprimuntur arteriae deorsum tendentes, quare arctato spatio non eo impetu, ut solent in deambulantibus ex alterna musculorum actione, sanguinem protrudunt. Hinc sanguis, qui ex arteriis in venas remigrat, vim necessariam ab arteriarum appulsu non obtinet, ut sursum per lineam perpendicularem adscendat, idcirco suo impulsore a tergo destitutus inibi subsistit, et varices in cruribus efficit. Sic JUVENALIS [1]) de haruspice, cum id genus hominibus mos esset diu stare ad extispicia intentis,

1) Sat. 6.

varicosus fiet haruspex.

Olim diu stare ac tam firmo talo, ut vix quis dimoveri posset, exercitii genus erat, et Romanae militiae peculiare, veluti in sua Gymnastica tradit doctissimus MERCURIALIS [2]), ubi ait, satis probabili conjectura C. Marium varicosum factum eo, quod, ut fortissimum ducem decebat, stare in acie consuevisset. Sic Vespasianus, SUETONIO referente, dicere solebat, imperatorem stantem mori debere. Propterea C. Marius, utpote stationi assuetus, in uno crurum stando, sibi varices exscindi passus est. Poëtarum princeps quoque [3]) Aeneam describit stantem, dum illi Iapis medicus sagittam studeret evellere.

Stabat acerba fremens ingentem nixus in hastam
Aeneas.

Admiratione dignum est, quod A. GELLIUS refert de Socrate [2]), *qui stare solitus dicitur pertinaci statu perdius atque pernox a summo lucis ortu ad solem alterum orientem inconnivens, immobilis, iisdem in vestigiis, et ore atque oculis eundem in locum directis, cogitabundus, tamquam quodam secessu mentis atque animi facto a corpore.*

Ulcera quoque in cruribus, articulorum imbecillitatem, nephriticas passiones, sanguinis mictum, statariae artes solent inferre. Servos in aulis principum (nobiles quoque, ut in aula regum Hispaniae, in qua nulla sunt sedilia) non paucos observavi valde conquerentes de renum dolore, nullamque aliam causam quam continuam stationem ipsimet nec male agnoscunt; corpore enim in situ erecto stante, lumbarium musculorum fibras intentas esse necessum est, ac renes necessario in consensum trahi, ut non tam libere cursum naturalem peragat sanguis, nec a sanguine serum secernatur, unde postea praedicti affectus subsequantur.

Stomachi quoque imbecillitas statariam vitam comitatur; in stantibus enim et in figura erecta stomachus necessario pensilis est, non sic autem in sessili vita et

1) Lib. VI. cap. 1.
2) Aeneid. Lib. XII.
3) Noct. att. Lib. II. cap. 1.

figura inflexa, in qua ventriculus intestinis incumbit; hinc, quoties stomachi passione aliqua laboramus, totum corpus ad anteriora inflectimus ac genua et crura contrahimus. Observatio doctissimi BACONIS est [1]), damnatos ad remiges, licet tot aerumnis expositos, satis pingues esse et boni habitus eo, quia sedentes remigent, et artus magis quam abdomen et stomachum exerceant, quod etiam in textoribus observatur, qui manus ac pedes eodem tempore exercent; partibus autem externis motis, et internis quiescentibus, pinguiora fiunt et habitiora corpora quam in statione ac deambulatione, quibus lassitudo facile subsequitur.

Quare autem tanta defatigatio stationem, licet non adeo diuturnam sequatur, si conferatur cum deambulatione et cursitatione quamvis longa, non indignum est disquisitione; communiter creditur, id fieri ob motum tonicum musculorum omnium antagonistarum tum extensorum tum flexorum, qui stent in continua actione ad hoc, ut homo erectus perstet; ast opinionem hanc evertit doctissimus BORELLUS, qui demonstrat retentionem brachii in directum fieri sine actione musculorum flexorum, sed per solam actionem extensorum, idemque fieri in figura erecta hominis, ubi omnes flexores feriari ait, operantibus solum extensoribus. Rationem vero, cur e statione tanta fiat lassitudo, idem ingeniosissimus scriptor e continuata eorundem musculorum actione deducit; naturam enim ait alterna et interpolata actione gaudere, et recreari, atque hinc fieri, ut deambulatio non tantam inferat lassitudinem, adeo ut stantes minus delassentur, si alternatim pedi uno insistant; hunc naturae genium in brutis animantibus observare est, sicuti in pullis, qui pedi uni aliquando insistunt altero sublato, ac in quadrupedibus, cum interdum observentur asini, dum stare coguntur, alterum e posterioribus pedibus stapedi imponere.

Non solum autem in corporis motionibus grata est haec alternatio, sed in omnibus pene naturalibus functionibus. Etenim si fixo obtutu objectum aliquod spectemus, si eundem sonum auribus percipiamus, si eaedem epulae in conviviis apponantur, si

1) Histor. nat. Cent. 8.
2) De mot. animal. Prop. 131.

iidem odores nares pertingant, molestia percipitur; tam grata est naturae alternatio et vicissitudo. Sic Hebraei in deserto coelesti manna pasti Aegypti allia et cepas votis optabant, sic ut ait HORATIUS [1]):

Ridetur, chorda qui semper oberrat eadem.

Qui ergo statariis artibus addicti sunt, quotiescunque se offerat occasio, monendi sunt, ut, cum possunt, continuatam stationem interrumpant vel paululum sedendo, vel deambulando, vel quomodolibet corpus movendo. Id genus hominibus salubria erunt ea, quae lassitudinem tollunt, et partium tonum restituunt, ut frictiones humidae, fomenta, balnea. Pro varicum vero curatione, ulcerum, renum, herniarum ceterorumque affectuum, consulendi erunt practici auctores, qui de his scripsere; non enim mihi animus est curationes particulares morborum, ne actum agere videar, instituere, sed professoribus in praxi provectis innuere, quibus affectibus obnoxii sint artifices.

CAP. XXX.

De sedentariis artificibus ac illorum morbis.

Qui porro sedentariam vitam degunt, sellularii artifices propterea dicti, veluti sutores et sarcinatores, suos particulares morbos patiuntur. Sutores proprie dicuntur, qui calceos suunt, unde MARTIALIS de sutore quodam [2]) ad tantum divitiarum a fortuna evecto, ut ludum, hoc est gladiatorium spectaculum, populo exhibuerit, ad musam conversus, sic lusit:

Frange leves calamos, et scinde Thalia libellos,
Si dare sutori calceus ista potest.

Sarcinatores vero sunt, qui vestes suunt, utrumque tamen artificum genus, et quotquot alii artifices, cum

1) Art. poët.
2) Lib. IX.

viri tum feminae, qui sedendo opus aliquod moliuntur, ob vitam sedentariam et inflexam corporis figuram, dum tota die sedentes in sutrinis opificiis suis incumbunt, curvi fiunt, gibbosi, obstipo capite quaerentibus aliquid similes. Simitas vero potius est quam vera gibbositas; nam simitas aequalis est, in qua dorsi vertebrae aequaliter extuberant: etenim cum nonnisi curvi opera sua perficiant, fieri nequit, quin vertebrarum ligamenta extrorsum vergentia distrahantur, et callositatem aliquam contrahant, ob quam ad naturalem suum situm redire nequeant. Simitatem observavit WEDELIUS [1]) in sutore jam sene, quam simitatem incurabilem ait fuisse ob neglectum in juventute malum.

Sarcinatores autem dum vestimenta consuunt, cum fere ex necessitate crurum alterum super femur inflexum cogantur detinere, crurum stupore, claudicatione, ischiade non raro tentari solent; quare sic PLAUTUS [2]):

Pervigilat noctes totas, tum autem interdiu,
Quasi claudus sutor, domi sedet totos dies.

Ridendi certe res est, collegia isthaec sutorum et sarcinatorum aliquando intueri diebus quibusdam festis ipsis solemnibus, cum per urbem rite ac bini procedunt, seu cum aliquem ex ipsorum collegio vita functum ad sepulchrum comitantur, ridenda res est, inquam, agmen illud incurvum, gibbosum, claudicans et modo in hunc, modo in illam partem propendens conspectare, quasi omnes data opera ad hujusmodi spectaculum fuissent delecti.

Scabiosi quoque, decolores ac mali habitus esse solent sedentarii artifices, sarcinatores potissimum ac mulieres, quae suis in laribus die ac nocte, ut victum sibi quaeritent, acu operantur, haec enim mala inexercitatos comitantur; nam vitium capit sanguis, ni moveatur corpus, unde illius excrementa in cute restitant, et universus corporis habitus defoedatur. Alvum quoque molliorem habent secus quam homines exercitati, quorum faeces paucae sunt,

1) Pathol. dogm. Sect. I. cap. 1.
2) Aulul. act. 1.

flavae, durae, sicuti docuit HIPPOCRATES [1]). Apud eundem HIPPOCRATEM [2]) exstat historia de Cleotimo sutore, *cui alvo liquefacta multo tempore, et calore oborto, juxta hepar tumor tuberculosus ad imum ventrem descendit, et alvus liquefacta fiebat.* Similiter alium describit [3]), qui in sutrina decumbebat, et sanguinem e naribus effudit, cui postmodum secessus modici facti sunt.

Mala igitur intemperie et multa vitiosorum succorum redundantia laborare solent hujusmodi artifices ob vitam sellulariam, quam degunt, ac praesertim sutores. Non sic tamen multi alii artifices, qui sedendo operantur, ut figuli, textores, qui brachia et pedes totumque corpus exercent, ac propterea saniores sunt, ut quibus sanguinis impuritates facilius per hujusmodi motum discutiantur. Omnes sellularii artifices lumborum dolore premi solent. Notum est Plautinum illud, *lumbi sedendo, oculi spectando dolent.*

Quaenam praeservatoriae cautiones hisce artificibus praescribi possint, quando causa occasionalis perstet, ac se suamque familiam quotidiano victu sustentandi necessitas urgeat, ego non video. Purgationes tamen vere et autumno institutae id praestabunt, ut tam ingens non acervetur crassorum humorum multitudo, ac rarius aegrotent. Monendi quoque sunt, ut festis saltem diebus corpora exerceant, et plurium dierum ob vitam sessilem damnum alicujus diei utilitate aliqua ex parte compensent. Cum autem actu in lectis decumbunt sive ob enarratos seu alios affectus humorum evacuatio molienda, ac partibus, quae ex artis ministerio magis laborant attente prospiciendum, ad eas enim facilis est metastasis. In hanc rem locus memoratu dignus est apud HIPPOCRATEM [4]), ubi duos artifices describit, *manu laborantes*, ut ipse ait, quorum unus sarmenta torquebat. Ambo cum a tussi vexarentur, *dextera resoluti cessaverunt a tussi;* subdit autem, eos, *qui equitarunt, aut iter egerunt, in lumbis ac femoribus resolutos*

1) Prorrhet.
2) Epid. Lib. VII. n. 30.
3) Epid. Lib. IV. n. 9.
4) Epid. Lib. IV. 27.

esse; tam prona via est, ut humores ad eas partes confluant, quae nimis exercitae firmitatem ac robur amiserint.

CAP. XXXI.

De morbis Judaeorum.

Judaeorum natio, cui nullam aliam similem inter homines reperire est, ut quae nullibi sedem habet, et ubique gentium est, quae otiosa simul et negotiosa est, quae neque arat, neque occat, neque serit, metit tamen; haec igitur natio, non tam vitio generis, ut vulgo creditur, seu ob pravum victum, quo utitur, quam ob artes, quas exercet, variis morbis et ipsa exercetur. Putor etenim tamquam innatus et endemius judaeis falso adscribitur; qui enim in plebe observatur, provenit, et quia sint illi angustae domus, et res angusta domi; cum enim Hierosolymis degerent, ubi erat odorum copia, nitidos et bene olentes fuisse censendum est.

Omnes fere itaque Judaei ac plebs potissimum, quae majorem illorum constituit numerum, sedentarias ac statarias artes exercent. Sutrinae etenim, et vestium antiquarum reconcinnationi addicta est, multoque magis inter ipsos feminae tum puellae tum nuptae, quae acus ministerio victum sibi quaerunt; illae etenim neque nent, neque pectunt, neque texunt, neque ullam aliam Minervae artem quam suendi norunt. In hoc autem ita praestant, ac excellunt, ut vestes laneas, sericeas et cujuscunque generis ita compingant, ut nullum suturae vestigium appareat; Romae vocant *rinacciare.* Quare vestibus laceris e pluribus frustulis egregie compactis popello incauto illudunt, ac tali mangonio victitant.

Opus id multam exigit oculorum intentionem, propterea mulieres omnes Hebraeae, sutorio operi intentae tota die ac ad multam noctem ad tenuissimum filum lucernulae ac languidulum lumen, quale habent sepulchrales lucernae, non solum

omnia sedentariae vitae incommoda subeunt, sed etiam temporis progressu multa visus imbecillitate laborant, ut, cum LX. fere annum attigerint, lusciosae ac myopes evadant. His accedit, quod, cum in omnibus fere civitatibus Judaei male habitent intra vicos angustos conclusi, ac mulieres Hebraeae quolibet anni tempore ad fenestras apertas pro lumine captando consistant opus suum exercendo, fit, ut illarum capita varias adsciscant aegritudines, ut cephalalgias, aurium ac dentium dolores, gravedines, raucedines, lippitudines, unde plurimae ex his, saltem e plebecula, surdastrae sunt, lippae, ut superius de sutoribus diximus.

Homines porro in tabernulis suis tota die aut sedentes vestes consarcinando, aut stantes observando, cui centones suos veteres divendant, omnes fere cachectici sunt, melancholici, tetrici, ac ut plurimum scabiosi; pauci enim sunt ex Hebraeis etiam ditioribus, qui pruriginoso aliquo affectu non laborent, adeo ut talis foeditas morbus ipsis gentilitius credatur et quasi hereditarius, ut qui elephanticae labis judaeae genti olim familiaris tamquam soboles existat.

Praeter sutorium opus gens Hebraea pro more habet, saltem in Italia, culcitras laneas, postquam ad annos aliquot in cubilibus ob quotidianum cubatum lana compressa duriores redditae fuerint, illas resarcire, lanam super crates vimineas virgis verberando et excutiendo, sicque molliores culcitras pro faciliori cubatu reddere, quo ministerio lucrum non parvum per civitatis domos hinc inde referunt: verum lanam illam veterem multoties profecto permictam et conspurcatam sic excutiendo et carminando multum sordidi pulveris per os hauriunt, unde graves noxas persentiunt, tussim vehementem, dyspnoeam et stomachi subversionem. Multos ex his ego novi ab hujusmodi exercitio male multatos ac ad tabem insanabilem deductos, ipsismet fatentibus ac artem hujusmodi tamquam sui exitii causam exsecrantibus. Pulverem hunc non tam exitialem e lana veterascente quam ex impuritatibus e cubantium corporibus in ipsa relictis esse crediderim. Nobis certe pro more est, ubi aliquis e familia mortuus fuerit, et justa illi fuerint perso-

lufa, lotricibus lintea, indusia, et quidquid aliud aegritudinis tempore usui fuerit, tradere repurganda et emaculanda, nec non Judaeum accersere, qui culcitras laneas in aprico loco rite excutiat, ac repurget; quare gens ista, non secus ac libitinarii, in hoc opere non potest, quin morticinum aliquod combibat, et eodem tempore pulmones labem aliquam contrahant.

E lineis et cannabinis vestibus veteranis longoque usu attritis, aqua remollitis, putrefactis et contusis, ut norunt omnes, charta scriptoria conficitur ingenioso sane ac admirando artificio, veteribus incognito, qui pro scriptione ceratis tabellis, membranis seu papyro ex Aegypto advecta utebantur. Gens ergo ista, quae lucro inhians pro more habet, publicos proventus conducere (uti etiam antiquitus, de quo JUVENALIS [1])), spolia ista per urbem vicatim clamitando vili pretio emit, et colligit, ut, postquam ex iis ingentem massam collegerit, illam chartariis artificibus divendat. Cum ergo ad lares suos Judaei fascibus istis coëmtis onusti redierint, ipsos diligenter evolvunt, ac advertunt, ne quid lanei vel sericei operis intermixtum sit, id enim abjiciunt, tamquam inutile ad chartam conflandam (quamvis in museo Septaliano charta Chinensis e serico conflata ostendatur), postmodum ex ejusmodi sordidis spoliis magnam struem in tabernis suis conficiunt. Mirum est autem et vix credibile, quam teter halitus exspiret, quotiescunque camarinam illam movent, et saccos ingentes implent, ut ad chartariorum officinas sordida merx ista deferatur.

Tussiculosi ergo, anhelosi, nauseabundi, vertiginosi in hujusmodi opere fiunt. Quid enim sordidius, quid magis abominandum excogitari potest quam sordium omnium in unum collectus cumulus ex hominum, mulierum, cadaverum inquinatis spoliis, ut miserandum non minus quam horrendum spectaculum sit, currus hujusmodi paupertatis ac humanae miseriae reliquiis onustos intueri.

Videndum itaque, quomodo genti huic succuramus, ne tam male ab artibus suis afficiantur. Ego quidem iis tum maribus tum feminis in opere

1) Sat. 3.

sutorio occupatis nihil magis salutare censeo, ac magis commendo quam corporis exercitium, quo nihil praestantius ad obstructiones expediendas, nativum calorem roborandum coctiones perficiendas, transspiratum promovendum et scabiem fugandam. Suffurentur itaque mulieres praecipue, quae sutorio operi sunt intentae, horas aliquot in valetudinis gratiam, ut corpus recreent, ac manus et oculos de tabula, ut dici solet, semoveant, ne oculis captae inertem postea et miserabilem vitam trahere cogantur. Purgationes iisdem frequentes ex usu erunt, sed blandae, ut ex electuario lenitivo, pilulis ex aloë, rheo barbaro et similibus, ne tam magna humorum congeries in illarum corporibus cumuletur; non ita vero venae sectionem iis salutarem esse veluti purgationem mihi compertum est; facile enim in iis exsolvuntur vires ob sanguinem spiritibus effetum et evanidum, praeter id, quod illorum mentibus alte infixa haeret opinio (quae tamen non multum a vero abludit), imbecillitati visus nihil magis perniciosum quam venae sectionem. Cauteria brachiis vel femoribus facillime admittunt, ac salubria deprehendunt, cum natura emissarium habeat, per quod impuritates paulatim excernantur.

Iis porro, qui attritis indumentis colligendis ac culcitris repurgandis addicti sunt, valentiora remedia praescribenda, quae particulas absorptas per inferiora vel superiora, quod expeditius, educant. Stibiata propterea magis ex usu erunt, nec non alexipharmaca, quae virulentiam expugnent, veluti aceta theriacalia, theriaca ipsa et similia; os etiam, dum operi intenti sunt, oxycrato identidem colluendo, faciem pariter ac nares obvelando, ne atomi illae volantes corporis penetralia tam facile subeant.

CAP. XXXII.

De cursorum morbis.

Priscis temporibus, quibus *ars gymnastica* colebatur, inter ceteras exercitationes, non solum pro-

pter gymnica certamina, sed bellica quoque, numerabatur cursus; exercebantur enim in publicis gymnasiis pueri tum ingenui tum servi, ac a paedotribis ad cursum instruebantur, nam in ludis et publicis spectaculis stadium currebant, ut coronam lucrarentur.

Hujusmodi exercitii genere homines ad proelium aptiores reddebantur, nimirum, veluti ajebat VEGETIUS, *ut majori impetu in hostes ruerent, ut loca opportuna celeriter occuparent, vel hostibus id facere volentibus praeoccuparent, ut fugientium terga facilius comprehenderent;* quod exercitationis genus apud Turcas in hos fines laudanda disciplina in usu est, militiam suam ad celerem cursum assuefaciendo. PLATO [1]) feminas quoque in cursu exercendas volebat, ut ad militaria munia et patrios lares tutandos suam operam praestarent. Principes et imperatores non solum, teste SUETONIO, sed et nobiles Romani quoque suos cursores habebant, quos pueros a pedibus appellabant. Nostra hac aetate talium exercitationum obsolevit usus; principes solum aut viri nobiles servos habent, quos *Lacchè* appellant, quorum munus est currum ac rhedas praeire velociter currendo, seu interdum cum literis locum aliquem adire, ac responsa ad suos dominos magna pernicitate redeundo referre.

Id ergo hominum genus a variis morbosis affectibus vexatur. Herniosi ut plurimum fiunt et asthmatici, quod infortunium etiam in equis cursoribus persaepe animadvertimus; haemoptoici quoque non raro evadunt; sic Acanthio servus apud PLAUTUM [2]) e nimio cursu cum hero conquerens, pene confectus, ut vix halitum duceret, sic ajebat:

Tua causa rupi ramicem; jamdudum sputo sanguinem.

cui herus Chremus respondens,

Resinam ex melle Aegyptiam vorato, sanum feceris.

En quomodo antiquitus quoque resinacea in morbis

1) De leg. Lib. II.
2) Menaechm. Act. 1.

pectoris commendabantur. Macilenti praeterea fiunt, juncei, ac tamquam canes venatici, absumtis una cum sudore partibus sanguinis spirituosioribus, ac simul lympha nutritia; morbis quoque capitis vexari solent, unde Aristoteles [1]) quaerebat, qui fieret, ut, cum motus excrementa ad inferiora deturbare soleat, cursus velox capitis morbos accerseret; cujus rei (omissis iis, quae a Septalio, Guastavinio et aliis expositoribus dicta sunt) vera causa est, quod in concitato cursu pulmonares vesicae inflentur, ac reduci sanguini per venam cavam supra cor veluti remora injiciatur, ne tam libere in vasa pneumonica influat, ex quo fiat, ut in capite necessario restagnet, et graves morbos excitet, quod non evenit in cursu moderato, qui potius aptus est humores ad inferiora promovere.

Cursores praeterea in acutos et graves pectoris morbos persaepe incidunt, veluti pleuritides, peripneumonias; ventis enim ac pluviis expositi, vestibusque levis armaturae induti, cum toti sudore diffluant, ac postmodum perfrigerentur, cutis poris obstructis non possunt, quin exitialibus morbis corripiantur, ac praecipue in partibus spiritalibus, quae in cursu magis laborant, et incalescunt; urinas quoque cruentas interdum mingunt, venula aliqua in renibus disrupta, quam ob causam Celsus [2]), ubi renes fuerint male affecti, cursum improbat. Herniosi quoque facile fiunt, peritonaeo ob aërem nimis compressum et cohibitum disrupto vel dilatato; hinc Paulus Aegineta [3]) scripsit, iis, qui bubones et rupturas habent, a cursu cavendum esse.

In cursu majorem esse aëris inspirationem quam exspirationem pro certo est; ut vires enim ad cursum continuandum persteut, necesse est, ut aër intra thoracis caveam cohibeatur; laxatis enim per multam exspirationem thoracis musculis, concidere experimur vires; inflato vero thorace, pulmonibusque distentis, musculorum ac fibrarum totius corporis tonus firmatur. Si tamen cursus sit nimis concitatus ac longus, multo aëre oppletis pulmonibus

1) Sect. V. probl. 9.
2) Lib. VIII. cap. 4.
3) Lib. III. cap. 53.

pulmonares vesicae inflantur, et sanguini a dextero cordis sinu per vasa pneumonica transeunti remora injicitur, arctatis quippe et compressis ductibus; hinc vasorum ruptiones et sanguinis rejectiones contingunt, quod etiam observat GALENUS [1]). Ob eandem causam asthmaticae passiones iisdem oboriuntur tum primariae tum secundariae, id est convulsivae, acris seri nempe per musculos intercostales diffusione facta, ipsoque ad violentam contractionem cogente. *Enecat me spiritus, vix differo anhelitum*, ajebat cursor apud PLAUTUM [2]). Hinc fit, ut nostrorum temporum cursores, ubi XL. annum attigerint, ab hoc ministerio tamquam ēmeriti ad publica nosocomia ablegentur. Mihi profecto cursores nostri, quos passim videmus in civitatibus anhelantes praepeti cursu dominorum suorum rhedas anteire, mihi, inquam, ejusdem conditionis esse videntur, ac illi, quos eleganter delineavit AELIUS SPARTIANUS in vita imperatoris Veri, qui suorum cursorum humeris alas aptarat, et variis ventorum nominibus appellabat; nostris enim, si non humeris, saltem pedibus servilis necessitas addidit alas. Lubet autem hic scriptoris referre verba. *Jam illa leviora, quod cursoribus suis exemplo cupidinum frequenter alas addidit, eosque ventorum nominibus saepe vocitavit, boream alium, alium notum, item aquilonem aut circium ceterisque nominibus appellans et indefesse atque inhumaniter faciens cursitare.*

Cursoribus etiam lien non raro intumescit, laxa enim hujus visceris compages e nimis concitato motu sanguinis plus excipit, quam dimittit, unde serosus humor in illius cavitatibus restagnans inflationem facit; lienem propterea cursoribus solitum antiquitus inuri, quod illis in cursu impedimento esset, scripsit PLINIUS [3]); sic modo descriptus servus Plautinus:

Genua hunc cursorem deserunt,
Perii, seditionem facit lien.

Haec igitur sunt cursorum vitia, quae porro ipsimet

1) Lib. VI. Epid. comm. 2. et 7. meth.
2) Menaechm. Act. 1.
3) Histor. nat. Lib. XI. cap. 37.

multa intemperantia in victu fovent ac nutriunt. Ab herniis facile se praemunire poterunt subligaculo, antequam ab ejusmodi infortunio corripiantur, quod illis familiare est; extenuationem quoque et carnium absumtionem reparare poterunt non solum victu humectante, sed mollibus et oleosis frictionibus ac balneis, ubi otium illis suppetat; hisce remediis occurrent quoque cutis constipationibus, quibus post ingentes cursus et sudationes obnoxii sunt. Identidem quoque venam secando vasorum ruptiones et sanguinis rejectiones praecavebunt, quod remedii genus, ubi ex gravi aliquo affectu decumbant, nequaquam omittendum. In cursoribus enim nulla pars magis laborat, ac imbecillior fit, quam pulmones. *Labor articulis, carnibus cibus, somnus visceribus*, ajebat HIPPOCRATES [1]. Motu enim et cursu roborantur articuli, sicuti otio et exercitationis intermissione languescunt, ac torpent; non sic autem pulmones, qui in violento cursu incalescunt, et naturalem suum tonum amittunt.

Hisce remediis ac monitis cursorum incolumitati erit consulendum; at id genus hominum medicorum consilia et praesidia non exposcit, nisi cum actu decumbunt, seu ab aliquo ex dictis affectibus ob cursale ministerium detinentur, quibus in casibus non prorsus inutile erit nosse, quo exercitii genere utantur.

Cum a viscerum ac lienis potissimum obstructione male habent (iis remediis adhibitis, quae infarctus expediunt, qualia sunt chalybeata), moderata ambulatio loco remedii erit; sic apud PLAUTUM [2]) Cappadox leno se quasi lieni cinctum cum Palinuro conquerens, *lien disruptum est*, ait, cui respondit alter: *ambula*, *id lieni optimum est.*

1) Epid. Lib. VI. n. 5.
2) Curcul. Act. II. scen. 1.

CAP. XXXIII.

De morbis equisonum.

In eandem classem satis commode referri possunt equisones, qui in hippodromis ad equos perdomandos et instruendos operam suam impendunt, nec non et tabellarii, qui mutatis equis propter publica negotia et commercia literas huc et illuc deferunt; iisdem enim pene morbis teneri solent ac paulo ante descripti cursores. Herniosi etenim facile fiunt, asthmatici ac praecipue ischiadici; quem affectum Scytharum proprium esse scripsit divinus praeceptor [1]), cum vitam degerent in assidua equitatione, ac eandem ob causam infecundos esse. Ruptionem quoque vasorum pectoris inferre solet continua equitatio, uti annotat Ballonius [2]), sicuti non parvam labem renibus, ut non raro equisones sanguinem mingant, ac aliquando lumborum resolutionem patiantur. *Qui equitarunt, aut iter fecerunt, in lumbis ac femoribus resoluti sunt*, verba sunt Hippocratis [3]); fissurae quoque in ano et mariscae iisdem oboriri solent, ac praecipue cum equos succussatores exercent ac sine ephippiis; ad quod morbi genus alludens Martialis sic lusit [4]):

Stragula succincti venator sume veredi,
Nam solet a nudo surgere ficus equo.

Memini juvenem quendam hippodromi nostri equisonem satis elegantem olim me convenisse, qui multo cum pudore multisque protestationibus suae honestatis testes superos vocando mihi dixit, se ad longum tempus sycosi in ano laborare, quem jussi hilari animo esse, nec quidquam foedi de illo me suspicari, cum id artis, cui se addixerat, esset vitium.

In clunibus quoque ac interfemineo iisdem fieri solent ulcera diuturna dysepulotica et callosa et

1) De aëre, aquis et loc.
2) Defin. med. p. 81.
3) Epid. Lib. IV. n. 17.
4) Lib. XIV. 84.

varices in cruribus. In hanc rem pulcherrima historia exstat apud HIPPOCRATEM [1]), quam hic referre lubet e versione FOESII. *Qui ad Elealcis fontem habitabat, ad sex annos hippurin habuit, et inguinum tumorem, varicem et diuturnas defluxiones in coxendicem aut articulos.* Morbum igitur ex equitatione nimia contractum hippurin vocat HIPPOCRATES, ulcus callosum nimirum in clunibus, velnti interpretatur VALLESIUS. En quot mala equisonibus et cunctis, qui intemperanter nimis equitatione oblectantur, solent contingere. Horum omnium affectuum aetiologiam reddere non arduum opus esset; valida enim concussio potis est, universam totius corporis oeconomiam tam solidarum quam fluidarum partium evertere; omnia enim viscera a vi

Succussatoris tetri tardique caballi,

uti ait LUCILIUS, concutiuntur, ac a sede sua naturali pene dimoventur, sicuti et tota massa sanguinea susque deque perturbatur, ac in naturali suo motu pervertitur; hinc defluxiones seu seri stagnationes in articulos, vasorum ruptiones in pulmonibus, renibus, ulcera et varices in cruribus ob retardatum sanguinis refluxum, dum in iis praecipue, qui equos instituunt, femoris et crurum musculos intentos esse necessum est, ne dejiciantur. Profecto si perpendamus, quanto virium nisu opus sit, cum quis equo currenti insidet, vel illum ad varios motus instruit, cum totum fere corpus in actione tonica et magna musculorum contentione detineatur, mirum non est, si praedictis affectibus teneantur equisones.

MARTIANUS egregius HIPPOCRATIS commentator locum quendam exponens [2]), ubi divinus praeceptor statuit, qualem potestatem habeant in nostri corporis statu permutando cursus longi, curvi, sensim facti, reversivi, circulares, rationem affert elegantissimam, quare circularis cursus tantopere laedat, equisonum exemplo allato; haec autem sunt illius verba: *In circulari cursu corpus vehementius laborat, quia, dum homo in orbem currit, corporis*

1) Epid. Lib. VII. circa finem. Op. omn. ed. Kuehn. Vol. III. p. 705.

2) De diaet. Lib. II. vers. 456.

moles et pondus uni tantum parti incumbens eam mirum in modum aggravat, unde corpus vehementer defatigatur, et ideo hoc cursus genus omnium maxime corpus extenuare potest. Quam quidem veritatem confirmabunt equisones, quandoquidem plus laborant equi in hac indefiniti cursus exercitatione unius horae spatio quam duarum in recto, circularesque eos adeo enervant, ut nullus quamvis robustissimus equus dimidiatae horae spatio cursum circularem tolerare valeat. Praecipua autem eorum, qui equis perdomandis ac instruendis addicti sunt, cura ac diligentia in hoc versatur, ut in cursu circulari et indefinito, ut illum appellat HIPPOCRATES, equos exerceant.

Infecundos et ad coitum impotentes fieri assidue equitantes, exemplo de Scythis allato, ex HIPPOCRATE superius dictum, quod fieri credendum eo, quia lumborum et partium genitalium robur ex assidua illa succussatione dissolvatur. Contrarium tamen visus est sensisse ARISTOTELES [1]), qui literis prodidit, equitantes libidinosos esse ob continuam pudendorum incalescentiam et confricationem; quod equidem de moderata equitatione et super gradarium et tolutarium equum est intelligendum. Magna ergo sunt incommoda, quae hujusmodi exercitationis genus consequuntur, ac praesertim super sucussatorem et cursualem equum, ut CASSIODORI vocabulo utar [2]), qui cursuales equos eos appellabat, quibus utebantur tabellarii, et nos vocamus *cavalli da posta*, quos Theodoricus rex edicto vetuit, ne ultra centum libras onerarentur, absurdum quippe existimans, *ut, a quo celeritas exigitur, ponderibus opprimeretur.*

Non ibo tamen inficias, quin multa quoque commoda ex moderata et leni equitatione consequantur, ut interdum remedii loco sit ad chronicos morbos profligandos; etenim commoda equitatio ex HIPPOCRATE [3]) calefacit, exsiccat, et ab AVICENNA [4]) ad exturbandos lapillos a renibus et urinam ciendam

1) Sect. IV. probl. 12.
2) Lib. V. epist. 5.
3) De diaet. Lib. II. n. 28.
4) Can. med. Lib. III. Fen. 19. tract. 1. sect. 4. de col. bil.

commendatur. Inter recentiores THOMAS SYDENHAMUS[1]) ad hepatis ac lienis obstructiones expediendas equitationem magnis laudibus extollit. Memini me equisonem juvenem curandum habuisse, qui, cum ab acuta febre evasisset, moxque lienosus factus ad hydropem propenderet, hortatu meo cum ad solitum ministerium, licet imbecillis ac luridus, rediisset, unius mensis spatio integrae valetudini est restitutus.

Ad equisonum classem referendi aurigae, quibus non exiguus labor est aurigandi munus, illis enim necesse est in assidua et tonica contentione utriusque brachii musculos habere, ac utraque manu lora fortiter detinere, ut equos in officio contineant; nisi enim suo munere rite fungantur, persaepe obvenit, quod scripsit VIRGILIUS:

> *Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.*

Priscis temporibus ad ludos et spectacula in magna aestimatione erat aurigatio, ut principes viri id pro honore ducerent interdum; sic, SUETONIO teste, Nero ipse aurigare, atque etiam spectari saepius voluit, quod idem facere solitus Caligula, nullis nisi ex senatorio ordine aurigantibus. Nostris quoque temporibus non desunt nobiles viri, quibus currus bene regere pro oblectamento sit.

Quod vero curationem eorum affectuum attinet, quibus equisones ac tabellarii teneri solent, lectorem non adeo morabor; prostant enim apud practicos hujusmodi curationes, quas quilibet adire poterit, ubi tales affectus sint curandi, id potissimum advertendo, ut causa occasionalis amoveatur. Cautiones quasdam tantummodo lubet proponere, quas equitantibus usui esse posse existimo. Ne ob nimiam equitationem disrupto aut laxato peritonaeo hernia contingat, subligaculum gestandum; sic enim facilis est praeservatio. Salubris nonnullorum consuetudo est, non adeo longis suppedaneis uti, ac multo magis, si quis sit herniosus, ac illi interdum necessaria sit equitatio, brevi stapede erit utendum. Ubi suspicio aliqua esse incipiat de

1) Op. omn. Hujus. collect. vol. I. ed. Kuehn. pag. 366 et 368.

vasis alicujus ruptione in thorace, seu renes et vesica laborare coeperint, hujusmodi exercitium ablegandum, nihil enim his partibus equitatione magis noxium.

Percelebris olim equiso ac alter Messapus equum domitor ac institutor fuit Ludovicus Corbellus Mirandulanus civis, ut ob sui praestantiam in instruendis equis ad aulam Philippi quarti Hispaniarum regis accitus fuerit. Hic tandem post multam equitationem magnam sanguinis vim per os rejecit, ac paucos post menses irritis omnibus medicis praesidiis eo deductus est, ut in dies moriturus crederetur; ille, nescio quo instinctu, cum omne fere alimenti genus respueret, carnem suillam appetere se dixit, qua comesta melius habere visus est, ac ea postmodum elixa et praecipue ex lactente porculo usus est, quo cibi genere supra annum vitam produxit.

CAP. XXXIV.

De bajulorum morbis.

In populosis civitatibus, maritimis praesertim, uti Venetiis, ob magnum hominum variis e locis confluxum et mercium copiam ingens visitur bajulorum multitudo; necessarius enim est illorum usus ad apportandas merces e navibus onerariis. Videamus itaque, quibus morbis laborare soleant homines isti clitellarii, uti illos appellat Plautus [1]). Hi ergo ex magnorum ponderum super humeros gestatione varios persaepe eosque satis graves morbos patiuntur; cum enim magna omnium musculorum contentione, ac praesertim thoracis et abdominis, spiritum et anhelitum continere illis necesse sit, non raro vasorum pectoris ruptiones contingunt. Bajulus etenim, cum primo ponderi humerum supponit, multum aëris inspirat, ac postmodum parum exspirat; quare pulmonares vesiculae valde inflantur, ita ut vasa pneumonica sanguinem deferentia et excipientia ob compressionem munere suo non rite fungantur, pro-

1) In Mostell.

pterea nil mirum, si vasa sanguinea nimis distenta facile disrumpantur.

Eandem ob causam fracto musculorum thoracis tono et pulmonum structura vitiata bajuli facile asthmatici fiunt, pulmonibus persaepe ob spiritum diu detentum costis adhaerentibus, uti ex cadaverum sectione non semel observavi. Varices quoque praegrandes iisdem in cruribus suboriri solent, sanguinis nempe motu ob femorum et crurum musculos nimis distentos ad superiora retardato, unde fit, ut venarum in valvulis dilatatio contingat. Omnes praeterea gibbosi temporis progressu fiunt, dorsi vertebris ad anteriora inflexis et habitum in tali situ contrahentibus. Quamvis autem mechanicae regulas non calleant, natura tamen ipsos docuit, facilius gestari pondera super humeros pectore incurvo quam recto corpore.

Herniosi quoque non raro fieri solent bajuli; etenim dum spiritum cohibent, facili negotio peritonaeum disrumpitur, vel dilatatur. Hildanus [1]) casum refert fabri lignarii, cui ex elevato pondere omentum prolapsum est in scrotum, et mors die septima subsecuta. Phthisi quoque eosdem obnoxios esse tradit Felix Platerus [2]), casum referens lapicidae et aliorum, qui ingentia pondera elevando sanguinem per os rejectarunt.

Casum non absimilem et notatu dignum habemus ex Hippocrate [3]) his verbis: *Qui asinum ex pacto elevavit, statim febricitavit, tertio die sanguinem effudit, et quarto et quinto et septimo et octavo judicatione est absolutus cum alvo lubrica.* Cum bajulus ille suarum virium jactator statim febricitarit, indubium est, magni illius ponderis elevationem causam occasionalem febris fuisse; ex qua parte tamen sanguinem effuderit, non indicat Hippocrates, Vallesius in commento putat e naribus prodiisse, et hoc pacto solutam febrem et alvum humidiorem factam, cum ex aphoristico documento [4]), *ubi sanguinis*

1) Cent I. obs. 72.
2) Quaest. path. Q. 5.
3) Epid. IV. n. 13. Op. omn. ed. Kuehn. Tom. III. p. 526. init.
4) Aphor. Sect. IV. aph. 27. Op. omn. ed. Kuehn. Tom. III. p. 730. in fine.

fluxerit multitudo quacunque ex parte, alvus soleat fieri fluidior. In historiis epidemiis tamen Hippocrates pro more habet, verbum illud addere *e naribus.* Quacunque vero ex parte sanguis eruperit, constat, facilem esse in hisce hominibus e pectore, e naribus et haemorrhoidibus quoque sanguinis rejectionem, unde postea graves morbi subsequantur.

Tot ergo modis bajuli ab arte, quam exercent, male vexantur; propterea medico practico non inutile fuerit, proprios et peculiares illorum morbos nosse, quapropter, ubi consilium exposcant, vel actu decumbant, solita cautione erit procedendum. Quoniam vero id genus hominibus mos est, pleno victu virium robori studere, uti mos erat athletis, idcirco in illorum curationibus sanguinis missio primas tenebit, tum et quae stomachum expurgent, nec non quae lassitudinem tollant, ut balnea, frictiones ac similia. Quia vero herniis obnoxii esse solent, monendi sunt, ut ad praecautionem subligaculis utantur, nec Miloniano ausu, ut interdum solent, invicem decertent, quis in magnis ponderibus gestandis robustior sit, ne iis contingat, quo illi evenit, qui ex pacto asinum elevavit.

In hanc rem liceat mihi mechanicum problema proponere, scilicet cur geruli facilius gestent onera super alterum ex humeris curvi et proni quam recti, quando recti majori robore ac sine casus periculo deberent pondera sustinere, eo modo, quo columnae et trabes in situ recto ad horizontem ingentes sustinent moles, sic mulieres nostrates rusticae super caput ingentia pondera ad centenas libras ad aliquot milliaria ad urbem deferunt; at istae semper rectae incedunt, ac sedulo cavent, ne quidquam a perpendiculari deflectant, alioquin sub pondere concidereut. An id fieri censendum, quia pondus in situ erecto claviculam, os parvum, premeret, ac magis in medio quam in extremitatibus, adeo ut facile illam posset confringere; in situ vero inflexo et ad anteriora prono pondus super omoplatam, os magnum, latum et robustum, incumbens minus dolorificam pressionem inferat, nec tam facile illam possit infringere, haucque ob causam bajuli sic facilius et tutius pondera gestari advertentes curvi incedunt? id autem verisimile videtur, idem enim corpus grave minus dolorifica pressione sustinetur v. g. a tota manu quam solo digito; sicuti etiam

pila aurea, v. g. unius librae, in manus vola majorem pressionis sensum efficit quam pila lignea ejusdem ponderis, quia pila aurea minoris molis totam vim suam in minores partes subjectas exercet quam pila lignea. Pondus ergo super bajuli humerum in situ curvo adaptatum, praeterquam quod super robustiorem partem incumbit, pluribus quoque corporis partibus innititur, quam si corpus bajuli esset in situ recto, sive corpus grave sit solidum, ut lignum, seu flexile, ut tritici sacculus, ideo melius toleratur, et ob hanc causam bajuli pondere imposito illico ad anteriora curvantur, clunibus ad posteriora exporrectis, ut in directionis linea perstet gravitatis centrum. Venetiis ac Ferrariae observavi onerarios hosce homines saccos tritici aliaque pondera non super humerum, ut nostris mos est, sed super collum et dorsi vertebras gestare, ita ut pondus super totum dorsum gestantis incumbat, ajuntque, sic minus sub pondere laborare, ac premi, quam si super alterum ex humeris pondus ferant, quod rationi congruum est; adeo verum est poëtae illud, *leve fit, quod bene fertur onus.* Mulieribus vero super caput magna pondera gestantibus necesse est rectas incedere, nam si caput inflecterent, corpus grave illi superincumbens extra directionis lineam positum necessario caderet; facile praeterea magnos canistros cum admiratione spectantium super caput gestant, rectaeque et agiles incedunt, quia pondus super calvariam os robustum et concameratum ac super vertebras directe incumbens positum est.

CAP. XXXV.

De athletarum morbis.

Quamvis ob tot rerum vicissitudines multa veterum instituta obsoleverint, veluti athletarum et gladiatorum spectacula, quae ludos et munera vocabant, quasi ludus et egregium munus esset, hominum lanienam populis exhibere; lubuit tamen pauca quaedam de athletis ac illorum morbis perstringere, ut saltem appareat, quam accurata esset antiquitus medicorum solertia in examinandis et curandis artificum morbis.

Nemo in medicina tam novus hospes est, nec quisquam in scholas medicas pedem immisit, ad cujus aures non insonuerit Hippocraticum illud oraculum, *habitus exercitatorum etc.*, cujus genuina expositio tot ingenia diu exercuit, ac torsit, tot editis commentariis, quibus nihil adjicere auderem, postquam celeberrimus L. Tozzius, archiater olim pontificius, aphorismorum Hippocratis solidam ac veram interpretationem juxta recentiorum dogmata aggressus est.

Magna profecto antiquitus ob ludorum frequentiam athletarum et palaestritarum erat multitudo; neque enim servile erat exercitium, sed liberorum quoque et nobilium adolescentum, qui a paedotribis ad varia exercitationum genera erudiebantur; sic apud Terentium [1]) Parmenio Thaidi juvenem offerens ajebat:

Fac periculum in literis, fac in palaestra,
In musicis, quae liberum scire aequum est,
Adolescentem solertem dabo.

Quare satis frequentes contingebant casus, quibus athletae medica ope indigerent. Affectus autem, quibus corripi solebant, erant apoplexiae, syncopes cardiacae, catarrhi suffocativi, vasorum sanguinis in pectore ruptiones ac frequentes repentini interitus. Horum affectuum causa potissima erat summa humorum plenitudo ac vasorum distentio, ut sanguinis motus vel insigniter retardaretur, vel prorsus tolleretur; hinc venarum interceptiones, ut Hippocratica phrasi utar, sanguinis scilicet restagnatio ac fluidorum omnium stasis, ut necesse foret subitam mortem subsequi; quod eo frequentius contingebat, quia ab otio et opiparo victu pro virium robore ad luctam et palaestram transitum facerent; periculosius est enim, ex Hippocratis [2]) oraculo, *transire ab otio ad negotium, quam a negotio ad otium.* In vehementi quippe exercitatione valde incalescit, ac rarescit massa sanguinea, ut non tam promte fieri possit sanguinis ab arteriis in venas elutriatio, seu non tam cito per venas remeet, veluti meat, ac discurrit per arterias, multoque minus, ubi adsit summa vasorum plenitudo.

Qualis porro esset athletarum victus, et quam ele-

1) In Eunucho.
2) De rat. vict. in acut. n. 24.

gans, satis expressit Cous senex [1]) in historia Biantis, his verbis; *Bianti pugili, cum natura vorax esset, contingit, ut in affectiones cholericas bile sursum et deorsum exeunte delaberetur ex carnis esu, maxime vero ex porcinis carnibus crudioribus et ex ebrietate vini odorati et placentis ac dulciariis ex melle et cucumere et pepone, lacte et polenta recenti.*

En quomodo se infarciebant athletae, ut ensarciam et fortes habitus sibi adsciscerent; sic ARISTOTELES [2]) scripsit, athletas variis formis affici eo, quod tam varios cibos conficere, et aequaliter distribuere nequirent; quare non immerito PLATO [3]) athletas vocabat somnolentos, ignavos et vertiginosos.

GALENUS [4]) quoque pluribus in locis athleticam artem multis probris oneravit, ac tum animo tum corpori damnosam appellavit, suo periculo forsan edoctus, ut ex eodem habemus; annum enim agens trigesimum, ut ipse ait [5]), cum Romae degeret, inani forsan gloria pellectus, ut inter strenuos palaestritas haberetur, dum in gymnasio se exerceret, humeri luxationem passus est, ob quam gravissimum vitae periculum subiit, ut videre est ex curatione illi adhibita et ab eodem descripta, cum parum abfuerit, quin nervorum distentione corriperetur, adeo ut illi necessum fuerit totam diem ac noctem luxatam partem calido oleo perfundere, pelle toti corpori subjecta, super quam nudus jacebat, cum caniculae aestus urgeret.

Quibus praesidiis athletarum malis succurrerent veteres medici, nemo non novit; venae sectio eaque satis liberalis potissimum remedium erat, non ut corpus rursus nutriri inciperet, sed ut motus sanguinis restitueretur, qui in vasis pneumonicis vel arteriis carotidibus interceptus potis esset etiam mortem inferre. Purgationes quoque validas adhibebant, sicuti et tenuissimam diaetam, quoties morbus daret inducias, multaque alia remedia administrabant tum pro

1) Epid. Lib. V. n. 27.
2) De gen. anim. Lib. IV. c. 3. et Polit. cap. 8.
3) De rep. Lib. III.
4) Suas. ad bonas artes et lib. ad Thrasyb.
5) Comm. I. in lib. de artic. n. 60.

curatione tum pro praeservatione, ut qui frequenter prae manibus hujusmodi artifices haberent curandos.

Venereorum usum athletis solebant gymnastae interdicere, ne illorum corpora enervarentur, imo verenda illis infibulare consueverant; elegans est MARTIALIS [1]) epigramma de Menophylo Judaeo, cui, dum

Luderet in media populo spectante palaestra,
Delapsa est misero fibula, verpus erat.

Nimia tamen a veneris usu temperantia cum pleno victu eosdem ad nimium torporem interdum inducebat, idcirco, ut ait PLINIUS [2]), detractis fibulis venereorum usum illis permittebant, quo pacto hilaritas et pristinum robur illis restituebatur; nam ex CELSO [3]) *concubitus neque nimis concupiscendus neque nimis pertimescendus, rarus excitat, frequens dissolvit. Sic* HIPPOCRATES [4]): *Labor, cibus, potus, somnus, venus, omnia mediocria.*

CAP. XXXVI.

De lepturgorum morbis.

In censu artificum quidam sunt, quorum studium circa subtilissima artificia exercetur, quales sunt aurifabri, automatarii, qui scilicet horologia fabricantur, pictores, qui in gemmis imagines pingunt, scriptores, qualem eum fuisse arbitrari licet, qui HOMERI Iliada in membrana scriptam in nuce inclusit, si TULLIO [5]) credimus. Infortunium ergo, quod hujusmodi artificibus e suis opificiis praeter vitae sedentariae incommoda impendet, est myopia, affectus nempe oculorum satis notus, cum scilicet objecta visibilia oculis propius admovere necesse est, ut possint perspici; hinc videre est hosce artifices omnes fere perspicillis uti in operibus suis elaboran-

1) Lib. VII.
2) Histor. nat. Lib. XXVIII. c. 6.
3) Lib. I. c. 1.
4) Epid. Lib. VI. n. 6.
5) Vid. Plin. Lib. VII. c. 21.

dis. Wedelius [1]) hujusmodi artificum particularem mentionem habet, quos ait debilitate visus laborare eo, quia partes, quae magis exercentur, soleant magis debilitari; lubet tamen aliam rationem ab opticae principiis deducere.

Nihil esse, quod modum, quo visio perficitur, illustrare possit, quam conclave obscuratum, in quo rerum externarum imagines in candido linteo depinguntur, mihi semper visum est, quod primum Platero, mox Fortunato Plempio in sua Ophthalmographia [2]) debemus. Etenim si vitrum convexum foramini camerae obscuratae insertum fuerit, quo propius objectum foramini apponatur, necesse erit linteum a foramine removere, ut in ipso imago objecti distincte repraesentetur; quo vero longius objectum visibile removeatur, admovendum foramini sit linteum, alioquin confusae apparebunt rerum imagines, cum solum in puncto coitionis radiorum, tamquam a penicillo in retina distinctae, depingantur imagines. Oculum itaque, cujus sit magis commendabilis structura ad remota et propinqua clare et distincte videnda, mobilem esse necesse est, et aptum ad figurae mutationem, ut vel retiformis tunica vel humor crystallinus loco facile dimoveantur. Passim experimur, quod, quando remota non satis clare perspicimus eo, quia radii fere paralleli oculum subeuntes post pupillam propius coëant, experimur, inquam, quod oculos musculorum et palpebrarum ope constringendo et arctando objecta, quae antea confuse tantum videbamus, ejusmodi oculorum figurae mutatione clarius videmus, ac discernimus.

Lepturgis igitur, qui circa minutissima opificia tota die sedentes occupati sunt, necesse est, si res tenuissimas distincte videre ac discernere debeant, ut acie intenta et oculos motu veluti tonico fixos detineant; proinde, etiamsi ex natura mobiles oculos habeant, quod, ut diximus, ad res tam remotas quam propinquas distincte perspiciendas valde confert, ob hujusmodi tamen contentionem et motum tonicum habitum quendam contrahunt, adeo ut retiformis tunica in eodem situ obfirmata postmodum perstet, nec am-

1) Path. dogm. Sect. II. c. 10.
2) Lib. IV. prob. 39.

plius pro lubitu moveri possit ad res remotiores clare videndas, et hanc ob causam hosce artifices visus imbecillitas, quam myopiam appellant, fere semper comitetur.

His accedit, quod, dum oculi perpetuo ad opus intenti et immoti perstant, humores crassescunt, et una cum fluiditate perspicuitatem amittunt, sicque his opificibus visus imbecillitas paulatim suboritur; propterea, etiamsi ex sui natura oculos sortiti sint visus alacritate praeditos, myopes et lusciosi evadunt.

Talem ergo calamitatem ex arte sua lepturgi referunt, et ab elegantissimis operibus tanti usus, qualia sunt horologia potissimum, talem visus imbecillitatem accersunt, ut ante senium pene coeci fiant. Novi ego mulierem Hebraeam in hac civitate, cujus praestantia in hoc potissimum commendabatur, quod perlas filo indere, ac tali ordine et suo loco illos nosset disponere, ut illarum defectus et menda, si quae essent, non apparerent, ex quo mangonio non vulgarem censum sibi comparavit; ast annum quadragesimum ingressa, a nullo perspicillorum genere opem refer[illegible]s lepturgiae jam vale dixit.

Quibus praesidiis horum artificum calamitati succurri queat, ego certe non video; neque enim ipsis, ut artem deserant, unde lucrum et victum captant, tam facile quis persuadeat, neque medico remedium suppetit, quo inveterato jam affectu, oculis pristinum robur et mobilitatem restituat. Neque enim purgationes, venae sectiones aliaque medica praesidia hic locum habent, quando cetera sani sunt hi artifices ac satis vegeti, ut spiritus crassi ac tenebricosi in hac re culpari nequeant, neque pharmacis plectendum sit innoxium caput.

Non inutile tamen praeter perspicillorum usum esset, si tales operarii non semper obstipo capite ad opera sua intenti essent, sed identidem manum de tabula et oculos aliorsum diverterent, ac horas aliquot interpolate operi suo surriperent, oculosque objectorum diversitate recrearent. Non enim satis quis credat, quantum ad membranarum oculi mobilitatem ac humorum nativam fluiditatem sartam tectam servandam conferat, varia ac diversa objecta, propinqua, remota, directe, oblique et quoquomodo intueri; hoc

enim pacto naturalis dispositio, quam habet oculus, conservatur, ut pupilla modo corrugetur, modo dilatetur, et humor crystallinus modo ad pupillam propius, cum opus est, possit accedere, modo recedere, prout usus ac necessitas exigit tum remota tum proxima objecta perspiciendi; alioquin oculo idem continget ac ceteris partibus, quae, si in eodem situ diu detineantur, obrigescant, ac ad motum minus aptae reddantur. Id satis planum est in iis, qui obscuris in carceribus diu fuerint detenti, ac postea deducti; sensim enim luci captandae debent assuesere, cum in tenebris pupilla diu dilatata, ac illius elatere infirmato, promte constringi, uti solebat antea, quodammodo dediscat.

CAP. XXXVII.

De morbis, quibus tentari solent phonasci, cantores aliique hujus generis.

Nullum exercitii genus reperire est tam salubre, tam innoxium, quod intemperanter adhibitum graves noxas non inferat, quod satis experiuntur phonasci, cantores, oratores sacri, monachi, moniales quoque, ob continuam in templis psalmodiam, rabulae forenses, praecones, anagnostae, philosophi in scholis ad ravim usque disputantes et quotquot alii, quibus cantus et vocis exercitatio artis loco est. Hi ergo ut plurimum herniosi fieri solent, si spadones excipias, quibus exsecti sunt testes. Ob longam enim arctatamque aëris exspirationem pro cantus modulatione seu recitatione musculi abdominis, respirationis muneri inservientes, nec non peritonaeum laxitatem contrahunt, unde herniae inguinales facili negotio succedunt non secus ac in pueris, quibus ob nimiam vociferationem et ploratum tumores in inguinibus apparent. Id potissimum in cantoribus et monachis observavit FALLOPIUS[1]) noster; *cantores*, ait ille, *qui gravem vocem faciunt, bassum vulgo vocant, nec non cucullati isti monachi sunt ut plurimum herniosi, nam continuo clamitant,*

1) De hernia. Tom. III. c. 21.

ad clamorem autem et magnam vocem concurrunt musculi abdominis. Hoc itidem testatur doctissimus MERCURIALIS [1]), qui ait cantores nostrates herniis obnoxios esse, non sic veteres, qui vocis exercitationi operam dabant; nam illi *balneis frequentius utebantur, quorum beneficio peritonaeum, scrotum ac testium utriculi humectarentur, magisque tuto extenderentur, et hoc pacto emollita non tam facile discindebantur, uti nunc fieri assolet.* Ego certe non paucas e monialibus observavi prae ceteris mulieribus hernia laborantes, dum cantibus non secus ac monachi nimis indulgent.

MERCURIALIS [2]) in sua Gymnastica advertit, *acutam vocem capitis distentiones, temporum palpitationes, cerebri pulsationes, oculorum inflationes auriumque tinnitus efficere*, quod non contingit in vocem gravem edentibus, multa enim aëris inspiratione et anhelitus cohibitione opus est ad acutam vocem edendam diuque suspendendam, veluti quilibet in tonorum scalari cantu experiri potest; ubi enim ad scalae summum perventum fuerit, musculos omnes tum pectoris tum abdominis distendi necessum est, unde sanguini refluo remora injicitur; hinc oris rubor, temporum pulsationes et superius recensita symptomata. Eandem ob causam gravedines et raucedines cantoribus et iis, qui histrioniam exercent, vitium familiare esse consuescunt, expressa nimirum e glandulis salivalibus plus, quam par est, lympha.

Margaritam Salicolam Scevinam celeberrimam theatrorum sirenem Mutinae commorantem novi, quae post exantlatos cantus labores gravissima raucedine persaepe corripi solet, quem affectum sibi familiarem ait post diuturnos cantus. Mirum est autem, quomodo mulier isthaec, quando etiam perfecta fruitur valetudine, pro lubitu temporis fere momento magnam crassae lymphae copiam ex ore eliciat; tam patulos habet salivales fontes, quod non nisi violentae cantus modulationi acceptum refert. Eadem quoque mihi retulit, quod, postquam in scena hianti ore diu

1) Gymn. Lib. VI. c. 5.
2) Ibid.

cantum sine novo aëris inspiratu suspenderit, brevi vertigine corripi soleat.

Cum ergo cantus et sermo concitatus caput impleant, et gravitatem inferant, non immerito medici in capitis doloribus ac variis ejusdem affectibus sermonem, lectionem prorsus interdicunt, ut rem noxiam.

Nullum pene exercitii genus esse, ex quo totum corpus magis incalescat quam e vocis exercitatione, ego certe existimo; video enim oratores sacros, postquam ad horam dixerint, totos multo sudore diffluere. Pulmones autem forsan magis quam in cursu laborant ob inaequalem respirationis tenorem in cantu, recitatione, lectione, cum modo remisse modo intente, prout res exigit, pronunciatio exire debeat. Mirum itaque non est, si anhelosi fiant, ac interdum aliquo vase in pectore disrupto sanguinem rejiciant, uti nuper observavi in eloquentissimo oratore S. I., qui, cum e gravi morbo evasisset, necdum sat bene convaluisset, ausus suggestum conscendere, et panegyrin recitare, copiosum sanguinem per os effudit. Hoc idem quoque contigisse observavi doctissimo professori in Patavino lyceo, qui ad horam integram publicas lectiones suis auditoribus habere consueverat.

In hanc rem elegantissima PLINII [1]) epistola lectu digna est, in qua PLINIUS Paulino libertum suum Zosimum graviter aegrotantem ob sanguinem rejectum et tabis pulmonaris suspicionem commendat. Hunc variis artibus instructum describit, ac praecipue in legendo ac recitando; eum, cum intente et instanter pronunciaret, sanguinem rejecisse ait, et hanc ob causam missum in Aegyptum, ex quo loco cum rediisset confirmatus, dum per continuos dies imperaret voci, tussicula veterem labem admonente rursum sanguinem reddidit. Monet itaque Paulinum, se libertum hunc suum in illius praedia, quae Foro Julii possidebat, ob aëris salubritatem missurum, rogatque, ut eam villam liberti sui commoditati patere velit.

Auream HIPPOCRATIS [2]) sententiam annotatione dignam hic lubet memorare. *Quicunque labores vo-*

1) Lib. V. epist. 19.
2) De diaeta II. n. 26.

cis sunt, velut sermo aut lectio aut cantus; omnes hi animam movent. An per animam intelligi voluit HIPPOCRATES ipsum sanguinem eo, quod a vocis exercitio tota sanguinis systasis magnis motibus concitetur? Sanguinem autem animae sedem esse, communis est opinio, imo pro anima ipsa accipi solere satis perspectum est.

Purpuream vomit ille animam,

ajebat MARO [1]). Sanguineam massam in cantu adeo incalescere ex ipsorum musicorum confessione certum est, ut peracto dramate scena exeuntes urinam cruentam interdum reddant. An vero, quod probabilius, pro anima accipiendus est spiritus, quem per respirationem ducimus, et efflamus? Vocis enim exercitatio, si cum quocunque alio exercitii genere conferatur, organa spiritus valde dimovet, ac agitat. Notum est Plautinum illud:

Foetet anima uxoris meae.

In eodem quoque valetudinario sunt tibicines et quicunque alii, qui plenis buccis tibiis canunt; ob spiritus enim magnam contentionem, dum tubas ac tibias inflant, non solum praedicta mala, verum etiam multo graviora subeunt, nempe vasorum pectoris ruptiones ac subitas sanguinis ex ore rejectiones. Casum miseratione dignum in suis observationibus refert DIEMERBROECKIUS [2]) de quodam tibicine, qui, cum inter alios tuba canentes excellere appeteret, disrupta magna in pulmone vena, et sanguine copiosissime effluente, intra duas horas exspiravit.

Remedia quod attinet, ut herniam sibi familiarem isti artifices praecaveant, ac eo magis, cum ab ea detinentur, subligaculo uti debent, cetera enim remedia, uti unctiones, cerata et emplastra, ridendae res sunt. Balnea ex aqua dulci ad vocem integram servandam seu exasperatam emolliendam non levem praestabunt operam, sicuti terebinthina cypria et syrupus ex illa paratus. Balnea tamen prae ceteris praesidiis commendat GALENUS [3]); sic enim ille: *Et*

1) Aeneid. Lib. IX.
2) Obs. med. 56.
3) De comp. med. secund. loc. Lib. VII. c. 1.

sane ita faciunt phonasci, qui magno vocis exercitio utuntur, cum contendendo oblaeserint vocem; sunt autem hi citharoedi, praecones, tragoediam et comoediam personati repraesentantes; balneis enim multis utuntur, cibos lenes et laxantes edunt. Ubi vero labes aliqua pectori impendat, quod e tussicula et corporis habitu praenosci poterit, abdicatio ab hujusmodi arte erit suadenda.

CAP. XXXVIII.

De agricolarum morbis.

O fortunatos nimium, sua si bona norint, Agricolas.

Sic olim poëtarum princeps; quod forsan de prisca illa mortalium gente, quae patria rura bobus suis exercebat, censendum est, non ita vero nostra hac aetate de nostris agricolis, quibus in alieno fundo cum perpetuis laboribus et cum summa egestate colluctandum est. Morbi ergo, quibus rusticana gens in Italia saltem ac potissimum in Cispadana et Transpadana regione tentari solet, sunt pleuritides, peripneumoniae, nec non asthmata, colici dolores, erysipelata, ophthalmiae, anginae, dentium dolores et corruptiones. Ad binas causas occasionales potissimum hosce affectus licet referre, aërem scilicet et victus pravitatem; aëris quippe inclementiae expositi in agricolationis operibus exercendis, modo australibus modo septentrionalibus ventis perflati, modo pluviis ac rore nocturno madefacti, aestivis solibus torrefacti, utut fortes ac duro de robore nati, tam magnas mutationes tolerare nequeunt; quare modo sudore diffluentes modo perfrigerati, victu pravo accedente, crassorum ac glutinosorum humorum apparatum cumulant, unde malorum cohors ipsis incumbit. Sic in tota massa humorali febrili effervescentia concitata, facili negotio in vasis pneumonicis, ad quae fit totius sanguinis venosi confluxus, crassi ac lenti humores restagnant, ita ut, veluti pluries observavi, quotiescunque aliqua epidemia pulmonaris constitutio grassari incipiat, a rusticana gente classicum canat, ac

in illa tyrannidem exerceat. Easdem ob causas iis persaepe contingunt dolores colici et affectio hypochondriaca, quam ipsi appellant *il mal del Padrone* eo, quod talis affectio, nescio quid hystericae passionis sapere videatur; ob alimenta enim crassa et viscida multa in stomacho ac intestinis pituitosi et acidi succi fit congestio, unde intestinorum lancinatio ac distentio ortum habent.

Cum autem varia ac diversa juxta regionum diversitatem et secundum varia anni tempora agricolationis sint opera, hieme ac sub veris initium morbis pectoris, fluxionibus ad oculos, anginis laborare solent, quorum affectuum causa, ut diximus, est sanguinis lentor et crassities, propter quam pigro lapsu circulum sanguis absolvit, et facile restagnans inflammationes variis in locis excitat; sanguis enim, qui hujusmodi tempore vena secta emittitur, tam crassus est, ut cerae apiariae densitate et colore speciem referat.

Nullum porro hominum genus esse existimo, in quibus majorem mutationem idque brevi tempore sanguis subeat, quam in rusticana gente; iis enim, quibus ve: o tempore sanguis densus ac glutinosus detractus est, sub aestatis initium data alicujus morbi occasione vividus ac floridus apparet; tanta est exercitationis ac laborum potestas, ut tam promte in contrariam crasin transeat humoralis massa, quod non sic in urbana gente observatur.

Rem satis curiosam in nostratibus agricolis ac in pueris praesertim non semel observavi. Mense martio circa aequinoctium pueri intra decennium circiter in magnam visus hebetudinem incidunt, ac per totam diem parum ac fere nihil vident, sicque coecorum ad instar palantes et errabundi per campos discurrunt; ubi autem nox accesserit, satis commode vident, quae affectio sine ullo remedio sponte desinit, nam circa medium aprilis mensem acies oculorum pristina reintegratur. Saepius, ubi data est occasio, horum puerorum oculos observavi, et magnam in pupilla dilatationem deprehendi. Affectum hunc medici mydriasin vocant, in cujus causa exponenda non satis conveniunt scriptores, ut apud Sennertum, Riverium, Platerum videre est.

Non multum a pupillae resolutione morbum hunc

8*

differre tradit Gorraeus [1]); mihi itaque visum est, posse radios solares martii mensis colliquationem aliquam in cerebro ac nervis visoriis efficere, unde uveae tunicae tonus dissolvatur, ut in se ipsam concidat. Pueri isti in stabulis impense calidis ac humentibus, per totam hiemem degunt, hieme vero soluta, quod circa aequinoctium contingit, erumpunt e latibulis, et nuda capita radiis solaribus exponunt, ex quo facillime fit humorum diffusio, unde pupillae dilatatio ac proinde visus imbecillitas ob nimiam lucem admissam sub finem aprilis postmodum a solarium radiorum efficacia discussis, qui influxerant, humoribus, pupilla restricta ac naturali suae tensioni restituta, integra visio sine ullo remedio restituitur.

Aestate porro agricolae febribus acutis ac ardentibus non raro corripi solent, ac praecipue cum illorum corpora torrere coeperit *ira vesani leonis;* sicuti per autumnum dysentericis fluxibus tentari solent, quorum causa in horarios fructus aliaque errata in victu commissa videtur referenda. Cum per autumnum iis mos sit, cannabem ac linum in aquis palustribus macerare, et hoc pensum feminis praecipue incumbat, ut fasces cannabinos in lacubus ac stagnis, in aqua ad zonam usque immersae extrahant, ac abstergant, illarum non paucae post hujusmodi sordidum ministerium acute febricitant, et citissime moriuntur, quod non tantum ob cutis adstrictionem et prohibitum transspiratum, sed etiam ob spiritus animales a tam horrida mephiti, quae totam viciniam infestat, ad internecionem deletos fieri credendum est. Profecto nunquam magis nec sine ratione urbanae genti suspecta est rusticatio quam hujusmodi tempore, cum villae omnes tetrum odorem exspirant, quam solam causam agnoscit P. Kircherus [2]), propter quam nonnullae civitates saevissimam pestem interdum expertae fuerint. Quam virulenti sint halitus, quos effundunt aquae, ubi macerata sit cannabis, satis demonstrat Schenckius in suis observationibus, Petrus a Castro [3]), Simon Pauli [4]) et alii.

1) Defin. medic.
2) Scrutin. pestif. sect. I. §. 1.
3) De febr. punctic. Lib. VII. obs. 8.
4) Quadripart. bot.

Quanta sit odorum vis, quaecunque ea sit, satis norunt mulieres hystericis passionibus obnoxiae.

Non parum quoque agricolarum sanitati officit eorundem incuria, dum ante bovilia et suilia ac proprias domos, quae Augiae stabulum revera dici possunt, fimum pro agrorum stercoratione cumulant, ibique per totam aestatem pro deliciis asservant; quare fieri nequit, quin foedae exhalationes, quae jugiter attolluntur, aërem inquinent. Hanc ob causam HESIODUS agrorum stercorationem damnabat, salubritati magis quam fecunditati consultum volens.

Notat P. ZACCHIA [1]) hortorum cultores cachexia et hydrope persaepe laborare; cum enim in locis humidis ob assiduam irrigationem, qua horti indigent, cogantur degere, non possunt illorum corpora, quin multum humiditatis combibant. Olitorem quendam memini me curasse paralyticum factum; in uno crurum abolitus prorsus erat motus illaeso sensu, in altero abolitus sensus integro motu. Decocto guajaci multisque aliis remediis post aliquot annos convaluit.

Historia exstat apud HIPPOCRATEM [2]), quam lubet referre: *Qui in Dealcis horto decumbebat, capitis gravitatem et tempus dextrum dolorosum habebat multo tempore; cum occasione vero febris corripuit, decubuit.* In hujus historiae expositione GALENUS contra SABINUM excandescit, qui putabat Hippocratico textui adjectum verbum illud, *horto*, tamquam id morbi ansa exstitisset; GALENUS etenim hortorum aërem criminari visus est ob stercorationem et arborum, veluti buxi plantarumque consimilium pravos halitus.

Qui etiam circa prata habitant, iisdem morbis tentari solent; prata enim insalubrem aërem ob easdem causas ut plurimum reddunt; hinc apud jurisconsultos [3]), *l. Pratum §. de rer. et verb. signif.*, contra vicinum, qui agrum restibilem pratensem velit efficere, intentari potest actio. Quare pratorum cultores et foenisecae gravia patiuntur incommoda.

At agrorum cultoribus, quorum tanta est necessitas, quibus praesidiis succurret ars medica? Nostra-

1) Quaest. med. leg. Lib. V. tit. 4. qu. 7.
2) Epid. Lib. III. aegr. 3.
3) Zacch. Lib. cit. n. 14.

tibus agricolis cautiones medicas ad praeservationem proponere, ridiculum pene videtur, quoniam de hac re nunquam vel raro medicos consulunt, ac, si quis aliquid proponat, non observantur. Solummodo animadversiones aliquas in illorum curatione servandas proponam, quotiescunque e praedictis affectibus ad urbem delati in nosocomiis decumbant, seu cum interdum, si sint opulentiores, medicum accersunt. Prima cautio itaque in pleuritide aliisque pectoris morbis sit, ne tam liberaliter detrahatur sanguis, ut fit in urbana gente; illorum enim corpora ab assiduis laboribus attrita facile exsolvuntur: his accedit, quod sanguinis systasis tota fere gelatinosa sit et partibus volatilibus effeta, sanguine propterea nimis large detracto vires concidunt, nec sufficiunt ad morbum per anacatharsin exantlandum. Haud sum nescius, non deesse, qui sentiant audentius secandam venam, ubi sanguis tam densus appareat, ad motum illi, ut ajunt, conciliandum, quod equidem facile dictu est; sed quot cautionibus opus sit, ut per venae sectionem a parte, in quam sanguis influxit, dimoveatur, videant apud doctissimum Bellinum [1]). Certum quidem est, sanguinem per suos ductus sponte et vi suae gravitatis non moveri, sed ab impetum faciente spiritu mediante cordis motu urgeri, quare labefactatis spiritibus tantum abest, ut sanguini motus concilietur, quin potius illi sufflamen addatur.

Quaerit Ballonius [2]), cur servorum et servarum corpora dura alioquin, compacta et solida nec tam lubricae valetudinis, uti corpora liberorum, cum aegrotant, purgationibus et venae sectionibus magis obruantur, quam corpora, quae sunt apertiora ac molliora: varias rationes affert, quarum potissima est, quod illorum corpora densa sint, ac a duris visceribus distenta, adeoque non tam facile purgantibus auscultent, neque multum utilitatis ex phlebotomia referant, quod idem ad agricolas transferri poterit. Hippocrates [3]) quoque constitutionem quandam describit, in qua famulae, quae angina corripiebantur, peribant, non sic virgines liberae. Non ergo solum

1) De sangu. miss. Prop. 6.
2) Eph. Lib. I. p. 96.
3) Epid. VI. 7.

ex habitudine corporum, sed e conditione quoque vitae ac artium considerandi sunt morbi, et curatio instituenda.

Non pauca igitur errata in gentium id genus curatione hanc ob causam committi video eo, quia ob virium robur credantur magna remedia facilius tolerare posse, quam urbanam gentem. Ego certe, nec sine commiseratione, passim video miseros agricolas ad publica nosocomia delatos et medicis junioribus e schola nuper egressis commissos validis catharticis et repetitis phlebotomiis penitus exhauriri, nec quidquam attendi inassuetudinem, quam habent ad magna remedia, neque virium imbecillitatem ob exantlatos labores; hinc est, quod ex his complures in stabulis suis malint occumbere, quam in nosocomiis venis cruore exhaustis ac ventre pharmacis exinanito huic vitae extremum vale dicere. Peracta messe in agro Romano quotannis aegrotantium messorum turba implentur urbis nosocomia; nec satis liquet, num plures messorum vitas falce sua Libitina demetat, an chirurgi phlebotomo.

Profecto mihi non semel admirari contigit quomodo ex his non pauci acutis morbis laborantes evaserint, non dicam sine remedii ullius ope, quod haud quaquam miror, sed cum diaeta satis lauta et opipara; utut enim pauperes sint agricolae, ubi tamen eorum aliquis aegrotat, proximi accurrunt ova ac pullos deferentes, ex quibus fercula componunt, quo pacto vim morbi vel eludunt, vel ab aerumnosa vita, quam ducunt, citius se expediunt; unde apud nos vulgare dictum effluxit, rusticanam gentem bene pastam ac saturam in orci familiam transire, urbanam vero fame ac inedia inter medicorum cruciatus misere occumbere.

Ubi vero e morbo coeperint convalescere, ad solitam diaetam redeunt, allia nempe et cepas, quas pro bellariis et victu analeptico avide sumunt. Medicamenti autem vicem acria isthaec alimenta subire facile crediderim; siquidem, cum illorum stomachus ac tota massa sanguinea ad acorem vergat, autumno praesertim post jam exactos aestatis labores, cepae et allia non secus ac remedia antiscorbutica apta erunt ad gluten illud dissolvendum ac aciditatem temperandam. Ego multos ex his novi, qui allii et

ceparum usu cum vino generoso media hieme quartanas febres fugarunt.

Galenus [1]) historiam refert de quodam rustico, colico dolore correpto, qui sibi medelam hanc paravit; cinxit se bene, mox allium cum pane comedit, et in consueto opere tota die se exercuit, quo pacto a colico dolore solutus est. *Itaque*, verba sunt Galeni, *ipse certe id agrestium theriacem appellem, ac si quis vel Thracas vel Gallos vel denique, qui frigidam regionem incolunt, vesci alliis vetuerit, non leviter iis hominibus nocuerit.* Aliud remedium ad colicam sedandam habent nostrates agricolae; folia chamaepytii accipiunt, contundunt, et cum ovorum vitellis cataplasma conficiunt, quod ventri apponunt.

Satis curiosam historiam habemus apud Hippocratem [2]), cujus sunt haec ipsa verba: *Figurae magis allevantes, velut qui sarmenta manu nectebat, et obtorquebat, prae doloribus decumbens, correpta paxilli summa parte se ipsum infixa inhaerebat, melius habuit.* Putat Galenus in commento, cum Hippocrates partem dolentem non expresserit, dolorem in manu fuisse; censet Vallesius, colico dolore aegrum laborasse, et ligneo palo apposito, ubi dolor magis saeviebat, et quasi conto perforabat, partem compressisse; tales enim dolores non parum sublevari ait, *compressione forti, corporis jactatione et mutatione figurae*, quod ipsum in ventris doloribus docet natura, nimirum ut manu vel pugno partem, quae dolet, comprimamus; sic enim partis distentio et in sublime elevatio prohibetur. Eodem modo Hippocrates [3]) in mulierum hystericis affectibus compressionem manu factam laudabat, ut intra suos fines uterus coërceretur, quod remedii genus mihi non raro saluberrimum compertum est, ac multo magis, quam tota hystericorum remediorum supellex.

Summatim ergo, ut ea, quae fusius pro agricolarum curatione dici possent, contrahamus; quantum usu ac ratione licuit deprehendere, illorum corpora laboribus infracta, victuque pravo nutrita, tam largis et repetitis sanguinis missionibus et purgationibus

1) Meth. Lib. XII. c. 8.
2) Epid. Lib. VI. sect. 3. ed. Kuehn. Tom. III. p. 597.
3) De morb. mul. Lib. II. n. 82.

non sunt exhaurienda. Vomitoria facilius tolerant; cucurbitulae scarificatae in continuis febribus seu ob illorum magnam huic remedio confidentiam, seu ob quid aliud nobis ignotum persaepe mira praestant; si quid ex alexipharmacis ipsis offerendum, e familia volatilium desumatur naturae morem gerendo, proni enim sunt ad sudorem aestate non solum, sed etiam hieme; in viris enim exercitatis sudores facile prodire solent. Ubi vero luctari cum morbo desierint, et convalescere incipiant, ad pauperes suos lares reditus illis permittendus, nec non solita familiaris diaeta iisdem permittenda. Non immerito sane Herodicum medicum irridebat PLATO [1]), quod artificibus diaeteticae regulas vellet praescribere.

Sic ergo compendiaria curatione id hominum genus regendum existimo, alioquin ob prolixam et variam remediorum supellectilem sensim tabescit rusticana gens, *aegrescitque medendo.*

CAP. XXXIX.

De piscatorum morbis.

Quemadmodum agricolae terram arando ac serendo populis frugum ubertate victum suppeditant, ita piscatores maria et flumina sulcando piscium captura ad rem cibariam et mensarum delicias non parum conferunt. Non sufficeret enim continens ad tantam hominum multitudinem alendam, nisi aequor piscium copia succenturiaret; hinc est, quod civitates et portus maritimi in caritate annonae minus patiantur, quam urbes et regiones mediterraneae. Populos quosdam esse, quos ichthyophagos vocant, qui scilicet e solis piscibus victitant, quales sunt maris rubri accolae, qui supra petras solis calore ferventes pisces assant, et panem conficiunt. Medicina igitur, quae, ut ait HIPPOCRATES, omnibus succurrit, non minorem piscatorum quam agricolarum curam habere debet, quotiescunque ex morbis, quod non raro fit, male habeant,

1) De republ. Lib. III.

Sicubi ergo medico occurrat, piscatorem aliquem curae suae commissum habere, secum ipse diligenter expendat, quam laboriosa, quam difficilis sit ars ista, quam graves ventorum injurias tolerare sit necesse, hieme frigora vehementissima, aestate summos aestus, quali ciborum genere utatur, quam irregulare vitae genus degat, ut dum ceteri artifices diurnis laboribus fuerint defatigati, domos suas adeant et in stratis faciles noctes cum somno virium instauratore traducant, at piscatoribus nox ut plurimum operosa est et insomnis. Sic apostoli cum Servatore nostro conquerebantur, quod tota nocte laborantes nihil cepissent. Miseranda itaque istorum artificum est conditio, qui, cum persaepe alios lares non habeant, quam solam naviculam, nosocomia, cum aegrotant, adire coguntur, [in] quibus exacta et vera curatio institui nequit, nisi constet medico, qualenam sit artis genus, in quo se exerceant.

Piscatoribus madidae semper sunt vestes, unde iis morbis obnoxii sunt, qui ex laeso transspiratu oboriuntur, uti acutae febres, morbi pectoris, pleuritides, peripneumoniae, tusses, dyspnoeae et similes morbi; ut plurimum pisculento victu utuntur eoque viliori, cum pisces nobiliores principum mensis serventur, ut de Rhombo illo, de quo Juvenalis satyra IV., quare iis habitus sunt cachectici, qui ad hydropem terminantur; *imbecilliora cibaria brevem vitam habent*, dictum est Hippocratis [1]) h. e., ut egregie Vallesius in commento, non multum conducunt ad vitam longam producendam. Recte propterea scripsit Levinius Lemnius [2]), esum piscium eo, quod citissime putrescant, plus panis exigere. Iisdem, cum in locis humidis semper degant, in cruribus ulcera fiunt sanatu difficilia; scire tamen oportet, ulcera eorum, qui in aquis fluvialibus et locis palustribus piscationem exercent, longe differre ab ulceribus, quae maritimi piscatores pati solent, illorum enim ulcera sordida sunt, in gangraenas facile degenerantia, horum vero sicca et squallida, uti advertit Hippocrates in libro de *humidorum usu* n. 7., qui pro hujusmodi ulcerum curatione fomentum aquae marinae proponit.

1) Epid. Lib. VI. 5. text. 20.
2) De occ. nat. mir. Lib. II. cap. 21.

Locum hunc egregie exponit MARTIANUS, cum enim parum rationi congruum videatur, ulceribus siccis et squallidis aquam marinam adhibere, quae mordacitate sua irritandi vim habeat, id recte tamen HIPPOCRATEM praescripsisse ait, siquidem, cum piscatorum in maritimis locis degentium ulcera sint praedura ac sicca, irritatione inducta ad suppurationem perduci possint, sine qua ulcera sanare est impossibile; hoc idem observat GALENUS [1]). Secus vero curanda illorum ulcera, qui fluminibus locisque paludosis piscatum exercent; hujusmodi enim ulceribus sordidis exsiccantia sine mordacitate convenient, etenim ex HIPPOCRATE [2]) *ulcus siccum sano propius, humidum vero non sanum.* Alvi adstrictione non levi laborare solent maritimi piscatores, licet sint multo edaciores, quam qui degunt in terra, ut observat HELMONTIUS [3]), cujus causam refert in aërem salinis halitibus impraegnatum, qui appetentiam acuat, ac simul alvum duriorem reddat, nec non in fluctuationem, quae aërem continuo recentet, a quo fermentationi sanguinis calcar addatur. Sic clysteres ex aqua marina non parum quidem ad secernendum solicitant, sed siccitatem post se relinquunt. Locus est insignis apud HIPPOCRATEM [4]), ubi ait, *mentiri homines de salsis aquis per imperitiam in eo, quod per alvum secedere, eamque solvere putantur, maxime enim contrariae sunt ad alvi egestiones ac secessum;* hinc videant, qui in alvi adstrictione clysteres acres, et multo sale refertos praescribunt, quantum a divini praeceptoris vestigiis devient. Piscatoribus itaque, quibus alvus sit adstricta, convenient potius clysteres emollientes et oleosi, per os blanda lenientia et eccoprotica.

Torpori et stupefactioni brachiorum ac pedum aliquando obnoxios piscatores esse palam est, si forte in retibus adsint inter alios pisces torpedo, habet enim mare animalia sua venenata non secus ac terra, quae PLINIUS [5]) refert, idque non solum contactu, sed etiam aura venenata, quae per setam aut hastam

1) De simpl. med. fac. Lib. I. c. 7.
2) De ulcer.
3) Blas hum. n. 36.
4) De aëre, aquis et loc. n. 16.
5) Hist. nat. Lib. IX. cap. 88.

brachio piscatoris communicetur, uti scripsit DIOSCORIDES, PLINIUS, MATHIOLUS atque alii; sed ab experimentis multis habitis a STEPHANO LORENCINO constat, id non efficere nisi per corporalem contactum, neque in omnibus sui partibus, sed solummodo per quosdam falcatos musculos. De torpedinis stupefaciente facultate ac remediis satis fuse egit SENNERTUS.

CAP. XL.

De morbis castrensibus.

Militaris disciplina, quae satis antiquam cum literis litem habet de dignitate ac praestantia, et quaenam sit aptior ad nominis immortalitatem comparandam, hoc habet, in quo a reliquis artibus differt, quod ceterae ad vitam, qua nihil pretiosius, sustentandam, haec ad illam prodigendam videtur instituta. Profecto nostra hac aetate nullum calamitosius vitae genus excogitare licet quam illud, quod milites, gregarii saltem, ducunt, tum in acie ac arcium oppugnationibus, tum in hibernis quoque, sive ob neglectam militarem disciplinam, cum non ea diligentia ut olim bonae militum valetudini consulatur; miserabili enim militiae, quae a ferro et igne ab expeditione aliqua superstes fuerit, saepenumero malorum incumbit cohors, raroque evenit, ut a maligna aliqua epidemia exercitus non decimentur. Hinc celebres seu potius infames sunt febres castrenses aliique morbi exitiales et contagiosi, qualis fuit febris Ungarica, quae primo caput extulit anno 1566. in Pannonica expeditione Maximiliani II. imperatoris contra Solymanum, quam febrem SENNERTUS [1]) rite describit, et militarem seu castrensem appellat, utpote in castris a pravis alimentis et aquis corruptis enatam, quibus alias tamen causas adjunctas fuisse idem testatur, scilicet vigilias, ingentes labores, pluvias, aestus, frigora, inopinos terrores ac mille alia incommoda, quae non norunt, nisi qui ea experti fuerint.

1) De febr. Lib. IV. c. 14.

Nihil tamen aeque morborum phalanges in castra invehere posse crediderim quam castrorum sordes et neglectam immunditiem. Divino edicto olim Israëlitis interdicebatur, ne intra castra alvinas faeces auderent deponere, sed extra ipsa, imo in terra facto foramine in illo alvum exonerarent, mox faeces operirent, quem in finem, quilibet miles paxillum ad latus acuminatum gestare tenebatur pro necessario munere, quod ipsum apud Turcas, quorum militia corporis munditiei magis studet, rite observari accipio. Haec autem sunt Deuteronomii [1]) verba: *Habebis locum extra castra, ad quem egredieris ad requisita naturae, et habebis paxillum cum armis tuis, cumque sederis per circuitum, et egesta operies, quo relevatus es; Deus enim ambulat in medio castrorum.* Ego quidem in castris medicinam me nunquam fecisse fateor, ab iis tamen medicis, qui magnos exercitus comitati sunt, accepi, tam gravem mephitin in castris interdum per aestatem persentiri, ut nullum antrum Charonaeum gravius foeteat; mirum itaque non est, si peculiares et inobservati in castris morbi emergant, qui peculiari nomine sint donati, et particulares curationes mereantur. Non defuere propterea doctissimi viri, qui in id ex professo incubuerint, ut Raymundus Mindererus, qui tractatum edidit *de militari medicina*, nec non Henricus Screta, qui egregie scripsit *de febre maligna castrensi*, et doctissimus L. Antonius Porcius *de militis in castris sanitate tuenda.*

Ego quidem in castris longe diversam esse medicinae faciem ab ea, quae in civitatibus visitur, et exlegem esse censebam, ut cum quadam temeritate essent rapienda remedia. Sicuti enim castrensis vita brevis esse consuevit, ita inibi artem medendi non adeo longam esse debere existimabam, sed expeditam, et sicuti occasio est praeceps, ita experimenta esse periculosa, sicque medicum, etiamsi velit, ob inopinos casus et frequentem castrorum mutationem praestare se non posse opportuna facientem, neque aegros ipsos. Vero a clarissimo viro D. Georgio Errico Barnstorff, serenissimae ducis Hannoverensis archiatro, dum Mutinae degeret, accepi, medicinam

1) Cap. 23.

in castris non adeo rudem esse, neque tam irregularem, ut vulgo creditur, cum principes ac exercituum ductores tum sibi tum suis copiis peritos medicos cum magna pharmaceutica supellectile magnisque stipendiis conductos adesse velint, sicuti in Trojano bello MACHAONEM medicum ac celebrem chirurgum inter Graecos fuisse legimus. Ab hoc igitur doctissimo viro, qui in Ungaria quinque numerosissimis castris cum Brunsvicensibus et Luneburgensibus copiis interfuit, multa scitu digna intellexi, quae hic referam, ut hoc pensum meum pro militaris disciplinae beneficio, si non proprio, saltem alieno marte absolvam.

Ad duo potissimum capita (exceptis vulneribus, quae sunt militiae praemia) morbos castrenses refert vir clarissimus, febrem scilicet malignam et dysenteriam; reliquos autem morbos horum duorum tamquam prodromos vel pedissequas statuit. Febrium malignarum causam proximam et immediatam miasmati virulento in massa sanguinea concepto et radicato acceptam refert, causam vero occasionalem castris in eadem statione diu manentibus, hominum et animalium cadaveribus nec non illorum excrementis non obrutis, quae omnia pravis halitibus aërem inquinare valeant, et in vitae penetralia malignas particulas invehere. Malignitatem hanc in acido impuro volatili summeque activo et tam humorum quam spirituum, mediante fermentatione, destructivo constituit. Malignas has febres circa finem aestatis ut plurimum excitari ait, quas postea comitantur cephalalgiae, deliria, convulsiones, fluxus colliquativi, ceu causam effectus. Ex ejusdem observatione febres hae malignae castra deserunt, ac receptui canunt, simul ac frigus nocturnum invalescere incipiat; sole siquidem recedente magis constringitur aëris textura, et foetidae exhalationes intra propriam mineram se recondunt, unde foetore hostili et activitate acidi salaris cessantibus cessat quoque malignitas.

In aëre igitur corrupto ac inquinato malignitatis seminium illud hospitari ait, quod febrem castrensem gignat, ac nutriat adeo, ut, si ullus morbus sit, cui vere τὸ Θεῖον HIPPOCRATIS conveniat, maxime castrensibus febribus debeatur, quod etiam de remediis, quae iisdem adhibentur, affirmandum. Morbos au-

tem, in quibus veteres divinum aliquid agnoscebant, aëri genesin suam debere, ex ejusdem Hippocratis[1]) testimonio satis liquet, qui morborum principium e coelo, aëre scilicet, deducit, et auctorem et dominum eorum, quae nostris corporibus accidunt, aërem appellat, quamvis Helmontius[2]) divinum illud pro fermenti admiranda proprietate interpretandum velit. Notat vir clariss. Hippocratem in libro *de morbis*[3]), principium morbi ex coelo appellasse *ἀνεπιτήθειαν*, et in libro *de veteri medicina*[4]), eodem vocabulo quoque humorem acidum dulci oppositum vocasse, unde contagium ex aëre susceptum per acidum volatile satis commode videtur exponi posse.

Symptomata, quae febres has castrenses praenunciant, sunt perturbatio quaedam ac sui displicentia, quam aegri persentiunt, mox una vel altera horripilatio, manifestum miasmatis virulenti indicium. Symptomata vero febrem hanc comitantia sunt vigiliae, deliria, magnus aestus, anxietates circa praecordia, somnolentia oppressiva, capitis dolores, ac persaepe sudores usque ad morbi statum.

Ad bonum vel malum morbi eventum praenunciandum sudoris praesentiam vel carentiam attente considerandam inquit; siquidem, si cum pulsu magno sudor, licet a principio, observetur, pene certam salutis spem licet praedicere, quamvis magnis symptomatibus vexentur aegri, sicuti plurimos absque sudore, licet mitius degere viderentur, inopinato exstinctos vidisse ait; neque adeo referre, si in diebus judicatoriis non appareant, cum etiam boni sudores ab Hippocrate[5]) dicantur, qui efficiunt, ut facilius feratur morbus.

Quoad harum febrium curationem, funestam ut plurimum venae sectionem sibi observatam testatur, et ab illa religiose abstinuisse; quare post unam vel alteram horripilationem, antequam miasma virulentum vitae penetralia altius subiret, statim alexipharmacum aliquod volatile exhibebat, veluti tincturam

1) De flat. n. 4.
2) In ign. hosp.
3) Lib. IV. n. 26.
4) Num. ultim.
5) Praenot. n. 5.

bezoardicam Wedelii cum spiritu cornu cervi rectificato, ceteris vero diebus cardiacum aliud magis temperatum, uti pulverem contrajervae, cornu cervi, salis viperini, singulis sex horis, donec largus proflueret sudor, quo fluente, mitius agebat, remedii dosin et frequentiam sensim diminuendo; quo tempore, nisi maxima urgeret necessitas, alvum non solicitabat, cum ab alvo soluta sudorem et transspiratum sisti videret, quem transspiratum decocto avenae cum radicibus scorzonerae, rasura cornu cervi et similibus promovebat. Satis feliciter vesicantium usum sibi cessisse ait, in tribus potissimum casibus, scilicet in somnolentia, capitis doloribus et sub cute latitantibus peticulis, brachiis et femoribus illa apponendo.

Eadem pene methodo castrenses dysenterias curandas putat, eadem bezoardica bis vel ter in ipso principio, opiatis in parva dosi permixta, propinando, ut coërcito humorum ad alvum impetu, laxatisque partium nervosarum fibris, sudori fores liberius paterent, eodem tempore corpus stragulis bene contegendo, et crustam panis spiritu vini calido impraegnatam umbilico apponendo. Habito autem juxta votum sudore, si corpus purgatione aliqua indigeret, pulverem laxativum e rhab., corall. rubr. praep., cornu cervi uti in jusculo propinabat, quo bis vel ter repetito malum saepe superatum vidit, exhibito postea, si opus esset, medicamento aliquo stomachico ad appetentiam suscitandam.

Ad tormina vero sedanda nervina carminativa opiatis sociata valde commendat, qualis est mixtura polychresta a clariss. Wedelio in opiologia descripta, et sacculi paregorici ex floribus chamaemeli, seminibus lini, furfure et sale facti. Si vero diutius cruoris fluxus perduret, usum salutarem praestare ait absorbentia et styptica; sic hujusmodi remediis, e castris venae sectione ablegata, castrenses morbos facilius expugnari deprehendit.

Quoad unitatis solutae morbos, vulnera scilicet, quod saepe evenit, rem notatu dignam observavit vir clarissimus, inesse iis, nescio quid castrense ac malignum, quamvis vulnera essent levissima, nec mali quidquam de illis liceret suspicari; observavit enim in diuturnis arcium obsidionibus, vulnera omnia cum contusione, veluti sclopetorum, ac praesertim in ca-

pite, utut leviuscula, curatu esse difficillima, ac licet summa diligentia tractata, cum summo tamen chirurgorum dedecore persaepe letalia fuisse, superveniente nimirum inflammatione ac postmodum gangraena, ut locus interdum suspicioni fuerit, hostes obsessos veneno plumbeas glandes armasse. Verum a desertoribus habita notitia, idem fatum quoque ex susceptis vulneribus obsessos subiisse, de malignitate per aërem vulneribus communicata dubitari coeptum, ideoque bezoardica terrea et absorbentia cum cephalicis vulnerariis praescribendo feliciores vulnerum instituebantur curationes, non omissa interim vulneratae parti remediorum ejusdem indolis applicatione, vulneribus injiciendo per siphunculum decoctionem absinthii, scorzonerae, rutae, cum melle mixtam, sive digestivo oleum hypericonis, balsamum peruvianum et similia commiscendo.

Rem oppido curiosam ab eodem clariss. viro rerum omnium observatore accuratissimo accepi, quam esse ait satis frequens in castris malum, quod non solum gregarios milites, sed etiam nobiles et generosos viros invadat, nimirum improvisum quoddam ac ardens patriam ac suos invisendi desiderium, germana lingua das Heimwehe dictum, quod ominosum ut plurimum esse consuevit. Tali enim desiderio correpti aut morbo aliquo aut caede intereunt, vixque, ut idem ait, ex centum unus evadit, adeo ut in castrense proverbium cesserit: *Qui patriam quaerit, mortem invenit.*

Novisse praeterea se inquit non ultimae classis viros alias satis magnanimos ad solam alicujus expeditionis denunciationem non aliter ac fulmine tactos futurae mortis ideam in mente subito sibi fabricasse, ac tanta certitudine ex imminenti conflictu mortem secuturam praenunciasse, ut die ad pugnam antecedente amicis extremum vale non solum dixerint, sed bona sua distribuendo corporis sui sepulturam illis serio commendarint, sicque eos postmodum in pugna cecidisse.

Hunc animi morbum ob altius impressum pavoris sigillum et tristissimam mortis imaginem menti occursantem curari ait charactere alio quodam contrario, scilicet fiduciae pentaculo, tempestive tamen, et priusquam morbus altiores agat radices; et hoc pacto

per appensum sigillum spiritus antea veluti ligatos solvi, ac mortis imaginem aboleri.

Id autem naturaliter contingere, nequaquam vero propter vim aliquam hujusmodi pentaculis insitam credendum est, ut, sicuti imaginationis vis et concepta mortis imago milites in tantam animi dejectionem perducit, sic ejusdem imaginationis potestas per creditam, licet e se nullam, sigillorum dynamin impressam pavoris et mortis imaginem e mente eliminet. Multa de amuletis et periaptis apud varios scriptores exstant, qui tamen ut plurimum nullam physicam virtutem iisdem impertiunt, nisi eam, quam credulae mentis passiva deceptio illis indulserit. Adeo verum est, quod scripsit SENECA: *Quaedam nonnisi decepta sanari.* In hanc rem succurrit, quod apud CARTESIUM [1]) de vi imaginationis olim legi; eam enim esse dixit, ut ipsius imaginationis abductio maximum sit aegritudinis remedium. *Etenim*, ait ille, *si quis animo composito spectet continuo tragoedias*, *attamen moeror aliquis contrahetur*, *illius animus ad suspiria assuefiet*, *cor et fibrae contracturam patientur*, *unde sanguinis circulatio segnior evadet*, *et obstructiones in hepate ac liene generabuntur: ex adverso, si quis variis aegritudinibus vexetur*, *et animum*, *quantum possit*, *ab illis abducat*, *objecta laeta ac mentem exhilarantia cogitando ad bonam valetudinem sibi viam sternet.*

Rem haud minus curiosam mihi enarravit idem vir doctissimus; sibi nempe observatum post commissum aliquod proelium, quod cadavera in solo strata ac vestibus, uti mos est, denudata omnia fere pudenda habeant turgida ac distenta, tamquam ad pugnam veneream parata, sic in feminis quoque interemtis muliebria rigida ac tentigine quadam contracta admiratum esse. An id fieri credendum, quod milites ad pugnam prodeuntes magno furore ac rabie perciti omnes spiritus ac sanguinem (uti proprium est irae ac furoris) e corporis penetralibus ad extima propellant, ut hostem sibi obvium prosternant, ideoque in pugna prostrati ac caesi, sicuti vultu, licet mortui, adhuc furorem et minas spirant, sic genitalia ob spiritus inibi captivos detentos post mortem con-

1) Ep. 23.

vulsa retineant? Longe profecto diversam faciem esse eorum, qui ex morbo aliquo sive acuto sive chronico suis in stragulis occumbunt, ab iis, qui violenta morte intereunt, multoque magis, qui Martis victimae in acie mactantur, satis perspectum est. De milite Romano in Cannensi proelio narrat VALERIUS MAXIMUS [1]), quod, cum mutilus ad retinenda arma inutiles manus haberet, spoliare se conantis Numidae cervicem complexus, os naribus et auribus corrosis deforme reddidit, inque plenae ultionis morsibus exspiravit.

Isthaec mihi communicata referre lubuit, iis non solum, ut reor, quibus medicinam in castris facere volupe sit, usui futura, sed iis quoque, qui in civitatibus et oppidis medicae praxi addicti sint: etenim bellica tempestate provincias et regna vexante cum persaepe contingat, ut militares copiae ab aestivis expeditionibus in proximas civitates et oppida ad hibernandum se recipiant, facile hujusmodi occasione morbi castrenses curandi occurrunt. Annis elapsis cum militiae Germanae hisce in regionibus hiberna castra statuissent, febres et dysenterias, quales apud auctores leguntur, mihi observare contigit, multosque praeclaros viros scio interiisse, quibus a medicis militaris medicinae et genii castrensium morborum ignaris administrata sunt intempestiva remedia, ut venae sectiones et valida purgantia, potissima indicatione miasma illud virulentum et efferum perdomandi et per cutis spiracula eliminandi vel neglecta, vel ignota. Experientia itaque rerum magistra in curandis hujusce indolis morbis tali methodo procedendum ostendit. Quotiescunque igitur sese offerat occasio, consulendi citati scriptores, MINDERERUS et SCRETA ac D. L. ANTONIUS PORCIUS. Penes HELMONTIUM [2]) quoque febris cujusdam fit mentio, quae totam suam tragoediam sine ullo caloris sensu peragit, quam febrem castrensem appellat; de cujus febris ingenio et more quaedam leguntur scripta apud REGNERUM GRAAFFIUM [3]), CORNELIUM BONTEKOE, ETTMUELLERUM [4])

1) Lib. III. cap. 2.
2) De febr. Cap. 1.
3) De succ. pancr.
4) Diatrib. de febr. Tom. I. cap. 17.

et alios. Omnes itaque, qui hac de re scripsere, unanimi fere consensu observavi horum affectuum causam in acidum volatile, corrosivum, efferum, realgarinum referre, ideoque hujusmodi venenum invertendum, infringendum, ac potissimum salium volatilium usu per glandulas cutaneas abigendum.

DIATRIBAE
DE
MORBIS ARTIFICUM
SUPPLEMENTUM.

LECTORI BENEVOLO.

Istud, quod modo habes, libro meo de morbis artificum, Mutinae olim impresso, additamentum, si quid in eo est, quod oblectet, Patavino typographo hoc ipsum debes, Lector benevole; hic enim cum persaepe audiret a studiosa juventute aliisque doctis viris, interdum etiam per literas librum hunc meum expeti, et exquiri, neque apud me nec uspiam cunctis exemplaribus distractis reperiri, pluries a me petiit, ut novi aliquid operi edito de eadem materia adjicerem, non exiguum enim operae pretium, ut dici solet, me facturum ajebat, si libro meo suis typis recuso aliquid fuisset adjectum, quod emtores alliceret. Illius petitioni satisfacturum pollicitus sum, si a publicis occupationibus et, quod magis refert, a malis, quibus ob improsperam valetudinem persaepe conflictor, otium ullum daretur. Sed cum in illius bibliopolium pedem inmittere non possem, quin memoriae meae refricaret, quod fueram pollicitus, decrevi tandem illum voti sui compotem facere, ac simul datam fidem meam absolvere. Hisce igitur aestivis vacationibus, omnibus iis sepositis, quae prae manibus habebam, ad exquirendos novos artifices illorum tabernas lustrando animum adjeci. Hanc itaque diatribam de

morbis artificum conscripsi, cui addidi dissertationem de virginum vestalium valetudine tuenda; magis quidem e re fuisset de illarum morbis disserere, ast id cum plus temporis atque attentionis exigat, si otium dabitur, alias forsitan exsequar. Tu interim, Lector benevole, hisce meis laboribus fruere, et vale.

CAP. I.

De typographorum morbis.

Arte typographica veteres caruisse, cum omnia per notarios et amanuenses peragerentur, satis constat. Ars enim hujusmodi seculi decimi quarti fuit inventum, de quo quis dubitare possit, num plus damni quam utilitatis mundo intulerit. Certum est, cum primo ars ista mundo innotuit, ac in usu esse coepit, multis hominum millibus ademtum fuisse commodum captandi lucri et familias suas alendi; monachis quoque detrimento fuisse, qui post sacra ministeria, tempus in conscribendis exemplaribus nec sine quaestu aliquo honesta occupatione impendebant. In Turcico imperio locum adhuc non obtinuit ars ista, imo, ut in suis epistolis refert Cornelius Magnus Parmensis celebris per orientem peregrinator, cum de hac arte introducenda Constantinopoli in divano ageretur, idque per civitatem evulgatum fuisset, parum abfuisse, quin popularis tumultus excitaretur. Multa pro utraque parte afferri possent, legendus Trajanus Bocalinus in suis Parnassi novitatibus, qui refert artis typographicae inventorem Parnassum magno fastu ingressum, ut intra illum literatorum coetum exciperetur, ast tamquam bonarum artium corruptorem turpiter inde ejectum. Sed haec missa faciamus, et sicuti muneris nostri est, de morbis, quibus typographi in opere suo sunt obnoxii, disquiramus.

Duplex itaque est illorum genus, unum eorum, qui fere semper sedendo characteres metallicos e suis loculis seligunt, et verba componunt, seu eosdem characteres, cum usum amplius non habent, disgre-

gant, et in suis loculamentis reponunt, idque praecipuum est illorum opus. Aliud vero genus est illorum, qui prelo addicti semper stant, et ambabus manibus instrumento quodam ex aluta conflato et pilis impleto atramento characteres dispositos imbuunt, alter vero dextera manu preli superiorem partem movet, ac fortiter premit, sicque temporis momento in charta apparet impressum totum id, quod in characteribus simul compactis delitescebat, sicque rursus eodem modo repetunt laborem hunc, donec totum opus juxta praescriptum numerum fuerit absolutum. Ingeniosum certe opus, si doctis viris tantum libros suppeditaret, non iis, qui scombros vendunt. Primum itaque genus vitae sedentariae addictum est, et consectarie morbis illis, qui sedentariam vitam consequuntur, obnoxium est. Alterum vitae statariae et nimis laboriosae; nam in hujusmodi opere totum fere corpus exercetur, unde hujusmodi operarii non possunt, quin lassitudines et magnas defatigationes persentiant, ac, ubi ad gravem aetatem pervenierint, illis necesse sit, hujusmodi operi valedicere. Iis, qui sedendo manus exercent, alia incumbit calamitas, quod, dum oculos in characteres illos atri coloris semper habent intentos, visus imbecillitatem paulatim contrahunt; unde iis, quibus bona oculorum constitutio non est, lumina hebescunt, cum suffusionibus et aliis oculorum morbis. Novi ego duos fratres typographos oculos e sua natura magnos et prominulos habentes, quibus necesse fuit artem deserere, ne coeci omnino fierent. Memini, quod, cum aliquando ad quatuor circiter horas apud typographum sedissem pro cujusdam mei operis correctione, postea e typographia egressum oberrantes in oculo atque etiam per noctem in phantasia habuissem imagines illarum machinularum, quas fortiter eram intuitus. E continuo itaque et fixo intuitu in atros illos characteres seu componendo, seu compositos dissolvendo, tonus membranarum et fibrarum oculi valde labefactatur, pupillae praecipue, unde mirum non est, si oculorum morbos patiantur. Ipsimet typographi referunt, quod, ubi tota die ad opus suum incubuerint, e tabernis egressi sibi videantur, noctu etiam eosdem characteres in imaginatione im-

pressos ad multas horas obversari, donec ab aliarum rerum speciebus illorum imaginationes deleantur.

Praeter hosce oculorum morbos aliae quoque iis calamitates superveniunt, uti febres continuae, pleuritides, peripneumoniae et alii pectoris morbi; cum enim typographis necesse sit, hiemali tempore tota die in locis bene clausis et in hypocaustis degere, si operari velint, et chartas impressas exsiccare, ubi postea ab hisce locis tepentibus ad aërem externum frigidum exeant, facili negotio iis contingunt cutis constipationes et improvisa perspiratus laesio, unde praesto sunt supra memorati affectus. Maxime vero hisce morbis obnoxii sunt, qui ad torcular exercentur, cum enim ad opus hujusmodi magno brachiorum et totius corporis molimine opus sit, isti non raro sudore aliquo perfusi e typographia pedem emittunt, sicque morbis obviam procedunt.

Hisce artificibus reipublicae literariae ministris, quamnam opem afferre possit ars medica, seu quod praeservativum proponi possit, non video, nisi ipsos monendo, ut sibi in hujusmodi opere temperent, et aliquod diei horas labori suffurentur, et, cum hieme e typographia exeunt, bene palliolati domos suas repetant. Iis, qui ad tabulas componendo assideut, bonum erit, conspicillis uti, ut oculorum tonus minus fatiscat, adspectum etiam alio avertere, eosdem leviter manu confricare ad spiritus torpentes excitandos, aqua euphragiae, violariae et aliis similibus eos abluere. Ceterum cum ab acutis morbis corripiuntur, suis et propriis remediis illis erit succurrendum. Ad feliciorem tamen curationem obtinendam bonum semper erit, si medicus sciat, quam artem exercere sit solitus, quem curandum suscepit.

CAP. II.

De scribarum et notariorum morbis.

Longe majorem apud veteres fuisse scribarum et notariorum numerum quam nostris temporibus ob

artis typographicae inventum satis constat; multos tamen in singulis civitatibus et oppidis esse, qui ex sola scriptione se et familias suas sustentant, norunt omnes. Scribas et notarios servos fuisse ut plurimum seu libertos satis fuse ostendit Rosinus. Notariorum autem nomine haudquaquam hic intelligi velim eos, qui nostris temporibus codicillos et testamenta conduut, quos notarios vocamus, sed eos, qui per parvas quasdam notas artem callerent celeriter scribendi, quos propterea notarios appellabant. Sic Plinius, ut in ejusdem vita refert Plinius nepos, pro more habebat, quotiescunque iter faceret, *ad latus notarium habere cum libro et pugillaribus, cujus manus hieme manicis muniebantur, ut ne coeli quidem asperitas ullum studiis tempus eriperet.* Hisce temporibus ordinis civilis sunt hujusmodi scribae, quos in curia apud magistratus, in officinis mercatorum, et in aulis principum ad rationaria conscribenda pretio conductos videmus; quibus itaque morbis obnoxii sint hujusmodi operarii, pervestigemus. Tria sunt, unde scribis istis morbosi affectus proveniunt, primum continua sessio, secundum manus perpetua et eodem semper tenore motio, tertium mentis attentio, ne libros erroribus conspurcent, seu dominis suis damno sint in addendo, subducendo aliisque arithmeticae operationibus. Quos morbos secum afferat continua sessio, facile est cognoscere, viscerum enim obstructiones, uti hepatis, lienis, stomachi cruditates, crurum torporem, aliquam reflui sanguinis remoram et malos habitus; summatim beneficiis carent, quae a motu moderato obtinentur, non enim, etiam si velint, vacat ipsis exerceri, cum pretio conducti sint, illisque necesse sit, tota die scriptioni incumbere. Necessitas porro calamo chartam exarandi non levem in manu et toto brachio infert defatigationem ob assiduam musculorum et tendinum fere tonicam tensionem, unde fit, quod temporis progressu dexterae robur fatiscat. Novi ego hominem professione notarium, qui adhuc vivit, hic toto vitae suae tempore assiduus fuit in scriptione, ex qua non parum lucri illi accedebat; hic primo quidem conqueri coepit de magna lassitudine totius brachii, quae nullo remedio potuit tolli, tandem a paralysi absoluta totum brachium dexterum occupa-

tum est. Ut damnum repararet, laeva manu ad scribendum coepit assuescere, sed post aliquod tempus ipsa quoque eodem morbo correpta est. Quod vero hisce operariis crucem figit, est fortis et assidua animi intentio, in hoc enim opere cerebrum totum, nervos, fibras, in magna contentione esse necesse est, et exinde atoniam subsequi; hinc cephalalgiae, gravedines, raucedines, fluxiones in oculos, ob fixum in chartam obtutum, quales effectus magis premunt ratiocinatores et calculi magistros, ut vocant, quales sunt, qui apud mercatores operam suam locarint. In hoc censu quoque reponendi, qui a secretis sunt principum, quorum genio placere non ultima laus est; in conscribendis enim literis in magna animi tortura persaepe sunt, non solum prae literarum multitudine, sed quia principis mentem non assequantur, vel quia principibus pro arte sit ad duos fines, nolle intelligi; hinc fit, ut qui huic muneri se addixerit, non raro diris artem suam et aulam simul devoveat.

At quae praesidia iis, qui assidua scriptione tam gravia mala sibi accersunt, praescribet ars medica? Primo quidem ad resarciendum damnum, quod vita sedentaria inferre possit, proderunt corporis exercitia, moderate tamen, festis diebus, ubi sacris rebus in templis fuerit indultum; frictiones quoque frequentes erunt ex usu. Frictio contrarias habet vires, nam, ut ajebat Celsus [1]): *Frictione, si vehemens sit, duratur corpus, si lenis, mollitur, si multa, minuitur, si modica, impletur*, quod tamen desumsit ab Hippocrate [2]). Si obstructionis incipientis signa in visceribus exstent, non alienum erit, identidem corpus solvente aliquo expurgare, et universales purgationes vere et autumno instituere. Ad lassitudinem vero brachii et manus dexterae eaedem frictiones, sed molliores ex oleo amygdalarum dulcium, cui ad partis robur commisceri poterit modicum aquae vitae, conferre poterunt. Hieme cavendum, ne ex frigore nimio manus torpeant, idcirco bonis chirothecis armandae sunt. Ad caput praeservandum a malis, quae illi persaepe incum-

1) Lib. II. cap. 14.
2) De chir. offic. n. 11.

bunt, laudantur omnia cephalica, ea praecipue, quae sale volatili praedita sunt, ut spiritus ammoniaci, qui solo odore potens est torporem excutere. Particulares etiam capitis purgationes instituendae; pilulae Joannis Cratonis identidem sumtae commendantur, masticatoria quoque et ptarmica adhibenda, quae sternutamentum ciendo, humores serosos e glandulis cerebri excutiant; inter masticatoria, nicotianae usus moderatus egregiam praestabit operam. Alvus, quantum fieri possit, facilis et lubrica servanda, mollioribus cibis et, si non respondeat, clysteribus sollicitanda, nam, ut ex HIPPOCRATE [1]): *Ventris torpor universorum confusionem et vasorum immunditiam efficit.*

CAP. III.

De morbis eorum, qui apud aromatarios varia plantarum semina saccharo condiunt.

Ad mensarum delicias et alios quoque usus saccharo condiri solent varia plantarum semina, uti amygdalae, pistacea, pineae, foeniculi, coriandri, santonici semina et recentes quoque fructus, res equidem iis, quibus parantur, pergratae, non ita vero iis, qui illas parant, nam ex hujusmodi ministerio non levia sunt mala, quae referunt. A laqueariis suspendunt amplum craterem ex orichalco, cui subdunt in convenienti distantia catinum carbonibus accensis plenum, postea rebus condiendis in cratere positis e vase superposito in debita distantia saccharum liquidum guttatim per epistomium defluit. Duo ergo ministri, uti fieri solet Venetiis, ubi huic operi multum incumbitur, cui aliis in locis unus tantum sufficit, craterem illum circumagitant, quo pacto cándida crusta operiuntur ea, quae in cratere sunt posita. In hoc opere ministri non possunt, quin tota facie super illum craterem calorem et spiritus exha-

1) Epid Libr. VI. sect. 3. init. Op. omn. ed. Kuehn. vol. III. p. 595.

lantes, et si per totum diem in hoc opere exerceri velint, facili negotio magnas labes contrahent, uti cephalalgias, oculorum dolores atque etiam graves anhelitus.

Tria sunt, quae operarios maxime infestant, carbones accensi, crater excalefactus, ac demum saccharum ipsum. Carbo ignis est productum, patentis lucidissimi proles nigerrima, cujus naturam licet potius admirari, quam velle cognoscere. *Quid in carbonibus*, ajebat divus AUGUSTINUS in libro *de civitate Dei* [1]), *nonne miranda est et tanta infirmitas, ut ictu levissimo frangantur; pressu facillimo conterantur, et tanta firmitas, ut nullo humore corrumpantur, nulla aetate vincantur, usque adeo, ut eos substernere soleant, qui limites figunt, ad litigatorem convincendum?* sed admiranda magis est illius pestifera vis, qua temporis fere momento hominem necat, nisi illi exitus liber pateat. Qua vi id efficiat, cum prunae ardentes in loco etiam concluso id non agant, inter res abditas adhuc est; hujusque potestatis suffocativae multa sunt exempla. Quam graviter a fumo carbonum afflictus fuerit HELMONTIUS, ipsemet refert *in jure duumviratus;* ait enim, quod, dum esset media hieme in clauso cubiculo scripturiens, ob testam allatam carbonum tam graviter percussum, ut vix e museo exire potuerit, et paulo post in terram semimortuum cecidisse. Accusat idem HELMONTIUS gas quoddam sylvestre in carbone latens, quod suscitatur a sulphure quodam inflammabili inibi concentrato. Crater ille, in quo sunt semina, cupri retinet vitium, orichalcum enim conflatur e cupro et lapide calaminari. Vas itaque istud excandefactum suum acorem exspirat, qui ab operariis excipitur; accedit tandem saccharum liquatum, quod seminibus superaffunditur, et halitus suos corrosivos exhalat, qui eo magis sunt acriores, quo saccharum, quod ad condituram adhibetur, candidum est et aqua calcis repurgatum, nisi enim ea, quae condiuntur, summum candorem praeferrent, convivis in fine mensae jam saturis stomachum potius quam appetentiae incitamentum face-

1) Libr. XXI. cap. 4.

rent. Omnia haec itaque conspirant ad graves noxas operario inferendas, cerebro, oculis et pectori potissimum, caput enim graviter dolet, oculi ab ignis halitibus, tamquam spiculis, punguntur, ut rubescant, ac interdum inflammentur, anhelitus quoque laeditur, ob inspiratum aërem acribus particulis saturatum. Ut aliquae cautiones hujusmodi operariis proponantur, primo curare debent, ut, quantum licet, tale opus fiat in aperto loco ad faciliorem hujusmodi vaporum diffusionem; operis interruptio ad aliquot horas ad aërem recentem hauriendum laudatur, quo tempore faciem aqua abluere debent, et posca fauces abstergere. Ad carbonum malignitatem emendandam lubet remedium proponere, quod in usu est apud omnes fere artifices, ubi per hiemem carbonibus accensis in suis officinis uti necesse sit: frustum enim ferri inter carbones reponunt, sic enim carbonum virulentiam corrigi existimant; forsan dici posset, spiritus illos malignos carbonis in ferream substantiam vim suam exercere, sive ferrum ipsum eosdem absorbere.

CAP. IV.

De textorum et textricum morbis.

Quanti usus imo necessitatis sit ars textoria, vel ex hoc dignosci potest, quod mortalium nemo nisi aliquo opere textili nuditatem suam operiat: nec est, quod de natura conqueramur, quae avibus pennas, cuique animali pilosum integumentum concesserit, solum autem hominem nudum reliquerit: homo enim ingenium habet et manus, quibus varia et diversa vestium genera sibi contexat, non ad operimentum solum, sed ornatum quoque ac decorem. Ars texendi olim muliebre ut plurimum erat ministerium, ut etiam nobiles matronae ab hujusmodi opere non abhorrerent; sic Penelope marito absente telam texendo et

redordiendo procos eludebat. Apud VIRGILIUM [1]) legimus, Aeneam in funere Pallantis occisi binas chlamydes auro distinctas eduxisse,

Quas illi, laeta laborum,
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.

Nunc ad solas manus plebejas textricum et textorum ars isthaec deducta est, multumque est, si nobiles mulieres super telas acu pingere didicerint. Duplicem fuisse texendi rationem, tradit OCTAVIUS FERRARIUS in opero suo eruditissimo *de re vestiaria*, unam antiquissimam, in qua mulieres stantes texebant sursum versus et in altitudinem, alteram, qua sedentes et deorsum, hancque ait fuisse Aegyptiorum inventum, qui tramam trudebant in inferiorem partem, sive ad pectus trahebant; modo sedentes quidem mulieres texunt, sed talis sessio est, ut etiam quodammodo videantur stantes. Opus hujusmodi certe laboriosum est, totum enim corpus exercetur, ambae manus, brachia, pedes, dorsum, ut nulla pars sit, quae huic operi eodem tempore non allaboret. Rusticanae mulieres hiemali tempore, quo vacant ab agrorum cultura, in stabulis suis telas e filo cannabino aut lineo conficiunt, et puellae praesertim, antequam nubant, quibus ars texendi pro dote est, turpe enim habetur, si rustica mulier artem hanc non calleat. Cum ergo laboriosa sit ars ista, sua habet incommoda, et praesertim mulieribus, nam si gravidae sint, facile abortiunt, et fetum excutiunt, unde postea multa mala superveniunt. Habitiores itaque et robustas esse oportet textrices, quae arti huic unice se addixerint, alioquin e nimio labore fatiscunt, et in grandiori aetate artem hanc deserere coguntur. Ab hac tamen praeter lucrum, id beneficii referunt, quod menstruae purgationes iis suo tempore faciles sint; perraro enim evenit, ut textrici mulieri supprimantur, imo interdum iis in nimia copia profluunt, si eo tempore texturae plus, quam decet, incumbant; quare cum juvenculae mecum interdum conquerantur, quod iis non bene, nec

1) Aeneid. Libr. XI.

suo tempore floreant menses, illas moneo, ut textrices et operosas mulieres potius quam medicos consulant. Cum vix ab assumto cibo mulieres quaestus avidae in textrinam redeant, damna non levia stomacho et coctioni inferunt, e motu enim illo nimis valido et pectinis ad pectus adductione perturbatur fermentatio, et chylus imperfectus cogitur subire lacteas, et cruditatibus massam sanguineam implere. Textores quoque pannificio praesertim addicti, nisi robusti sint et lacertosi, graviter affligi solent, lassitudine praesertim brachiorum, dorsi et pedum laborant. In pannificio etenim propter magnam panni latitudinem duo sunt homines ad idem opus intenti, unus dextera manu naviculam cum trama ad alterum transmittit, et alter sinistra manu eandem remittit, ambo postea magna vi pectinem ad pectus eodem tempore contrahunt. Panni textoribus aliud malum, quod textricibus, quae telas e lino, cannabe, serico texunt, non advenit, e materia, quam tractant, solet accedere, lana nempe oleo imbuta, quae semper pravum odorem spirat; sic illorum corpora male olent, ac interdum etiam foetet anima, oculi etiam [1]) rubent, uti evenit in omnibus, qui lanam oleo imbutam tractant.

Praesidium itaque ad mala antevertenda esset tam viris quam mulieribus in opere tam arduo moderatio; illud enim vulgatum, *ne quid nimis*, nimis mihi placet. Molles frictiones ad lassitudinem tollendam ex oleo amygdalarum dulcium, brachiis, femoribus et cruribus erunt ex usu. Pannificibus, quantum fieri potest, corporis mundities procuranda, festis saltem diebus puras vestes induendo, lavacro odorato ex vino ablutis manibus, brachiis et cruribus.

In textrinis, ubi pannificio incumbitur, quidam operarii sunt, qui pannos jam factos magnis ac ponderosis forcipibus tota die attondent, quod ministerium certe laboriosum est, brachiis praesertim et manibus, quare ipsorum quoque ratio habenda et iisdem praesidiis succurendum.

1) [Reliquae editiones *enim* habent.]

CAP. V.

De morbis, quibus obnoxii sunt fabri aerarii.

Inter metalla, quae hominum sagacitas e terrae visceribus novit eruere, ferrum atque aes praecipuum habent usum, longe magis quam argentum atque aurum; unde Mexicani, quibus pro ferro atque aere aurum et argentum natura concesserat, Europaeis ferro armatis et pugnantibus invidebant. Cum ergo magnus sit aeris usus a priscis etiam temporibus, uti videre est apud ATHENAEUM, qui ait, PLATONEM et LYCURGUM statuisse, in suis rebus publicis ex omnibus metallis solum aes et ferrum sufficere, sic ut monetae apud veteres ex solo aere essent percussae, unde aerarii nomen, de morbis, quibus fabri aerarii sunt obnoxii, in hoc capite erit sermo, de iis tamen loquendo, qui intra civitates in suis tabernis circa aes exercentur, non autem de iis, qui in fodinis aes eruunt, de quibus in primo capite, ubi de metallorum fossoribus facta est mentio. In singulis itaque civitatibus hujusmodi operarii, ac Venetiis in unum vicum collecti sunt omnes, qui tota die malleationi aeris incumbunt ad ductilitatem obtinendam, ut varia exinde vasorum genera conficiant, unde tam ingens strepitus exsurgit, ut soli operarii inibi tabernas et domicilia habeant, locum enim illum adeo infestum omnes effugiunt. Observare ergo est hujusmodi artifices, super parva strata humi ut plurimum sedentes et incurvos, tota die malleis primo ligneis post ferreis aes novum percutiendo ad ductilitatem, quae expetitur, redigere. Primo igitur e continuo illo strepitu aures male affici et totum etiam caput necessum est; unde similes artifices surdastri fiunt et, ubi in hoc opere consenuerint, omnino surdi; auris enim tympanum e continua illa percussione naturalem suam tensionem amittit, et aëris interni repercussio ad latera omnia auditus organa infirmat, ac pervertit; idem itaque ipsis evenit, quod Nili accolis in Aegypto, qui ex nimio strepitu cadentis aquae omnes surdi sunt. Iidem quoque gibbosi evadunt e continua illa in operando curvitate. Idem ipsum pariter iis evenit, qui aurum in tenuissimas bracteas malleando deducunt.

Praeter noxas hujusmodi aurium et capitis graves quoque pulmonum et stomachi affectus illis incumbunt: nam, dum malleis aes tundunt, halitus quidam virosi ex aere percusso elevantur, et per os subeunt stomachum ac pulmones, ut ipsimet artifices fatentur. Ex aere multa medicamenta parari solent, uti flos aeris, squama aeris, viride aeris, quae vim emeticam et corrosivam possident. Hanc ergo vim erodendi, exsiccandi, sentiunt ipsi artifices, dum per inspiratum aërem hauriunt. Ab iis sciscitatus sum, num ab hujusmodi halitibus in oculis noxam ullam persentiant? nec quidquam oculos affici responderunt, quod conforme est illi, quod dixit Macrobius, qui scripsit, in fodinis aeris fossores oculos sanescere, si lippitudine laborent; sic et xerocollyria ex aere parari solent.

Quibus remediis hujusmodi noxis obviam iri possit, ego non video; aures gossypio obturari possent, ut minus a strepitu concutiantur partes internae, et oleo amygdalarum dulcium illiniri possent, a continuo illo strepitu infractae et concussae. Ad corrigendam xeryasin, quae pulmones afficit, ob haustum aëris metallicis halitibus saturati, proderunt emulsiones ex amygdalis, seminibus melonum, cucurbitae in aqua violarum, hordei et similibus, serum vaccinum quoque et fercula ex lacte commendantur. Si vero artifex e sua natura siccus sit, aridus et pulmonis affectibus obnoxius, nullum securius remedium est, quam ut artem deserat, et alteri se addicat, pessimum enim est lucrum, quod ad citam mortem deducit. Sicubi ergo aliquis aerarius artifex ex aliquo morbo acuto, uti febre, decumbat, non inutile erit medico curanti nosse, in qua arte sit exercitus; cum enim persaepe in acutis febribus aurium sonitus percipiantur, medicum non sic terreri oportet, atque hinc malum omen deducere, cum ex Hippocrate funesti sint hujusmodi sonitus; mirum enim non est, si in hujusmodi artifice aures hebetiores sint, et in acuta febre soni graviores excitentur; sic ad pulmonum affectus respicere oportet, ne a febris acutie siccitas intendatur, sed plurima humectatione emulsionibus eosdem restaurare.

CAP. VI.

De lignariorum morbis.

Post fruges nihil hominibus magis utile natura produxit quam arbores ac sylvas, imo ut recte Plinius [1]: *Hinc primum alimentum, harum fronde mollior specus, libro vestis;* postea invento serrae usu arbores in tabulas secari coeptae, sic et construi domus, et mille alia ad humanos usus. Lugdunum in Gallia totum ligneum olim fuisse censendum est, nam eam urbem unica nocte arsisse refert Seneca, ut rustici, qui mane civitatem adibant casum hunc ignorantes, cum ei valde proximi essent, nec eam oculis adspicerent, stupidi mirarentur, quid factum esset de Lugduno, unde Seneca humanos casus miserans exclamavit: *diu sylva, momento cinis!* Nostris etiam temporibus in septentrionali plaga urbes sunt totae ligneae, uti Mosca, in qua magnae tabernae sunt, in quibus prostant domus venales allaboratae, quales esse debent, magnae, parvae, mediocres ad genium emtoris, ut quis paucis diebus habere possit domum in designato situ paratam.

Ars lignaria, licet in genere unica sit, in varias tamen dispescitur, cum alii sint, qui solas rhedas et currus, alii, qui sola dolia et tinas, alii, qui solas naves fabricentur. Quidam sunt, qui scalpro solum pro speculis et pictis tabulis ornatus elegantes postea deaurandos efficiunt. In universum ars ista laboriosa est, et suos artifices fatigat; gravius tamen afficit eos, qui serrae usu arbores in tabulas secant, laboriosum enim est opus hujusmodi, arbores enim quadratas super duo ligna collocant, et operarius unus pedibus supra trabem stans, alter infra, magna serra secundum lineas rubrica designatas trabem secant. Opificium istud eleganter Hippocrates in primo *de diaeta* his verbis descripsit: *Quemadmodum fabri lignarii lignum serra dissecant, et alter quidem trahit, alter protrudit, idem sane facientes, et qui deorsum premit, superiorem trahit, neque alias*

1) Hist. nat. in praef. libr. XII.

admitteret deorsum ire, si vero violenter cogant, toto opere aberrabunt. Qui supra trabem est, magis laborat quam qui infra, serram enim satis gravem sursum trahere debet, qui vero infra operatur, non leve incommodum patitur e continuo scobis descensu in oculos et os quoque, unde oculorum rubor et dolor subsequitur, illi enim fere semper connivere necesse est.

Ii quoque, qui ad tornum exercentur, ac praecipue si lignum sit e buxo, olea, terebiutho et aliis similibus, non levem in opere suo laborem experiuntur, nam manus et brachia in assidua contentione habere illis necesse est[1]), ut scalprum detineant, quo paulatim abradant, quod volunt ad designatum opus, pede dextero continuo laborandum, ut lignum contornandum volvatur, ac revolvatur. Oculos quoque ad opus intentos habere oportet, qui ex illa circumvolutione ligni noxam aliquam contrahunt, spiritibus et humoribus in motum vertiginosum concitis. E materia, quam tractant, fabri lignarii nullam fere noxam patiuntur, nisi aliquando ex ligno cupressi, cum quidam sint, qui illius gravem odorem sine capitis dolore ferre non possunt.

Fabris lignariis remedia ad cautionem non habeo, nisi moderationem in nimio labore, ne lucro nimis intenti morbos sibi comparent, ac postea inviti ab opere suo exercendo ad multos dies vacare teneantur. Frictiones molles ex oleo, uti omnibus operariis e nimio labore defatigatis, erunt salubres. Oculorum quoque habenda est ratio, ut, quantum fieri possit, minus patiantur operis intermissione, et si dolore ac rubore teneantur, rebus temperatis, ut aqua hordei, violarum, lacte muliebri abluantur, si vero acutis morbis alia ex causa corripiantur, eaedem cautiones adhibendae circa magnorum remediorum administrationem, ut in aliis operariis, quibus e nimio labore vires sint magis exhaustae.

1) Aeneid. Libr. XI.

CAP. VII.

De morbis eorum, qui novaculas et phlebotomos ad cotem acuunt.

Paucas esse artes existimo tam innoxias, quae suis artificibus labem aliquam non affricent. Quis unquam credidisset, iis, qui ad parvam molam ex cote novaculas barbitonsorum arma et phlebotomos chirurgis ad venam secandam inservientes exacuunt, aciem oculorum obtundi? Ast id verum esse experientia comprobat, nam cum hujusmodi operariis necesse sit, oculos semper habere intentos ac defixos in molam illam, quae magna velocitate circumagitur, fieri nequit, quin oculorum frangatur tonus, et progressu temporis hebescat visio, uti omnibus lepturgis evenit. Vertiginosis etiam affectibus, cum tota die operati fuerint, infestari solent, ac ii praecipue, qui non tam firmo capite fuerint, ut etiam post opus sibi videantur in mente molam circumactam adspicere. Ab hac causa externa et occasionali probabile est in motum cieri humores oculi, aqueum praecipue, qui natura sua mobilis est, nec non spiritus animales in orbem circumrotari, sicque naturalem oculi oeconomiam perverti. In hac civitate quidam in hac arte satis peritus est in acuendis novaculis et lanceolis, unde lucrum non leve illi advenit, licet continuato per totum diem opere oculorum ruborem et ophthalmias interdum graves pati solet, nec hujus infortunii aliam causam quam artem suam culpat; alios postea artifices hujusmodi interrogavi, qui fere omnes de oculorum morbis conqueruntur. Non exiguus quoque labor iisdem est, dum dextero pede efficiunt, ut rota major lignea in orbem circumagatur, quae parvam molam in eundem motum ducat; ast ab hoc incommodo cavere possunt, ac nonnulli etiam cavent, dum machinam hujusmodi a pueris in gyrum adduci jubent; manibus tamen et brachiis ad opus intentis lassitudinem non parvam contrahunt, oculi tamen ii sunt, qui magis laeduntur. Quo praesidii genere iis succurri possit, aliud non video nisi temperantiam, et ad horas aliquot ab hujusmodi

opere vacare, nec tanti lucrum facere, quanti sanitatem; ea, quae superius diximus lepturgis [1]) conferre, h. e., qui circa res minutas visum exercent, hisce quoque erunt administranda, ne cum taedio legentium eadem saepius repetantur.

CAP. VIII.

De morbis laterariorum.

Primae aetatis homines non habuisse domos arte factas,

Cum frigida parvas
Praeberet spelunca domos, ignemque laremque
Et pecus et dominos communi clauderet umbra,

satis credibile est; postmodum vero ad commodiorem habitationem mapalia ex arundinibus et stramentis facta, mox casas e saxis et tophis totam materiam suppeditante natura fuisse constructas, quales in locis montanis etiamnum videre est, nostris temporibus e solis saxis congestas et luto glutinatas atque latis silicibus contectas. Quoniam vero in locis planis et campestribus saxa non aderant, lateres e luto conficere, eos ad solis radios exsiccare, in fornacibus excoquere didicerunt, sicque lateritiae domus, melioris formae et firmitudinis apparuere. Cum ergo inter artifices laterarii quoque numerantur, ac necessarium sit illorum opus ad veteres domos reparandas et novas construendas, quales morbos ex hujusmodi opere sibi accersant, pervestigemus. Non est, quod hic, quomodo lateres fiant, et coquantur in fornacibus, exponam. Opus enim hujusmodi cuique satis obvium est, dum extra civitatum pomoeria passim aliisque in locis facile sit observare similes operarios. Hoc opus prae caeteris valde laboriosum est et servile, sub quo gemebant olim Israëlitae in

1) [Supra pag. 163.]

Aegypto lateribus conficiendis addicti, pro solamine allia et cepas habentes. Cum ad solis radios necesse sit amplis in areis e luto rite subacto lateres conficere, eosque bene exsiccare, ac tandem in fornacibus reponere, ut lapidescant, fieri non potest, quin illorum corpora maxime durentur, et sicca fiant. Ad morbos itaque acutos valde dispositi sunt tales operarii, febres nempe malignas, non raro flammatorias; cum enim omnibus aëris injuriis sint expositi, uti matutinis frigidam auram captare, meridianis a solis radiis exuri, vespertinis horis mitiorem aërem experiri, ac persaepe pluviis madescere, agresti victu accedente ex pane secundario cum alliis, cepis, vino ut plurimum vapido, mirum non est, si gravissimis morbis corripi soleant, potius mirari licet, quomodo tam durum opus ad plures menses sustinere possint. Febres itaque hujusmodi artificum delirium fere semper habent adjunctum, a quibus, si evadant, ad morbos chronicos facile transeunt, uti ad quartanas, malos habitus, interdum etiam ad hydropem. Similes operarii sunt ut plurimum e rusticana gente, quare, ubi febre corripiantur, ad tuguria sua se conferunt, solo naturae negotio commisso, seu ad nosocomia deferuntur, in quibus solitis remediis, purgatione, sanguinis missione, ut reliqui, curantur, ignota medicis horum artificum conditione, qui exhausti sunt et a diuturno labore exsoluti.

Hisce miseris operariis optimum remedium esset balneum aquae dulcis in ipso principio, ubi febrire incipiunt, squallida enim sunt illorum corpora; humectata enim cute ac poris apertis patesceret via febrili incandescentiae, ast nostris temporibus exolevit balneorum usus, qui priscis medicis tam familiaris erat. Magno usui Romae olim erant balnea, ubi enim tota die operarii sese exercuissent, vespertinis horis balnea publica adibant, in quibus parvo lavabantur, ac in iis sordes contractas et lassitudinem simul deponebant [1]), quo modo a morbis minus infestabantur quam nostrorum temporum artifices. Nemo erat cujuscunque sortis, sexus, aetatis, qui balneorum usum non haberet. Matronae pariter et puellae balnea adibant in primis nascentis ecclesiae

1) [Supra pag. 133.]

temporibus, ut constat ex epistola div. HIERONYMI ad Eustochium, ubi illum admonet, ut, si virginem puellam in balneo lavari conveniat ad munditiem corporis et sanitatis quoque gratiam, illam admoneat, ne puella virgo nudam se videat; forsan enim in obscuro loco clausis fenestris seu per noctem lavacrum hujusmodi virginibus faciendum volebat, nam balneorum fabrica a prisco usu in magnum luxum degeneraverat. In hanc rem legi meretur SENECA [1]), ubi villam Scipionis describit, qui voluntario exsilio post Africam subactam Linternum se recepit, ubi in balneolo *Carthaginis horror abluebat corpus laboribus rusticis fessum; non quotidie lavabatur, nam, ut ajunt, qui priscos mores urbis tradiderunt, brachia et crura quotidie abluebant, quae scilicet sordes opere collegerant, ceterum toti nundinis lavabantur.* Laterariis itaque, qui in luto semper haerent, uti proverbio dici solet, valde salubris esset balnei usus tum ad sanitatis tutelam, tum ad morbum tollendum; sed quoniam Christiana religio animorum potius quam corporum sanitati intenta passa est paulatim obsolescere balneorum usum, tam salutari praesidio in omnibus pene morbis nostrorum temporum destituta est ars medica.

CAP. IX.

De puteariorum morbis.

Quemadmodum laterariis ad solis et ignis praesentiam exerceri, ac torreri necesse est, ita puteariis procul a sole et igne vim frigoris et nimiae humiditatis puteos fodiendo experiri vel in media aestate; hieme etenim ac vere, quo tempore terra praegnans est aquae, puteariorum operam nemo exquirit. Cum ergo ad novos puteos fodiendos seu veteres expurgandos ac altius venarum aquas perscrutandas commodum tempus sit aestas, dum Procyon furit et stel-

1) Epist. 89.

la vesani Leonis, nemo non videt, quanti periculi plenum opus sit talis operatio, a calido enim ad frigidum et a frigido ad calidum, a sicco ad humidum et ab humido ad siccum fit transitus. E longa itaque mora in loco frigido et aquarum madore, quae hinc inde confluunt, perfacile est stipari cutem, ac perspiratum graviter laedi, unde postea acutae et male moratae febres suboriuntur. Accedit praeterea alia causa, unde malignae febres emergant, tetra nempe exhalatio, quae ex puteis exspirat, praecipue in collibus et montanis locis, ubi sulphura, nitra et aliā mineralia sunt, quae putealiis spiritus et humores corrumpant. In locis campestribus et planis non ita laeduntur, in iis tamen semper putor aliquis percipitur, ex quo puteis nomen est inditum. Hanc itaque ob causam spiritus animales, quorum indoles aetherea est, et aura puriori gaudent, insigniter vitiari necesse est. In putealiorum censu veniunt, qui cisternas a sordibus collectis repurgant, quas inibi aquae pluviales e tectis, per euripos et canaliculos in illas influentes relinquunt, quale opus Venetiis potissimum satis commune est, aestate praesertim; dum ergo hasce cisternas verrunt, et purgant, nec tam cito id possit fieri, non possunt, quin labem contrahant, sicut putearii.

Hac occasione memorare lubet puteos in agro Mutinensi, ex quibus petroleum illud celebre obtinetur candidum et purum, cum nullibi in tota Europa simile quidpiam habeatur. In Apennini jugis exstat mons Festinus dictus ad viginti millia passuum ab urbe distans, in cujus summo parva planities visitur, in qua hinc inde varii sunt putei tum veteres tum novi, ex quibus petroleum colligitur, quod exstat in fundo aquis innatans. Putei isti profundissimi sunt, nec nisi scalpro et malleo facti, cum totus ille mons siliceus sit, unde ab incolis oleum saxi appellatur. Cum ergo novus construitur, putearii maxime ab illo odore infestantur, quali odore circumquaque totus aër est oppletus, nam memini, cum eo loci concessissem, ut puteos illos inviserem, me ad milliaris unius distantiam petrolei odorem persensisse. Interdum evenit, ut, dum putearius scalpit, venas quasdam petrolei perrumpat, unde petrolei copia largius emanet, tunc alta voce clamat,

ut quam citissime per funem educatur, ne inibi suffocetur, ac interdum vix educi potuit, sed anhelitum aegre ducens; referunt etiam, quosdam ex his operariis e largiori vena petrolei diffusa suffocatos misere periisse. De petroleo montis Festini typis olim tradidi epistolam, ad illustrissimum D. Felicem abbatem Viali, Patavini horti praefectum, ac eodem tempore recudi curavi libellum *de petroleo montis Zibinii*, quem libellum Francisci Areosti manuscriptum Oligerus Jacobaeus in bibliotheca regia Haffniensi repererat, et Haffniae imprimendum curavit. Petroleum enim montis Zibinii parva fossione obtinetur, nam in quadam profunda valle parva scrobs visitur, ubi petroleum super aquam innatat, sed petroleum istud rubrum est, neque comparandum montis Festini petroleo, quod candidissimum est, nec tam ingrati odoris. Exstat Mutinae aliud putteariorum genus, qui non aestate sed media hieme puteos effodiunt; sed longe diversos ab aliis puteis, nam ex his obtinentur fontes aquae vivae purissimae atque nitidissimae, de quorum fontium admiranda scaturigine tractatum physico-hydrostaticum edidi, quem Patavino typographo recudendum tradidi, cum nulla prioris editionis exemplaria uspiam reperire sit, et a rerum naturalium curiosis exquiratur. Longum esset, modum tradere, quo putei isti construantur, satis sit nosse, varia strata modo terrae cretaceae modo paludosae alternatim reperiri, quibus transactis exstat stratum sabulosum giarea minuta refertum, ad quod ubi devenerint putearii, pro operis meta et complemento habent, inibi enim percipitur aquae fluentis murmur. Magna et longa terebra igitur putei lateribus insistentes stratum illud glareosum ad duas vel tres ulnas perforant, quo facto tanto impetu aqua erumpit, ut operarius lateribus terebrae insidens, per funem vix educi possit, ut aqua erumpens illum non pertingat; temporis itaque fere momento puteus aqua impletur, quae postea perenniter supra terram defluat. Multa equidem curiosa in horum puteorum fossione observantur scitu digna, uti arbores magnae in illa profunditate, ossa magna et alia, quae in opere meo recensui.

Opus hujusmodi valde laboriosum et sordidum est; cum enim ad integrum fere mensem in hisce

puteis operarios immorari oporteat hiemali tempore, ut dixi, cum per aestatem ob fumosas exhalationes et intensum frigus opus hujusmodi aggredi renuant, hieme vero inibi degant, tamquam in hypocausto, ob multum calorem concentratum sine ulla exhalatione, cum accensis luminibus, quae per aestatem a fumosa exhalatione exstinguuntur, dum quotidie tum propter fossionem tum propter calorem inibi hospitantem toti sudore perfusi educuntur, non possunt, quin graves noxas contrahant et ea incommoda, quae ex perspiratu laeso oboriuntur, sentiant. Putearii in universum persaepe solent decumbere ex morbis pectoris, destillationibus aliisque morbis; cachectici ut plurimum sunt ob victum pravum, quo per inopiam utuntur, luridi adspectus, atque ubi ad quadragesimum aut quinquagesimum annum devenerint, huic arti atque etiam vitae extremum vale dicunt: haec est misera horum artificum conditio.

Quomodo curandi sint operarii isti, cum aegrotant, sive acutus sive lentus sit morbus, quivis medicus, qui modice sapiat, et norit, quamnam artem exercere sint soliti, facile dignoscet, perspiratum nempe corporis ob longiorem moram in locis humidis ac putidis graviter laesum propriis remediis restituendum, vitiosos succos corrigendos et purgandos, naturae fractas vires refocillandas; convenire propterea in principio frequentes frictiones universo corpori cum unctione Aëtii, cucurbitulas siccas, lavacra cruribus et brachiis ex vino generoso, in quo incocta fuerint folia salviae, lavandulae, flores roris marini et similia, cucurbitulas etiam scarificatas dorso appositas, quod remedium exercitis hominibus familiare est, parce mittendum sanguinem e vena, seu aperiendas venas haemorrhoidales appositis hirudinibus, leniter quoque ac per epicrasin, ut dici solet, instituendam purgationem, ne vires exsolvantur; vehemens enim purgatio ex HIPPOCRATIS [1]) decreto parum salutaris est iis, *qui pravo utuntur victu.*

1) Aphor. Sect. II. aphor. 36. Op. omn. ed. Kuehn. Tom. III. p. 727.

CAP. X.

De nautarum et remigum morbis.

Si ars ulla est, quae ad publicam felicitatem et mutuum commercium servandum multum conducat, ea maxime navigatoria est, quae ortum occasui junxit, aquilonem austro, et bona, quae huic et illi regioni natura fecerat propria, navigatio fecit communia. Ars ista mehercle antiquissima tanti habita est, ut illius inventores divinis pene honoribus celebrarentur; sic Argonautae, qui in Colchos usque navigarunt, inter heroës connumerati, et navis Argo a poëtis in coelum translata. Quid si vidissent, uti passim nostris temporibus, a metis Herculeis classes armatas navigationem in Peruvianas usque regiones suscipere? Ars ista certe jam summum perfectionis attigit, planeque ostendit, fabulosum non esse, ut olim creditum, reperiri homines, qui adversa nobis habeant vestigia. Exquiramus ergo, ut nostri muneris est, quas nexas patiantur nautae ceterique operarii, seu potius, quinam sint morbi, quibus non pateant illorum corpora. Hic tamen non de morbis navigantium, qui mercaturae gratia seu ad alios fines navibus se committunt, ac in iis otiosi nihil operantes degunt, loqui meus est, sed de nautis, qui diu noctuque in continuo sunt opere. Quocunque igitur acutorum morborum genere, ut uno verbo me expediam, premuntur nautae, remiges aliique operarii; tale est enim illorum vivendi genus, tot aerumnae, quas patiuntur in hoc instabili et infido elemento, utcunque acutos morbos in illis inveniat, quo rabiem suam depascatur, chronici quoque morbi eosdem infestant, sed non tam diu, ut solent terrestres artifices, navis enim locus aptus non est ad alendos chronicos morbos. Ante magnetis usum valde laboriosam fuisse hanc artem fas est credere, nam illis necesse erat, per noctem sub dio oculos ad Cynosuram habere intentos, ut scirent, qua eundum esset; sic apud VIRGILIUM Palinurus ille Trojanae classis rector dum haerebat clavo affixus, *oculosque sub astra tenebat*, lethaeo sopore perfusus in mare cecidit; nunc autem reperto magnetis usu navis gubernator, ab aëris no-

cturni malitia nil metuens, ad versoriam in sua cellula intentus inter densiores noctis tenebras navem regit, ac ad eam partem, quam in mente habet, dirigit in mari medio, ut in terra nemo in coeca noctis caligine tam recte ambularet.

Nautae igitur maris ac ventorum coelique injuriis et mille incommodis, quae secum affert navigatio, expositi morbis acutis, ut dixi, facile sunt obnoxii, febribus praesertim malignis et inflammatoriis, quae eos diu aegrotare non patiuntur, cito enim judicantur seu bona seu mala crisi, neque locum hic habent praeceptiones medicae, imo, ut ait CELSUS, *cum quadam temeritate sunt rapienda remedia,* non secus ac fieri solet in gravi aliqua tempestate. Solent naucleri variam remediorum supellectilem secum deferre, et medicos etiam habere pro illorum administratione. Theriacalia itaque, bezoartica prae ceteris erunt ex usu ad pravos humores ex intimis partibus ad ambitum corporis extrudendos, et per sudorem etiam exantlandos. Neque vero dosi mediocri talia remedia praescribenda, sed longe majori, quam quod fieri soleat in iis, qui in terra aegrotant; cum enim victus, quo utuntur euhydrobii, longe differat ab eo, quo uti solent terrae incolae, non nisi pessimae indolis morbi suboriri possunt. THOMAS BARTHOLINUS apud BONETUM in Medicina septentrionali [1]) asserit, medicamenta in mari versantibus tertia parte validiora esse praescribenda, si votis respondere debeant, quod non solum de purgantibus, sed diaphoreticis, diureticis et quibuscunque aliis vult intelligendum. Apud JOANNEM de VIGO Julii II. Pont. Max. chirurgum, caput particulare exstat de febribus [2]), quae navigantes infestant, ubi et ipse suadet, generosiora remedia esse adhibenda, cum supponere liceat, in hujusmodi febricitantibus ob victum crassum, salitas carnes, panem nauticum semirosum, aquam semiputridam, tales esse humores, ut vulgaria remedia facile eludant; nam malo nodo malus cuneus. Licet autem BARTHOLINUS et JOANNES de VIGO de iis navigantibus intelligant, qui ad particulares suos fines mari se commiserint, haec cautio tamen

1) Tom. I. lib. VIII. p. 4. sect. II. cap. 9.
2) De add. Lib. IX. cap. 4.

multo magis conveniet nautis aliisque operariis, qui in mari vitam traducunt.

Longe gravius prae ceteris afficitur infelix remigum turba, quae longo ordine catenata supra sua sedilia procellis, ventis, pluviis exposita toto corporis nisu contra vim maris et ventorum solis remis interdum navem agere cogitur, nisi gravem verberum tempestatem supra sua capita velit ingruere. Hi enim acutis morbis correpti operi suo poenali cito eximuntur in Libitinae censum traducti. Mirum est profecto, quomodo remiges non pauci, licet nocturnis diurnisque laboribus confecti, piugues et colorati adspiciantur; rationem hujus adfert FRANCISCUS comes de VERULAMIO [1]), ait, id fieri, *quod sessilis vita stomachum aliquo modo supportet, quem stataria et crebri incessus pensilem faciunt; unde exercitia deligere prolongandae vitae conducit, quae artus magis quam stomachum aut abdomen movent, ut sedentes remigent, aut serram reciprocent.*

Non raro evenit, ut morbus aliquis epidemius naves invadat, sive is extrinsecus advenerit, sive ob pravum communem victum ac praecipue ob aquas corruptas, sive ob variam ac diversam navigantium multitudinem, qui inassueti pelago se commiserint, ac ob frequentem terrorem in magnis tempestatibus malignas et pestilentes febres conceperint, unde ex diffuso seminio ceteri eodem quoque morbo concidant. In simili casu nullum est effugium, omnes enim, ut dici solet, in eadem sunt navi, ac necesse est morientes homines sibi ad latus intueri, et commune sepulchrum ante oculos adspectare. Hic prudenti homini nil aliud agendum, quam totum salutis negotium non fato sed rerum omnium arbitro committere; theriacalia tamen medicamenta, quae secum quisque defert ad longam navigationem, non erunt omittenda.

Alii quoque affectus communes, si non tam periculosi, satis tamen molesti, nautas et navigantes infestant: magna alvi adstrictione laborant, quicunque maria peragrant, cujus rei causa potissima in victum crassum, praedurum, in panem nauticum, quem PLINIUS ad alvi fluxus commendat, ad carnes fumo duratas, salitas, referenda. Aëri marino et fluctuationi

1) In Syl. Syl. cent. VIII. exp. 738.

stypticitatis causam acceptam refert HELMONTIUS [1]; cum enim navigantes in mari duplo edaciores sint quam in terra degentes, ac minus dejiciant, necessario, ait ille, corpora multum diffiari per insensibilem transspiratum, sicque alvum densari, nam ex HIPPOCRATE, *cutis raritas, ventris densitas.* Hanc alvi segnitiem tolerare satius existimo, quam illam remediis purgantibus per os susceptis, quae nonnisi alicujus energiae deberent esse, et alvum densiorem facerent, curare velle, quando clysterum usum naves non agnoscunt, nec aptam materiam habent. Contumacibus vigiliis obnoxii sunt nautae; cum enim illorum vigilantiae omnium, qui in navi sunt, concredita sit salus, vix tempus suppetit, quo somnum captent, nisi interdum in malacia, cui neque dormientes fidunt, et obversantem in animo habent. Pruriginosos quoque corporis affectus per totum corpus patiuntur ob sordes in cute collectas ex insensibili perspiratu, locus enim, in quo degunt, opportunus non est, ut corporis munditiei studeant, ac iis interdum tantum aquae non suppetit, ut manus ac faciem lavent, multo minus indusia, hanc ob causam ab insolenti pediculorum exercitu obsidentur. Cimicum porro in navibus tanta est copia, ut ab illorum morsibus cavere non possint; tam gravis quoque odor ex hisce animalculis emanat, ut nauseam ac vomitum non secus ac nautea faciat. Remigibus, qui ut plurimum nudis pedibus incedunt, ulcera in cruribus fiunt, quae squallida et sicca sunt, utpote ab humore salsuginoso producta, qualia fieri diximus maritimis piscatoribus; talis ergo curatio erit adhibenda, qualem diximus praefatis piscatoribus convenire. Gravissimis quoque cephalalgiis vexari solent, ac praesertim cum ad Indias orientales sive occidentales navigationes suscipiant; cum enim a temperatis zonis ad torridam provehuntur, ubi aliud coelum, alia sidera, alias etiam umbras modo dexteras modo sinistras euntes videre necesse sit, cum lineam aequinoctialem praetergrediuntur, magno capitis dolore cruciantur una cum totius corporis atque animi perturbatione.

Nautae igitur et omnes illius operarii, nescio quo sub sidere nati, ad toleranda maris incommoda raro

1) Blas hum. n. 36.

solent senescere; sicuti qui merent in castris. Haec pauca de nautarum morbis ac remediis pro hujusmodi artificum solamine dixisse sit satis. In hanc rem legendus doctissimi GLAUBERI liber, qui Consolatio navigantium inscribitur.

CAP. XI.

De venatorum morbis.

Venationem artem antiquissimam esse, ab ipsis mundi primordiis repertam post primi parentis lapsum, e sacrorum codicum testimonio satis constat; memoratur enim Lamech magnus venator et multarum artium institutor, qui Cain jaculo, inscius tamen, occidit. Primis illis temporibus et forsan etiam ante agrorum culturam et frugum sationem venatum in usu fuisse pro faciliori victu, cum in multa ruditate et agresti vita degerent homines, conditis vero oppidis ac civitatibus, in quibus socialem et civilem vitam traducerent, ad oblectamentum traductam esse venandi artem et studium, satis perspectum est. Nostra hac aetate non ita patet cuique venandi libertas, ut priscis illis temporibus. Principes et nobiles viri loca quaedam feris sylvestribus atque avibus tamquam asylum concessere, ut inibi a venantium plebe securae degerent, et sibi solis pro lubitu venari liceret. Institutum meum quod attinet, hic mihi mens est de iis venatoribus sermonem habere, qui ex hac arte ad se suasque familias alendas quaestum aucupantur. Habent principes inter numerosas servorum familias venatores et aucupes, quorum unicum munus est feras, aves capere, et capturam ad dominos suos deferre pro mensarum deliciis. Sunt etiam alii homines liberi, qui hoc studio toto anno ad venationem incumbunt, ac ad publica civitatum macella praedas suas deferendo ab hominibus otiosis, rebus insolitis vescendi cupidis non exiguum lucrum capiunt, qua in re certe laudandi, ac si interdum multo pretio merces suas divendunt, haud quaquam culpandi; incredibile est enim, quantum laboris impen-

dant, quantum sudoris et vigiliarum iis consteut ea, quae ceperint; illis enim persaepe evenit, quod tota die laborantes nihil capiant, et quod pejus est, ut, dum feras captare satagunt, ipsi a feriuis morbis capiantur. De iis itaque potissimum mihi erit sermo, ii enim ob artem, quam exercent, saepius aegrotant. Ab hoc tamen infortunio principes et nobiles viri, qui frequentius huic studio se addixerint, interdum cavere non possunt. Non pauca exstant apud scriptores exempla principum virorum, qui a feris occisi fuerint, sive ex nimio labore gravissimis morbis correpti obierint. Mirum est sane, quomodo venatio cujuscunque conditionis homines oblectet, ut nec aestum nec algorem nec defatigationem sentiant, rerum domesticarum omnino obliti, pernoctantes etiam sub dio, ut uxores solas cubare sinant, unde eleganter Horatius: *Manet sub Jove frigido venator, tenerae conjugis immemor.*

Absit tamen, quod venationis studium hic improbare intendam, e sui natura enim salutare est, et ad multos morbos chronicos remedii loco, ad praeservationem quoque a gravissimis morbis, cum e Rhasis quoque testimonio in pestilenti constitutione venatores a peste immunes se praeservarint. Ceterum venatio exercitationis genus est, quod non unam tantum corporis partem, sed omnes simul exercet, ut ex Galeno [1]; venatori enim necesse est deambulare, currere, saltare, modo erectum modo curvum stare, vociferari etiam, summatim omnes corporis partes exerceri, idque modo vespertinis horis modo per noctem modo per hiemem, sub coelo pluvio ventis perflato corpus male plecti et defatigari necesse est, sicque ad varias aegritudines disponi, quod potissimum iis evenit, quibus ars venatoria in quaestu est, cum nullum illis toto anno feriandi tempus sit concessum, tam per aestatem latrante Sirio, quam per hiemem, cum nix alta jacet, quo tempore, ut ait Virgilius, tunc licet

Gruibus pedicas et retia ponere cervis,
Auritosque sequi lepores, et figere damas.

Venatio antiquitus magis laboriosa erat quam

1) De tuend. val. II.

nostris hisce temporibus, venatorem enim oportebat esse armatum arcu, pharetra, venabulis, quae magno erant impedimento, et magnis opus erat lacertis ad arcum tendendum; modo sclopetis ut plurimum res agitur non solum in venatione et aucupio, sed etiam in piscatu, cum neque pisces in aquis degentes a pulveris pyrii vi fluminea sint securi.

Cum itaque venatio certum moderamen habere non possit in iis, qui se huic arti addixere, ut in illa non secus ac alii artifices urbani alimentum suscipiant, variis morborum generibus conflictari solent juxta anni tempora, ut plurimum tamen acutis morbis, sic per aestatem febribus ardentibus, cholera sicca, dysenteriis corripi consueverunt, biliosis humoribus a solaribus radiis ad summam acredinem exaltatis, nec non a sitis et inediae tolerantia aliisque erroribus. Hieme vero ob frigoris vehementiam et facilem pororum cutis constipationem post aliquot sudatiunculas in morbos pectoris incidunt, uti pleuritides, peripneumonias. Cephalalgiis quoque gravissimis male plectuntur, caput enim illud est, quod prae ceteris corporis partibus caloris et frigoris injuriis magis est expositum. Herniis etiam interdum obnoxii sunt ob saltus et motus inconditos, dum feras sectantur.

Qualis curatio hisce morbis sit adhibenda cuique perito medico practico satis est perspectum. Cui ergo contigerit hujusmodi venatorum curam suscipere, prae oculis potissimum habenda erit haec animadversio, quod vires in hujusmodi aegrotantibus debiles sint ab exhaustu, non ab humorum pravae naturae copia, adeo ut in usu magnorum remediorum caute sit procedendum, non enim tam facile sustinent repetitas phlebotomias, neque validas purgationes, longe enim differunt exerciti in venatione ab habitu exercitatorum, de quibus Hippocrates; venatus enim non est hujusmodi exercitatio, quae corpus augeat, sed potius exsolvat, ut suis etiam canibus venaticis similes reddantur; idcirco Galenus venatores, ajebat, oportere esse duros et rigidos, neque pariter nimia diaeta esse macerandos, ne vires magis atterantur; necesse est enim, ut, qui huic arti se dederint, robustae sint constitutionis, alioquin cito fatiscunt, et variis morbis corripiuntur. Locus insignis est apud Hippocra-

TEM [1]) his verbis: *eunuchus e venatione et discursu hydropicus factus est;* ars certe venatoria propria non est eunuchorum et spadonum, sed eorum, qui sint duro de robore nati. Caute itaque sunt tractandi, ac potissimum ad humorum attemperationem est incumbendum, diaphoresi ad cutem illos disponendo, cum enim sudationem habeant familiarem, ubi ex acuto morbo decumbunt, promtius iis succurretur per remedia diaphoretica quam alterius generis. Antiquiores in usu habebant balnea, sed nostra hac aetate illorum usus obsolevit; si tamen febris a suscepto frigore et pororum cutis constipatione ortum habuerit, balneum aquae dulcis in usum revocari posset. Ubi vero acutus morbus in chronicum migrarit, et praesertim in febres seu quartanas seu alterius generis, neglectis remediis, quae ad obstructiones tollendas in usu esse solent, neglecto etiam chinaechinae usu, ablegandi sunt venatores ad solitum suum ministerium, quod moderate exercitum illis remedio esse poterit, ut, unde salutem amiserant, eam feliciter redimant.

Quod de feras insectantibus diximus, hoc idem de aucupibus dictum volo, hi enim, licet minus patiantur, totos dies per agros et nemora vagantes aves quaeritando ex nimio labore et lassitudine, sudatione interdum vespertinis horis postea interrupta, febres tertianas et quartanas per autumnum sibi comparant, quo tempore avium captura felicior et uberior esse consuevit; sicuti enim, qui octobris mense retibus utuntur ad alandas et qualeas captandas (quod aucupii genus apud nos familiare est, dum aucupes matutinis horis qualeas, quae in harundinetum se condiderint, blande solicitant, ut in nassam se recondant), non raro acutis morbis affici solent. Gravius autem periclitantur, qui ad aves aquaticas captandas incumbunt, ut in vallibus ac in stagnis, rigenti hieme, dies ac noctes in parvis cymbis degant; non pauci enim ex iis ob tetros halitus et coelum humidum malignas febres et malos habitus ac persaepe hydropisin contrahunt.

1) Epid. Lib. VII. n. 58.

CAP. XII.

De saponariorum morbis.

Saponem apud veteres in usu fuisse ad vestes laneas et lineas emaculandas e scriptorum monumentis satis constat. Hoc inventum Gallorum, quae natio elegantiae et nitori semper studuit, PLINIUS in historia naturali [1]) fuisse tradit; haec sunt illius verba: *Gallorum hoc inventum rutilandis capillis ex sevo et cinere. Optimus fagino et caprino, duobus modis, spissus ac liquidus; uterque apud Germanos majore in usu viris quam feminis.* GALENUS *de simplicibus medicamentis* aliisque in locis saponis mentionem habet, quem ait componi ex calce, lixivio ac sevo hircino vel bubulo vel caprino, vimque sordes abstergendi habere. Ex quibus verbis satis liquet, inter saponem veterum et nostrorum temporum magnam esse cognationem; veteres enim lixivio ex calce et cineribus sevum variorum animalium permiscebant, nostra hac aetate solum oleum. Sapo Venetus prae ceteris maxime commendatur, et magna in copia ad longinquas regiones defertur. Longum esset modum re.erre, quo Venetiis fiat sapo, certe opus istud artificiosum est plus, quam quis credat, nec minus laboriosum. Tria sunt ergo, ex quibus sapo componitur, calx viva, cinis et oleum; calcem habent e vicinis montibus recentem et melioris notae, cinerem valde longe petunt, vel ex Hispania vel Alexandria Aegypti, praeferunt tamen operarii eum cinerem, qui ab Hispania in globos congestus Venetias defertur. E quibus vero plantis parentur isti cineres, nescire potui, facile tamen crediderim, ex iis fieri, quae in oris maritimis nascantur. Primo itaque calcem aqua communi diluunt, ac bene subigunt, interdum etiam aqua marina in defectu aquae dulcis, huic calci sic dilutae cinerem sub mola prius contritum miscent, novam aquam addendo, si opus sit, eo modo, ut tota massa sit granulosa, et aliquam soliditatem habeat. Hanc in foveas quasdam ad id opus factas reponunt, supra quam aquam conjiciunt, quae

1) Lib. XXVIII. cap. 12.

paulatim ex hac mixtura acres particulas combibens per quosdam canales descendit in alias foveas, sicque repetunt operationem, eandem aquam praedictae mixturae reaffundendo, donec aquam fortem, acrem obtineant, aquae stygiae ad instar. Ubi ergo aquam istam, quantum sibi necesse est, pararint, operarii certam illius portionem in amplis cadis aeneis reponunt, spatium relinquendo vacuum in praedicto cado. Magno igitur igne subdito aquam illam excoquunt per diem integrum, cui postea oleum olivarum remiscent ea proportione, ut oleum ad aquam fortem se habeat ut unum cum dimidio ad octo, si oleum recens et perfectum, si vetus, aliquando plus; igne postea lentiori sinunt ebullire hanc novam mixturam, et singulis sex horis exitum in alios cados, non tamen tota ex parte permittunt, et priori cado rursus novam aquam fortem affundunt, sicque operationem repetendo singulis sex horis attente observant, quando materia incipiat crassescere, illam enim e suis vasis extrahunt, et super areas effundunt in loco aperto, quo pacto tota massa concrescit, ac serra in varia frusta dissecatur. Haec est saponis Veneti satis celebris per Europam fabrica.

Operarii ex materia, quam tractant, nullum sentiunt incommodum, licet enim per inspirationem aërem hauriant acribus illis particulis saturatum, quibus oppletum est illorum ergasterium, nullum in pectore nec alia parte experiuntur incommodum, sani enim et robusti et bene colorati degunt in hujusmodi officinis; solum qui sine calceamentis incedunt, iis excoriantur pedes et aliae partes, si forte illas aqua fortis pertingat. Totum incommodum, quod hisce operariis contingit, e nimio labore diu noctuque ac nimio calore ob ignem fere perpetuum in hisce officinis provenit, ex quibus interdum iis necesse est pedem efferre ad aërem frigidum et recentem captandum. Cum ergo isti operarii aestivis vestibus vel media hieme induti aëri frigido se exponunt, facili negotio magnis constipationibus correpti in acutas febres et pectoris morbos, uti pleuritides, peripneumonias, incidunt. His accedunt errores in diaeta; nam e suis officinis aridi et exusti tabernas vinarias adeunt, ubi multo mero se invitant, et proluunt. In hoc opificio nullam aliam iis suggerere possum cau-

tionem quam justam laboris moderationem in suis officinis, et cum e loco adeo calido, plus quam hypocaustum, illis exire necesse est, hieme praesertim, vestibus bene palliolati et capite bene obtecto. Cum autem acutis febribus actu tenentur, promta et repetita sanguinis missione iis succurrendum, iisque remediis, quibus curantur febres ardentes.

Ex hoc saponis opificio satis commode explicari potest, qualis sit natura medicamentorum, quae dicuntur habere vim saponariam, h. e. abstersivam sordium humani corporis; vis enim hujusmodi potissimum consistit in partibus alkalicis et lixivialibus, sed oleosae substantiae mixtura temperatis; sicuti enim in sapone aquae forti oleum permiscetur ad castigandam illius acrimoniam, ne laedat, et arrodat, ita etiam in medicamentis vi saponaria praeditis sapiens natura permixtam voluit oleosam materiam pro attemperatione, ut mitius operarentur. Herba saponaria dicta, quia macerata ritu saponis spumam praefert, tale temperamentum particularum acrium et pinguium habere dicitur, ac vi pollere inquinamenta gallici morbi abstergendi, sive sola, sive cum aliis ejusdem naturae remediis decocta; sic guajacum potissimum celticae luis alexipharmacum non parvam possidet acrimoniam, nec modicam continet oleositatem. Oleum itaque illud est, quod sua lenitate nimiam acrimoniam temperat, et spicula infringit; recte propterea dicitur, utramque acrimoniam corrigere, tam alkalinam et lixivialem quam acidam. Hippocrates [1]) in affectione cholerica prae ceteris remediis oleum commendat. *Propina*, inquit ille, *oleum ut quiescat*, *et ut venter subducatur.* Non minus quoque eam temperat acrimoniam, quae pendet ab acido, cujus rei exemplum habemus in sulphure, in quo magna latet aciditas, quae tamen non percipitur, sed obscuratur ab illo pingui, inflammabili, quod inest sulphuri. Oleum ergo, olivae productum, nulla cum re bellum gerit, sed omnibus bonitatem suam large diffusivam communicat, bonum enim non est, ut dici solet, quod diffundi non vult.

1) Acut. 4.

DISSERTATIO

DE

VIRGINUM VESTALIUM

VALETUDINE TUENDA.

Si monachos aliosque religiosos coetus, quos habent singulae civitates, sacram in terris militiam dicimus, monialium quoque vitam suis in claustris speciem quandam militiae licebit dicere, quae stativis veluti in castris firmo pede adversus hostes humani generis fortiter pugnare novit, et vincere. Militiam hujusmodi nullae gentes nec ethnici nec judaici cultus novere unquam, nec cogitarunt quidem, utpote solius fecunditatis amantes et studiosae; soli enim Christianae religioni, cujus caput est Christus, unus e virgine parente natus, flos ipse virginum, servanda erat haec gloria et ornamentum. Habuit quidem olim Roma virgines, quas sacras et a sua dea *Vestales* vocabant, quae nimirum Vestae sacra curarent, illius ignis aeterni custodes. Quatuor ab initio, ac demum ad senarium numerum auctae degebant *in fano deae*, a cujus aditu nemo arcebatur interdiu, sed ibi pernoctare fas erat viro nemini. En umbra quidem nostrarum virginum; sed quantum illae nostris dissimiles! Iis praescripta erant pudicitiae tempora, nam post exactos annos triginta in ministerio Vestae ignes perpetuos servandi, licebat nubere, atque, ut ait Prudentius,

transferre emeritas ad fulcra jugalia rugas.

Nostrarum vero virginum, dicam potius viraginum, singulis in urbibus numerosae sunt legiones, quae virginitatem, quam Deo voverunt, perpetuam et illibatam praestant. Sicuti autem virorum militiae, cum ad expeditionem aliquam proficiscitur, suos medicos habere mos est, cum magni intersit milites bene va-

lere, et rite curari, ita aequum est, monialibus praesto esse doctos et peritos medicos, qui illarum incolumitati, quantum licet, prospiciant. Meus quidem erat de morbis monialium et curatione disserere, sed satius duxi, dissertationem hanc *de illarum tuenda valetudine* praemittere, longe gloriosius esse existimans a morbis praeservare, quam eosdem curare.

Medicus itaque huic ministerio addictus, quem peritum, prudentem honestisque moribus praeditum esse oportet, primum debet advertere, qualis sit conditio aëris, in quo positum sit monasterium, nam si in loco salubri, non magnum negotium illi erit, monialium valetudinem tueri, non ita vero, si in loco insalubri fuerit; aër enim, in quo degimus, et quem inspiramus, magnam habet in nostris corporibus potestatem, persaepe enim evenit, ut monasteria in gratiam amplitudinis hortorum et monialium oblectamentum sint quidem bene structa, sed male posita, nempe prope muros et foveas civitatis, ad quae loca omnes sordes confluunt. Sic apud muros quotannis majorem aegrotantium numerum et graviores esse morbos observare est quam in locis interioribus, qualis observatio est Hippocratis in libris epid. in historia illius, qui decumbebat prope muros; hoc idem quoque in hisce monasteriis observavi, nam si in frequentioribus locis civitatis fuerint, licet sine hortis et spatiosis ambulacris, feliciori fruuntur valetudine, quam ea, quae hujusmodi habent delicias, sed parum salubres. Medicum ergo attentum esse oportet, ut ea, quae aërem inquinare possunt, quantum licet, avertat moniales monendo, ut ab iis ventis caveant, qui ab ea parte, ubi sunt foveae, spirant, ac ne ingentes fimi acervos in hortis suis congerant, sed potius curent exterius emi, neque recentes sed veteres, ne, dum hortos saturare volunt, aërem pravis halitibus inquinent; quam ob causam Hesiodus, uti jam superius diximus, cum de morbis agricolarum ageretur, stercorationem agrorum damnabat, consultum magis volens salubritati quam fertilitati. A deambulatione in suis hortis matutinis et vespertinis horis cavere debent, ne illarum graventur capita; summatim totius monasterii mundities procuranda, ut aër, quantum licet, purus servetur.

In omnibus fere monasteriis observavi quatuor

vel quinque sues nutriri solere, ut salsamenta, pernas, lucanicas, laridos multaque alia conficiant; quae animalia, licet intra quaedam septa contineantur, fieri tamen nequit, quin aëris puritati multum officiant, dum etenim suillia identidem purgare necesse est, per aestatem praecipue non parva mephitis totum monasterium infestat, neque suaderi possunt, ut consuetudinem hanc abjiciant, licet, si expensi ratio habeatur, in alendis his animalibus non tam magnum sit emolumentum, ut ipsae putant; quando igitur iis sic placet, quanta possunt diligentia, efficiant, ut quam minime aëris puritas laedatur.

Quoad alimenta humano generi communia, panis primas tenet, hac de re non habeo, quod dicam, omnia etenim monasteria optimo pane ac ut plurimum recenti utuntur, ab iisdem bene laborato, ut nihil sit, quod hac in re desideretur, non ita vero de potu, h. e. vino; vina etenim monialium ut plurimum sunt de illorum natura, quae ad aestatem male se habent, ubi enim Procyonis et vesani Leonis calores persenserint, evanida fiunt et pendula. Infortunium hoc illis quotannis contingere observavi; nam cum a principio multa aqua fuerint diluta, tum ut minus laedant, tum ut cuncta dolia, quae exstant, impleantur, non possunt postea aestatis fervorem diu sustinere. Aliud quoque malum accedit, ut quam primum ex uvis immaturis vina recentia conficiant acria et acidula, quae, ubi ad paucos dies ebullierint, in usum veniunt, unde stomachi dolores et flatulentiae ortum habent. Ad incommodum istud vitandum hujusmodi tempore vina sibi parent e passulis et aqua pura ad solem excocta, passulae enim vinum concentratum dicuntur; sive, si vinum hujusmodi non placeat, vinum vetus a suis affinibus et amicis sibi procurent, vinum enim recens, qualecunque sit, stomacho semper infensum est, atque ubi vini veteris copia haberi possit, a novo abstinendum; *nemo vinum vetus habens statim vult novum,* ajebat servator noster apud Lucam. Monere item soleo monasterii rectricem, ut pro communi usu vina recentia, sed non multa aqua diluta, percolari jubeat, sicque percolata in doliis ad usum reponat; vinum enim rite percolatum ac a tartaro et faecibus depuratum id proprietatis habet, ut in doliis nunquam effervescat, ubi cetera vina ad men-

ses integros in doliis solent ebullire. Habent id etiam vina percolata, ut nunquam marceant, et pendula fiant, sed solum ob nimios aestus acescant. Consultius tamen fore crediderim, tum pro monialium valetudine, tum pro re monasterii, si ii, quibus demandata est cura cellae vinariae, meraciora vina pararent suo tempore pro aestivis mensibus, quae postea lympha diluerent, cum iis uterentur, uti multis in locis fieri assolet; sic enim securius moniales valerent, et pharmacopolae monasterii peculatum minus exhaurirent. Scio equidem in quibusdam monasteriis ad vina praeservanda, ne vappescant, alumen ad portionem quandam pro qualibet vini mensura solere misceri, sed cum vina hujusmodi vim adstringendi et obstruendi possideant, pro bona valetudine commendare nequeo.

Quoad cetera alimenta, cum varia sint monialium instituta, aliae pisculentam vitam degant, aliae carnibus utantur et omnibus cibis, qui secularibus etiam in usum veniunt, cumque diversae sint aetates, habitudines, temperamenta, non nisi generalia documenta possunt praescribi, in omnibus tamen, tamquam regula Polycleti, primas tenebit justa moderatio. Iis, quae carnibus abstinent, ac solis piscibus ac oleribus vescuntur, lubrica solet esse valetudo; *imbecilliora cibaria brevem vitam habent*, scripsit Hippocrates, h. e. alimenta parum vitalia et facile corruptibilia. Panem oportere ad pisces et olera quadruplum esse, ajebat M. Ficinus de *studiosorum valetudine tuenda.* Legumina omnia flatuosa sunt, et succos non nisi melancholicos praestant, qui bonae valetudini ex sua natura adversi sunt. De leguminibus locus est apud Hippocratem in libro *de ratione victus in acutis*, ubi ait, omnia legumina esse flatuosa, cruda, elixa, frixa, non ita vero viridia. Rationem reddit Martianus, quare legumina macerata et viridia sint minus noxia quam sicca, cum vulgaris opinio sit, legumina viridia pejoris esse notae quam sicca, quia nempe, ubicunque siccum praevalet humido, materia flatuum generatur, nequaquam vero, ubi humidum praevalet sicco, quod in leguminibus viridibus et maceratis contingit. Ut ergo minus laedant legumina, oportebit, ut, quantum fieri possit, sint macerata aquae lixivialis beneficio. Solent ulterius praeter

flatulentiam somnos valde turbulentos efficere, et aphrodisiacas ideas mente excitare, unde in adagium cessit Pythagoricum illud: *A fabis abstineto.* Hanc ob causam div. HIERONYMUS monachos suos corpora jejuniis castigantes, ut castimoniam servarent, monebat, ut, quantum possent, a leguminum esu abstinerent, ac oleribus potius uterentur, quod idem repetit in epistola ad Furiam *de viduitate servanda*, et in alia epistola ad Demetriadem *de servanda virginitate.*

Si vero sint ex iis, quae non tam severae disciplinae se addixerint, sed carnibus utantur, laudantur primo vervecinae, ut quae facile perspirent, ex observatione SANCTORII nostri in libro *de statica medicina*, postmodum vitulinae, et quas habemus e gallinaceo genere, columbis, avibus montanis, si ipsis ex aere proprio suppetat commoditas. Carnes bubulae, suillae, leporinae, coctu difficiles sunt, et crassos succos generant. Mutinae exstat monasterium insigne virginum, quas *Salesianas* a div. Francisco de Sales vocant, quod e munificentia serenissimae ducissae Laurae fuit fabrefactum et multis latifundiis dotatum, quae moniales nulla alia utuntur carne quam vitulina, in hunc finem, ut, quantum possunt, bene valeant, et cum animi hilaritate Deo serviant. Bonum est autem monialibus sanguinem spirituosum esse, et per sua vasa fluxilem semper quidem, ea praesertim aetate, qua talem esse oportet.

Non sum nescius institutis suis et legibus obstrictas esse, ut frequentibus jejuniis corpora sua castigent, sed in hac re quoque locum habet celebre illud *μηδὲν ἄγαν*, h. e. ne quid nimis; persaepe enim monialium multae severioris disciplinae studiosae se ipsas conficiunt, et in ipso juventae flore sanguine et viribus exhaustae non solum valetudinariae, sed etiam morbosae fiunt atque morosae ceteris monialibus et medicis, a quibus promta remedia exigunt. Hic referre lubet, quae de virginum jejuniis refert div. HIERONYMUS in laudata epistola ad Demetriadem. *Sic debes jejunare, ut non palpites, et respirare vix possis, et comitum tuarum vel porteris, vel traharis manibus, sed ut fracto corporis appetitu nec in lectione nec in psalmis nec in vigiliis solito quid minus facias; jejunium non perfecta virtus, sed ceterarum*

virtutum fundamentum est, et sanctificatio atque pudicitia. Parcus cibus, venter semper esuriens triduanis jejuniis praefertur.

Nihil porro est, quod bonam monialium valetudinem magis infirmet, quam si eo beneficio gaudere non possint, quod e somno justo et naturali obtinetur. Etenim cum monialibus ut plurimum mos sit, somnum in amplo et longo conclavi, quod dormitorium vocant, capere, unaquaeque in suo cubili; quamvis justum tempus illis e monasterii instituto sit destinatum, nequeunt tamen per totum illud tempus somno indulgere, siquidem cum omnes simul eodem in loco conclusae sint, ex iis aliae tussiant, aliae suspirent, aliae altum stertant, aliae somnient, et obloquantur, graves patiuntur interdum vigilias, et cum matutinis horis suavius dormiunt, ad sonum campanae surgendum e lecto et templum adeundum. Praeter vigilias aliud quoque accedit incommodum, quod non admodum bonus odor iis in locis, ubi tot virgines simul dormiunt, persentiatur, in quem, si quis mane pedem immittat, nares sibi percelli sentiat, quod moniales, licet assuetae, ingratum habent, qualem odorem vocant *dormiticio*. Hippocrates in libris *epidemiorum* somnum laudabat in frigore cooperto, in amplo scilicet conclavi, sed stragulis esse bene coopertum, ne somnus a frigore perturbetur, aër enim, qui per os inspiratur, purgatior est, qua de re alibi diximus.

Longe placidiorem somnum capiunt hae moniales, quae singulae suam cellulam habent, hieme praesertim; placidius enim dormiunt, et permissum illis tempus ad quietem implent, non ita vero aestate. Aliud quoque incommodum vitare non possunt, nimirum quin aërem inquinatum ab halitibus, qui jugiter a corpore exspirant, per os, nares resorbeant. Ad hujusmodi incommodum, quantum licet, vitandum, iis suasor sum, ut dormitorii valvas, non solum aestate, sed etiam hieme modice apertas relinquant ad aërem recentandum, ut inter internum et externum aliquod sit commercium; si quae vero sint, quae sibi non satis noctu somnum captasse videantur, aestate praesertim, quo tempore breviores sunt noctes, somno diurno ad aliquam horam supplendum ante cibum, ex Celsi monitu. *Longis diebus meridiari potius ante*

cibum utile est, sin minus post eum, hieme potissimum totis noctibus conquiescere.

At si non tam facile est sacris hisce virginibus, iis beneficiis gaudere, quae praestat somnus, perfacile quidem esset, ea consequi, quae laudabilis corporis exercitatio conferre posset. Si, qualis sit monialium vita, contemplemur, eam ut plurimum sedentariam esse deprehendemus, dum in suis ergasteriis inter artes Minervae delicatiores, vel acu pingendo, sive quid aliud simile efficiendo, sive in templis canendo, meditando, majorem diei partem traducunt; atque hoc est, quod illas nec diu nec bene valere sinit. At dicent ipsae, canere et psallere exercitii genus esse, cui non erant assuetae, cum propriis in domibus apud suos parentes degerent. Non negarim equidem, quin cantus et psalmodia inter exercitia locum habeant, sed dico, haec non sufficere, nisi totum corpus quoque convenienti motu exerceatur. Verum exercitium appellabat Plato, in quo motus fit in se ipso et e semet ipso; lectio sola et cantus pulmones exercent, non totum corpus. Urgebunt ipsae, singulis diebus matutinis horis, antemeridianis, vespertinis quoque, etiam per noctem, toto corpore exerceri ad campanas in motum ciendas, quod non tam leve exercitii genus est, ut totum corpus non incalescat, ac interdum sudore non diffluat. Hujusmodi exercitationem improbare non audeo, nisi totam viciniam cogerent ad multa mala illis imprecanda. Memini, me non semel curasse juvenculas moniales gravissimis destillationibus detentas, cum media hieme noctu etiam ad multas horas in turris summitate ad sonum campanae totis viribus incumberent ad aliquem diem festum praenunciandum, ac praesertim ubi aliqua puella sit velanda. Ego certe non satis admiror, quomodo cunctis monialibus in omnibus fere civitatibus tam gratum sit hoc aurium tormentum. Non desunt alia exercitia, in quibus totum corpus, et singulae partes corporis exerceantur, veluti manus, pedes, quale est opus textorium; at nullam textrinam in monasteriis mihi unquam videre obtigit: si quid autem est, quod ab obstructionibus naturalium viscerum praeservet, ac, si adsint, èas facile expediat, maxime est ars texendi, ubi totum corpus in exercitio est; nunquam certe robustiores et coloratiores solent

esse mulieres quam textrices. *Mulierem fortem quis inveniet, quaesivit linum et lanam, et operata est consilio manuum suarum*, sic e sacris literis *) habemus. Olim quidem virginibus monialibus licebat identidem e suis monasteriis pedem efferre, nunquam tamen solis, ac ad solennes supplicationes per civitatem, ut solent alii religiosi coetus, longo ordine procedere, quod iis sane non modico erat beneficio ad justam corporis exercitationem; ad quoniam Bonifacio VIII. P. M. satius visum est, eas esse suis in monasteriis conclusas, et ut coelo potius quam mundo spectaculo essent, modo necesse est, ut aliis laboriosis operibus suppleant, nec, quae magis laboriosa sunt, servis suis, quas conservas vocant, ac ut plurimum de rusticána gente, relinquant, ne postea, ubi illas vident robustas et bene coloratas, illarum felicilitati invideant. In quibusdam civitatibus observavi, monasteria quaedam esse, quae servas non habeant, sed moniales omnes ejusdem esse sortis, quae sibi, quae necessaria sunt, procurent. Praestat igitur virgines Vestales operosas esse, non solis manibus circa opera levidensis texturae, sed toto corpore, si illis cordi est bona valetudo. Sic ea, quae a medicis de excretis et retentis passim dicuntur, a moderato corporis exercitio, tamquam fructus a radice promanant; ubi enim ea, quae excernenda erant, fuerint excreta, natura facilius retinet, quod ad corporis alimoniam est necessarium.

Si vero ad sanitatis tutelam adeo conferunt moderatae corporis motiones, non minus quoque conferret, compositos esse animi motus; tanta siquidem lege consortii sociantur anima et corpus, ut ad invicem bona et mala sibi communicent. Quam graves turbas in humanis corporibus, ac praesertim in massa sanguinea excitent animi pathemata, veluti ira, timor, gaudium aliaeque passiones, si modum excedant, satis olim ostendit doctissimus Chambraeus in libro, quem de *passionum characteribus* inscripsit, ubi notas et colores describit, quos quaeque passio in ipso vultu depingit, unde quis possit conjicere, quam graves motus intus efficiant in femineo praesertim sexu.

*) [Corruptus hic et male intellectus locus sine dubio is est, qui legitur in Proverb. Salom. cap. XXXI. vers. 13. Cf. etiam ejusdem capit. vers. 17. 19. 31.].

Non semel mihi observare obtigit, ob subitam animi passionem in mulieribus temporis fere momento tantam ad interna contractionem fieri, ut ea supprimerentur, quae in pleno erant fluore. Caveant ergo, quantum possunt, sacrae virgines, ab animi passionibus, ira praesertim, et quam propere anguem, ut dici solet, in ovo suffocent. Nolim tamen, ut apathiam sibi procurent, ut olim quidam philosophi, hoc enim generosas virgines dedecet; habent siquidem suum usum passiones, si quis recte illis uti velit. Satis sit, si illas regere didicerint.

Animum rege, qui, nisi servit,
Imperat, hunc frenis, hunc tu compesce catena.

Quoniam vero quaerere quis posset, num pro tuenda monialium valetudine satis sint sola praecepta et recta vivendi ratio, an etiam in usum revocari possint remedia, responderem, quod, cum sanitas multam habeat latitudinem, possint etiam suis temporibus ad praeservationem usurpari medicamenta. *Quibus convenit venae sectio, vel purgatio, hos vere purgare, vel venam secare oportet*, ajebat Hippocrates.

Notanda est autem particula illa disjunctiva, non enim praecipit Hippocrates, ut semper duo haec magna remedia, ut apud nonnullos mos est, in usum veniant, qui piaculum putant venam secare, nisi aliquod purgans fuerit praemissum; sunt enim quaedam, quibus convenit sola venae sectio, ubi nimirum plenior sit habitus, aliae, quibus sola purgatio, cum ad cacochymiam vergunt, sunt etiam, quibus utrumque convenit. Non solum autem vere, sed etiam autumno institui poterunt hujusmodi remedia, ac praesertim purgationes, ad ea errata corrigenda, quae aestate commissa fuerint in esu voluptuoso fructuum, qui sub ora et opora maturescunt.

Paucas hasce cautiones medicas, cum alia permulta dici possent, virginibus Vestalibus lubuit proponere pro illarum bona valetudine, ut alacrius persteut in eo, quod tam generose susceperunt, instituto. Grande mehercle est opus, duro cuique martyrio comparandum, virginem puellam ad perpetuam castitatem custodiendam voto se obstringere, nam, uti eleganter div. Hieronymus: *contra naturam, imo ultra naturam est, non exercere, quod nata sit, interficere in se radicem suam, et sola virginitatis poma decerpere.*

DE

LITERATORUM MORBIS

DISSERTATIO.

Diatribae huic meae de morbis artificum dissertationem hanc de p. n. affectibus, quibus premi solent literarum professores, adnectere non improprium duxi, his enim idem obvenit, quod mechanicis artificibus, ut unde bona multa, inde non pauca mala proveniant. Perpaucos nimirum existimo eos esse, qui solius amore virtutis literis operam dare velint, nec animo praesumant honores, dignitates et magnos quaestus, quos honorarii titulo decorant, adeo verum est, quod dixit ARISTOPHANES, sublata e mundo paupertate et pluto omnia eversum iri, nullumque sapientiae et ceterarum artium cultorem fore; haec sunt illius carmina, dum paupertatem sic loquentem in scenam inducit [1]):

ει γὰρ ὁ Πλοῦτος βλέψειε πάλιν, διανεμεῖ οὖν' ἴσον ἑαυτὸν,
οὔτε τέχνην ἂν ἀνθρώπων, οὔτε σοφίαν μελετῶν
οὐδεὶς, ἀμφοῖν δ' ὑμῖν τούτοιν ἀφανισθέντοιν, ἐθελήσει
τὶς χαλκεύειν, ἢ ναυπηγεῖν, ἢ ῥάπτειν, ἢ τροχοποιεῖν,
ἢ σκευτοτομεῖν, ἢ πλινθουργεῖν, ἢ πλύνειν, ἢ σκυτοδεψεῖν,
ἢ γῆς ἀρότροις ῥήξας δάπεδον, καρπὸν δηοῦς θερίσασθαι;
ἢν ἐξῇ ζῆν ἀργοῖς ὑμῖν, τούτων πάντων ἀμελοῦσιν.

Quae carmina latine sic reddidit ANDREAS divus Justinopolitanus:

Si enim Plutus videbit iterum, dividetque aequalem se ipsum,
Neque artem hominum neque sapientiam exercebit

1) In Plut. act. IV.

Nullus; ambobus autem nobis his destructis, volet
Quis aeris esse faber? vel naves facere? vel suere, vel rotas facere?
Vel coria incidere? vel facere muros, vel lavare, vel pelles tingere?
Vel terrae aratris rumpens campum, fructum Cereris metere?
Si liceat vivere otiosis nobis, haec omnia negligentibus.

Ut plurimum ergo, qui ingenio valent, si egestas premat, ac spes affulgeat divitias comparandi, literarum studio totos se dedunt, sibique splendidum censum parant nec non multam existimationem apud nobiles viros, quibus postea ad literatorum fores pulsandum, ut consilia exposcant. Verum literarum cultura, licet uberem opum et gloriae messem reddat, tribulos quoque ac improbam malorum segetem suis cultoribus non raro progerminat. Literati ergo homines, qui, ut ait Ficinus [1]), *quantum mente et cerebro negotiosi sunt, tantum corpore otiosi sunt*, omnes fere vitae sedentariae incommoda demtis medicis clinicis subeunt. Nihil notius, quam hominem sedendo sapientem fieri; tota ergo die ac nocte sedentes inter literarum oblectamenta corporis damna non sentiunt, donec non intellectae morborum causae sensim obrepentes eos lectis affixerint. Jam superius innuimus, quas noxas inferat sellularia vita, quare circa id non ultra immorabor.

Vitae quoque statariae incommoda non raro experiuntur literarum professores; multos enim ex iis passim visere est, qui, ut sedentariae vitae, quae tam male audit, evitent damna, *in contraria currunt*, dum ad multas horas ac totos fere dies stant erecti libros evolvendo, quod non minus, imo forsan magis noxium, quam si ad opus suum sedendo incumberent.

In universum porro literati omnes stomachi imbecillitate laborare solent. *At imbecilles stomacho, quo in numero magna pars urbanorum omnesque*

1) De stud. val. tuend. Cap. III.

pene literarum cupidi etc. ajebat CELSUS [1]. Nullus enim fere est, qui serio literarum studio det operam, ac de stomachi languore non conqueratur; dum enim cerebrum concoquit ea, quae sciendi libido et literarum orexis ingerit, non nisi male potest concoquere ventriculus ea, quae fuerint ingesta alimenta, distractis nempe spiritibus animalibus et circa intellectuale opus occupatis, vel iisdem spiritibus non adeo pleno influxu, uti opus esset, ad stomachum delatis propter fibrarum nervearum ac totius nervosi systematis in altioribus studiis validam contentionem. Quantum enim ad viscerum omnium naturales functiones rite obeundas conferat, si non succi nervei, de quo adhuc non satis constat, saltem spirituum animalium influxus e partium paralysi laborantium contabescentia satis liquet; quamvis enim ob perennem arteriosi sanguinis affluxum vitali succo fruantur, attamen humore illo, seu quidquid sit illud, quod per nervos ad eas defertur, orbatae gracilescunt.

Hinc ergo cruditates, flatuum ingens copia, corporis totius pallor et macies, partibus geniali succo defraudatis, summatim omnia damna, quae cacochyliam consequuntur, ortum ducunt. Sic studiosi paulatim, licet joviali temperamento praediti, saturnini ac melancholici fiunt; sic dici solet, melancholicos esse ingeniosos; at forte aptius, ingeniosos fieri melancholicos, spirituosiori nempe sanguinis parte circa mentis opera absumta, magis vero faeculenta ac terrestri intus relicta.

Non ibo tamen inficias, quin ad id multum conferat corporis temperies, ad melancholiam paulisper vergens, cum moderata ceterorum humorum mixtura. Varias quidem causas affert FICINUS [2]) in libro, quem in studiosorum gratiam conscripsit, quare literati melancholici sint, vel fiant, quarum alias ex astronomia, cui potissimum erat addictus, deducit, alias e naturali philosophia; quae omnes ad vehementem vitalium spirituum motum et dissipationem referuntur, unde sanguis ater efficitur. Melancholicis ergo passionibus obnoxii sunt ut plurimum literarum professores, eoque magis, si a primordiis tale temperamen-

1) Lib. I. cap. 2.
2) Lib. I. cap. 3.

tum sortiti fuerint; sic habitu graciles, luridi, plumbei, morosi ac solitariae vitae cupidi observantur, qui vere literati sunt.

Oculorum imbecillitati praeterea obnoxii paulatim redduntur; legentes siquidem et scribentes intento obtutu non possunt, quin visionis laesionem persentiant, quod malum fovent, dum literas minutas scribunt, quod familiare est iis, qui promti sunt ingenii. Curiosum certe esset, si veritati congrueret, id quod proponit Aristoteles [1]), quare, qui lusciosi cognominantur, literas minutas scribere consueverint; mirum est, inquit, *ut qui obtusi sint oculis, rem faciant, quam eorum facere interest, qui acumine valeant oculorum;* varias hujus rationes affert, sicuti et Plempius [2]), qui ait, se aliquando dubitasse, quin haec affectatio quaedam esse posset, ut sani et vegeti visus esse viderentur. Verum ego non paucos myopes novi, qui satis amplis literis scribere soleant. Indubium tamen est, quod, qui minutius scribere consuescant, sibi curtiorem visum reddant, et myopiam sibi paulatim adsciscant; sic etenim oculus assuescit, ad proxima solum videnda, ac retina ex tali assuefactione in situ a pupilla magis remoto obfirmatur, atque obdurescit adeo, ut mobilitas illa, quam oculo impertita est natura, aboleatur.

Affectu quoque myopiae contrario interdum laborant, qui scriptioni ac lectioni nimis addicti sunt, adeo, ut temporis progressu objecta ab oculo longe remota tenere iis necesse sit, quod vitium senibus familiare est; etenim cum incurvi ac proni scribant, ac legant, facile humor crystallinus ad pupillam prolabitur, eamque obturat, ac coecitatem inducit. Hanc esse causam, quare in equis aliisque animalibus frequentius visionis noxae contingant, ait F. Platerus [3]), cum enim prona incedant, oculi humores ad anteriora sensim feruntur, ibique subsistunt.

Praeterea literarum studiosi, cum legendo et scribendo capite ac pectore inclinato libris incumbant, ventriculum et pancreas comprimunt, ex qua compressione stomachus oblaeditur, et succi pancrea-

1) Sect. XXXI. probl. 8. et 15.
2) Ophthalm. Lib. IV. cap. 42.
3) Prax. med. Tom. I. cap. 7.

tici per suos ductus cursus inhibetur, unde postea viscerum naturalium oeconomia perturbatur; hanc succi pancreatici interceptionem ob talem corporis situm advertit DOLAEUS [1]) in hypochondriacis affectibus valde noxiam. Nephritis quoque et arthritis, quae vitae sedentariae pedissequae sunt, literatorum morbis comites se jungunt; perraro autem quis arthriticus est, quin fiat nephriticus, non tam, quod in arthriticis lecto seu sellae affixis lumbi ac renes ob assiduum decubitum et sessionem graviter fatigentur, quam quod utriusque affectus eadem sit materialis causa. ERASMUS [2]) in quadam epistola ad amicum suum arthriticum, postquam multum de suo tortore, calculo nempe, quem gestabat in renibus, conquestus esset, scripsit, se et amicum illum esse affines, imo cognatos, duarum quippe sororum maritos, ac illius uxorem sibi intime jungi absque ulla adulterii suspicione.

Nulli porro prae ceteris literarum professoribus studiorum laboribus magis atteruntur, quam qui operum editionem in publicum moliuntur, nominisque sui immortalitatem in animo habent insculptam; de iis tamen loquor, qui vere sapiunt, nam complures sunt, qui scribendi cacoëthe detenti rerum male consarcinatarum editionem ac abortus potius quam maturos fetus properant, non secus ac poëtae quidam, qui centum carmina compingunt, stantes *pede in uno*, ut ait HORATIUS. Viri ergo sapientes, qui nominis sui famae et existimationi in longum tempus prospiciunt, diurnis ac nocturnis laboribus se conficiunt, ut aliquando pereant, antequam pariant. Non tam vero male plectuntur in studiis, qui solum scire contenti sunt, quod alii sciverint, et scripserint, optimumque censent, *aliena frui insania*, ut scripsit PLINIUS de iis, qui novas aedes nunquam fabricari velint, sed ab aliis exstructas lubentius emere, et incolere.

Quoniam PLINII facta est mentio, hic dictum illius memorabile ad rem nostram spectans, quod multorum ingenia hactenus exercuit ac torsit, praeterire nefas ducerem; sic ergo PLINIUS [3]): *Atque etiam*

1) Encycl. med. Lib. III. de morb. abd. cap. 11.
2) Vid. Beveov. de ren. calc.
3) Hist. nat. Lib. VII. cap. 50.

morbus est aliquis per sapientiam mori. Qualis sit morbus iste, de quo intellexerit PLINIUS, tot sententiae, quot capita. Varias doctorum hominum opiniones recensuit celeberrimus GASPAR a REJES [1]) in jucundarum quaestionum campo, ubi MERCATI, MERCURIALIS, JO. PINEDAE, SALMASII, DALECHAMPII, P. LUDOVICI DELLA GERDA, aliorumque ingeniosissimas expositiones refert, ut apud eundem videre est, cum nonnulli intelligendum velint PLINII locum de morte in senili aetate, cujus propria est prudentia, ut MERCATUS; alii de quartana febre, quae sapientia ac quadam veluti intelligentia statis diebus et horis aggrediatur, ut JO. PINEDA; alii in verbo mendum ob scriptorum incuriam esse putent, et pro verbo illo, *per sapientiam mori*, reponendum aliud, *per desipientiam mori*, ut MERCURIALIS de phrenitide; alii de divinandi facultate, quam nonnulli animam agentes interdum acquirunt, futura quaedam post suum obitum praenunciantes, ut P. DELLA GERDA; alii tandem, ut modo citatus GASPAR a REJES, de paraphrenitide, diaphragmate vulnerato vel percusso, eo, quod veteres in hac corporis parte prudentiae sedem collocarent.

Tot clarissimorum virorum suffragiis, meum, qualiscunque sit, calculum addere liceat; PLINIUM scilicet tot periculis, tot casibus, tot morbis, quibus vita nostra continuo petitur, adnumerare quoque voluisse causam occasionalem, ob quam mors persaepe contingat, studium nempe sapientiae, quae suos cultores ad properam mortem non raro perducit, ita ut in morborum classe morbus sit aliquis, quem medici non adverterint, scilicet *per sapientiam mori.*

Non possum, quin in hanc rem auream PLATONIS sententiam recenseam, qua mirifice explicatur, quomodo literarum studium varias aegritudines accersat. Statuens ergo vir ille divino ingenio excellens hominis pulchritudinem ac sanitatem in commoderatione quadam ac proportione inter animum et corpus sic scripsit [2]): *Quando anima corpore admodum potentior est, exsultatque in eo, atque effertur, totum ipsum intrinsecus quatiens languoribus implet. Quando*

1) Quaest. 100.
2) In Timaeo. Pag. 495.

etiam ad dicendum investigandumque collectis in unum viribus vehementer incumbit, liquefacit prorsus corpus, et labefactat; denique cum ad dicendum disserendumque privatim et publice ambitiosa quadam concertatione contendit, inflammat corpus, atque resolvit; nonnunquam etiam destillationes fluxusque commovens medicorum plurimos decipit, cogitque illos contrarias causas judicare. En quomodo literati, qui

Ingentes animos angusto in pectore versant,

illum intemperanter studiis incumbunt, corpora sua ad sustinendas animae ac spirituum motiones inepta, morbosa efficiunt. Tam arcta vero lege consortii foederantur ad invicem anima et corpus, ut omnia tam bona quam mala unius in alterum vicissim corrivent, ac veluti ex corporis nimia exercitatione anima ad mentis functiones languescit, ac torpet, sic ob nimiam animae contentionem circa sapientiae studium corpus marcescat necesse est, absumtis nempe spiritibus, communi scilicet instrumento ad materiales et spirituales operationes rite obeundas. *Labor articulis, carnibus cibus, somnus visceribus; animae deambulatio, cogitatio hominibus,* sic artis magister [1]. Omittam hic referre, quae in hujus loci commento scripserit GALENUS, ac literis prodiderit VALLESIUS. Cogitatio igitur ex HIPPOCRATE, cum animae sit propria exercitatio, atque in hoc toti sint literarum studiosi, scilicet, ut cogitent, ac meditentur, (quando nostra hac aetate non desint, qui totam animae essentiam in cogitatione constituant), fieri nequit, quin corpus a sua rectrice destitutum exorbitet, ac nullas aerumnas non sentiat, destillationes, ut ait PLATO, membrorum torporem, atrophiam ac praeproperam senectam.

Haec in universum patiuntur literarum professores; ex iis tamen quidam sunt, qui peculiaribus morbis vexari solent, uti concionatores, philosophi continuo in scholis disputantes, advocati in foro, ac praecipue Patavini professores in lyceo, qui, ubi ab hiemis principio usque ad finem veris ab exedris declamarint ad ravim usque, ut studiosam juventutem instruant, tandem anxii et anhelosi palam faciunt, quam graves noxas pectori inferat talis exercitatio,

1) Epid. Lib. VI. sect. 5. Op. omn. ed Kuehn. vol. III. p. 607.

et quotcunque alii, qui circa vocis exercitium detineri solent. Hi enim destillationibus et vasorum in pectore ruptionibus non raro sunt obnoxii. Politici vero, judices, et qui principum ministerio sunt addicti, studiis, magnis laboribus ac vigiliis attriti, inter hypochondriacos primas tenent, et in marasmum paulatim prolabuntur. PETRI XYLANDRI, regis catholici in Brabantiae curia consiliarii, elegantissima epistola legitur, operi FORTUNATI PLEMPII *de togatorum valetudine tuenda* praefixa, ubi magnus ille juris consultus malorum suorum Iliadem ac aerumnosam vitam e toga contractam describit. Ego equidem quotquot novi tum in Romana curia tum aliis in locis ac in aulis principum celebres jurisconsultos ac ministros, omnes observavi mille morborum generibus male multatos et professionem, cui se addixerant, diris ejurantes.

Multo mitius vero cum medicis res agitur, clinicis tamen et lecticulariis, quorum studium praecipue est circa medicam praxin et quotidianam aegrorum visitationem; hi enim non tot morbis conflictantur, ac si aliquando aegrotant, non sedentariae aut statariae vitae, ut J. C., sed cursuali causam acceptam referunt. Non semel profecto mirari subiit, quomodo grassantibus gravibus epidemiis malignarum febrium, pleuritidum aliorumque popularium affectuum, medici clinici, quodam veluti artis privilegio, impune incedant; quod non tam illorum cautelae adscribendum putem, quam magnae exercitationi et animi hilaritati, dum bene numati lares suos repetunt. Ego certe nunquam medicos observo tam male se habere, quam ubi nemo male se habet, quod praecipue verum deprehendi hisce quinque annis elapsis, in quibus saluberrimae constitutiones visae sunt, et nihil epidemium apparuit. Non semper tamen impune evadunt; etenim ob assiduos labores et scalarum adscensum multos ex his herniosos factos novi. Similiter, cum dysenterici fluxus vagantur, aliquando et ipsi dysenterici fiunt, quod forte ipsis evenit ob sessionem longam coram aegro ac miasma per os vel aliam partem susceptum; quare satis caute se gerunt, qui in dysentericorum curatione stantes se expediunt, et sessionem suspectam habent.

Haud minus malam morborum segetem e studiis

suis referunt poëtae, philologi, theologi, scriptores omnes et ceteri literati circa mentis officia occupati. Poëtae praesertim ob phantasticas ideas, quas die ac nocte in mente versant, attoniti sunt, morosi, graciles, uti illorum imagines ostendunt. AREOSTUS noster, ut ipse in satyris fatetur, valde gracilem habitum praeferebat, ac, si vultum illius depictum spectemus, eremicolae effigiem strigosam refert; idem ajunt de aliis poëtis celebrioribus. LUDOVICUM CASTELVETRUM, philologum satis celebrem, adeo gracilem fuisse ajunt, ut HANNIBAL CARUS illius aemulus nomine strigosae caprae illum subsannaret.

Eos porro, qui ingenio magis praestant, ac uti ingeniorum monstra praedicantur, quasi fato quodam et fortunae malignitate e vivis sublatos legimus. Jo. PICUS, ingeniorum phoenix, vix sextum lustrum egressus, immaturam mortem Florentiae subiit, magno reipublicae literariae damno; quamvis de illius morte varius fuerit rumor, creditum tamen est, id illi ob perpetuos labores et nocturnas vigilias contigisse, ut mirum sit, quomodo superfuerit illi tempus ad scribendum, cum tot auctores legerit, veluti ex illius operibus, quae exstant, videre est.

Mathematici porro, quibus animum a sensibus et corporis fere commercio sejunctum esse necessum est, ut res abstrusissimas et a materialitate remotas contemplentur, ac demonstrent, omnes fere stupidi sunt, ignavi, veternosi, ac in humanis rebus semper hospites. Partes itaque omnes ac totum corpus necesse est, veluti situ quodam ac torpore languere, non secus ac perpetuis tenebris damnatum. Dum enim mens ad hujusmodi studia intenta est, tota lux animalis in centro conclusa est, neque ad exteriora illuminanda diffunditur. In professoribus id genus locum profecto habet illud HIPPOCRATIS oraculum [1]): *Lux orco, tenebrae Jovi;* dum enim spirituum lumen in penitioribus partibus cerebri volutatur, exteriora tenebris obsideri, ac torpere necesse est.

Verum cum tanti pro reipublicae bono intersit sapientes ac literatos homines bene valere, aequum est, ut literatorum valetudo sarta tecta, quantum fieri possit, servetur, ac, quoties a suo statu decidat, restitua-

1) De diaeta. Lib. I. n. 5.

tur. Primo itaque consulendi erunt auctores, qui in illorum gratiam scripsere, uti PLUTARCHUS *de praeceptis salubribus*, MARSILIUS FICINUS *de studiosorum valetudine tuenda*, qui liber apud nos satis obvius est, nec non FORTUNATUS PLEMPIUS, in laudato opere *de togatorum valetudine tuenda*; apud hos auctores elegantes medicamentorum formae descriptae leguntur tum pro curatione tum pro praeservatione a morbis, quibus exerceri solent. Regimen in sex rerum non naturalium usu, ut ajunt medici, primas tenebit. Studeant primo, ut in aëre puro ac salubri degant, procul a stagnis ac paludibus ac ventis australibus; siquidem hoc pacto puriores erunt spiritus animales, intellectualium operationum potissima instrumenta. Mirari profecto nunquam satis potui, quare PLATO non procul Athenis villam academicam delegerit parum salubrem, imo pestilentem habitam; id forsan idem consilium illi fuerit ac div. BERNARDO, abbati Clarevalensi, qui loca insalubria pro more habuit deligere, in quibus sua monasteria exstrueret, ut sic monachos suos valetudinarios haberet, ideoque magis obsequentes ac voluptatum illecebris minus obnoxios. Quaecunque fuerit mens PLATONIS, indubium est, a crasso aëre obtundi, ac obnubilari spiritus, iisque in locis feliciora ingenia clarescere, ubi aër sincerior ac magis temperatus, qualis est Neapolitanus et antiquitus Athenis; sicuti ex adverso in Boeotia, ob aëris crassitiem incolae male audiebant.

Rusticari propterea, et aura liberiore gaudere, ac vario vitae genere uti, modo ruri esse, modo in urbe, ipsis salutare est, frequentiam et solitudinem ad invicem temperando, *illa enim nostri, haec hominum desiderium facit.* Cavere quoque debent a validis ventorum afflatibus austri et boreae, ab hiberno frigore corpus ac praecipue caput muniendo.

Jam usus obtinuit, ut capillamenta ex alienis capillis contexta, tamquam capitis vaginae, passim adhibeantur a quocunque hominum genere tam senibus quam juvenibus alioqui bene comatis. Experientia compertum est, salutare munimentum capitis esse hujusmodi capillatos galeros, quibus vel ob senium vel quamcunque aliam causam crinibus nuda sit calvaria; multisque, qui fluxionibus ad fauces ac dentes vexarentur, suasor fui, ut hujusmodi capillamen-

tis caput armarent, quo praesidii genere multos vidi ab hujusmodi fluxionibus sanatos, qui alioquin prorsus edentuli facti fuissent. Neque id novum inventum est; nam apud antiquos mentio fit *petasi*, *galeri*, *galericuli*, qui pilei erant ex pelle, quibus ita erant crines consuti, ut veram, non adscititiam comam aemularentur; hujusmodi operculo utebantur tum viri tum feminae, vel ut calvitium vel canitiem celarent, ut elegantiores in publicum prodirent. Sic JUVENALIS [1]) de Messalina Claudii uxore:

Et nigrum flavo crinem abscondente galero,
Intravit calidum veteri centone lupanar.

Et MARTIALIS [2]) de quodam calvo:

Hoedina tibi pelle contegenti
Nudae tempora verticemque calvae
Festive tibi, Phoebe, dixit ille,
Qui dixit, caput esse calceatum.

Usum ergo talium capillamentorum, nostra hac aetate valde familiarem, literarum professoribus satis commodum ac salutarem pro capitis munimento ab aëris injuriis ac praesertim hieme existimo, paucosque jam video ex omni literatorum genere (si religiosos viros demas, quibus id ex ordinis sui instituto vetitum est), qui per urbem non incedant bene capillati ac, uti lepide ait PLAUTUS [3]), aliquantum ruffi, crispi, et cincinnati. His addendum, quod, ubi literarum cultores, utut senes ac silicernio proximi, se comtos, nitidos, abrasa barba et cute curata, bene comatos in speculo intuentur, in sinu suo non parum gaudent, et vitam hilariorem degunt, sibi de longaevitate blandientes. Priscis temporibus literarum professores, philosophi praesertim, de barba valde promissa ac de nuda calvaria, quasi sapientiae documentis gloriabantur. Nunc mutatis vicibus nullum fere in secularibus literarum professoribus visitur barbae aut canitiei vestigium, tam culti ac nitidi in publicum prodeunt. Succurrit in hanc rem celebre dictum illud

1) Sat. VI.
2) Lib. XII. Epigr. 45.
3) In captivis.

Aegyptii sacerdotis cum SOLONE verba facientis: *O Solon, Solon, vos Graeci semper juvenes estis, nec quisquam e Graecia senex est*[1]).

Experientiae tamen, quae tale capillitium literatorum valetudini, ubi ad senium vergant, valde commodum et salutare ostendit, ratio quoque concinit. Etenim si naturae providentia juvenum capita denso crine munita sunt, imo ab uteri claustris fetus ipsi in mundanam scenam prodire non solent nisi capillati; nec non si juvenes aetatis vigore praefervidi, comarum pondere non gravantur, sed bene se habent, cur senes, quibus nativus calor fatiscit, adscititio capillorum munimine nudae calvariae non consulant potius quam pileis vel coriaceis vel sericeis? Refert PLEMPIUS[2]), MARSILIUM FICINUM philosophum Platonicum in pileolorum usu valde morosum fuisse, ut pluries in die, prout ventus flaret, vel aura calidior vel frigidior esset, hosce pileos permutaret, quod profecto noxium; quare capillamenta isthaec magis sunt ex usu, ut quae in templis et coram principibus gestare liceat.

Quod victum spectat, HIPPOCRATIS praeceptum pro oraculo habendum: *Sanitatis studium esse, non repleri cibis.* A satietate igitur insuperque a ciborum varietate cavere debent, ut quae cacochyliam et turbas in ventre ciere soleant, siquidem, ut ait HORATIUS[3]):

cum simul assis
Miscueris elixa, simul conchylia turdis,
Dulcia se in bilem vertent, stomachoque tumultum
Lenta feret pituita.

Ventriculi ergo magna custodia habenda, ne a functionibus suis aberret, ac totum corpus plectatur. Ad roborandum stomachum laudat FICINUS cinnamomum et rerum aromaticarum usum; nostra hac aetate inter literatorum cupedias chocolata stomachi et spirituum solatium; ac profecto, cum studiosorum natura melancholica sit sive nativa sive adscititia, ac multo acido abundet, hujusmodi potiones balsamicae et spi-

1) Plat. in Tim.
2) De tog. val. In cap. 3.
3) Lib. II. Sat. 2.

rituosae acorem tum stomachi tum sanguinis cicurare poterunt, et ad meliorem crasin perducere.

Quoad potum, vinum ceteris potionibus praeferendum; meracum laudatur, sed modicum. Scio multos e literatis suorum medicorum consilio, ut possent liberaliter se proluere, vina alba, tenuia in usu habere, quo pacto putant, sibi licere sine noxa bibere, quantum lubeat, quod certe non adeo tutum, ut putant. Vina haec tenuia, aestate praecipue, aciditatem quandam adsciscunt, qua nihil perniciosius, ubi luxuriet acidum. *Praestat*, ajebat CRATO [1]), eos, qui ventriculo debili sunt, *potius parum vini ungarici vel malvatici bibere, quam tenuia vina copiosa haurire.* De hujusmodi vinis scripsit quoque HELMONTIUS [2]), quod parum vini multum aceti contineat. Literarum itaque cultoribus arthritide, colica, affectione hypochondriaca vexari solitis, qui affectus ex acido morboso genesin suam ducunt, nentiquam acidorum usum, sed ea, quae illud infringant, convenire satis perspectum est.

Quoad ceterarum rerum regimen, ut sedentariae ac statariae vitae incommoda declinent, moderata corporis exercitatione quotidie erit utendum, si tamen aër purus ac serenus sit, et venti sileant; molles etiam frictiones ad transspirationem tum servandam tum promovendam in usum frequentiorem revocandae; lavacrum quoque aquae dulcis, aestate praesertim, quo tempore atra bilis literatos infestat, valde salutare esset; sic enim humorum acrimonia temperatur, et squallida viscera remollescunt. Tempus balneationi magis opportunum erit vespertinis horis, deinde cibum sumere, et cubitum ire, hic enim apud antiquos mos erat ac ordo. Sic HOMERUS:

Ut lavit, sumsitque cibum, dat membra sopori.

Quoad tempus vacandi studiis magis commodum, matutinum praecipue commendari solet, non ita vero nocturnum, ac praesertim post coenam. *Monstrum est*, inquit FICINUS [3]), *ad multam noctem frequentius vigilare, unde etiam post solis ortum dormire cogaris*,

1) Lib. II. Cons. 27.
2) In volupt. vivend.
3) De stud. val. tuend. Lib. I. cap. 7.

et in hoc ait errare studiosos permultos; varias autem rationes affert, quarum alias e planetarum positu et configuratione, alias a motu elementorum deducit, dum aër sole occidente crassescit, nec non ab ipsis humoribus, dum noctu praevalet melancholia, ab ordine universi, cum dies labori, nox quieti sit destinata, adeo ut hisce omnibus literati ad lucernam lucubrantes contrariis motibus repugnent.

Verum in hac re attendenda est cujusque consuetudo; cavendum tamen, e Celsi [1]) monito, ne id post cibum ingestum fiat, sed peracta coctione. Eminentissimus cardinalis Sfortia Pallavicinus, vir doctissimus, totam diem literarum studio sine cibo largiebatur, mox coena modica sumta, ac studiorum cura ablegata, somno et virium reparationi noctem totam impendebat.

Non desunt tamen, qui nocturnum tempus diurno praeferant, et secretiores secessus et amica noctis silentia studiis magis opportuna existiment. Euripidem tragoediarum scriptorem tradit Gellius [2]) solitum in speluncam quandam tetram et horridam in insula Salamine descendere, quotiescunque tragoediam aliquam meditaretur. Demosthenes [3]) quoque magnus ille orator in locum, ex quo nulla exaudiri vox poterat, et a quo nihil próspici posset, se recipiebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi. Ubi autem lucubrandum sit, non in angustis cellis et museolis id agendum, uti solent nonnulli, hieme praesertim, ne a frigore infestentur, sed amplo conclavi, modo corpus vestibus bene sit munitum; fumus enim lucernae nec non halitus e corpore ac per os jugiter exspirantes angustum spatium cito replent, et aërem respirationi minus idoneum, imo noxium reddunt, caput simul gravando, multoque magis, si candelis sebaceis utantur, quae suo nidore et fumida exhalatione stomachum et cerebri anteriores ventriculos inficiant, quod maxime cavendum monet Plempius in opere laudatissimo de *togatorum valetudine tuenda.* Oraculum illud Hippocratis [4]), quo laudatur

1) Lib. I. cap. 2.
2) Lib. XV. cap. 20.
3) Quintil. instit. orator. Lib. X.
4) Epid. Lib. VI. sect. 4. ed. Kuehn. vol. III. p. 604.

somnus in frigore cooperto, in hac quoque re locum merito habet; sicuti enim, e doctissimi VALLESII interpretatione, salubrior est somnus in amplo conclavi, sed corpore stragulis bene contecto, ob purioris aëris inspiratum, sic studiosis viris conducibilius esse crediderim, si in amplo potius quam angusto museo seu hypocausto ad studia incumbant, rigenti licet hieme, sed cooperti, ut ait HIPPOCRATES.

Cum vero ex superius recensitis morbis decumbunt, ut nephritide, colica, arthriticis doloribus, qui sunt studiosorum cruces, ad ea remedia confugiendum, quae hujusmodi affectibus sunt magis propria, et quorum apud scriptores magna est supellex, cum remediorum formulis tractatum hunc meum infarcire mihi non fuerit animus.

Quia vero literati ut plurimum morositatem familiarem habent, ac medicos persaepe interpellant, urgentque, ut remedia ipsis praescribant, ac praecipue purgationes et sanguinis missiones, idcirco in hac re non parvi momenti proferam, quae experientia et observatione salutaria deprehendi. Mihi ergo compertum, literatos homines multo facilius purgationes etiam validas ac repetitas tolerare quam sanguinis missionem, licet parcam, atque huic observationi non parum congruit ratio. Etenim cum illorum stomachus ob noctes insomnes, ob spirituum ad alias partes abductionem, ob studiorum intemperantiam acidis cruditatibus scateat, cathartica medicamenta, licet valentiora, ab acido illo luxuriante enervantur, quae, si nimis blanda sint, turbas potius cient, nihilque educent; circumspectum tamen medicum, qui habitum, vires, morbum aegrotantis perpendat, haec omnia exposcunt. Id quoque in pueris observamus, qui ob acidi sibi familiaris exsuperantiam valida purgantia persaepe eludunt. Nihil est autem, quod catharticorum vim alkalicam magis infringat, quam quae ex acidorum familia sunt desumta. Venae sectio autem, utut parca, illorum vires atterit, ac spiritus ob vigilias et studiorum labores evanidos facile exsolvit. P. GASSENDUM philosophum celeberrimum ob pluries repetitam phlebotomiam, ut mos est apud Gallos, periisse in ejusdem vita legimus.

Observatione dignum est, religiosorum ordinum literatos homines, macilentos, valetudinarios, fami-

liares habere purgationes et vomitiones e pulvere Cornacchini, calyce emetico et similibus, non sine euphoria; horrere autem, cum de venae sectione agitur, ut qui satis norint, illud, quod magis illos infestat, saburram humorum esse in stomacho stabulantem, ac vitale robur, quod inest sanguini, languidum esse ac effetum.

Incumbant ergo ad sapientiae studium literarum professores, sed cum moderamine inculpatae tutelae, nec tam sedulo circa animi cultum occupati sint, ut corporis curam negligant, sed bigae medium, quasi libramentum, sustineant, adeo ut anima et corpus fideli contubernio, veluti hospes et hospitator, mutua officia sibi praestent, neque ad invicem se conterant.

Scite quidem ac lepide Democritum dicere solitum Plutarchus [1]) tradit, *quod si corpus et anima disceptarent ad invicem de damno dato, dubium fore, quis sit damnosior, hospes, an hospitator?* Ac profecto inter utrosque perraro justa reperitur moderatio; etenim si corporis robori nimis studeamus, illud saginando, humo affigimus *divinae particulam aurae;* si ingenio excolendo ac ornando toti simus, corpus contabescit: recte igitur monebat Plato, ne corpus absque animo et animum absque corpore exerceamus. Locum hunc claudam lepida narratione Plutarchi ex libro *de praeceptis salubribus*, quem in studiosorum et politicorum gratiam se conscripsisse professus est. *Atqui*, ait ille, *bos conservo suo camelo, qui parte oneris sublevare eum nolebat, tu vero, inquit, et omnia haec mea brevi portabis, quod mortuo eo contigit. Haud aliter accidit animo, qui dum paululum laxare, et remittere abnuit corpus, quod id requirit, mox febre aliqua aut vertigine ingruente, dimissis libris, disputationibus et studiis una cum illo aegrotare, et laborare compellitur.*

1) De praecept. salubr.

DE

PRINCIPUM VALETUDINE TUENDA,

COMMENTATIO SERENISSIMO PRINCIPI FRANCISCO ESTENSI DICATA.

PRINCEPS SERENISSIME!

Cum duobus abhinc annis mihi Mutinae commoranti datum fuerit, ut Serenissimae Celsitudini Tuae humillima obsequia mea coram praestarem, atque ut eodem tempore generosam Tuam indolem, qua gloriosissimum, tum pace tum bello, avum Tuum Franciscum primum plane refers, admirari possem, magna me incessit cupido, ut aliquo literario munere nomini Tuo primus omnium litarem. Aegre quidem tuli, quod nihil paratum haberem, neque ob improsperam valetudinem, quae lateri meo comes individua haeret, quidquam tam cito moliri possem, quod Te dignum censerem. Haesit tamen menti meae votum istud, nec levi solicitudine torqueri me sensi, quod argumentum non suppeteret, quale optabam, quod nimirum non minus novitatis quam utilitatis contineret, et principibus ad populorum regimen natis magis proprium esset quam ceteris. Favit tandem votis meis fortuna, dum enim libros meos, ut fieri solet, excuterem, occurrit liber Marsilii Ficini *de studiosorum sanitate tuenda*; tum mihi sub manibus nasci visum est argumentum, quod quaerebam, hoc est, ut tractatum *de principum valetudine tuenda* conscriberem. Profecto si recte advertamus, nullius hominum generis magis lubrica est valetudo quam principum, ac eorum praecipue, apud quos summa

est potestas, varias quidem ob causas, sed potissimum ob vitam minus sobrie traductam; illis enim, inter delicia et opiparas mensas enutritis, non tam facile est uti privatis hominibus, eam vitae sobrietatem ac tenorem servare, qui sanitatem cum longaevitate pollicetur. Quot servi pro piscatu, pro venatu et peregrinis aucupiis, quam ingens coquorum turba diu noctuque insudet, ut cibaria elementa per omnia quaesita coquat, atque inexplicabilibus mixturis condiat, ut mensae regali pompa instructae appareant, nemo non novit. Quis autem in tanta epularum varietate, elegantia, ac inter tot languentis appetitus incitamenta, ac praecipue ubi magnus aliquis princeps hospitio sit excipiendus, uti persaepe in aula Estensi evenit, quae omnium hospitalissima est, quis inquam sobrietatis tam severus sit custos, ut sibi temperet, ne de singulis aliquid delibet? Non minus autem obstructionum nutricula est ciborum, in modica licet quantitate assumtorum, diversitas quam cibi simplicis saturatio; fieri enim nequit, ut edulia diversae non solum, sed contrariae indolis, in unam formam coëant, et ingentes turbas in stomacho non exciteut. Hinc nihil frequentius, quam videre principes, licet antea boni habitus, aut valetudinarios degere, aut praepropere ob vitam nimis lautam et minus, quam par est, exercitatam occumbere; sic peculiares quosdam morbos in aulis hospitium sibi delegisse intuemur, uti colicam, nephritidem, podagram praecipue, cui volupe est auratis sub tectis et in cubilibus purpura instratis molliter cubare. Habes quidem, Princeps Serenissime, prae oculis magnum temperantiae et omnium virtutum exemplar, serenissimum scilicet parentem Tuum, cujus vita morum censura est, ad quem, tamquam ad speculum Te componas; ex hoc tamen meo labore aliquot documenta accipere poteris, ut valetudinem Tuam sobrie degendo tute possis regere. Non ideo tamen suasor Tibi sum, ut tam arctis legibus Te addicas, uti olim Ludovicus Cornarius patricius Venetus; neque enim hac aetate nondum pubescente corporis habitum, quo Te natura instruxit, tam elegantem ac decorum genio suo fraudare debes nimis parce vivendo; neque enim Tibi grandiori facto, natoque ad publicum bonum, semper liceret capiundi cibi momenta eligere, satis sit, si me-

diocritatem quandam serves, ac praecipue illud Comici: *ne quid nimis, ne quid minus.* Sicuti autem Tua interest inculpata valetudine gaudere, quando non est vivere vita, sed valere, atque omnia mortalitatis nostrae stadia percurrere, ita quoque subditorum plurimum interest principem habere sanum, robustum usque ad ultimum senium, ut successorem provectioris aetatis relinquat. Meum hoc igitur, qualecunque munus, quod Celsitudini Tuae in obsequium sistere audeo, ea benignitate, quae Atestino generi propria et gentilitia est, excipe, Teque novum Maecenatem, qualem omnes sperant, exhibe; sic enim meo exemplo in sinum Tuum convolabunt literatorum opera Tuum nomen auspicantia; agedum ergo ac eorum principum, qui egregium et magnificum putant, scientiarum bonarumque artium cultores favore prosequi, ordinem

ingredere, et votis jam nunc assuesce vocari

Celsitudinis Tuae Serenissimae

Patavii cal. septembr. 1710.

humillimus, addictissimus et observantissimus servus et cultor

Bernardinus Ramazzini.

LECTORI BENEVOLO S.

Quam sortem apud medicos habiturus sit meus hic liber, ex ipso bibliopola, cui illum imprimendum tradideram, cognovi; is enim, cum alias propriis sumtibus mea scripta typis tradere soleret, modo se de hoc opere meo idem facturum pernegavit, causatus, talem esse libri titulum, ut ad sui emtionem paucos possit allicere, cum medici libentius libros de curandis morbis quam de tuenda valetudine emere soleant, et perpauci sint, qui ad aulas principum se unquam accersiri posse existiment. Quamvis facile ita eventurum, uti praedixit bibliopola, cognoscerem, volui tamen librum hunc meum prodire, et publici juris fieri, parum solicitus, si non multos hujus operis lectores nactus fuero, memor nempe Horatiani illius carminis,

neque te ut miretur turba labores,
Contentus paucis lectoribus. . . .

Unica ratio scribendi mihi fuit, ut prodessem, non ut plausus emerem. Non semel conditionis principum misertus sum, qui, cum ex aliquo pravi morbo decumbunt, magis periclitantur quam ceteri homines, dum a medicorum multitudine, etiam si velint, cavere non possunt. Si quis enim princeps graviter aegrotans uni tantum medico fidere se vellet, aula tota reclamaret, quin ipsemet archiater principem suum precibus fatigaret, ut quos haberet civitas experientia clariores medicos et exteros quoque in subsidium sineret accersiri. Rem igitur non inutilem neque principibus ingratam facturum me credidi, si in illorum gratiam tractatum conscriberem, ex quo ea commoda obtinerent, quae pars medicinae, praeservatrix dicta, pollicetur, ne tam crebro curatricis molestias cogantur experiri. Tu interim, qui mea haec legere non gravaberis, si quid boni merit, illis fruere, et vale.

CAP. I.

Ad publicam felicitatem plurimum conferre bonam principis valetudinem; ideoque peculiari diligentia custodiendam.

Si inter ea, quae in hac humana societate ad publicum bonum sunt instituta, maxime optabile est, bonum principem habere, non minus quoque votis expetere licebit, eundem bona et inculpata valetudine cum vitae longaevitate gaudere; quemadmodum enim (si tamen interdum licet magnis parva componere) dum paterfamilias, qui in propria domo princeps et dominus est, recte valeat, ut rebus suis vacare possit, rei domesticae negotium rite procedit, et census augetur, ast ubi adversa valetudine premitur, oeconomica administratio pessum it, ac patrimonium, licet amplum fuerit, paulatim ad tenuitatem redigitur, ita prorsus, si bonus princeps secunda fruatur valetudine, subditi in officio perstant, et politicum regimen imperturbatum servatur, si vero lubrica et inconstans fuerit principis valetudo, diu stare non poterit publica felicitas, perditi enim homines novarum rerum cupidi hinc ansam captare solent, publicam quietem seditionibus et bellis civilibus evertendi; quale infortunium olim experta est Gallia sub Carolo IX., qui ob vitam valetudinariam, cui erat addictus, magnis calamitatibus floridissimum regnum suum afflictum et convulsum adspicere coactus est. Sic Rhentam Scotorum regem septimum, variis morbis conflictatum ac semper lecto affixum, cum a nepote regnandi cupido periculum aliquod sibi impendere agnosceret, a regno se abdicasse ex historiarum monumentis habemus. Non deessent exempla, quibus ostendi posset, cum statu principis valetudinario publicam felicitatem constare non posse, cum aetas quaelibet casus hujusmodi habeat; verum res ipsa loquitur, quando non solum in politicis, sed physicis rebus idem prorsus evenire, facile poterit cognosci. Laboret, uti non raro fit, corporis nostri pars aliqua princeps, uti cor aut cerebrum, affectu aliquo, licet non gravi, naturalem totius corporis

oeconomiam aliqua ex parte laedi necesse est. Si imbecillis stomachus sit, nec rite ingestos cibos concoquat, singulae partes totius corporis noxam persentiscunt, si vero firmus et robustus sit, universum corpus robur et firmitudinem suam retinet. Recte propterea in hanc rem Q. SERENUS, antiquus scriptor, qui de *re medica* carminibus eleganter scripsit, de stomacho hos habet versus:

Qui stomachum regem totius corporis esse
Contendunt, vera niti ratione videntur,
Hujus enim validus firmat tenor omnia membra.

At si hoc in nostris corporibus evenire observamus, non est, quod miremur, si in civili corpore idem quoque aliquando eveniat; adeo refert, eum, qui ceteris praesit, recte valere: quam ob causam PLATO in libro *de republica*, SOCRATEM induxit ex Aesculapii instituto vetantem, ne, qui ex natura sua valetudinarii essent, ad publica negotia administranda accederent. Cum itaque satis constet, languente principe languere quoque leges et publicam felicitatem, magna commendatione digna est ecclesiae consuetudo, summum rerum omnium rectorem pro Christianorum principum incolumitate in sacris solemnibus deprecandi, et publica vota quoque suscipiendi, si eosdem graviter ex aliquo morbo decumbere contingat. Id ipsum quoque agere ethnici pro more habuere. Sic Magno Pompejo in Campania febre laborante, totam Italiam pro illius salute suis numinibus sacrificia instituisse legimus. Admirationi quoque olim fuit populi Romani pietas erga Germanicum, quem a Tiberio adoptatum pro successore habiturum sperabant; cum enim illum Antiochiae ex gravi morbo periclitari nunciatum esset, ac propterea tota civitas in magno luctu et moerore versaretur, evulgata fama, convaluisse Germanicum, in ejusmodi gaudium effusus est populus, ut per urbem conclamaret: *Salva Roma, salva patria, salvus est Germanicus! et in Capitolium cum luminibus et victimis plebs concurreret, convulsis templi foribus, ne* (ut tradit scriptor) *gestientes vota reddere morarentur.* Verum certo nuncio paulo post accepto, mortuum Germanicum, pietas in furorem conversa est, lapidata enim fuere

templa, subversae arae, lares quibusdam familiares in publicum abjecti. Tanti erat apud ipsos Germanici vita et valetudo, spe concepta publicae felicitatis ob egregias animi virtutes, quae in illo praecellebant, si post Tiberii excessum imperii habenas aliquando suscepisset.

Cum ergo ad populorum prosperitatem magnum habeat momentum prospera principis valetudo, aequum sane est, ut magna illius habeatur cura et studium; munus autem hujusmodi nonnisi medicae artis esse poterit, cui, ad bene merendum de humano genere semper intentae, satis esse non debuit, regulas et praecepta in universum tradidisse pro tuenda hominum valetudine juxta aetatum, temporum et locorum naturam, quam spartam exornavit Galenus libris sex *de sanitate tuenda* editis, quem postea alii scriptores sunt imitati, nisi etiam quarundam personarum, quae ad publicum bonum videntur natae, incolumitati studeret prospicere. Sic Marsilius Ficinus vir celeberrimus elegantissimum libellum *de studiosorum sanitate tuenda* conscripsit, cujus exemplo postea Fortunatus Plempius in Lovaniensi universitate professor egregius opus elegantissimum edidit *de togatorum valetudine servanda.* At si literarum studiosos,

Qui juris nodos legumque aenigmata solvant,

bene valere optabile est, ac si ob utilitatem, quam humanae reipublicae praestant, digni fuere habiti, ut in sui gratiam peculiares tractatus a doctissimis viris conscriberentur, eo magis principes legum custodes et publicae felicitatis columen ab arte medica obsequium istud seu tributum videntur exigere, ut pro illorum valetudine, quantum licet tutanda, particularem curam et operam impendat.

CAP. II.

Qualis debeat esse medicus, cui veri archiatri nomen conveniat, quidve in principis persona desideretur.

Si principibus magno decori est et laudi, aulam habere clarioribus viris, quos in diverso facultatum genere fama commendet, potius quam statuis et imaginibus ornatam et instructam, veluti jurisconsultis, philosophis, mathematicis, historicis, poëtis aliisque literarum cultoribus, iisdem non solum decorum erit, sed necessarium, habere medicos fama, doctrina et experientia celebriores, quorum opera tum in secunda tum in adversa valetudine utantur. Habuere sane priscis temporibus reges et imperatores magni nominis et auctoritatis medicos, uti Alexander Magnus Philippum Acarnum, Caesar Augustus Antonium Musam, et sic deinceps alii caesares et reges, barbaris quibusdam seculis exceptis; non habent tamen nostrorum temporum principes, quod hac in re invideant principum priscae aetatis fortunae, unico enim seculo adeo exculta est ars medica tum in theoricis tum practicis, ut, si ipsis medicinae parentibus daretur reviviscere, non parum admirarentur, quomodo ars ista tam longo seculorum fluxu, quasi iners et otiosa steterit, ac postea tam brevi tempore summum fere gloriae apicem visa fuerit attigisse. Quamvis igitur medicorum praestantis doctrinae et experientiae suppetat copia, pro determinando tamen archiatro aliquo opus est delectu; oportet enim in eo medico, qui in aula bene mereri, et dignitatem suam integram servare velit, praerogativas quasdam eminere, quas non tam facile sit in ceteris reperire.

Ad archiatri munus itaque rite obeundum, idonei esse non possunt, qui, medicinae elementis primoribus labris, ut dici solet, delibatis, laurea donati in pagos et oppida concedunt, ibique ad aliquot annos alienis periculis praxin aliquam medendi addiscant, mox in aliqua populosa urbe clinicam

exerceant, donec apud doctos et indoctos boni practici nomen sibi comparent. Hujusce enim ordinis medici in theoricis semper hospites esse consueverunt, novarum rerum, quae in medica facultate jugiter eveniunt, prorsus ignari, nec alios scriptores versant, quam qui de re pharmaceutica tractant, ut magnam remediorum supellectilem promtam et in numerato, ut dici solent, habeant. Medicum vero, qui principum valetudini praeesse debet, necesse est, ut in loco studiis apto, hoc est in aliqua celebri universitate, cursus suos tum in philosophia tum in medicina ex asse absolverit, ac, antequam medicae praxi se devoveat, in museo docti et eruditi alicujus medici scriptores tum veteres tum novos evolvat, ac norit, quos auctores legere debeat, quos omittere, ne tempus inutiliter conterat, atque hoc pacto sese instruat, ut solent juvenes doctores in jure creati, qui in jurisconsultorum bibliothecis versandis libris operam impendunt, antequam ad forum pro agendis causis accedant. Ad erudiendum medicum, ut dignus sit, qui sive in publicis lyceis professorium munus exerceat, sive in aulis principum archiatri dignitatem rite sustineat, non parum confert in juvenili aetate peregrinatio, non tam curiositate quadam varias provincias et regna invisendi, atque hominum mores observandi, quam ut peregrinando doctiores et celebriores medicos cujuscunque loci conveniat, et alloquatur, ut ab iis varium medendi modum, et quae usitatiora in morbis apud ipsos sunt remedia accipiat, sicque variis mercibus onustus patriam repetat. Mirum est, quantum prudentiae, quae in medico primum expetitur, ac in eo praesertim, qui archiatri dignitate sit decoratus, sibi comparare possit is, qui peregrinationem hujusmodi suscipiat; sic Ulysses, *qui mores hominum multorum vidit et urbes*, prudentis titulum sibi adscivisse dicitur. Mos hujusmodi nunquam satis laudandus Germanis valde familiaris est, qui, postquam medicae praxi serio se dedant, varias peregrinationes ac praesertim per Italiam nostram capessunt, ut, quos in re medica vel fama vel scripta commendent, invisant, ex quibus documenta aliqua, quae artis sint, decerpant. Exstat in hanc rem elegantissimus libellus THOMAE BARTHOLINI, quem

ad Casparum filium, dum Italiam peragraret, de medica peregrinatione conscripsit, in quo illum admonet, quomodo gerere se debeat, quae lycea, quas urbes adire, quos medicos salutare aliosque etiam in omni scientiarum genere eruditos viros extra medicam facultatem, quos inter celeberrimum D. Antonium Magliabecchium Hetruriae decus recenset. Qui ergo talia fundamenta jecerit, ac postea medicae praxi in urbi aliqua populosa, ubi periti exstent medici, practicae medicinali ad aliquot annos sedulam impendat operam, supra vulgarium medicorum sortem assurgat, ut aliquando ad principis aulam possit accersiri. Singularis itaque doctrina requiritur in medico, qui vere aptus sit ad regendam principis sui bonam valetudinem, non minor enim virtus est, sanitatem ab iis, quae clanculum vel aperte e statu suo illam evertere possunt, sartam tectam tueri, quam eandem amissam restaurare, sicuti non minor militaris disciplinae peritia in eo exigitur, qui prudentia ac attentione arcem ab hostilibus insidiis norit servare, quam in eo, qui ab hostibus captam valeat redimere. Si vero praeter recensitas dotes alia accedant ornamenta, ut in geometricis, astronomicis et physica experimentali, lucro apponendum; nam si non meliorem medicum, doctiorem tamen et principi gratiorem facient. Summatim quanti momenti sit, principis valetudinem medico magni nominis et experientia claro demandatam esse, leges ipsae satis ostendunt; nam in codice lib. IX. tit. *de profess. et med.* cap. 11. cavebatur, ne quis in archiatrum eligeretur, nisi communi meliorum judicio fuisset comprobatus, optimo sane consilio, ne vulgares medici per ambitum et malis artibus archiatri locum occuparent.

In medico fortunae favorem desiderari volunt nonnulli, eoque magis in iis, qui principibus suis operam praestare debeant; quam vulgi opinionem fovent populares quidam medici, qui doctioribus et magis eruditis notam hanc appingunt, ac ut pro more habet pessimum laudantium genus, peritiam commendant, et extollunt, sed quae fortunam comitem non habeat, qua in re ignorantiam suam et malignitatem produnt, satis enim fortunatus est, qui prudens est, et ex artis praeceptis operatur. Coecam hanc vulgi persua-

sionem rident viri omnes docti, ac praesertim vir doctissimus Joannes Crato trium imperatorum medicus, qui in epistola sua nuncupatoria haec habet verba. *Fateamur*, inquit ille, *cum Hippocrate rem se habere, ut hi soli fortunate facere videantur, qui sciunt, et contra infortunate, qui ignorant. Fortuna enim uti, est recte facere, hoc vero, qui sciunt, faciunt. Non uti fortuna, neque assequi hoc, quod velis, est id facere, minimeque recte, quod facis. Inscius vero atque indoctus quomodo quaeso fortunate aliquid ad finem perducet? Qui igitur curationes suas fortunatas esse cupiunt, ii artem sequantur necesse est, et successus a Deo petant.* Haec Crato. Si quis tamen in hoc negotio, quod aegrum et medicum intercedit, fortunae locum aliquem concedendum velit, illum potius penes aegrum quam medicum reperiri crediderim; aeger enim vere fortunatus est, qui in peritum artificem inciderit, non secus quam qui mari committere se velit, peritum nautam nactus fuerit; mirum est enim, quomodo, qui navigaturus est, satagat peritum nautam quam fortunatum reperire, qui autem aeger decumbat, credere se velit medico, quem vulgus fortunatum potius quam peritum depraedicet.

Atque haec quidem sunt, quae in medico desiderantur, ad principum valetudinem regendam apto, quaedam tamen sunt etiam, quae in principis persona desiderabilia sunt, si ab eo, quem in suum archiatrum accivit, et cujus fidei ac prudentiae se concredidit, velit assequi, quod maxime optandum est, sanitatis scilicet tutelam. Necesse itaque est ut princeps facilem se praestet; et aures patienter commodet monitis, quae subinde pro re nata suggerit medicus. Lubet hic e formula satis prolixa, qua Gothorum reges, ut e Cassiodoro Varia. lib. VI., postquam in Italia rerum potiri, barbariem exuere coeperunt, archiatros suos creare consueverunt, pauca verba referre. *Indulge te palatio nostro, habeto fiduciam ingrediendi, quae magnis solent pretiis comparari, nam licet alii subjecto jure serviant, tu rerum domino studio praestanti observa; fas tibi, nos fatigare jejuniis, contra nostrum sentire desiderium, et in locum beneficii dictare, quod nos ad gaudia salutis excruciet, talem tibi denique licentiam nostri*

esse cognoscis, qualem nos habere non probamur in ceteros. En quantum auctoritatis olim reges medicis suis largiebantur, sanitatis suae soliciti; hinc discant nostrorum temporum principes, quales gerere se debeant cum medicis, quos non ut mancipia considerare debent, sed, ut ita dicam, tamquam familiares, seponant enim oportet aliquid de sua gravitate, si quotidianis fere colloquiis cum iis agere debeant in secunda valetudine, ne postea cogantur in adversa duris illorum praeceptis intempestive obsequi. Si enim medicus ad principem non facilem habeat accessum, ac in illo comitatem aliquam non reperiat, nec ausit hiscere, nisi cum ab illo de re aliqua fuerit quaesitus, quamvis quaedam observet, de quibus illum admonere debeat, nihil audebit proferre, ac illa in sinu suo tacitus recondet. Mirum est autem, quantum animi ad id, quod artis est, rite peragendum suscipiat, et notas quascunque tum bonas tum malas observandas, si norit, sibi licere aperte loqui, et monita sua, uti salubria, benigne excipi, non solum in adversa, sed firmiori valetudine. Non vulgari tamen prudentia illi opus est, ac praecipue cavere debet, ne, dum a principe in aestimatione haberi se videt, ac magna liberalitate tractari, eo deveniat, ut illi se credat necessarium, qualem PHILIPPUS DE COMINES refert fuisse Jacobum de Gotties Ludovici XI. Galliarum regis archiatrum, qui suo regi, quem mortis pavidissimum esse noverat, non solum se necessarium credidit, sed aperte illi protestabatur, quod, si unquam ab aula fuisset dimissus, de illius salute actum esset, ideo, ut scriptor tradit, verbis asperrimis regem suum solitum increpare, non secus ac servum suum, et quo majorem liberalitatem experiretur, dum quolibet mense decem millibus aureorum donaretur, eo fuisse duriorem, et tyrannidem quandam in dominum exercuisse, illi enim persuaserat, ut sine opera sua nec octiduum quidem posset vivere. *Liberalitas servum fidelem facit*, ait Comicus, aliquando tamen etiam petulantem reddit, et sortis suae nunquam contentum. Elegans sane est illud dictum, quo Antigonus rex, ut e PLUTARCHO in Apophthegmatibus legitur, medici sui avaritiam sugillavit, cum enim in proelio vulnus rex suscepisset fracta clavicula, ac medicus,

dum vulneri mederetur, quotidie munus exposceret, ac a regia liberalitate referret, tandem rex ad illum conversus, *pete*, ait, *quod vis*, *dum clavim habes.* Multum equidem hujusce generis medici de sua auctoritate et existimatione sibi detrahunt nimis crebro a principe suo munera et beneficia exposcendo, praeter enim quod naturam suam divitiis inhiantem produnt, fortunae suae non raro damno sunt; nam plura forsan acciperent, si regiam liberalitatem non frustrarentur, apte quidem in hanc rem Horatius:

Coram rege suo de paupertate tacentes
Plus poscente ferent, distat, sumasne pudenter,
An rapias . . . . .

Medicus itaque ad merendum in aula, tamquam in castris, destinatus, sciat oportet, duplex sibi munus incumbere, unum, quod principi suo, quotiescunque ex aliquo morbo decumbat, sedulam praestet operam, ut illum promtis remediis sanitati restituat, alterum, quod, dum princeps bona fruitur valetudine, illius custodiae maxime invigilet, quod in ceteris medicis non ita usu venit, qui, ubi aegris curandis operam suam locarint, ac illos e morbo exemerint, paucis quibusdam documentis relictis pro redintegranda valetudine, sostro accepto abeant; qui vero archiatri ministerio est auctoratus, et quotidie ad principem salutandum et solita obsequia praestanda pergere tenetur, attente observare debet, qualis sit in principe valetudinis status, licet integrae, quod ex adspectu, voce et hilaritate conjiciet, ac unam diem cum alia conferre, quandoquidem sanitas multam habet latitudinem, ac, ut ajunt philosophi, suscipit magis et minus, ut observare possit, num in eodem statu perstet, num crescat, an decrescat; sicuti enim creditur culpa vacare medicus, si praedixerit, qualis sit futurus morbi eventus, bonus vel malus, ita non solum culpa vacabit, sed laudem promerebitur, si praevideat, ac praemoneat, valetudinem in lubrico esse, et ad statum morbosum sensim vergere. Quoniam autem hic tantum agitur de principum sanitate tuenda, archiatri praecipuum munus erit, corporis habitum in principe suo diligenter observare, num firmus sit, num e natura sua et a

primordiis robustus, an imbecillis sit, qualis ejusdem structura, num densa an rara, quale illius temperamentum, quantum accedat vel recedat a medio illo ac optimo, quod tamquam Polycleti regulam fingunt medici, quae sit ad actiones promtitudo, quibus animi motibus sit magis obnoxius. Non exigui quoque momenti erit, perspectum habere, num a parentibus sanis ac robustis ortum duxerit, et num avi et atavi gentilitiis quibusdam morbis laborarint, quales morbi ad integra secula interdum delitescunt, ac postea veluti per traducem in nepotibus post longum tempus regerminant,

Multa pater materque valent infundere natis;
Transit et in seri jura nepotis avus.

Omnia haec itaque attente animadvertere expedit; curanti enim medico lucem non exiguam foenerabunt ad sanitatem in statu naturali servandam et ea praevidenda et anteverteuda, quae eandem labefactare, sive e statu naturali possint evertere. Plurimum autem interest medici totis viribus incumbere ad principis sui sospitatem custodiendam, nisi experiri velit, quantum curarum et solicitudinis sibi sit subeundum, si contingat, eundem habere in lecto decumbentem, vel ex aliquo acuto morbo periclitantem, sive ex chronica aegritudine, uti inter torturas podagricae seu nephriticae passionis, gementem et ejulantem, ut medico necesse sit assiduas querimonias de artis medicae inanitate ac interdum etiam non bona verba audire.

Principis itaque, si illi cordi est sanitas, qua cuique homini nihil est pretiosius, erit, ut monitori suo identidem auscultet, ac illi non minus in praeservatrice quam in curatrice fidem adhibere velit. Si enim bona valetudo miserrimo cuique adeo cara est, uti videmus, quanto carior debet esse principi, cui supra tot populos posito, ac inter bonorum omnium affluentiam degenti, venerationem et obsequia, tamquam numini, omnes praestant, ut illi praeter sanitatem nil aliud sit optandum. Nulli certe mortalium quam principi quadrat id, quod Pindarus in Olympiis sanitatem laudans cecinit, eum scilicet, qui sanus extremum senium pertingat, fama illustris et divitiis

affluens, nequaquam solicitum esse debere, ut sit Deus,

υἱῶν Ψαῦμι παρισταμένων ὑγι-
εντα δ' εἴ τις ὄλβον
ἄρδει, ἐξαρκέων κτεάτεσσι, καὶ
εὐλογίαν προστιθεὶς, μὴ ματεύ-
σῃ Θεὸς γενέσθαι.

Graecos versus hic lubet apponere, quos ALOYSIUS ADIMARUS poëta Florentinus percelebris eleganter Tusca poësi sic expressit:

Che quel che sano i giorni estremi vede
E con richezze onestamente riede
Cinto di fama a saettar l' obblio
Non brami più, ne cerchi esser un Dio.

CAP. III.

Aëris naturam et supra viventium corpora potestatem nulli aetati magis innotuisse quam nostrae, rectum propterea illius regimen pro sanitatis tutela instituendum.

Ea est hominis conditio, ut postquam ab aquis uteri emerserit, novem mensium spatio enhydrobius, ac semel tantum aërem, in quo degimus, hauserit, illius usu postea toto vitae tempore carere non possit, tantae scilicet est necessitatis inspirationis et exspirationis reciprocatio, ut sine alimento ad aliquot dies vita protrahi possit, sine aëre vero nonnisi ad pauca momenta vita subsistat. De aëris natura et admirandis illius proprietatibus pauca habemus a veteribus philosophis, longe plura et oculata fide certiora a rerum naturalium scrutatoribus habet haec aetas nostra. Quam contractilis sit aër, palam facit *machina Boyliana*, ubi aër, tamquam in carcere, conclusus, per quandam veluti torturam cogitur fateri qualis revera ille sit, quod idem pariter demonstrat *sclopus pneumaticus*, in quo aër compressus magna vi et magno

cum strepitu erumpit, ut pyrii pulveris vim exaequet. Ad explorandas aëris proprietates varias et alterationes reperta sunt multa instrumenta, uti *thermometri*, *barometri*, *hygrometri*, *anemometri*, ac postremo a clarissimo viro CHRISTIANO WOLFIO edita est aërometria, opus sane elegantissimum, in quo ea, quae de aëre desiderari possunt, uberrime continentur. Ut autem ad propositionem meam accedam, quid ad corporum sanitatem aër conferat videamus; aëris, qui nos circumambit, praecipuus usus a medicis creditus est, ut per inspirationem aestuantem in praecordiis sanguinem temperaret, qua opinione valere jussa pro certo habetur, aërem particulis nitrosis saturatum pulmonum ministerio, follium ad instar, Vestalem ignem in sanguinis massa hospitantem acuere potius, quam sufflaminare. Fermentationis quoque in nostris corporibus et in omnibus fluidis substantiis aërem principium et auctorem esse, experimentis comprobari potest, si tempore vindemiae mustum ab uva recens expressum in phiala vitrea conditum, ac orificio spumante concluso, ne quidquam aëris subire possit, post plures menses idem mustum cum eodem sapore reperitur; mirum itaque non est, si supra nostra corpora tantum potestatis habeat aër nobis incumbens, dum per os viscerum penetralia subit, et sanguini remiscetur, ac dum exterius per cutis poros in venas irrepit. Recte propterea HIPPOCRATES in libro *de flatibus, aërem eorum, quae corporibus nostris accidunt, auctorem et dominum* appellavit. Profecto si alterationes, quas in humanis corporibus aër valet efficere, conferamus cum iis, quas alimenta et aliae res non naturales possunt inferre, longe plures et fortiores sunt eae, quae ab aëre nobis proveniunt, quam quae a ceteris rebus; aër enim intus et in cute continuo nos afficit.

Cum modo frigoribus premimur, modo solvimur aestu,
Aëre non certo, corpora languor habet.

Cautum itaque hac in re esse oportet archiatrum, cui principis sui valetudo demandata est; idcirco diligenter debet advertere, domini sui temperamentum qualecunque sit, cum sanitas in qualibet temperatura, nisi a mediocritate enormiter excedat, possit subsi-

stere, ut illius aëris, in quo princeps ut plurimum degit, temperamento accommodetur, ac illud foveat. Laudatur equidem ab omnibus aër sincerior; utpote qui aptus sit ad sanguinis fermentationem et circulum promovendum, ac spiritus vegetiores generandos. Aliquando tamen evenit, ut quidam ratione sui temperamenti felicius degant in aëre crassiori quam tenuiori, ideoque interdum necesse sit, valetudinarios e locis, ubi aër est salubris et nitidus, ad loca, ubi aër est nebulosus et crassus, transmigrare; *pessimum enim est coelum, quod aegrum facit*, ut ait Celsus, et optimum dici potest, quod sanum reddit. Sicuti enim *naturarum aliae quidem ad hiemem, aliae vero ad aestatem bene maleve se habent*, ita pariter de naturis hominum licet dicere, quod aliae ad aërem crassum, aliae ad tenuem bene maleve se habeant. Solent propterea principes variis in locis habere palatia in oppidis suae ditionis, modo in campestri loco modo in sublimi, ad quae se conferant juxta varia ac diversa anni tempora, et prout expediat sanitatem ad meliorem statum redigere. Quare Romani pontifices duo in urbe habent magna palatia, Quirinale et Vaticanum, quae pro situs diversitate diversam habent aëris temperiem, sic in Vaticano pro more habent hiemare, in Quirinali aestatem traducere. Observare mihi contigit, quod ut plurimum praesertim in Italia nostra principum palatia posita sint in locis civitatis minus salubribus, longe a foro et populi frequentia, quod factum crediderim, quia, qui primi illa posuere, ad voluptatem potius et commoditatem propter situs et hortorum amplitudinem quam ad salubritatem animum intenderint. Prope urbium pomoeria et fossas, in quas omnes sordes confluunt, aërem nebulosum esse satis constat, ideoque morbis magis obnoxios esse cives inibi habitantes, prohibita insensibili transspiratione, quae a nulla re magis laeditur, quam ab aëre impuris halitibus saturato, uti in sua Statica Sanctorius demonstrat; aër enim circumambiens cutis et glandularum poros obstruit, per inspirationem vero sanguinis et viscerum crasin labefactat. Observatione dignus est locus Hippocratis in primo Epidemiorum in historia Philisci. *Philiscus*, ait ille, *habitabat prope murum, et decubuit, prima die febris acuta, etc.* In hunc locum egregie Mercuria-

LIS in hujusce historiae interpretatione citat, HIPPOCRATEM non fortuito apposuisse locum, ubi aeger decumbebat, ut medici attentiores sint ad curandos eos, qui in hujusmodi locis habitent, tamquam e malignioribus febribus corripi soliti. Hoc idem repetit HIPPOCRATES in historia octava Erasini. *Erasinum, qui habitabat ad Bootae torrentem, febris magna corripuit post coenam, etc.* Annis abhinc quinque, mihi Mutinae per aestatem et autumnum commoranti observare contigit constitutionem epidemiam malignarum febrium de genere tertianarum intermittentium, quae multos, qui circa murorum ambitum domos habebant, sustulerunt, nullo fere ex iis, qui in partibus civitatis interioribus domicilia haberent, hujusmodi febribus laborante. Magni momenti igitur est degere in aëre puriori et a nebulis remoto, ut sanitas felicior habeatur; in aëre enim puro et minus de terrena faece participante insensibilis transspiratus, ad sanitatem adeo necessarius, facilior est quam in aëre crassiori et nebuloso, qui adiapneustiam comitem habet, ubi purus et serenus liberiorem facit perspiratum et promtiora ad omnes functiones corpora. Solent principes non procul a suis palatiis habere hippodromos et equilia, aedium adinstar, magnifice constructa, in quibus longo ordine centenos equos generosae indolis bene cultos et pexos videre est tali pompa et luxu, ut hinc metiri liceat, qualis sit principis magnificentia, quale fuit olim *regis Latini* stabulum, quod descripsit VIRGILIUS, ubi equi

Stabant tercentum nitidi in praesepibus altis;

ex equino itaque stercore ac stramentis solent stabularii montes fimi ingentes acervare non procul a stabulis, qui inibi ad menses relicti ubi putrescere incipiunt, cum postea extra urbem exportantur, talem mephitim exspirant, ut aulam non solum sed viciniam totam inficiant; consultius itaque esset, quotidie purgamenta hujusmodi alio deferre, quam sinere, ut identidem camarina illa commota inquinetur aër, et memorata incommoda subsequantur.

Paradoxum alicui hoc videbitur, si ad judicium barometri recurramus, quod serenus aër flante borea magis premant quam pluviosus et australis, qua in re hallucinatus est BORELLUS in libro de *motibus natu-*

ralibus a gravitate pendentibus, qui vi ratiocinii potius quam experientiae credidit, aëre pluvioso altius attolli mercurium in fistula, deprimi vero restituta serenitate; quale problema multorum exercuit ingenia, ut hujus phaenomeni vera habeatur ratio, qua de re mihi cum D. SCHELHAMERO professore Kiloniensi fuit controversia; pro cujus problematis solutione epistolam hoc anno edidi ad celeberrimum virum D. LUCAM SCHROECKIUM A. C. N. C. praesidem conscriptam: aërem itaque nebulosum et australem perspiratum diminuere crediderim, non tam quod cutis poros infarciat, quam quod atmosphaera, utpote levior, minus premat tum intus tum in cute, sicque laxentur fibrae corporis, ubi sereno aëre et spirante borea atmosphaera magis premit, et in officio continet fibras, quae suo nixu promovent sanguinis circuitum, qui ad facilem transspiratum magnum habet momentum suo appulsu; sic ratio reddi potest, cur *austri caput gravent, surditatem ac languorem inducant, caliginem visui offundant*, ut ex HIPPOCRATE, quia minor est atmosphaerae pressio, et consequenter fibrarum laxitas, segnior sanguinis per sua vasa fluxus ac difficilior perspiratus, quae mala tolluntur, si gravior fiat atmosphaera, subsequente aëris serenitate. Quantae sit necessitatis non solum ad valetudinem tuendam, sed et vitam sustentandam justa et moderata aëris pressio, satis demonstrat machina pneumatica, in qua extracto aëre animalia moriuntur, et liquida quaeque in tumorem attolluntur. Hanc ob causam in editissimis montibus, ubi minor est aëris pressio, propter breviorem aëris columnam incumbentem, difficilior est respiratio, inflatis pulmonum vesiculis.

Recte sane illud τὸ θεῖον HIPPOCRATIS adeo celebre ad aërem referendum quidem interpretes volunt, divini enim aliquid et nobis ignoti illi inest, ... quamvis circa illius naturam expendendam tot philosophi laborarint, adhuc tamen supersit, quod eorum ingenia exerceat. Cautum itaque in hac re observatorem esse oportet medicum, cui principis valetudinis tuendae cura incumbit, ut, quantum licet, aëris naturam, in quo ille ut plurimum degit, exploratam habeat, eamque temperamento accommodet, et qualis corporis sit structura, densa vel rara, ut conveniens sit transspiratus, diligenter observet, cujus

utilitatem primus omnium annotavit HIPPOCRATES in libro de *alimento*, hisce verbis: *Qui probe perspirant, debiliores et saniores sunt, et a morbis facile reconvalescunt. Qui male perspirant, priusquam aegrotent fortiores sunt, ubi autem aegrotarint difficilius a morbis reconvalescunt.* Observatione profecto digna sunt HIPPOCRATIS verba, cum ait, eos, qui bono perspiratu gaudent, saniores esse, sed debiliores, et ratio est, quia in facili transspiratu e glandulis per ductus excretorios in cutem hiantes non solum superfluitates tertiae coctionis, sed etiam particulae alimentales una exhalant, et idcirco debiliores sunt, quam qui minus probe perspirant, et a morbis facilius convalescunt; ubi altera ex parte, quibus densior est cutis, robustiores sunt vires, sed sanitas magis periclitatur. Athletae propterea, virium robori consultum magis quam sanitati volentes, ut in palaestra virium suarum magnum specimen praeberent, in balneis a calidario in frigidarium exsiliebant in hunc finem, ut sanguis et spiritus a balneo tepido ad cutem et lacertos evocati vi frigidae inibi sisterentur, et occlusis poris validior esset fibrarum et musculorum virtus. Cum ergo praestet principem saniorem esse, licet debiliorem, quam robustiorem, et morbis minus obnoxium, cum illi sufficiant vires ad naturales actiones obeundas, nihilque sit, quod promtius perspiratum temporis momento offendat quam aëris frigus intempestivum, praesertim si a calido loco ad frigidum fiat transitus, attentum propterea oportet esse medicum in mutatione temporum, quae potissimum pariunt morbos, ut principem suum praemoneat, ne tam facile frigido aëri et pluvioso se committat, ne subita fiat pororum cutis constipatio, qua nihil promtius est ad sanitatem evertendam; cum itaque venatum procedunt principes per autumnum et hiemem, monendi sunt, ut in placido aëris statu id agant, nec flante borea aut ingruentibus pluviis; ab austris quoque cavendum, qui et ipsi perspiratum laedunt laxitatem, ut diximus, fibrarum inducendo. Ut autem hac in re medici principes habeant praeceptis suis magis obsecundantes, optimum erit iis suadere, ut in suo cimeliarcho habeant barometros, hygrometros, anemometros aliaque hujusmodi instrumenta, ut oculari fide agnoscant, quid faciant

in atmosphaera subitae temporum mutationes, quomodo ex improviso in Torricelliana fistula mercurius decidat, et pluvias praemoneat, qua ratione ad boreales flatus ejusdem mercurii exaltatio proximam serenitatem denunciet. Longe quidem sensibilior esset atmosphaerae pressio, ac illius mutatio, si experimentum fieret in barometro non e mercurio sed ex aqua, qualem se habuisse refert clarissimus BOYLEUS. Hiemali tempore suadendi, ut a matutino frigore maxime caveant, sed in suis cubilibus placide cubent, quod ab iis obtinere non admodum arduum erit; aestate vero invitandi essent, ut ad solis ortum exsurgerent ad auram leniorem captandam et sanguinis aestum sufflaminandum, quod non ita facile impetrari solet, dum ut plurimum principes lychnobii esse consueverunt, noctu operosam vitam agentes, interdiu vero somno indulgentes.

Plurimum igitur refert ad valetudinem custodiendam aëris regimen, nam sicuti aër ignis anima dicitur, cum ignis sine aëre vivere non possit, ita aër, si purus est ac sincerus et nitrosis particulis saturatus, vitalis caloris, qui in sanguine hospitatur, vita et anima est, impurus autem et inquinatus, ejusdem mors et extinctio.

Non pauci quoque momenti erit ad tutandam principis valetudinem, observare, cum incipiunt populariter vagari quidam morbi, num affectus hujusmodi ab aliquo aëris vitio ortum ducant, an ab alimentis corruptis, uti frugibus, vinis; nam in primo casu medici erit, principem hortari, ut ad salubriorem locum se transferat, in altero vero aër suspectus esse non debet. Observatione quoque dignum est, quod, si constitutio aliqua variolosa inter pueros caput effert, morbosum aliquod in aëre suspicari liceat, ut plurimum enim post variolas morbi epidemii, uti febres malignae, dysenteriae solent succedere, ut mihi pluries observare contigit. Haec itaque generalia sunt praecepta, quae hac in re excogitare mihi datum est, habita ratione tamen ad aetatem, temperamentum, anni tempus, regionum consuetudinem, quae in omni subjecto sunt consideranda; ceterum consulenda erit experientia, et aër, qualiscunque sit, praeferendus, si salutaris fuerit compertus; nam, ut superius dictum, *pessimum est coelum, quod aegrum fecit.*

Div. Petrus Damianus Ravennas, ecclesiasticus scriptor, ut ipsemet refert, cum Romae degeret apud Romanum pontificem Nicolaum II., sed fere semper valetudinarius et febriculosus, pontificem precari coepit, ut sibi permitteret, Ravennam adire, ast ille, cui percarum erat, habere praesentem virum, sanctitate non minus quam doctrina percelebrem, supplicantis precibus cum nollet annuere, affirmans, Romano coelo longe insalubriorem esse Ravennae aërem, ubi etiam aquarum salubrium penuria laboraretur, div. Petrus dimissione desperata de Romana urbe febribus obnoxia lusit his versibus:

Roma vorax hominum domat ardua colla virorum,
Roma ferax febrium necis est uberrima frugum,
Romae febres stabili sunt jure fideles,
Quem semel invadunt, vix a vivente recedunt.

CAP. IV.

Non bene inter se convenire principum mensas et bonam valetudinem; victu parco et simplici facile obtineri sanitatem cum longaevitate; quid sit cibi attritio in stomacho apud Galenum exponitur; neminem in seipso, etiamsi caveat, determinare posse justam cibi mensuram.

Inter sanitatis studia non immerito Hippocrates primum locum tenere voluit monitum illud, *non satiari cibis*, nulla facta mentione de cibi parcitate; nam si haec duo extrema conferantur, saepissime in ciborum satietate peccatur, perraro in parcitate, imo si sanitas, utpote perfectio et virtus corporis, mediocritatem et veluti quoddam aequilibrium tenere debet, vergit tamen potius et inclinat ad parcitatem. Quales sint quotidianae principum mensae, quibus tam ingens servorum turba militat, non est, quod describam, non enim in abdito sunt, sed facile pa-

tent eas prospicere volenti, ut etiam solum sufficeret, eos spectare, qui longo ordine varii generis dapes ad mensas principum deferunt, et referunt. Hygieam et Panaceam, binas sorores, Aesculapii filias finxere veteres, primam, quae custodiendae sanitati, alteram, quae revocandae praeesset. Profecto, si ad observandas principum mensas Hygiea accederet, facile crederem, ad hujusmodi spectaculum et tam grandes apparatus quam citissime abituram et Panaceae sorori renunciaturam, non esse sibi cum regalibus mensis rem ullam, sed illa potius, cui sanitatis restauratio est demandata, ad munus suum exercendum sese accingeret. Verum omissis fabulis, quibus utebantur mythologi, ut mysteria quaedam ignarae plebi obvelarent, fateri necesse est, ad intemperantiam in victu, tamquam ad scopulum, naufragium facere principum valetudinem, quare hac in re attentum oportet esse medicum, ut dextre et arrepto tempore principem admoneat eorum, quae sanitati injuriam inferre valeant, ac e statu suo dejicere.

Quoniam igitur nulla in re magis quam in nimia ciborum copia propter magna incitamenta, quibus instructae sunt quotidianae principum mensae, quod non evenit in aliis viris nobilibus, licet opulentis, nimia saturatio, quantum fieri poterit, cavenda est, tamquam omnium malorum fons et origo; et licet alimenta sint boni succi, majorem forsan inferunt noxam, nam, ut dici solet, optimi corruptio pessima, cumque id saepissime contingat, nec spatium detur stomacho, ut per abstinentiam cruditates concoquat, cacochylia praesto est, et inde cacochymia ac mala nutritio. Augetur quoque malum, quo major erit ciborum varietas et conditura, quae uno eodemque fermento ventriculi non possunt uniformiter confici, multo minus in aliis corporis officinis convenienti mixtura in unicam redigi formam; sic vitiato sanguine, functiones omnes laeduntur, nam, uti ajebat Hippocrates libro *de flatibus*, *a sanguinis perversione totius corporis perversiones.* Idem prorsus evenit in multiplici ciborum diversitate, quod in aquis magnorum fluminum scripsit idem Hippocrates, quas pro communi usu improbavit, illas eleganti vocabulo dissidentes vocitans; cum enim magna flumina nonnisi ex variis fluminibus in unum confluentibus fiant,

eaque per diversas regiones discurrentia varios ac diversos minerales succos combibant, magnorum fluminum aquae non possunt constare nisi ex particulis, quae inter se dissideant, ideoque parum aptis ad humanos usus; ita sanguis ex tot monstruosis particulis diversae indolis conflatus, nunquam ad perfectam mixtionem poterit pertingere sine tumultu, ut sit idoneus ad partium alimoniam et functiones obeundas. In hanc rem egregie sane Horatius:

nam cum simul assis
Miscueris elixa, simul conchylia turdis,
Dulcia se in bilem vertent, stomachoque tumultum
Lenta feret pituita.

Hanc ob causam forsitan gravi passione ventriculi laboravit M. Aurelius imperator, quam cibi attritionem in stomacho appellavit Galenus ad curationem accitus. Historiam satis elegantem, quam ipsemet Galenus de *praecogn.* ad posthumum tradit, lubet afferre: post cibum assumtum angore stomachi premebatur imperator, ut pulsus frequens et parvus appareret, adeo ut annotationis febrilis principium crederetur a duobus, qui curationi aderant. Galenus, nocturno tempore vocatus, explorato pulsu libere pronunciavit coram medicis, qui aderant, imperatorem nullatenus febrire, sed simplicem esse cibi in ventriculo attritionem, quam ob causam ab imperatore quaesitus, quid agendum esset, hisce verbis respondit: *Si quispiam alius esset, qui hoc morbo laboraret, bibendum ipsi dedissem, quemadmodum solitus sum, vinum pipere inspersum; vobis autem regibus, quibus tutissima remedia medici admovere consueverunt, lanae manipulum nardino pigmento calido intinctum ostio ventriculi imponere sufficiet.* Galeni ingenuam libertatem admirans imperator, medicis dimissis, vinum sabinum pipere inspersum bibit, et sanitati est restitutus.

Elegans in hanc rem est apud Macrobium disputatio super coenam, uti mos erat apud antiquos et literatos homines ad animum exhilarandum variis quaestionibus, inter Dysarium et Eustachium, quorum primus pro ciborum simplicitate disseruit, alter, uti gulae patronus, pro alimentorum varietate in symposiis

declamavit, ingeniose sane uterque, sed validioribus argumentis Dysarius, inter quae magni ponderis est illud, quod, cum febrientibus medicorum nemo cibi varietatem offerre ausit, sed alimento quam simplicissimo utatur, quodsi ad sanitatem recuperandam multum confert cibi simplicitas, cur non etiam conferet ad eandem conservandam. His adjici potest, quod stomachi fermentum tantarum virium esse nequit, ut tot ac tam diversae naturae ingesta cibaria dissolvat, quin unum citius, alterum tardius concoquat, aliud vero nullo modo, ea prorsus ratione, qua videmus quaedam menstrua, uti aquas fortes, metalla quaedam dissolvere, et alia intacta relinquere. Hoc idem quoque de vinorum diversitate sentiendum, quae ex variis regionibus deferri solent, ad ornandas et exhilarandas principum mensas; observatum est enim, diversa vinorum genera epota, quamvis non in magna quantitate, subitam ebrietatem induxisse, tumultuantur enim intus assumta non secus ac loca et nationes, unde fuerunt deducta; non levem quoque noxam experimur, cum ab uno vini genere et unius loci ad aliud, licet in eodem loco natum, fit transitus, quod pariter annotavit Hippocrates, nam ad aliquot dies noxam aliquam persentimus, antequam stomachus illi assuescat.

Multiplex itaque ac deformis cibi ac potus varietas ea est potissimum, quae principum sanitati bellum indicit. Si quid enim admirandi et portentosi in genere animalium, piscium, terrae, maris, uspiam apparet, illico alicujus principis mensae destinatur, et dono mittitur; sic magnus ille rhombus et admirandae magnitudinis, qui in Adriaco captus est, et cymbam onerabat, piscatorum nemo inter suas capturas numerare ausus est, Domitiano itaque missus est, ad cujus spectaculum in concilium vocati sunt proceres, quorum alii ajebant, piscem illum capi voluisse, ut principis mensam decoraret, alii peregrinam hanc belluam grande omen esse magni et clari triumphi, alii requiri ad fabricandam patinam novum Prometheum; ad quem rhombum alludens Juvenalis cecinit:

Quidquid conspicuum pulchrumque ex aequore toto est,
Res fisci est, ubicunque natat; donabitur ergo.

Hac in re equidem fuit magna caesarum intemperantia in coenis, quibus varia indebant nomina, quales fuerunt coenae Augusti et Vitellii, nomine dodecatheos appellatae, in quarum una Augustus et convivae Deorum Dearumque habitu discubuere, ac inter ipsos Augustus pro Apolline ornatus est visus, quod convivium, licet in secretiori palatii parte factum, vulgus latere non potuit, nam cum eo tempore magna caritate annonae urbs laboraret, acclamatum est, frumentum omne Deos abligurisse; ridenda sane convivia, in quibus, ubi sub vestibus Deorum tot diversis ciborum generibus ventrem infarcirent, cum ambrosia et nectare tantummodo victitarent Dii, imo interdum una potione tantum essent contenti. Sic de supremo Deorum MARTIALIS lusit,

Jupiter ambrosia satur est, nunc nectare vivit.

Ab hujusmodi autem vanitate longe profecto absunt nostra haec aetate principum mensae; attamen cum singulari apparatu instructae fere semper appareant, ac persaepe in publico conspectu, non adeo facile est, ut quis, licet sobrius, sibi temperet, quin ex epularum novitate aliquid delibando sanitati injuriam aliquam inferat.

Temperet igitur princeps a satietate ciborum non minus quam multiplici varietate, et aequo animo patiatur medici ad principis sui salutem excubantis morositatem, si in feliciori valetudinis statu aliquid moneat, quod gustus jucunditati non bene sapere videatur. Non omnino placet vulgatum illud CELSI: *Sanus homo, qui et bene valet, et suae spontis est, nullis obligare se debet legibus, ac neque medico neque iatralipta egere;* largiamur id verum esse in privatis hominibus, at non in principe, cujus bona valetudo publicae felicitatis magnum est praesidium, adversa vero multas aerumnas comites habet. Id unum autem ad parcitatem et simplicitatem victus servandam deberet sufficere, quod saniores esse et longaeviores soleant, qui frugalem et sobriam vitam ducunt, quam qui lautam. Cujus rei argumentum esse possunt veteres eremicolae, qui herbarum radicibus et palmarum fructibus victitantes vitam ad integrum seculum producebant, veluti de Paulo eremita et Antonio abbate refert divus HIERONYMUS. Hujusmodi quoque exem-

plum viderunt posteriora haec secula in clarissimo viro LUDOVICO CORNARIO patricio Veneto, qui, cum a vita nimis lauta idem sibi fatum, quod fratres suos in primaevo aetatis flore sustulerat, imminere adverteret, ad sobriam vitam transeundo fortis, sanus, integer corporis et animi viribus, pancratice, ut dici solet, vixit, ut nonagesimum sextum annum agens, elegantissimum libellum conscripserit *de vitae sobriae commodis*, dignum sane, qui commentariis illustretur, quod, si quid otii mihi dabitur, forsitan exsequi in animo est.

Qualia porro ad id, quod expetitur, debeant esse cibaria, qua mensura, qua hora, quo ordine sint assumenda, neminem fore crediderim, qui certis possit definire legibus, tam varia sunt alimenta, tam varia temperamenta, corporum habitus, diversae regiones et consuetudines et quaedam idiosyncrasiae, ut vocant, specificae quaedam proprietates, ut experientia potius quam scriptores sint consulendi. Ad cujusque igitur stomachum est provocandum, ille enim aequissimus est judex; ea idcirco alimenta, quae facile coquuntur, quae promtam habent diadosin, et corpus bene nutriunt, illa ceteris sunt praeferenda. Signum itaque bonitatis cibi, saltem in genere, erit bonitas coctionis et promta nutritio. In hanc rem animadversione digna sunt LUCRETII carmina [1]:

Nec multum refert, quo victu corpus alatur,
Dummodo, quod capias, concoctum didere possis
Artubus, et stomachi humectum servare tenorem.

Plurima apud scriptores de re cibaria exstant monumenta, quare solum ea pertingam, quae ad rem meam faciunt, et quae ad principum valetudinem tuendam mihi videbuntur magis commoda; sed hac de re in sequenti capite. Primum itaque ad tuendam valetudinem cavendum erit a satietate, quae obstructionum parens est et morborum nutrix, sicuti etiam ab altero extremo, a nimia ciborum parcitate, ne corpus debito alimento fraudetur; non ideo tamen velim, ut alimenta capiantur in pondere, numero et mensura, sed ea moderatione, ut stomachus gravamen et distentionem non sentiat; sed persaepe inter

1) [De rer. nat. Lib. IV. vers. 634.]

illecebras et gratos sapores, quibus gustus percellitur, gravitatem non advertimus, nisi postquam e mensa surrexerimus. Hanc difficultatem justa mensura cibos capiundi docte non minus quam eleganter annotavit div. AUGUSTINUS libro IV. contra Julianum his verbis: *Jam vero cum ad usum ventum fuerit necessariae voluptatis, per quam reficimus corpus, quis verbis explicet; quemadmodum nos modum necessitatis sentire non sinat, et ipsum limitem procurandae salutis, si qua adsint delectabilia, rapiendo abscondat, et transeat putantibus nobis, satis non esse, quod satis est, dum libenter ejus provocationibus ducimur, existimantibus, nos adhuc agere negotium valetudinis, cum agamus potius voluptatis; ita nescit cupiditas, ubi finiatur necessitas.*

CAP. V.

Cibaria, quae ad bonam valetudinem sunt minus apta, principibus magis usui esse; de cibis primae et secundae mensae quaedam annotantur; quid sit apud Hippocratem carnes esse leves ad stateram, quid apud Aristotelem vinum ethicum.

Quod vulgo dici consuevit, nimirum quod persaepe meliora videamus, et deteriora sequamur, id in conviviis omnibus et potissimum in principum mensis magis usu venit; cibaria etenim, quae aptiora sunt ad valetudinem tuendam, ut utiliores succos praestant, fere neglectui sunt, et alia exotica et peregrina ac difficilis coctionis seu pravi succi magis appetuntur, et exquiruntur. Panis cibus omnium communis, si quasdam ferinas gentes in extremo septentrione excipias, quas *ichthyophagos* vocant, qui piscibus victitant, in principum mensis locum quidem primum habet et ultimum, nam quamvis sit *tener et niveus mollique siligine factus,* parum de illo degustant principes, et quandoque solum mollior illius pars ad extergendos inunctos digitos inservit. Hoc tamen in omnibus conviviis laute et opipare instructis, in quibus abundent opsonia, exiguum panis absumitur, sic, quando *servator noster* quatuor fere ho-

minum millia septem panibus hordeaceis et quinque piscibus saturavit, illius discipuli de panis fragmentis duodecim collegerunt cophinos, nulla de piscibus mentione facta.

In mensis itaque principum, levem habent gratiam *dona laboratae Cereris*, non ita Bacchi, Pomonae et venatricis deae munera. Panis igitur e laudabili tritico bene fermentatus, subactus ac rite coctus firmum et vitale alimentum praestat magis, quam quodcunque aliud cibi genus, ita ut eo solo et aqua possint vivere homines.

Satis est populis fluviusque Ceresque,

ajebat Lucanus. Sic Juvenalis quoque *panem et circenses*, ubi enim populi frugibus et spectaculis abundant, uti olim populus Romanus, felicem vitam degunt. Sic vidimus hoc anno, quanta calamitate tota pene pressa fuerit Europa ob annonae caritatem, quam algidissima hiemis constitutio, cui nullam aliam similem priora secula viderunt, invexit, frugibus radicitus exustis. Hinc nulla cura bonos principes magis fatigavit, quam ut quolibet pretio fruges aliunde exquirerent, quibus subditos suos, tamquam filios, pascerent.

Locus egregius exstat apud Hippocratem in primo Epidemiorum. *Imbecilliora cibaria brevem vitam habent;* locum hunc subobscurum egregie interpretatur Vallesius, ut uno quidem modo pro debilioribus cibis intelligendi sint ii, qui sint facilis coctionis, quia facultati communtanti parum resistant, et hujusmodi cibos brevem vitam habere, quia parum maneant in corpore, cum, uti ex aphorismo, *eorum, quae velociter nutriunt, veloces quoque fiunt excretiones*; altera vero interpretatione, quod imbecilliora cibaria brevem vitam habeant, nimirum quod paucum alimentum praestando brevitatem quoque vitae praestent. Panem itaque laudatissimum succum humanis corporibus suggerere, qui ob similitudinem partibus apponatur, et firmiter adhaereat, ac propterea ad sanitatem et longaevitatam multum conferat, consentiunt omnes. His licet adjicere, panem bene coctum, qualis est nauticus, corruptioni non esse tam facile obnoxium, sicuti cetera alimenta, veluti carnes, pisces et fructus. Panis ad longum tempus asservatus non putrescit et vim nutriendi retinet; panis ergo, quem primum et

communem hominum victum et etiam apud primos parentes in usu fuisse deducunt nonnulli ex illo ecclesiastici: *Initium vitae hominis, aqua, panis, vestimentum*, ceteris alimentis praeferendus est et intermiscendus, quare non immerito VERULAMIUS panem ciborum firmamentum appellabat. Salubre consilium itaque fuerit principibus, ut pane vescantur rite parato, illum bene permansum et salivali fermento imbutum cibis intermiscendo, cum aliqua quidem proportione ad reliqua edulia, non ea tamen, quam excogitavit M. FICINUS de *studiosorum sanitate tuenda*, libro secundo. *Panis*, ajebat ille, *esto duplus ad potum, triplus ad carnes, quadruplus ad pisces*, ingeniose quidem; sed hujusmodi legibus arctari non decet eum, qui bene valeat, et suae spontis sit, quales sunt principes. Augustus perfusum frigida panem pro potione in siti sumere solebat; idem panis unciam cum paucis uvae duracinae acinis quandoque edebat, quippe vescebatur ante coenam quocunque tempore et loco, quod stomachus desideraret, auctore SUETONIO.

Quantum autem partium spirituosarum contineat panis bene fermentatus, norunt chemici, qui ex illo spiritus acido-volatiles educunt, egregium balsamum ad stomachi fermentum hebetatum renovandum, qua de re legi meretur ETTMUELLERUS. Hanc ob causam inter alimenta nihil est, quod stomacho pene sit magis familiare, ut in sanitatis statu neminem capiat panis fastidium, imo in statu morboso pro argumento proximae sanitatis accipiatur, si aeger incipiat panem appetere. Observatione dignum est, quod, si quidam sunt vini abstemii, et alii propter quandam idiosyncrasiam a quibusdam cibis summe abhorreant, uti a caseo, pomis, ovis aliisque rebus, nullus fere observatus fuerit panis abstemius praeter puellam quandam, cujus meminit BRUYERINUS, quae in Gallia Belgica cum sedecim annorum esset, nunquam panem degustavit, imo si illius momentum in sero lactis, quo maxime delectabatur, positum fuisset, illico nausea tentaretur. Neque ratione et auctoritate caret, eorum, qui pauco pane et multa carne vescuntur, foetere animam; caro enim utpote ex sua natura corruptioni obnoxia, nonnisi succos ejusdem indolis potest suggerere, si nimius sit

illius esus; refert BRUYERINUS, libro IV. de *re cibaria,* se novisse literatum hominem, cui hoc peculiare fuit, multis carnibus paucissimo autem pane vesci, ideoque foetidissimum oris halitum illi contigisse. Revera nullus odor gratior est prae ceteris alimentis, qui spiritus recreet, quam panis odor e furno recenter extracti.

Carnium usum quod spectat, non raro a principibus hac in re graviter peccatur, dum carnes animalium domesticorum respuunt, et ferinas ac sylvestres magis appetunt, quae non solum a natura humana alienae sunt, sed difficilis coctionis, quales carnes sunt cervorum, damarum et caro apri, quod a satyrico suorum temporum luxum sugillante dicitur *animal propter convivia natum.* Observatione dignum est, quod tradit HIPPOCRATES secundo *de diaeta*, ubi damnat carnes *graves in ore et ad stateram;* P. MARTIANUS locum hunc obscurum explicans ait, carnes omnes, quarum gravitas in ore percipitur, et ad stateram manifesta, hoc est, quae data paritate molis aliis gravior est, durae coctionis esse et stomacho ponderosas, in quo censu referuntur carnes bubulae, suillae atque etiam leporinae, hoc idem dicendum de piscibus marinis durioris et densae carnis et de avibus aquaticis, quae fortiores stomachos exigunt et corpora magis exercitata, quod in principibus non evenit, qui in otio potius, quam labore aevum traducunt. His addendum, carnes hujusmodi ad stateram graves, ex observatione SANCTORII in Statica, difficilioris esse perspiratus quam carnes leviores, quales sunt carnes vervecinae. Quare alimenta hujusmodi, licet coquorum mangonio gustui sapiant, crassiores succos suggerunt, in vasis sanguiferis et visceribus infarctum et obstructiones generant. Solent quidem hujusmodi carnes duriores ad aliquot dies asservari, ut teneriores fiant, ac per aestatem in conditoriis nivium teneri ad macerationem et putrefactionem fere, quod non adeo laudandum, nam persaepe proximae corruptioni multum de spiritu vitali illis decedit, ideo ab HIPPOCRATE secundo *de diaeta* probantur magis carnes recentiores, utpote salubriores. Ad teneritudinem vero ipsis conciliandam, carnes hujusmodi duriores flagellandae ac perdomandae, fractis enim illarum fibris

molliores fiunt et stomachico fermento minus rebelles.

Utiliores quoque sunt carnes volatilium, quae liberiore coelo et naturalibus pascuis suis fruuntur, quam altiles et cortales, ut vocant, quae quidem pinguiores sunt, sed minus salubres, utpote minus exercitatae; summatim carnes omnes laudantur, quae facile perspirant, quales sunt vervecis, ex observatione celeberrimi Sanctorii, et carnes omnes, quae, uti ajebat Hippocrates, ad stateram leves sunt, ut quae multum aëreae substantiae contineant, quod ob faciliorem perspiratum principibus praesertim, quibus corporis exercitatio non adeo familiaris est, valde conducit. Necessarium itaque foret, principes, quibus magno cultu et apparatu ex variis carnium generibus instructae sunt mensae, sive a suis medicis sive ab ipsa experientia edoctos esse, quae carnes stomachum magis gravent, quae coctu faciliores sint, et alvo magis secedant, quod itidem de piscibus dicendum, cum quibusdam anni temporibus pisculentos dies agunt, ne postea jam saturi, cum ad frigidas mensas fit transitus (sic enim veteres secundas vocabant) ad nova gulae irritamenta aqualiculum nimis onerent:

Postquam exemta fames, et amor compressus edendi,
Fit strepitus, mensae succedunt dona secundae.

Sic praesto sunt, qui magna celeritate alio asportent, quidquid culinam redolet, et longo ordine inferant, quae lassatae voluptati solamen aliquod apta sint adferre, quare temporis momento nova metamorphosi apparet mensa instructior quam antea. Mos hujusmodi in Italia, rerum omnium, quae ad luxum spectant feracissima, in aulis principum perantiquus est. Mensae Syracusanae et Italicae prae ceteris lautiores celebrabantur, ut etiam adagii loco essent, quoties lautam mensam quis vellet innuere; sic Plato in epistola ad propinquos Dionis negat, sibi felicem illam vitam in Siculis Italicisque mensis ac reliquis voluptatibus sitam nunquam placuisse. Athenaeus quoque in Dipnosophistis inter opiparas men-

ssas et omni deliciarum genere refertas Italicas refert.

Ad mensas itaque secundas, in quibus videre est miro et eleganti ordine disposita varia bellariorum et cupediarum genera, acetaria, olera, fructus quoscunque peregrinos ab Alcinoi hortis, si licet, usque deductos atque omnia, quae coquorum ingeniosa manus figurare didicerit, periclitatur temperantia et consectarie bona valetudo. Quoniam autem a pinguioribus in prima mensa infractus est appetitus, ut plurimum in secunda ad illum acuendum ab acidis subsidium quaeritur. Lactuca ex variis acidis, et salsis quoque parata primum locum mereri solet, more veterum, apud privatos tamen homines et vulgarem gentem nostra hac aetate prima mensa in usu esse consuevit, de hac MARTIALIS:

Claudere quae coenas lactuca solebat avorum,
Dic mihi cur nostras inchoet illa dapes.

De fructibus hoc annotare licet, quod principes nunquam fructus edant in tota sua maturatione et integritate, nam ad illorum mensas, quae solum raritate et pretio aestimantur, fructus apponi solent aut praecoces aut serotini, praecoces acerbiores sunt, et crudos succos generant, serotini fatui sunt, nullius gratiae et bonitatis. De ficubus haec habet verba HIPPOCRATES in secundo *de diaeta*: *primae ficus pessimae.* Dominum suum itaque admoneat oportet medicus, ut ab immodico fructuum fugacium esu sibi temperet, quales sunt ii, quos horaeos vocant, et nascuntur sub ora et opora; oram autem et oporam Graeci vocabant tempus illud, in cujus medio oritur canicula, quod quadraginta dierum est, de quo GALENUS pluribus in locis, ut in secundo de *alim. facult.* et tertio aphor. 14.; fructus enim hujuscemodi corruptioni facile sunt obnoxii, et biliosas diarrhoeas per aestatem inducunt, unde GALENUS in libro de *vitio* et *bonorum succorum* ob illorum usum immoderatum se bis aegrotasse ingenue fatetur. Absit tamen, ut illorum usum improbare audeam, quos nimirum ad sitis et aestuantis stomachi solamen natura genuit, si nive seu aqua perfrigerati assumantur eo tempore, quo

. . . Procyon furit
Et stella vesani Leonis
Sole dies referente siccos.

Quoniam autem nivis, qua carere mensas principum monstrum esset, facta est mentio, non improbatur moderatus illius usus, sed abusus, tamquam summe noxius, damnatur. Profecto potiones illas et sorbitiones ex acido citri, limonum cum saccharo ad congelationem usque, quas ingeniosa sitis commenta est, nemo sanae mentis unquam laudarit, dum ad illarum descensum horrescunt viscera, et occalescit stomachus, et paulo post molestior fit sitis. *Nix sitim facit*, ajebat RHASIS libro XXI. tract. V., quod efficit, dum palati poros et fontium salivalium, unde serosus latex jugiter emanat, occludit. Veteres in conviviis pro more habuisse frigidam et calidam aquam potare satis notum est, ut e MARTIALI:

Calidam poscis aquam, sed nondum frigida venit;

imo, quod mirum est, aquam calidam in deliciis habebant, qualis luxuriae species nostra aetate obsolevit; priscos homines aqua gelida et calida usos fuisse facile crediderim, ut noxam, quam frigidae potus induceret, calidae potione eluerent, et emendarent. Hanc tamen consuetudinem calidam potandi non adeo laudabat MARTIALIS, sic enim ille:

Possideat Libycas messes, Hermumque Tagumque,
Et potet calidam, qui mihi laudat aquam.

Equidem si rectior esset nivis usus atque, ut juristae solent dicere, cum moderamine inculpatae tutelae, pro singulari beneficio a divina bonitate ad repellendam aestuantis aëris violentiam nix esset accipienda, in locis praesertim calidioribus, ut in Sicilia, regno Neapolitano ac tota fere Italia, tum pro sanis tum pro aegris corporibus. Ubi enim, uti aliquando evenit, cum per hiemem vel paucae nives vel nullae e coelo delapsae fuerint, ac propterea nivalis annonae caritate laboretur, annus ille pro nefasto habetur, nec observatione caret, quod in hujusmodi casu longe plures et graviores morbi vagati fuerint quam ceteris temporibus. Perantiquum fuisse nivis usum etiam apud Judaeos habemus e

Proverbiorum libro: *Sicut frigus nivis in die messis, ita legatus fidelis, ei, qui miserit eum, animam requiescere facit.* Judaeis autem nivem suppeditabat mons Libanus, quem TACITUS histor. libro V. praecipuum montium in ea regione esse ait, *et mirum dictu tantos inter ardores opacum fidumque nivibus*, ac in tanta copia, ut Jordanem amnem alat, et fundat. Sicuti autem non modica sunt bona, quae ex nive proveniunt, si quis bene utatur, ita non pauca et vulgaria sunt mala, quae ab immoderato illius usu promanant, quae recensuit HIPPOCRATES aph. sect. V. aph. 18. et 24.

Magna itaque cautione opus est in re, quae tam suaviter gustum percellit, perdifficile est enim, ut quis sibi temperet, ubi siti urgetur, et gelidas potiones habeat in promtu, ne illas affatim hauriat, quod sane periculosum est, praesertim si corpus antea fuerit excalefactum, cum exempla non desint illorum, qui post gelidae potionis haustum syncope correpti fuerint, et non secus ac epoto veneno repente interierint; attamen tam gravis noxa vitari, aut saltem corrigi potest, si sorbillatim potiones hujusmodi gelidae assumantur, dum enim in ore paulisper detinentur, ac lente per oesophagum descendunt, multum de suo rigore deponunt, et stomachus in antecessum per communicationem refrigerium persentiscit, quam cautionem valde commendat TSCHIRNHAUSENUS in suo eleganti libro *medicinae mentis et corporis*, ubi refert, pluries ausum fuisse, a vario corporis exercitio adhuc aestuantem aquis artificio congelatis se reficere absque ullo, quod ob id senserit, incommodo, eo, quod ob nimiam, qua palatum afficit frigiditatem, nonnisi pauxillum singulis vicibus assumeret, ubi ex adverso ait, se quosdam vidisse in simili statu cerevisiam avidius et copiosius ingluvientes, in gravissimos morbos fuisse collapsos, a quibus vix liberari potuerint.

Nihil porro est, quod principum valetudini vel clanculum vel aperte sit magis hostile quam vini potus, si immoderatior sit illius usus, neque solum valetudini, sed etiam famae et existimationi. Satis nota sunt magnorum virorum exempla, quibus bibacitas probro fuit, et rerum gestarum gloriam obumbravit, uti Alexandro magno, cujus in vino intem-

perantiam ut cohiberet Androcides, vir sapientia clarus, referente Plinio libro XIV. cap. 5., sic illi scripsit: *Vinum potaturus rex memento, te bibere sanguinem terrae.* Catoni quoque censorio viro objiciebatur ebrietas. Vitium hujusmodi latere non potest, eoque minus in principibus, adeo ut facile in vulgus dimanet, et scommatibus interdum rideatur, sic Tiberius Nero *Biberius Mero* vocitari consueverat. Vinum equidem si moderate potetur, magnas praestat utilitates ad corporis vires confirmandas, sed eodem nil perniciosius, si modus absit, naturam enim ignis habet, quo nihil est utilius et eodem nihil nocentius. Magnates et principes viros podagra et nephritide, cognatis affectibus et hereditario jure a parentibus in filios transferri solitis [1]), saepissime infestari nemo non novit; quare Lucianus in sua Tragopodagra longam seriem heroum, quos poëtae celebrant, podagra laborantium recenset. Quantum virium utrique affectui generando et alendo habeat vinum large haustum, ipsamet experientia satis palam facit, dum tartaro suo, cujus praegnans est, articulis duram et lapideam materiam affigit. Ut ergo principes hospites tam infestos ab aula arceant, vino quidem utantur modicae naturae sive lymphato, cavendo a vinis meracis, et quae magis commendantur. Laudatur vinum vetus defaecatum *edentulum*, ut ipsum vocat Plautus in Poenulo, quod non mordeat, in planitie potius quam in collibus natum, minus enim tartari in sinu suo recondit, summatim vinum modestum atque ethicum, hoc est boni moris; liceat mihi hoc uti vocabulo, quo usus est Aristoteles in Rhetoricis, οἶνος ὁ ἠθικός. Theophrastus lib. VI. *de causis plant.* ait: *id vini genus celerius purgari, et consistere, quod sit tenuius et quasi vitii mixtura immune.* Gaza et Hermolaus Barbarus de vino bene morato intelligunt, non desunt tamen, qui οἶνον illud ἠθικὸν de vino percolato intelligendum velint ἀπὸ τοῦ ἠθεῖν: vina itaque sint sive ex sua natura morata ac tenuia, sive sacco percolata ac, ut ita dicam, castrata, nam *sacco*, ut ait Plinius, *vini franguntur vires.* De vino percolato hoc annotare licet, quod in dolio repositum non ebullit, ut reliqua

1) [*Solitos* vel *solicitos* in reliquis editionibus legitur.].

vina, quae in suis vasis ad menses integros magno strepitu ebulliunt, ac praecipue, si meraca sint; nam in percolatione vina multum faecis et tartareae materiae sacci parietibus haerentis relinquunt, quae in causa sunt, ut vina non percolata ad aliquod tempus effervescant, nec conquiescant, nisi postquam facta fuerit conveniens per superiora despumatio et crassiorum partium in fundum praecipitatio. Id habent etiam notatu dignum vina percolata, quod elutriatione non indigeant, nec per aestatem pendula fiant, neque dolii parietibus tartaream materiam affigant; quare pro tartaro, cujus in re medica tantus est usus, obtinendo nunquam aperiuntur dolia, in quibus asservatum fuerit vinum percolatum. Ulterius hac gaudent praerogativa, quod non exspectandum, ut veterascant, post enim duos vel tres menses in potu usui esse poterunt. Hujusmodi vinum igitur ex optimis uvis non in collibus, sed in planitie, non adeo tamen ab iis distante paratum, aptius erit ad mensas principum pro valetudine tuenda et pro podagricis ac pro nephriticis affectibus, quantum licet, arcendis. Nolo itaque principum mensas carere vino, sed habeant vina, quae sanitati insidias non struant, sed vitales spiritus blande et sine noxa reficiant. Non desunt regum et imperatorum exempla, qui hac in re sobrietatis ac temperantiae egregium specimen reliquere: Julius Caesar, SUETONIO teste, vini parcissimus fuit, Augustus quoque, eodem referente, in castris apud Mutinam nonnisi ter supra coenam bibebat; e quibus SUETONII verbis, vini Mutinensis agri praestantiam licet deducere, quamvis enim Augustus suae valetudinis studiosus fuerit, attamen ter tantum super coenam bibisse magnum fuisset sobrietatis exemplum; quare fas est credere, vini generositatem, quod Mutinenses colles gignunt, cognovisse, ac propterea tam singulari temperantia illo usum in coena fuisse. Mehercle vina Saxolensia, Floriana, Spetiana, Hetruriae vinis celebrioribus nullatenus concedunt. Neque unicum est hoc beneficium Mutinae a Deo concessum, ea enim civitas praeter optima vina et aëris salubritatem habet etiam optimas aquas, et, quod praecipuum est, et ad veram felicitatem viam sternit, habuit semper, et habitura est optimos principes.

CAP. VI.

Nemini magis quam principi pro conservanda valetudine necessariam esse quotidianam corporis exercitationem.

Si verum est, quod scripsit HIPPOCRATES libro III. *de diaeta*, eam esse exercitationis vim, ut in commoderatione quadam inter labores et alimenta sanitatem positam esse voluerit, *considerandum est*, ait ille, *utrum cibus superet labores, aut labores cibos, aut moderate inter se habeant; utrum enim tandem superetur, morbi fiunt, ab aequalitate autem inter ipsa mota sanitas adest.* Igitur siculi quotidiana alimenta ad vitam et sanitatem servandam sunt necessaria, ita etiam quotidianum exercitium ad sanitatis custodiam erit aeque necessarium, ut, inter haec duo proportione sublata, sanitatem corruere necesse sit. Si enim modicus sit cibus et immodicus labor, atteruntur vires; ac si multum sit alimentum ac pauca exercitatio, cumulantur excrementa, et sensim nobis non sentientibus magni fiunt morborum apparatus. Recta itaque victus ratio et moderatum exercitium mutuo se debent excipere, ut sanitas consistat; praecessisse tamen alimenta et inchoatam coctionem aequum est, nam, ut ex HIPPOCRATE in aphorismis, *ubi fames, laborandum non est.* Apud Persas exercitium et victus ita colebatur, ut turpe putaretur spuere, nares emungere, uti refert XENOPHON in Cyropaediae libro I., certissimo apud ipsos intemperantiae in victu argumento, quod nostra quoque tempora ejusdem labis coarguit, dum non solum frequenter exspuere, et nares emungere pro sanitatis studio habemus, sed nicotianae fumo, masticatione et pulvere nares et fauces continuo provocamus ad congestas impuritates excernendas, quae non cumularentur, si vitam magis frugalem et minus desidiosam ageremus. Natura equidem, commodis nostris satis intenta, alibi quam in facie aptis emissariis nos instruxit, ad excrementa tum crassa tum tenuia egerenda, sed nos organa odoratus et gustus ad foeda ministeria traduximus. Contra hujusmodi HIPPOCRATIS praeceptum a

principibus frequentissime peccari satis patet, unde fit, ut non raro hanc ob causam a sanitatis statu facile decidant.

Corporis itaque exercitatio pro sanitatis studio, si ulli necessaria est, maxime principibus, quibus ob lautiores cibos et multi nutrimenti necesse foret, ut ita dicam, cibos a laboribus superari, ut aequalitas illa et proportio, quam HIPPOCRATES optabat, obtineri posset. Varia sunt exercitationum genera, illud tamen exercitium praeferendum, quod a principio intrinseco ortum ducit. *Omnium vero motuum optimus ille est*, ajebat PLATO in Timaeo, *qui in semet e seipso fit. Nam et mentis et totius ipsius motioni cognatissimus est. Qui vero ab alio fit, deterior.* Vehi curru, navi, sella gestari, fricari corpus, sunt quidem motiones corporis, sed a principio extrinseco, nec tales sunt, ut ex iis ea beneficia consequantur, quae a motu musculari obtinentur, uti ex deambulatione, cursu et quacunque alia spontanea corporis motione; ex convenienti enim corporis exercitatione sopitus calor excitatur, circulus sanguinis promovetur, alimenti in singulas partes aequalior est diadosis, ac liberalior est perspiratus, atque obstructiones in visceribus et vasis sanguineis, si quae sunt, expediuntur. *Disruptum est lien, ambula*, ajebat PLAUTUS in Curculione. Recte sane ac eleganter in hanc rem CELSUS libro I. cap. 2.: *Ignavia maturam senectutem, labor longam adolescentiam reddit.* Summatim humanum corpus, uti de fama VIRGILIUS,

Mobilitate viget, vires acquirit eundo.

Princeps itaque, cui cara sit valetudo, non minus cogitet de cibo quotidie sumendo quam de quotidiana exercitatione. Laudatur deambulatio matutina ante cibum, sub dio magis quam sub tecto, coelo tamen sereno nec a ventis perflato, sive vespertina ante coenam; *labores cibos praecedant*, ajebat HIPPOCRATES.

Quaedam sunt exercitationum genera, quae principibus magis sunt propria, uti venatus, equitatio, saltatio, ex quibus multa beneficia obtinerent, si frequentius iis uterentur. Venationis studium antiquitus ab ipsa juventute principibus satis familiare fuit, ut illis pudori esset, nisi arcum tendere, feras inse-

ctari, sagittas ad scopum collimare exacte nossent, atque hac in re ceteris praecellerent. Sic Achillem legimus a Thetide Chironi traditum, qui illum in venationis studio instruxit, ut feras consectari in sylvis, et in praeruptis montium jugis cum apris et fortioribus belluis concurrere assueverit, quo pacto fortis et egregius bellator ad bellum Trojanum est quaesitus; venatio enim est rudimentum quoddam ad militarem disciplinam, in qua instructum esse decet principem. Cum ergo venatus multa habeat commoda, magnoque sit oblectamento, id praecipue momenti habet, quod ad sanitatem multum conferat, sive enim equitando sive pedestri itinere per loca aspera et praerupta feras scrutando, corpus variis motibus exerceri necesse est, et incalescere, ut, quae aliquam gravitatem capiti, stomacho ac visceribus inferebant, facile per transspiratum difflentur.

Praeter beneficia, quae a venatione pro tuenda valetudine referunt, non modicam laudem quoque a poëtis et scriptoribus promereri consueverunt propter dexteritatem et sagittandi peritiam, uti Aeneas a Virgilio, cum septem cervos in Libyco littore pro septem navibus suis, sagittis occidit, Domitianus a Martiali ob feras occisas, Gratianus ab Ausonio ob leonem interemtum. Hac in re digna est, quod legatur epistola Sidonii Apollinaris, in qua Theodoricum Gothorum regem venandi et sagittandi peritissimum describit; ait enim, illum, venatione nunciata, processisse arcu lateri innexo citra gravitatis regiae offensam, et muliebre credidisse, arcum ab alio tensum accipere, insinuatis enim e regione capitibus, arcum magna vi intendebat, mox spicula capiebat, implebat, expellebat, ut ipsius scriptoris verba referam, *quod cupias percuti, prior admonet, eligis, quid feriat, quod elegeris, ferit, et si ab alterutro errandum est, rarius fallitur figentis ictus quam destinantis obtutus.*

Equitatio quoque exercitationis genus est principibus valde conveniens, imo necessarium, nisi enim didicerit, equum promte conscendere, illique apte insidere, ac freno regere, non parum periclitabitur; equi enim adulari nesciunt, nec principes a ceteris distinguunt, pauci nimirum sunt Bucephali. Mirum sane quantum gratiae ac favoris apud populos sibi

adsciscat princeps forti et spumanti equo decore insidens, cum in publicum procedit. Statuae equestres priscis et nostris quoque temporibus magnis viris in foris et publicis viis statui consueverunt. Motus autem corporis per equitationem, quae semper habet aliquam concussionem adnexam, magnae est utilitatis crassos humores stagnantes e loco dimovendo eosque simul exernendo. Curavi olim equisonem Mutinensem, qui, cum acuta febre laborasset, ob intemperantiam et nimiam aquae potionem factus est venosus et turgido ventre adeo, ut de hydrope timeretur, nec ullo remedio venter detumesceret; suasor illi fui, ut ad solitum munus equos domandi rediret, quo pacto perfecte convaluit, et adhuc vivit. Ad valetudinem ergo servandam principibus commoda erit frequens equitatio, quam in morbis chronicis maxime commendat Thomas Sydenhamus; quodsi hoc exercitii genus remedium curativum est, erit quoque praeservativum a morbis, nam ex Hippocrate in libris Epidemiorum, *quae facta tollunt, ante facta fieri prohibent.* Olim certe equitatio principibus magis familiaris erat, sicuti modo apud Persarum reges solenne est, legatos equitando audire; nunc autem mos inolevit, ut super regales currus in publicum procedant, seu in rhedis sedentes aurigare pro more habeant.

Equitatio tamen habet etiam sua incommoda, ubi enim adsit aliqua dispositio podagrica aut nephritica aut vesicae affectio, non parum noxia est, quare Hippocrates in libro de *aëre, aquis et locis* ajebat, Scythas ischiadi obnoxios esse, quod super equos quotidianam agerent vitam; infecundos quoque homines e nimia equitatione fieri ibidem asserit Hippocrates, e nimia scilicet renum et vasorum spermaticorum concussione, ut etiam hanc ob causam oriantur aliquando gonorrhoeae. Si tamen equitatio moderata sit et placida super equos gradarios, quorum copia principibus non deest, non parum conducit ad corporis salubritatem; est enim, ut ait Galenus libr. II. *de valetudine tuenda* cap. 8., exercitatio mixta ex gestatione et opera, qui enim equo insidet, musculos intentos et in quodam motu tonico exercitos habeat, oportet; quare equitatio ex sui natura apta est ad calorem nativum augendum et ad excrementorum ina-

nitionem promovendam, stomachi quoque robur non parum confirmat, sensuum instrumenta repurgat, et acutiora reddit, quare in surditate, in capitis dolore a TRALLIANO commendatur.

Creditur quoque equitatio plurimum valere ad crura crassefacienda, quam ob causam, refert SUETONIUS, Germanico, cui graciliora crura objiciebantur, medicos suasisse, ut equitationi indulgeret, cujus rei rationem esse crediderim eo, quod crura in equitatione super stapedes multum operentur, etenim qui saepe equitare solent, musculos et fibras crurum intentos habeant, necesse est, ideoque sanguis, quem suggerunt arteriae, inibi detineatur, nec tam facile per venas refluat, sicque partes illae uberius alantur, atque in mole augescant; qualis ratio quoque militat in ceteris partibus, quae magis exercentur, quod satis patet in pistoribus, quibus amplae et crassae sunt manus; *exercitium* enim, ut ait AVICENNA, *membrum magnificat*. Nisi itaque princeps noxam ullam praesenserit in renibus et articulis, commodae et placidae equitationi in gratiam sanitatis indulgeat, et assuescat, ut, si ad aliquam militarem expeditionem suscipiendam aliquando cogatur, ad hujusmodi exercitium aliquam habeat assuetudinem.

Est et exercitatio principibus satis conveniens atque utilis ad institutum nostrum, licet ab ipsis ad simplex oblectamentum suscepta, saltatio scilicet et choreas agere; cum enim exercitatio hujusmodi alternationem habet, corpus et vires non valde fatigat, et eadem affert beneficia, quae a ceteris exercitationibus obtinentur, nimirum caloris et spirituum exsuscitatio, corporis excussio, artuum ad varios motus agilitas et promtitudo. Solenne est, principes in puerili aetate ad saltationem et choreas instruere, ut grandiores facti, publice sui corporis elegantiam et majestatem prae se ferant, adeo ut principi hujusce exercitii ignaro turpe sit et indecorum, nescire ad harmonicos concentus pedes movere. Hanc ob causam, uti memorat HERODOTUS, Hippoclides Atheniensis Agaristiae Clisthenis Sicyoniorum tyranni filiae matrimonio excidit, cum ignave et scurriliter saltavisset. Scipio saltatione maxime oblectabatur in provectiori etiam aetate, nam, ut refert SENECA de *tranquillitate animi, triumphale illud et militare corpus mo-*

vit ad numeros, non molliter se infringens, sed ut illi antiqui viri solebant, inter lusum ac festa tempora virilem in modum tripudiare, non facturi detrimentum, etiam si ab hostibus suis spectarentur. Commoda et utilitates non referam, quae tradit LUCIANUS de saltatione adversus CRATONEM, qui exercitium istud tamquam effeminatum et viro indignum calumniabatur; beneficium certe, quod ex illo refertur, non parum confert ad animi hilaritatem et corporis quoque salubritatem. His addere licet, quod saltatio principem instruere possit ad arma tractanda et in acie fortiter pugnandum. De Epaminonda Thebanorum duce legitur, saltatione delectatum fuisse, existimante hoc pacto corporis agilitatem conciliari, ut, quando pugnandum sit, eo promtiores sint homines. Merionem Cretensem, Trojano bello mira dexteritate et concinnitate corporis in acie pugnantem, hancque ob causam Graecis et Trojanis notum, HOMERUS celebravit, saltatorem illum appellans. Equitatio itaque et saltatio in quocunque principe rudimenta sunt ad bellicas artes, in quibus instructos esse oportet, qui ad imperandum sunt nati.

Gestatio in sella prae laudatis exercitationibus non multas habet vires, attamen laudabilior semper est qualiscunque corporis motio quam simplex sessio aut statio, quae vires potius fatigat, quam roboret, dum in statione musculi crurum et femorum in motu tonico perstant, quam ob causam varices in cruribus interdum oriuntur, unde JUVENALIS, *varicosus fiet haruspex*, cum haruspices diu stare circa extispicia pro more haberent. Navigatio interdum utilis erit, et salubrior esse creditur in mari prope littus, ob siccas exhalationes, quam in fluviis et stagnis. *Navigatio in mari prope littus, inambulatio prope mare satis commoda*, proverbium Graecum erat, quod in Symposiis refert PLUTARCHUS. Deambulationem prae ceteris exercitationibus valde commendat HIPPOCRATES lib. II. de *diaeta*, praesertim matutinam, et aliquam etiam a coena sumta. PHAEDRUS apud PLATONEM, ex sententia Acumeni medici, inambulationem in loco aprico extra urbem iis praeferebat, quae fiunt intra urbis pomoeria, forsan quoniam inibi purio sit aër.

Ludus parvae pilae apud veteres satis usitatus a

Galeno pluribus in locis commendatur, cujus usus quoque nostra aetate satis familiaris est; quare Romanos caesares non puduisse, publice se etiam exercere pila et folliculo, scriptorum monumenta testantur; sic Vespasianus, qui prospera usque ad senectam valetudine usus est, saepe se exercebat in sphaeristerio, teste Suetonio. Antoninus quoque imperator, ut ex Eutropio habemus, inter palaestritas non raro visus est. Gustavus Adolphus egregius ille bellator, cui vincere ludus erat, post relatas victorias adhuc calens a caede, spectantibus exercitus sui primoribus, folle ludebat, ut refert Caterinus ab Avila. Quantum itaque conferant moderatae corporis exercitationes ad prosperam valetudinem tuendam, cum ad vitam quoque valetudinariam diu producendam multum possint, exemplo esse poterit Herodicus ille artis gymnasticae repertor, qui, licet pro exemplari valetudinarii hominis traduceretur, attamen lineae vitam ad seculum usque hoc pacto produxit.

Inter exercitationis genera non immerito recensetur venereorum usus, legitimus tamen, quem Tiberius clinopalem vocabat; verum hac in re non mediocri temperantia opus est, hoc enim exercitium, si modum excedat, corporis vires atterit, et animae ipsius systasin concutit; si tamen modus adhibeatur, non prorsus inutilis est, spiritus enim exsuscitat, et alacriores efficit. Egregie sane in hanc rem Celsus: *Concubitus neque nimis pertimescendus, neque nimis concupiscendus, frequens corpus dissolvit, rarus excitat.* Cum ergo eos, quibus ceteris imperare sors dedit, nihil magis dedeceat, quam coelibatum profiteri, nihilque subditis sit optabilius, quam aulam videre liberis plenam, bonum principem, ubi justam aetatem adeptus fuerit, pro suscipienda prole decebit esse uxoratum, sed pro valetudine conservanda non valde uxorium. Dictum elegantissimum Lycurgi hic placet apponere, quod principibus magis quam cuiquam videtur congruere: quaesitus vir ille sapientissimus, cur in suis legibus sanxisset, ne maritus perpetuo cum uxore cubaret, sed ad certa quaedam intervalla sejuncti degerent, respondit, se tres ob causas id statuisse, primam, ut viri alacriores essent, non semper uxoris lateribus haerentes, secundam, ut amor inter

conjuges interdum sopitus revivisceret, tertiam, ut filii robustiores essent et vivaciores. Promovet quoque venereorum usus circularem sanguinis motum et vasorum ampliationem, si moderationem conjunctam habeat; norant id quoque antiquae mulieres, quae pro more habebant virgini, antequam thalamum ingrederetur, ut cum viro concumberet, filo collum metiri, mane autem eodem filo collum remetiri, ac, si illud non sufficeret ad totum collum complectendum, gestientes proclamabant, e virgine mulierem factam; ad quam consuetudinem alludens CATULLUS in nuptiis Thetidis et Pelei sic lusit;

Non illam nutrix orienti luce revisens
Hesterno poterit collum circumdare filo.

CAP. VII.

Regulam inversam somni et vigiliarum, principum aulis valde familiarem, ad tuendam valetudinem minime aptam esse.

Lubricam esse principum valetudinem, ac persaepe llos aegrotare mirum non est, quando non in unum ntum, sed in omnia pene praecepta, quae ad servandam sanitatem conducunt, ab iis graviter peccetur; irum est, inquam, cur non et saepius et gravius egrotent, adeo a communi vivendi ritu deviant, ut ceteris sic distingui illis proprium videatur, quemlmodum planetis naturale est in contrarium niti moopposito illi, quo stellarum multitudo constanti orne movetur ab ortu in occasum. Huc quadrat ild OVIDII, qui finxit in secundo Metamorphoseon bro versu 72. solem de se ipso ita loquentem:

Nitor in adversum, nec me, qui cetera, vincit
Impetus, et rapido contrarius evehor orbi.

in malo rerum non naturalium usu ullus error ab committitur, maxime in somno et vigilia; ut plunum enim dormiunt principes, cum totus mundus

vigilat ad opera intentus, vigilant autem, cum non solum homines, sed cuncta animalia in terris et pisces quoque in mari somno indulgent. Ex hac regula inversa, nocte vigilandi et die somnum captandi, quae nullam proportionem habet cum naturae legibus, num quidquam boni inferri possit, iisdem principibus relinquo; satis enim liquet, naturali ordine nŏctem quieti et somno destinatam esse, diem vero vigiliis et operibus. Dum volumus somnum captare, lucem, quantum possumus, arcemus, lux enim e sui natura spiritus ad sensus externos allicit, et vigilias infert, tenebrae somnum conciliant, qui spiritus ad interiora prolectat. Huc spectat oraculum illud HIPPOCRATIS in primo *de diaeta: Lux orco, tenebrae Jovi, lux Jovi, tenebrae orco.* Non inepte propterea ab HESIODO in Theogonia somnus noctis filius dicitur et nox microcosmi, vigilia vero dies. *Noctu dormiendum, interdiu vigilandum,* ajebat HIPPOCRATES in libro *prognost.*, in cujus loci expositione GALENUS haec habet verba: *Temporibus Hippocratis non aliud fuit e natura, aliud e consuetudine, nunc vero divites e contrario agunt tum in quibusdam aliis tum somno, interdiu dormientes, noctu vigilantes.* Hanc consuetudinem invertendi tempus somni et vigiliarum acriter increpabat SENECA: *Antipodas in urbe habemus*, ait ille; morem hunc itaque perantiquum esse constat, qui semper damnabitur, et semper retinebitur.

Apud Graecos, Aegyptios, Romanos magnatibus morem fuisse, noctes majori ex parte insomnes traducere cum amicis coenando, ex poëtis et scriptorum monumentis compertum habemus; mos enim illis erat cum domesticis modice pransitare, vel matutinis horis jentaculum aliquod sumere, mox cum amicis laute coenare in tricliniis discumbendo, qualem morem Judaei quoque a Romanis, quibus parebant, per assentationem recepere, unde Christus servator noster in ultima coena cum discipulis in triclinio discubuit, quamvis pictores antiquitatis ignari, quibus quidlibet audendi fuit potestas, illum sedentem in capite mensae soleant depingere, non enim in sinu Christi potuisset Joannes somnum captare, neque Maria Magdalena, dum Christus in Bethania coenavit apud Lazarum, stans retro potuisset illius pedes lavare, nisi

discubuisset, uti ex antiquo marmore Patavii invento ostendit FULVIUS URSINUS in libro de *triclinio*, atque OCTAVIUS FERRARIUS in opere eruditissimo de *re vestiaria*. Forma autem triclinii apud laudatos auctores visitur delineata; erant enim tres lecti, quorum unus erat in fronte, reliqui duo ad latera, ad plures convivas excipiendos idonei, spatio medio ministris relicto, unde HORATIUS:

Saepe tribus lectis videas coenare quaternos.

Lectum etiam unicum in suis aedibus rite et decore paratum, in quo cum magno luxu et pompa coenitarent, habebant. Veteres enim in stratis discumbentes ad noctes integras coenas traducebant, a sole usque ad solem interdum, mimos, pantomimos, citharoedos et phonascos habebant, ut, postquam epulis corpus saturassent, animos quoque hujusmodi illecebris pascerent, interdum quoque literatos homines habebant, quos de rebus sublimioribus disserentes audirent, sic, Aeneas postquam apud Didonem regio apparatu coram aulae proceribus coenasset, surrexit crinitus Jopas, qui coepit canere:

. . . errantem lunam solisque labores,
Unde hominum genus et pecudes, unde imber et ignes.

Hoc idem legitur apud LUCANUM, cum Julius Caesar victo Pompejo a Cleopatra magna pompa et luxu exceptus est; post coenam etenim remotis epulis, ut longis colloquiis noctem produceret, Achoream compellavit, ut Aegypti res abstrusiores, sacra et gentis mores proferret. Cum autem priscis temporibus paucis post horas a solis occasu vel ante etiam, uti Domitianus, SUETONIO teste, qui non ultra solis occasum coenabat, convivia sua celebrarent, et post epulis noctis reliquum cantu symphoniisque et eruditis colloquiis transigerent, in iis, si longiores noctes fuissent, pene absolutum erat coctionis opus, antequam somno se traderent, quare a praepostero somni et vigiliarum usu a morbis minus plectebantur, quam qui nostra aetate hujusmodi vitae genere delectantur. Principes enim multum nocturni temporis impendunt multis occupationibus, quae ad regimen spectant

conscribendis literis, audiendis iis, qui supplices libellos porrigunt, aliisque negotiis expediendis, deinde non raro media nocte exacta cibum capiunt, ac paulo post cubitum concedunt, quo pacto noctis reliquum et meliorem diei partem, matutinas scilicet horas, quo tempore a solari lumine vitales spiritus recreantur, irrequieti et cum somnis turbulentis absumunt, unde postea nonnisi cum torpore et vitiata coctione evigilant.

Quoniam autem consuetudinem hanc noctu vigilandi ac interdiu dormiendi ab aulis ablegare fere impossibile est, aliqua moderatione saltem hac in re utantur principes: maturius cibum capiant, parcior sit coena, et aliquod tempus inter coenam et somnum sit interjectum. Aliquam deambulationem a coena commendat Hippocrates in primo *de diaeta*; plurimum enim confert ad flatulentias excutiendas ab assumto cibo enatas. Augustus e convivio nonnunquam digrediebatur, convivas epulantes relinquens, paucis ferculis coenam claudebat, mox acroamata et histriones aut triviales e circo ludos interponebat ac frequentissime aretalogos. Modus etiam adhibendus circa tempus somni et vigiliarum, sicuti enim sanitas, uti superius ex Hippocrate est dictum, in commoderatione inter cibum et labores posita est, ita etiam inter somnum et vigilias. Satis erit, si somnus ad vigilias subtriplam habeat proportionem, octo scilicet horarum spatium.

Septem horas dormisse sat est juvenique senique,

versiculus est, qui legitur apud auctorem libri *de medicina mentis et corporis*. Non inepte Plutarchus somnum publicano similem faciebat; sicuti enim publicanus dimidium vectigalis suffuratur, ita somnus dimidium pene vitae surripit: idcirco quo plus dormimus, minus vivimus, etenim si tempus illud, quo aegrotamus, inter vitae spatia non est computandum, sed illud, quo valemus, ita neque tempus illud, quo dormimus, sed quo vigilamus. Magna tamen sunt beneficia, quae nobis e somno proveniunt, si modus adsit; legenda est oratio, quam apud Ovidium habet Iris Junonis nuncia ad Somnum in Cimmerio specu altum dormientem:

Somne, quies rerum, placidissime Somne deorum,
Pax animi, quem cura fugit, qui corpora duris
Fessa ministeriis mulces, reparasque labori.

Saepe mecum ipse quaesivi, cur tantae necessitatis sit somnus, ut sine illo vita nequeat subsistere, vel saltem miserrima, qualis Maecenati contigit, qui per triennium perpetuas vigilias sustinuit, donec tandem tabe consumtus periit, et Nizolio Ciceroniano, qui, ut refert HEURNIUS in libro *de morbis capitis*, ad decennium usque insomnis vitam produxit, sed nihil potuit occurrere, quod animum veritatis avidum satis expleret; etenim si quis dicat somnum maxime necessarium esse ad reparanda quotidiana spirituum dispendia, quae contingunt ob diurnas vigilias et animales operationes, regeram ego longe plus esse, quod noctu per somnum insensibiliter digeritur, ac difflatur, quam quod absumitur, dum vigilamus, et corpus exercemus, ex observatione doctissimi SANCTORII in sua Medicina statica. Si dicatur in somno ciborum coctionem perfici ob caloris et spirituum ad interna retractionem, et succum nutritium partibus promtius apponi, ut animalia quaedam per somnum pinguescant, quae non fiunt in vigilia ob caloris et spirituum ad externa expansionem; quamquam vera sint haec omnia, causam tamen non ostendunt, quare somnus tantae sit necessitatis, ut, si quis cetera sanus ob casum aliquem fortuitum duos vel tres dies sine somno transigat, adeo imbecillem se persentiat, ut vix stare possit, quamvis alimenta optimi succi et vina generosa ad refocillandas vires illi non defuerint. Quid hoc rei est igitur, quod damna, quae ex somni carentia contingunt, nulla alia re pensari valeant, nisi somno ipso? Num id fieri credendum est, quia in diuturnis vigiliis frangatur tonus fibrarum, quae ex jugi spirituum influxu tensae permanent, ubi in somno laxantur, et quiescunt, et in media quadam statione consistunt? Etenim dum vigilamus, sive sedeamus, sive ambulemus, nervi et fibrae musculares in continua fere tensione ac operatione sunt, licet aliqua intercedat alternatio, in somno autem omnes ex aequo feriantur; sic videmus cuncta animalia, cum dormiunt, in situ recurvo, ut boves, canes, feles et omnia quadrupedia, jacere. Pueri quoque fere omnes

hoc habent, ut in lecto semper inflexa teneant crura, provecti quoque aetate aliqua corporis inflexione somnum capessunt, neque enim dormirent, si extensa prorsus crura et brachia in motu tonico servarent. At isthaec missa faciamus, et aliis felicioris ingenii perscrutanda relinquamus.

Pro coronide hujus capitis lubet HIPPOCRATIS oraculum apponere, quod ad rem nostram documentum salutare continet, sed propter verborum obscuritatem aliqua indiget expositione. *Somnus in frigore cooperto,* sic divinus praeceptor cap. 4. in lib. VI. *Epidemiorum.* Varias haec HIPPOCRATIS sententia e Graeco in Latinum translata habet interpretationes, ut e GALENO et VALLESIO in commento citati loci videre est, vera tamen et germana interpretatio, quae salubre documentum pro somno captando exhibet, est, quod bonum sit dormire in loco potius frigido quam calido, ut respiratio sit facilior; nam in somno cum fiat retractio caloris ad interna, et praecordiorum intendatur caliditas, satius erit, inspirare auram frigidiorem, sed corpore pannis bene obtecto, ne a frigoris morsu somnus interturbetur. In hunc sensum quoque dictum istud HIPPOCRATIS interpretatur PAULUS HEREDIA; hoc idem visus est sensisse CORNELIUS CELSUS, seu potius ab HIPPOCRATE documentum mutuatus est, dum somnum in conclavi quam maximo laudavit. Non satis bene itaque sibi consulunt, qui, ne a frigore hiemali infestentur, in angustis cubiculis dormiunt, ut solent apud nos moniales et quorundam ordinum religiosi viri, qui in parvis cellulis somnum capiunt, et halitus suos, quos ab ore et toto corpore exspirant, resorbent. Quam gravem odorem exhalant cellulae hujusmodi, norunt medici, cum in illas pedes immittunt ad aegros mane invisendos. Principes igitur, quibus omnia commoda suppetunt, dormiant, ut monet HIPPOCRATES, *in frigore cooperto.*

CAP. VIII.

Excretionum naturalium, quae reliquiae sunt coctionum in nostris corporibus, rationem habendam, ut rite fiant, ac ne ulla alteri impedimento sit.

Si, quemadmodum coquinariae beneficio repertum est, quomodo cibaria, quae ad vitam sustentandam sunt necessaria, ita parari possint, ut non solum palato magis sapiant, sed etiam ut in stomacho promtius conficiantur, ita chemicae artis solertia fieri posset, ut, quod in cibis succi nutritii est et apti, aut in ultimum partium alimentum cedat, in quandam veluti quintam essentiam redigeretur, ut, si quid impuri esset, per simplicem transspiratum difflaretur, nec opus esset, ut tanta excrementorum moles in ventre colligeretur, quae nos cogeret ad quotidianam egestionem, si hoc inquam obtineri posset, non ideo tamen crediderim, feliciorem fore talem hominis statum, imo supposita partium, qua conformati sumus, structura infirmior esset, et minus decorus corporis habitus; continuam enim a stomachi fermento, quod feriari nequit, erosionem cum animi morositate perciperemus, uti experimur vacuo prorsus stomacho, nam, uti ex veteri adagio, fames et mora bilem in nasum conciunt, nec levis foret molestia, quam confluxus bilis et succi pancreatici parerent. Difficilior propterea esset respiratio, intestina enim a ciborum reliquiis distenta viscerum sunt substerniculum, unde est, quod iis, qui die naturali unica tantum comestione utuntur, videantur pendere viscera, uti ajebat Hippocrates [1]). Sic idem Hippocrates [2]) in fracturis costarum inediam damnabat, *moderata enim ventris repletio, costarum fit directio*, ajebat ille: necessaria est itaque propter partium crassiorum a chylo secretionem excrementorum in intestinis acervatio et ad tempus retentio. Neque vero solum ad bonam corporis valetudinem partes ad imum ventrem spe-

1) De rat. vict. in acut. n. 16.
2) De art. n. 51.

ctantes turgescentiam quandam et crassitudinem habere bonum est, sed etiam ad totius corporis venustatem et elegantiam multum confert; non levis enim est turpitudo ventris depressio, qualis in hypochondriacis et scorbuticis visitur. Adeo verum est, quod scripsit div. AUGUSTINUS [1]), nimirum quod *nihil creatum videmus in hoc corpore utilitatis causa, quod non habeat etiam decoris locum. Plus autem nobis id appareret, si numeros mensurarum, quibus inter se cuncta connexa sunt et coaptata, nossemus.*

Non est igitur, quod homo hac in re a ceteris animantibus optet distingui, sed sola ratione ac temperantia, quae, si adsit, non solum alvi excretiones, sed aliarum quoque partium rite et commode fient juxta naturae leges. Quomodo autem in statu bonae valetudinis fiant in nostris corporibus naturales tum secretiones tum excretiones, exponere, instituti mei non est, id egit ex asse doctissimus TERENZONIUS, in Pisano lyceo medicinae professor, in nuperis suis exercitationibus; sed solum mihi meus est cautiones aliquot tradere pro sanitate tuenda, praesertim principum. Cum vero tanti sit momenti, in statu corporis aegro alvi et vesicae excrementa diligenter observare, non solum ad morbi naturam dignoscendam, sed ad prognosin et curationem instituendam, in statu quoque integrae sanitatis idem agere bonum esset. Verum haec animadversio, dum bene valemus, ut plurimum negligitur, at in principe, cujus incolumitas maxime est optabilis, hujusmodi consideratio non est contemnenda. Oportet ergo medicum, qui principis valetudini regendae praeest, illius naturam perspectam habere etiam in statu integrae sanitatis, num alvum habeat ad solutionem aut ad strictionem propensam, et ad assumta respondeat, ut immoderantias possit temperare. Ut plurimum principes ob ciborum multiplicem diversitatem nec tam facilem illorum coctionem habere solent facilem, ubi enim minus perfecta est coctio, solutior est venter; aliquando tamen ratione temperamenti et quorundam ciborum usu est adstrictior, unde non parva incommoda succedunt. *Ventris stupor, omnium confusio, im-*

1) De civ. Dei. Lib. XXII. cap. 24.

munditia vasorum, cerebri consumtio, ajebat Hippocrates [1]), quod licet Galenus in loci hujus expositione intelligendum velit de vitiata ventriculi coctione, attamen aeque bene, ut ait Vallesius, de intestinorum expultrice laesa poterit intelligi.

Si ergo contingat alvum plus, quam par sit, laxiorem esse, cibis potius quam medicamentis agendum, ea nempe exhibendo, quae facultate aliqua adstrictoria ac stomachi et intestinorum fibras roborandi vi polleant, veluti panis rite coctus, carnes assae, fercula ex oryza, mala cydonia, pyra, cavendo a vino dulciori et bellariis. Aliquando ex particulari aliqua constitutione, uti ex venarum angustia solutior est alvus, qualis observatio est doctissimi Ballonii in suis Ephemeridibus, eo, quia chylus non tam facile subeat venas mesaraicas, ajebat ille, juxta suorum temporum hypothesin, at verius per venas lacteas abdominis, quam ob causam, ait ille, mulieres ut plurimum laxiores habere ventres, nam cum multis cibis se obruant, ac sine ordine, et vitam desidem agant, ob vasorum conniventiam facile effluent, quod in hominibus, qui habent vasa ampliora, et vitam ducunt magis operosam, non ita evenit. Si itaque signa appareant, quae venarum angustiam indicent, parciori cibo erit utendum, et qui vim ali quam habeat calorem innatum vegetandi et ora vasorum ampliandi, sicuti corpus modice exercere opportunum erit. Si vero adstrictior sit alvus, alimentis pariter agendum est, quae alvum meliorem reddant, qualia sunt carnes teneriores, sed elixae, veluti vervecis, hoedi, pullorum, pisces quoque, fercula ex herbis cum passulis, prunis et similibus.

Pruna peregrinae carie rugosa senectae
Sume, solent duri solvere ventris onus.

Cavendum a clysterium emollientium usu, nisi summa cogat necessitas, licet enim e lacte, herbarum decoctis parentur, attamen frequens illorum usus intestinorum fibras frangit, et effeminat, ac non raro tormina in ventre excitat, praeterquam quod corpus in malam consuetudinem trahitur. Novi olim Romae purpuratum principem, qui, cum alvi adstri-

1) Epid. Lib. IV. n. 3.

ctione laboraret, servum habebat, qui alternis diebus emollientem clysterem sibi inderet, non tamen semper cum utilitate, cum interdum in ventre excitarentur non leves turbae, quo remedii genere propter consuetudinem uti coactus est ad multos annos, donec vixit; multo magis cavendum a laxantibus et eccoproticis per os assumtis, aliquam enim semper in stomacho perturbationem pariunt. Laudant nonnulli in alvi adstrictione cassiam ad aliquot drachmas, at cassia non tam innoxia est, ut illius usus non sit suspectus, flatuosa enim est et stomacho parum amica; idcirco a Ballonio, medico experientissimo, cassia cacostomachos vocabatur, imo idem Ballonius II. Epid. in renum et vesicae affectibus, sive purgato sive impurgato corpore, cassiae usum omnino improbat, et virositatem quandam in illa agnoscit. Hanc pariter damnat Fallopius noster *de med. purg.* cap. de cassia, Joannes Beverovicius in libro *de renum et vesic. calc.*, Ludovicus Nonius in epistola ad eundem Beverovicium, et complures alii. Cum autem persaepe principes sive ex hereditaria dispositione sive ob errata in victu renum affectibus laborare soleant, medicus pro alvo laxanda in persona principis suspectam debet habere cassiam, sed potius talem diaetam instituere, quae ventris duritiem emolliat.

Non minus quoque advertere oportebit, quales sint excretiones secundae coctionis atque etiam tertiae, persaepe enim proportionem inter se debitam non servant; mictio plurima parvam significat dejectionem, ut ex Hippocrate [1]; conversa enim materia fluidiori ad vias urinae, mirum non est, si sicciores fiant alvi faeces, et parvae sint dejectiones. Copiosae autem fiunt mictiones sive ex usu ciborum calidiorum et vini meracioris usu, sive ex particulari temperatura calida et sicca; qui enim talem habitum sortiti sunt, epiphlebi esse solent, hoc est, venarum latitudinem habere, ideoque plurimum mingere, cum per lactearum amplitudinem copiosus humor abripiatur, et sanguini permixtus tandem ad

1) Aphor. sect. IV. aphor. ultim. Op. omn. ed. Kuehn. vol. III. p. 738.

renes deferatur; sic etiam, ex eodem HIPPOCRATE [1]), *cutis raritas ventris densitas*, hoc est, multus perspiratus alvum duriorem efficit, subducta scilicet ventri humiditate, quae faeces alvinas molliores reddit et ad excretionem promtiores. Medici pensum itaque erit, incumbere, quantum licet, ut per haec tria principalia corporis emissaria impuritates rite et juxta naturae leges expurgentur, quod obtinebitur temperantia in victu et recto rerum non naturalium usu.

CAP. IX.

E nulla re magis quam animi affectibus periclitari principum valetudinem, nihilque esse, cui minus succurrere possit ars medica.

In classe rerum, quas medici non naturales vocant, quae medium sunt quiddam inter ea, quae sunt secundum naturam et praeter naturam, locum postremum tenent animi pathemata, sed primum forsan sibi vindicant quatenus prae ceteris plurimum habent virium ad bonam valetudinem evertendam et graves morbos inferendos. Quantum polleant animi affectiones, et quam grandem tempestatem temporis momento in massa sanguinea concitent, ex signis et notis, quas in externis corporis partibus ac in facie potissimum depingunt, facile est deprehendere, qua de re egregie scripsit CHAMBRAEUS in libro *de pass. charact.* Sic in ira, quae prae ceteris passionibus vehementior est, fit primo aliqua sanguinis ad interiora retractio, sed paulo post majori impetu ad corporis externa protrusio; sic, ubi quis ira fuerit correptus, facies et oculi rubore suffunduntur, os amarescit, spumant labia, pulsus frequentes et magni fiunt, verba interrupta, motus irrequieti multaque alia apparent, quae hominis non sani sed fu-

1) Epidem. Lib. VI. sect. 3. initio. Op. omn. ed. Kuehn. vol. III. p. 595.

rentis Orestes ipse diceret; anima enim sensitiva ubi satis virium esse agnoscit ad objectum, quod sibi odiosum et infestum concipit, propulsandum, collectis viribus spiritus et sanguinem ad externa protrudit cordis ministerio, quod e spirituum animalium confluxu tanta vi ac tam crebro systoles suas explicat, ut sanguis per arterias ad partes delatus nec a venis tam promte resorptus non possit, quin cutim rubore perfundat, ubi in timore, dum videt, non esse sibi tantum roboris, ut longe a se, quod hostile est, repellat, contraria eveniunt, fibris enim per totum contractis impeditur sanguinis motus, seu ejusdem sanguinis per arterias ad suum principium fit retractio, quando inter varios sanguinis motus retrogradum etiam nonnulli admittunt; lege enim consortii et mechanica necessitate inter animam et corpus conspicuum est, ad quasdam motiones animae quasdam etiam fieri in corpore et in massa fluidorum motiones; sic hominibus subito timore perculsis pallor in facie apparet, attonitum simulacri adinstar perstat corpus, mens stupet, et vox faucibus haeret. Sic quaelibet alia passio propria signa et notas habet, quibus se ipsam prodit, uti apud laudatum scriptorem videre est. Si ergo ad animae perturbationes tanta fit in sanguine et fluidis omnibus susque deque perturbatio, mirum non est, si propter animi pathemata naturalis oeconomia pervertatur, et facili negotio corruat bona valetudo. Non desunt apud scriptores exempla eorum, qui ex nimio irae impetu subito extincti fuerint, quod pariter legitur de aliis, quibus e nimio terrore sive ex improviso gaudio post magnum moerorem interclusus est spiritus.

Ast cum animi affectus in privatis hominibus, atque etiam infimae sortis adeo polleant, ut quotidie videmus, quanto plus virium habebunt in iis, qui, licet supra ceteros constituti, tota sua potestate impetrare non possunt, ut omnia, quae flagranter optarint, obtineant, nec efficere, ut fortuita quaedam et valde molesta iis non eveniant, de quibus ne per somnium quidem cogitarint. Quis ex iis, qui principatus, regna et imperia possident, Augusti fortunam, prosperitatem, imperii amplitudinem et longam aetatem sibi non optaret? At si quis caput XLV.

libri septimi histor. natur. PLINII legat, ubi longa serie Augusti infortunia et casus adversi recensentur, principem infelicissimum pronunciabit, licet inter felicitatis exempla numeretur. Augustus ipse de rebus sibi adversis non raro conquestus est, praecipue de Juliae filiae moribus, cujus pudicitiam suspectam habebat, idcirco inter amicos dicere solebat, *duas habere filias delicatas, quas necesse haberet ferre*, Juliam et rempublicam, ut legitur apud MACROBIUM in libro II. Saturn. cap. 5. Quam gravi metu ac moerore affectus fuerit, ubi Varianae cladis in Germania nuncium accepit, e scriptorum monumentis satis constat, excubias enim per urbem indixit, ne quis tumultus exsurgeret, quasi Germani in Italiam irrupturi essent, ludos Jovi vovit, ut rempublicam servaret, *adeo consternatus, ut per continuos menses, barba capilloque summisso, caput interdum foribus illideret vociferans, Quintili Vare legiones redde.*

Augustum licet bono et decoro habitu ex sui natura praeditum, valetudinarium, imo persaepe gravibus morbis conflictatum fuisse legimus, ut Antonius Musa medicus celeberrimus, illius desperata salute, dum e remediis, quae salubriora videbantur, nihil levaminis obtineri adverteret, raro exemplo periclitatus fuerit; nam, ut ait PLINIUS, *Augustum contraria medicina gravi periculo exemit*, quod perraro facere solent medici, qui, ut ait CELSUS, *in splendida persona conjectura sua nolunt periclitari, ne occidisse, nisi servarint, videantur.* Improsperam autem illius principis valetudinem et frequentes morbos nonnisi ad animi pathemata, a quibus ob male inter se cohaerentem iniquae fortunae ac felicitatis interdum mixturam cavere non poterat, referri potuisse crediderim. Cum autem principibus, qui populos regunt, fere quotidie causae non desint, quae illorum animos transversos agant, non equidem mirari convenit, si ut plurimum minus prospera valetudine fruantur, mirari potius licet, cur non saepius decumbant. Quam gravi tempestate per totam Europam primo hujus seculi decennio jactata fuerit principum fortuna, satis constat, ut summo rerum omnium rectori pro iis componendis et pace restituenda suscepta fuerint vota.

Principes itaque, si illis cordi est bene valere,

a violentis animi affectibus, quantum licet, caveant, non ita tamen, ut ad apathiam illam, quam philosophi quidam ambitiose nimis affectarunt, studeant pertingere, id enim esset hominem ex homine tollere, nam, uti inquit div. Hieronymus, *nos affectus et perturbationes, quamdiu in tabernaculo corporis hujus habitamus, et fragili carne circumdamur, moderare et regere possumus, amputare non possumus.* Gaudeant igitur, doleant, tristentur, misereantur, irascantur etiam aliquando, sed irae sint principe dignae, veluti de Jove Ovidius:

Ingentes animos, dignas Jovi concipit iras.

Sic etiam in sacris literis Deum iratum legimus de hominum sceleribus poenam sumsisse. Multum itaque interest, num quis irascatur, ac incandescat, ut postea eorum, quae iratus perpetrarit, poeniteat, uti de Hadriano imperatore, ut refert Galenus *de cognosc. et cur. anim. morbis*, qui, ira percitus cum stylo oculum servo perfodisset, ac postea illum vidisset factum unoculum, commiseratione ductus pollicitus est, illi daturum se, quod vellet, et optaret, at cum ille taceret, eundem sermonem repetiit, cui ille respondit, se nihil nisi oculum amissum optare, qui restitui non poterat. Ratio itaque sola habenas teneat, et animae sensitivae motus in officio detineat, ac praesertim in iracundia, in quam facile delabuntur, qui summa potestate gaudent.

. . . . *Animum rege, qui, nisi servit,*
Imperat, hunc frenis, hunc tu compesce catenis.

Moderatio igitur in iracundia maxime commendabilem et subditis percarum efficit principem, ut qui certi sint, nihil ab eo deliberari posse, nisi quod prudentia ac justitia maturarit. Principibus equidem mirum in modum quadrat, quod Claudianus scripsit:

. . . . *Diis proximus ille est,*
Quem ratio, non ira movet . . . .

Unica igitur passionum medela, ne tam graves valetudini noxas inferant, erit ratio, non ab arte me-

dica sed a morali philosophia petenda, non enim quidquam aliud quam rationem suggerere potuit Galenus in laudato libello *de cognosc. et cur. anim. morbis.* Ne autem hac in re inane prorsus videatur archiatri officium principis valetudini excubantis, illius pensum erit advertere, in quemnam affectum ille sit pronior, num ad iram, an ad moerorem et alios affectus, quos ipse quam quispiam alius cognitos habere credibile est, poterit opponere talem diaetam et vivendi rationem, quae vim habet moderandi dispositionem, quae affectui naturali vim praebet, ut, si praefervida temperie praeditus sit, commendet talem victum, qui nimium sanguinis et spirituum fervorem compescat, laudet vina acidula, sive diluta, summatim diaetam perfrigerantem, si vero ex naturali temperie illum videat ad moerorem propensum, cibariorum usum, quae sanguineam massam volatilibus particulis saturent, et spiritus vividiores efficiant, prout ferret occasio, approbet, vina mediocriter generosa illius temperamento magis accomoda commendet, talia enim melancholicis, et qui gravioribus curis premuntur, solent esse remedio, dum particulas sanguinis acidas mitiores reddunt, eo prorsus modo, quo stagmata acida vitrioli, sulphuris aliorumque spiritu vini dulcescant. *Date siceram moerentibus, et vinum iis, qui amaro sunt animo*, ut in Proverbiis habemus. Sic Helena, ut ex Homero in Odyssea, Menelao et Telemacho Ulyssis filio pharmacum illud moeroris, vinum scilicet nepenthes, quo a Polydamna regis Theonis uxore in Aegypto fuerat donata, propinavit. Si vero ob passionem aliquam diu perseverantem principis sui habitum videat gracilescere, et faciem decolorari, illum admoneat de remediorum necessitate ad proximam aegritudinem antevertendam, hujusmodi enim cogitatio a contemplatione idearum, quae excruciant, mentem forsan abducet.

CAP. X.

Quale debeat esse in principibus literarum studium, ne bonae valetudini inferatur noxa.

Principes, quorum proprium esse debet facere scribenda, interdum libido solet incessere, ut in literarum studio inclarescant, et in hujusmodi mustaceo, ut dici solet, laureolam quaeritent, illos tamen ut plurimum diligentia frustrante, ut, quod optarint, non tam facile attingant, et imo, quod pejus est, bonae valetudini non levem injuriam faciant. Dedecet sane principem quemcunque, eoque magis, quo excelsior est, literarum omnino rudem et amusum esse, minus enim gratus et carus est subjectis populis, qui principem suum tamquam virtutum omnium exemplar habere gestiunt, sicuti multum illi confert, literis in primaevo juventae flore operam navasse, ac praesertim humanioribus studiis, veluti latinae linguae, rhetoricae, poëticae, praeterquam enim quod multum laudis et decoris sibi adsciscet, id beneficii assequetur, ut, si ex nativa temperie asperioris naturae sit, hujusmodi studiis illam exuat:

Scilicet ingenuas didicisse fideliter artes
Emollit mores, nec sinit, esse feros.

Decet itaque eum, qui ad imperandum est natus, literis mediocoriter esse imbutum, atque etiam de sublimioribus scientiis, uti philosophia; mathematicis disciplinis aliqua delibasse, ut, si aliquando publicis disputationibus intersit, statum saltem quaestionis intelligat; non est tamen necesse, ut logicas subtilitates calleat, *et curtum sermone rotato torqueat enthymema.* In philosophia tamen morali magis quam in naturali illum instructum esse oportet, cujus facultatis egregia sunt monumenta tum ex antiquis tum neotericis scriptoribus, e quibus optima documenta tum ad sui tum ad aliorum regimen exiguo labore haurire poterit. Qui literarum studio totos se dedere, ut nomen aliquod sibi comparent, satis norunt, quanta temporis, virium et sanitatis dis-

pendio constet haec laudatio: *O hominem literatum!* illi enim necesse fuit libris inpallescere, et lucernariam vitam degere; sic de DEMOSTHENE ajunt, illum plus olei quam vini absumsisse.

Qui studet, optatam cursu contingere metam,
Multa tulit fecitque puer, sudavit, et alsit,

ajebat HORATIUS in poëtica. Cum itaque non nisi multo labore et vigiliis commendatio aliqua in literis obtineri possit, et consectarie cum sanitatis ruina, principes, qui non sibi tantum, sed aliis nati sunt, ad propriam valetudinem tuendam excubare debent, et scire ad sobrietatem. Innumera fere sunt damna, quae ex impensiori studio ac rerum abstrusiorum pervestigatione sanis corporibus proveniunt, stomachus primo immoderati studii poenas luit, distractis nempe a ciborum coctione innato calore et spiritibus. *At imbecillis stomacho, quo in numero magna pars urbanorum omnesque pene cupidi literarum sunt,* ajebat CELSUS libro I. Stomachi itaque imbecillitas nimiae attentionis ad studia et lucubrationis vitiosum est productum, e quo, tamquam e scaturigine, singulis partibus languor promanat, nam qualis chylus, talis sanguis, ac exinde depravatus corporis habitus. Scite propterea Q. SERENUS stomachum totius corporis regem appellabat, cujus validus tenor omnia membra confirmandi vim habeat. Prae ceteris vero partibus caput, sedes animae et arx Minervae, graves persentit noxas; nam propter nervorum contentionem et exstasin quandam in altis contemplationibus, luce animali destituuntur partes corporis, unde torpor et segnities, ac eandem ob causam tardiori lapsu fluit sanguis per suos ductus, et naturalis totius corporis oeconomia pervertitur. Multa igitur ab intensiori animi exercitatione in literarum studio corpori consequuntur incommoda; recte propterea ajebat PLUTARCHUS in libro *de praes. salub.*, quodsi corpus disceptet cum animo de damno dato, non fore, ut hic noxae eximeretur. Quippe cum animus contentionibus et studiis est intentus suis, abutitur corpore. PLATO quoque in Timaeo ajebat, animum studiis intentum corpus implere languoribus, ut postea necesse sit, studia omnino deserere. Innumera pene sunt

incommoda, quae affectatio nominis celebritatem adipiscendi in literis valetudini infert, adeo, ut perdifficile sit, eodem tempore assequi magnam famam et bonam valetudinem; cum enim necesse sit ad assiduam librorum lectionem incumbere, interdum scribere, idque fieri nequeat sine continuata ad plures horas sessione vel statione, utroque modo corpus graves noxas persentiscit, in sessione enim propter compressionem femorum et crurum stupor consequitur, in statione musculi ob motum tonicum defatigantur, et in utroque situ sanguinis motus retardatur. Observatione dignum est, quod religiosi quidam coetus, qui literarum studio potissimum sunt addicti, licet alioquin civilem vitam ducant, ac alimentis boni succi alantur, omnes fere sint macilenti et melancholici, alii vero religiosi ordines ad pietatis studium et coelestium contemplationem intenti, vitae austeritatem profitentes, licet nudipedes ac iisdem vestibus tam hieme quam aestate obducti, ut plurimum obesi sunt, valentes et bene colorati. Cum itaque principes valetudinis suae studiosi esse debeant, non solum in sui gratiam sed et aliorum, quibus praesunt, modice et pro oblectamento studiis aliquot horas diei impendant, et, si illis vigilandum est, id agant, ut subjecti securius dormiant, uti Epaminondas dux Thebanorum, qui, ut scribit Plutarchus, quaesitus, cur noctu urbis moenia perlustraret, respondit, se sobrium esse, et vigilare, quo reliquis liceret temulentos esse, ac dormire. Sic Homerus II. Iliadum, Jovem finxit semper vigilantem, dum ceteri Dii altum dormirent.

Tum reliquos omnes divosque hominesque tenebat
Pernox somnus, at insomnis Saturnius unus
Pectore solicito volvebat, ...

Praeterea observatum est, principes, qui se totos sublimioribus scientiis comparandis devoverint, parum fortunatos fuisse, ac non solum valetudini, sed etiam famae et existimationi injuriam fecisse, ut etiam interdum scommatibus et dicteriis traducerentur. Alphonsum Castellae regem, cujus tabulae astronomicae adhuc exstant, multis infortuniis vexatum fuisse historiae referunt, et cum in planetarum

motibus observandis totus esset, et praecipue in Martis erroribus, errata sua in populorum regimine non satis observasse creditus est, quin eo impietatis etiam devenisse ajunt, ut Momi Lucianici adinstar opera divina carpere voluerit. Julianum Augustum, vulgo Apostatam dictum, in eloquentiae studio et omnigena eruditione inclaruisse, uti opera illius testantur, satis perspectum habemus, sed, in quas superstitiones se dederit, et qualis fuerit illius exitus, loquuntur historiae. Henricus octavus, Angliae rex, cui Ludovicus Vives commentarios in librum div. AUGUSTINI *de civitate Dei* dicavit, literarum cultor fuit, et, cum adversus LUTHERUM scripsisset, catholicae fidei defensoris titulum promeruit, ast, in quos errores regius ille scriptor lapsus fuerit, sciunt omnes, ac ipsemet, si scriptoribus adhibenda fides, dum animam ageret, omnia se perdidisse confessus est. Jacobum Stuartum primum, magnae Britanniae regem, quod in evolvendis libris ad liturgiam spectantibus ac theologiae studio esset nimis occupatus, qua in re adeo eminere se credidit, ut cardinali Bellarmino litem moverit publicis scriptis editis, nec sine acrimonia et conviciis, quibus tamen responsionem non minus doctam quam humanitate et reverentia regio nomini plenam Bellarminus reposuit, veluti purpuratum principem decebat in religiosissimo coetu patrum societatis Jesu antea enutritum, Angli ipsi per contemtum regem theologum appellabant. Antoninus Pius philosophi cognomen est assecutus, sed nullium magnanimi principis titulum promeruit, nulla militari expeditione suscepta, nimis facilis in puniendis criminibus et toleranda Faustinae nota impudicitia. Principes igitur, qui impensius, quam par est, literis se dedant, non raro apud subjectos populos male audiunt, tamquam nati potius ad claustra quam ad castra. Romulum, qui in illa temporum ruditate totum annum in decem menses non satis rite digesserat, hoc carmine laudavit OVIDIUS:

Scilicet arma magis quam sidera Romule noras,
Curaque finitimos vincere major erat.

Si tamen principes polymathia delectet, et in quocunque scientiarum genere eruditionem pauco la-

bore et cum laude, quodque magis refert, sine valetudinis damno assequi, id illis erit perfacile, nimirum si poëtas, oratores, philosophos, mathematicos, theologos alant, et succisivis horis atque etiam super coenam et prandium illos audiant variis de rebus disserentes, ac ab illis ediscant, quae multo studio et lucubrationibus a mutis magistris, hoc est libris, didicerint. Morem hujusmodi servavit Franciscus primus, Galliarum Rex, magnus literatorum fautor, qui, ut refert BRUYERINUS in sua nuncupatoria ad librum *de re cibaria*, dum coenaret, ac pranderet, assidentes habebat in quocunque genere praestantiores literatos, quod itidem facere consueverunt Leo decimus et Clemens septimus, pontifices maximi de Medicea familia, cui ex regia Maecenatis stirpe prognatae jure quodam per traducem peculiare fuit, celebriores quosque in re literaria viros quocunque tempore fovere, atque alere. Idem quoque observatum est in principum Estensium nobilissima familia, quae semper pro more habuit, aulam habere doctissimis viris plenam, quo factum, ut celeberrimos scriptores ac poëtas habuerit, qui illorum facta posteritati commendarint, quales fuere AREOSTUS ac TASSUS.

Poterunt itaque facili negotio principes in philosophicis, mathematicis, in experimentali scientia et in quocunque disciplinarum genere obstrusiorum rerum notitiam sibi comparare, viros eruditos colloquentes audiendo vel mensis remotis aut eo tempore, quo Domitianus, ut horas falleret, muscas sagittis confodiebat, sicque sine tortura intellectus et bonae valetudinis dispendio *aliena frui insania*, uti PLINIUS de iis dicere solebat, qui novas aedes construere nolebant, sed ab aliis magnifice et multa impensa constructas parvo sibi comparabant. Mirum est, quantum se torqueant, et fatigent philosophi, mathematici et rerum naturalium scrutatores in problematum quorundam solutione, ut plures noctes insomnes ducant, ac persaepe operam ludant. Voverat olim Jovi Dionysius Syracusanus coronam auream, aurique optimi massam artifici dederat pro corona construenda, at ille surrepta auri portione argentum substituit. Sensit artificis dolum Dionysius, at quia corona satis elegans erat, ac putabat Jovem Optimum Maximum illam, qualiscunque esset, benigne esse exce-

pturum, passus non est, eam infringi, et liquari, et aliam ex puro auro fabrefieri, attamen peroptans scire, quota portio esset argenti permixti, Archimede accersito ab eo quaesivit, ut ingenio suo perscrutaretur, quantum mixturae pro retento auro in corona latitaret, quo audito ille attonitus ac stupens abiit, se ipsum excrucians, quanam ratione rem tam arduam posset pertingere, donec tandem cum in balneo esset, voti factus est compos; ex illo enim emergens, ratiocinando ex uno in aliud progrediens, modum reperit, quo mechanico artificio sciri posset, quantum argenti auro suffectum fuisset, ac reperta proportione, quam habet aurum in pondere ad argentum data paritate molis, magna cum sui laude Dionysio satisfecit. Hanc Archimedis inventionem versibus satis eleganter expressit Q. RHEMMIUS FANNIUS. Tam parvo igitur constat principibus eruditio, quam magno privatis hominibus, qui sibi eam compararunt.

Magnum praeterea ornamentum facili negotio sibi accerserent principes, si praeter Latinam linguam aliarum etiam, quae in Europa usui sunt, peritiam acquirere studerent, quod facili negotio, atque etiam cum oblectamento obtinerent, si peritos homines in familiae censu haberent, quibuscum horis quibusdam diei, animo curis vacuo, colloquerentur. Mithridates rex Ponti et Bithyniae sua aetate magnae admirationi fuit, nam, ut refert A. GELLIUS, duarum et viginti gentium, quas sub ditione habebat, linguas percalluit, earumque omnium gentium viris nunquam per interpretem locutus est. In hanc rem factum oppido curiosum et memoratu dignum lubet referre, quod legitur apud LAURENTIUM CAPELLONIUM in libro *sermonum variorum* italico idiomate conscripto, libro II. cap. 1. Cum Bononiae esset Carolus V. imperator, ut a Clemente VII. pontifice imperii coronam susciperet, Franciscus Sfortia dux Medioliani, qui perduellionis apud imperatorem fuerat accusatus, quod cum Gallorum rege secreto conspiraret, impetrato a caesare, faventibus legatis Venetis, diplomate seu salvo conducto, ut vocant, Bononiam venit, ut objecta crimina dilueret. Is ergo, ubi ad caesarem datus accessus, praestitis debitis obsequiis diploma e sinu extractum illi obtulit, inquiens, illo amplius sibi opus non esse, dum hujusmodi praesidium quaesivisset,

non quod caesaris aequitati aut innocentiae suae diffideret, sed ut a caesareis ministris sibi nimis infensis caveret; ubi autem fidei et devotionis suae erga sacrum Romanum imperium testimonia et experimenta adferre coepit, Antonius de Leva, natione Hispanus, qui tunc aderat, lingua Hispanica Sfortiam Italico sermone loquentem vehementer interpellabat, ut Sfortia orationis suae filum prosequi non posset, quare hic, cognito Hispani ministri artificio, lingua Germanica loqui coepit, quam cum non calleret alter, silere coactus est, non sine tamen indignatione, quam celare non poterat; sic Sfortia commode apud caesarem a criminum suspicione fidem suam liberavit, imperator autem, commendata generosi principis prudentia et sagacitate, Mediolanensis ducatus dominatum Sfortiae restituit, et confirmavit, reclamante licet Antonio de Leva, qui asserebat, Mediolanensem ditionem pluris faciendam quam totam Hispaniam.

CAP. XI.

Quale esse debeat in senili aetate vatetudinis regimen.

Sanum profecto consilium est, sanitatem, qua sola felices a miseris dignoscuntur, quanta fieri potest diligentia, quocunque tempore custodire, ast in senili aetate potissimum id agere saluberrimum est; juvenilis enim ac virilis aetas causis, quae ab extrinseco proficiscuntur, facile obsistunt, ast non ita senes, qui, ut veteres fagi, ad quoscunque ventorum flatus facili negotio concidunt. Sicuti ergo quisque, ubi canitiem accedere cognoscat, recte sibi prospiciet, si valetudinis suae meliorem quam antea curam habere incipiat, ita princeps, cui ad senectutem vergenti gravior semper curarum moles incumbit, alteram vivendi rationem instituat, necesse est, ut feliciori sorte mortalitatem vitae hujus exuat; senectus, cujus propria est ingenii maturitas, si adjunctam habeat sanitatem, verus vitae fructus dici meretur.

Primo itaque talis diaeta erit instituenda, quae ampadem vitalem sustentet, non obruat; cum ergo senectus pueritiae sit opposita, diversa ratione est procedendum, in puerili enim aetate cum in dies calor et robur vegetior ac robustior fiat, oportet sensim alimentum augere, in senili vero, ubi languidior est vitalis ignis et stomachi fermentum infractum, alimoniam imminuere necesse est, id tamen intelligendum velim de primo senio, nam in postremo senes etate confecti, ut ait GALENUS [1]), *tale quid patiuntur, uale lucernis pene extinctis accidit, quae continuam xigunt olei suffectionem, multam autem et cumulatam equeunt sustinere.* Parciori itaque victu utatur et simliciori quoque, desuescat enim oportet princeps a multiplici ciborum varietate et conditura, quae principum mensis familiaris est, alimenta sint boni succi, romtae coctionis, et quae alvo facile secedant, lauantur carnes, quae, ut superius dictum, ad stateram unt minus graves, uti vervecis, pullorum et aliorum olatilium; cum varia sint temperamenta, et senectus ultam habeat latitudinem, cibi mensura determinari equit. Satis autem alimenti fuisse sumtum dinosci poterit, si distensio et gravitas in stomacho on persentiatur, si faciles sint somni, si corpus bene atur. Jejunium a senibus facile perferri scripsit IPPOCRATES. Hinc nonnulli monositiam, hoc est nicam comestionem laudant in primo senio, at satius t bis in die comedere, quam semel plus, quam par t, stomachum onerare, citius enim senescere scripsit PPOCRATES eos, qui unicae comestioni assueverint. oniam ut plurimum in magnis culinis, ubi multitu est coquorum ad mensas laute instruendas insuntium, non tam rite, uti opus esset, coqui ac pai possunt epulae, ut vitium aliquod in coctione ab ie sive violento sive nimis lento non referant, ncipi seniori jam facto esset valde conducibile, um habere coquum, cui nullum aliud munus inmberet, quam ut domino suo summa patientia et attione fercula pararet, non solum ut palato sapiant, ut prosint, habita per experientiam hujusmodi nitione. Recte quidem in hanc rem MARTIALIS:

[1]) Comm. aphor. 13. sect. I.

Non satis est ars sola coquo, servire palato,
Namque coquus domini debet habere gulam.

Praeter multa incommoda, quae secum adfert senectus, non exiguae molestiae est alvi adstrictio senili aetati propria et familiaris, eoque magis principibus, cum senes fieri incipiant, propter vitam minus exercitam, quam soleant ceteri homines, cum multum conferat ad alvum facilem egestionibus reddendam quotidianus et conveniens corporis motus. Neque praeter rationem est, senes huic incommodo obnoxios esse opposito prorsus modo, quo pueri et juvenes, quibus ut plurimum solutior est alvus; in senectute etenim partes omnes siccescunt, ut membranae ipsae obrigescant, et cartilagineae fiant, ac contractilitatem et distractilitatem, quarum ope fiunt excretiones, amittant. Ut alvus itaque mollior reddatur, cibariis potius ad id aptis quam medicamentis agendum, uti superius est dictum. *In alimento medicina bonum,* ajebat Hippocrates, medicamenta etenim frequenter sumta praeter malum habitum, quem inducunt, ventrem in dies adstrictiorem reddunt. Alvus itaque mollis servanda, ea cautione tamen, ne plus, quam par est, solutior reddatur, ex his enim duobus extremis tolerabilior est alvi adstrictio, quam ejusdem solutio, praesertim in senili aetate. Refert Martinus Listerus in suis commentariis supra Sanctorii Staticam, senem se novisse sibi amicissimum LXXXVI. annos agentem, qui sanus et satis liberaliter comedens e plurimis annis semel tantum in septimana, et interdum etiam ad quatuordecim dies dejiciebat. Quoad potum, vinum dulce defaecatum ex uvis maturis et perfectioribus factum ad vitam sanam et longaevitatem erit accommodum. Sicut autem in pueris debet esse vinum tenue ac dilutum, ita in senibus meracius, hieme praesertim. Dediscat quoque oportet nivis usum, qua per aestatem principum mensae carere nequeunt, satis sit in summo aestu, si vinum bibat aqua modice perfrigeratum, hieme autem si non ad ignem, saltem in loco tepido detentum; nulla enim ratio apparet, quomodo frigida potio illi conferre possit, cui frigent effetae in corpore vires. Frigidum ut ait philosophus, non ingreditur opera naturae, nisi per accidens, caloris excessum contemperando, saper

propterea didicerunt etiam juvenes, qui fumantes potiones chocolatae, coffeae, theae, sorbillando assumunt, quae in senili aetate eo magis convenient.

Quotidie corpora exercere non minus necessarium est quam ipsum alimentum, et forsan principibus in aetate senili magis convenit quam juvenili ad corporis perspiratum conservandum adeo necessarium; in juventute siquidem, ubi calor viget, et mollior est textura, facilior est difflatio, in senectute vero, quae comitem habet siccitatem et cutem strigosam, difficilior. Nihil est autem, quod insensiles aporrhias magis promoveat quam corporis motus, in quo videmus faciem rubescere, venas inflari, et cutim incalescere, sique motus sit fortior sudorem erumpere: bonum itaque erit, si modice se exerceat sub tecto potius quam in loco aprico per hiemem, cavendo, quantum fieri possit, a flatibus aquilonaribus, qui cutis poros adstringunt. Ad obtinendum facilem perspiratum praeter exercitium corporis non parum conferent molles frictiones cum oleo amygdalarum dulcium ad laxandas cutis fibras aliquando nimis intentas, glandularum poros obstruentes. *Melle intus, oleo foris*, dictum satis vulgatum, quo pacto DEMOCRITUS longaevitatem assecutum se dixit; in senectute siquidem nihil magis timendum quam siccitas et cutis stipatio, quare molli et blanda frictione conservatur necessaria illa transspiratio, qua diminuta praesto sunt catarrhi in pectus et alias partes. In hunc finem quoque aptis vestibus muniendum erit corpus ab aëris injuriis, et capitis praecipua cura habenda, si capillis sit denudatum.

Equidem hisce temporibus comae adscititiae usus adeo inolevit, ut pauci videantur senes, nec ullus fere sit princeps aetate provectus, qui canitiem alienis capillis non obtegat, et frequenti barbae rasura juventae decorem non prae se ferat, quod sane laudandum; nam praeterquam quod calorem fovent hieme potissimum, quod senibus infestum est, id etiam efficiunt, quod principes hoc pacto sibi magnam animi hilaritatem conciliant, dum in speculo aetatis injurias non vident. Priscis temporibus, quibus capita non velabant, calvitiem homines inique ferebant, timentes, ne ceteris forent irrisui. Julio Caesari adeo probrosa erat calvities, ut illam incipientem occultare

satageret, capillos a vertice revocando; nullum propterea honorem a senatu libentius accepit quam jus laureae coronae perpetuo gestandae. Mirari subit, quomodo omnes fere SUETONII caesares hac deformitate laborarint, uti Augustus, Tiberius, Caligula, Otho, Domitianus, quem propter saevitiem Neronem calvum per contemtum appellabant, unde AUSONIUS:

. . *quem calvum dixit sua Roma Neronem.*

A solo calvitiei nomine ita offendebatur iste, ut, si apud illum quis alicui calvitiem pro joco vel jurgio objectasset, pro capitali crimine haberetur. Apud Judaeos quoque, ut e sacra historia habemus, calvities in contumeliam trahebatur, quam ob causam Elisaeum prophetam, ut e lib. II. reg. cap. 2., vers. 23., subsannantes pueri vociferabantur, *ascende calve, ascende calve,* quibus ille indignatus maledixit, et mala imprecatus est, unde paulo post quadraginta duo ex iis misere discerpti fuere. Adeo deformis quocunque loco et tempore inter homines habita est calvities, ut nemo non illam obtegere satagat, recte propterea OVIDIUS:

Turpe pecus mutilum, turpis sine gramine campus
Et sine fronde arbos et sine crine caput.

Quoniam igitur fugaces anni senum capitibus tale praesidium et decus surripiunt, quales sunt capilli, ars, naturae imitatrix, senili aetati bene consuluit comas adscititias tam elegantes construendo, quae praeter beneficium venerationem conciliant. Neque dubitari licet, quin ficta hujusmodi capillamenta praeter elegantiam multae sint salubritatis, dum passim videre est, medicos aetate graves et silicernio jam proximos non, ut olim, nudo vertice et prolixa barba famam sibi aucupantes, sed imberbes et capillatos in publicum procedere ad aegros invisendos et dissertationes ab exedris habendas. Nisi ergo aliqua particularis affectio adsit, veluti cephalalgia et oculorum lippitudo, cum interdum exstent, qui nec pileolum sericeum perferre queant, nostrorum temporum consuetudo tales comas ex alienis capillis gestandi invaluit. Carolus V. imperator cum in Italiam venisset, imperii coronam a summo pontifice Clemente septimo

Bononiae suscepturus, ob gravem capitis dolorem nativam comam satis elegantem sibi abscindi jussit, quem aulae primores ridenda assentatione imitati sunt, dum comis, quas magno studio aluerant, depositis tonsi omnes caesari spectandos sese praebuere.

Aulae quoque morem somnum captandi, cum nox medium iter confecerit, et solem salutandi, *minimas cum fecerit umbras*, ejurare, principi seniori jam facto salubre consilium erit; tempestive igitur cibum capiat, nec post coenam quidquam, quod mentem distrahat, et implicet, sibi deferri patiatur, more Augusti, qui post coenam nihil scribere nec legere volebat, ut, quantum liceret, animo curis vacuo somno indulgeret, qui senibus maxime necessarius est, quam ulli aetati, ut omnes perficiantur coctiones, et corporis siccitati consulatur, dum somno et quiete corpora pinguescunt; somnum autem capiat hiemali tempore praesertim in cubiculo ad meridiem posito, ut vitales solis radios excipiat. Negotia itaque, quae magis urgeant, diurno tempore expedire studeat, et minori, qua licet, molestia supplicantium necessitates ac preces audiat; non levi quippe incommodo ac taedio solet esse principibus quotidie fere unumquemque audire, et verborum lenitate dimittere, ita ut ab hoc munere non decedat nisi defatigatus. Egregium sane est et memoratu dignum, quod de Theodorico Gothorum rege refert Sidonius Apollinaris: *audit plurima, pauca loquitur.* Augustus quoque, ne se multo sermone fatigaret, pro more habebat nutus adhibere, cum a servis aliquid vellet, sic ad Liviam conjugem codicillos mittebat, Suetonio auctore. Ad valetudinis quoque tutelam symbolum suum conferent varia oblectamenta, sed talia, quae principem aetate gravem magis deceant, qualia sunt adesse publicis literatorum academiis, philosophicis disputationibus, scenicis operibus, hastiludiis, choreis etiam, interdum juvenes cum puellis decore saltantes adspectando. Nonnulli propterea in senectute commendant consuetudinem et colloquia habere cum juvenibus, ut occulto quodam spirituum consortio seniorum mens recreetur. Observatum est, senes, qui juvenum frequenti consuetudine oblectati fuerint, ut plurimum longaevos fuisse, ut ferunt de Pythagora, Isocrate, Gorgia et rhetorum

classe, qui in scholis auditores habebant juvenculos discipulos, et ad centesimum usque annum vitae lineam produxere. Postremo id unum principes monere lubet, ut, si in senectute bona valetudine gaudere velint, juvenes vitam sobrie traducant: *intemperantia enim in juventute, senectuti bellum indicit.*

CAP. XII.

De nimia obesitate et corpulentia principibus non minus insalubri quam indecora.

Si verum est, quod dici consuevit, esse modum in rebus et certos fines, quos ultra citraque rectum nequeat consistere, in studio sanitatis id verissimum esse deprehenditur; ubi enim sanitas modum excesserit, si ita loqui licet, hoc est, si ad euexiam et summum bonitatis apicem devenerit, maxime periclitatur, et ex improviso graviori lapsu in praeceps ruit, qualis observatio satis frequens erat priscis temporibus, cum gymnasticae studium vigebat, ac praesertim in athleticis corporibus, in quorum gratiam tertium aphorismum conscripsit Hippocrates; nostra quoque aetate non raro contingit, eos videre, qui ad summam corpulentiam devenerint, subita morte oppetere, commune scilicet eorum est fatum, quae summam amplitudinem attigerint, ut magnitudine sua laborent, et viribus pereant suis, ut de Romano imperio scriptum legimus, siquidem *magna ruunt*, *inflata crepant.* Huic infortunio obnoxiam esse nimiam corpulentiam satis constat, quam secundum duas tantum dimensiones, latitudinem scilicet et profunditatem, cum quis debitam longitudinem acquisiverit, fieri manifestum est. In corporibus perfecte sanis, in temperamento sanguineo, raro autem in temperamento melancholico et bilioso observatur hoc vitium; est itaque nimia corpulentia et obesitas boni alioquin et laudabilis habitus vitiosum productum e parum canto victus regimine. Facilius autem in temperamento sanguineo, quod medium a medicis dicitur, et

ceteris praestat, [quam in reliquis]*) quae ab hoc recedunt, nimia corpulentia contingit, quam in aliis temperamentis, ut in melancholico et bilioso, in quibus adest venarum latitudo; in temperamento enim sanguineo succus nutritius dulcis et butyrosus carnibus et membranis facile apponitur, quod in temperamento bilioso et melancholico non evenit, sanguis enim copiosa bile abundans multas habet particulas acres, amaras, quae non tam facile in alimoniam cedunt, imo pinguedinem potius dissolvunt, et extenuant, quod pariter efficit temperamentum melancholicum atrabilare, in quibus adest venarum latitudo, quae in corporibus gracilibus potissimum observatur. Locus est Hippocratis ¹), ubi graciles venosos, iracundos et epiphlebos appellat, sic pariter Galenus in commento aphorismi 44. sectionis II. et in 6. IV. hanc venarum latitudinem cum gracilitate observat, venarum autem angustiam in crassis admodum corporibus.

Qui ergo temperamentum hujusmodi sortiti sunt sive a primordiis sive adscititium, ad nimiam corpulentiam magis sunt dispositi quam reliqui homines; non negarim tamen mutatione victus, aetatis et loci posse etiam a gracilitate ad corpulentiam transitum fieri, cum interdum comperti fuerint juvenes valde graciles, qui in aetate inclinante, remissis laboribus, otio et pleniori victui indulgentes obesi facti fuerint, quod passim in iis animalibus observatur, quae, licet gracilia et emaciata, saginantur, ut boves in stabulis continuo detenti et aves altiles in aviariis. De nimia corpulentia et obesitate, et quomodo fiat, praeter Hippocratem, Avicennam, Galenum aliosque successive recentiores quoque satis fuse egerunt, quos inter egregie et cumulate Ettmuellerus in suis dissertationibus exponit, quomodo interdum fiat nimia pinguedo et nimia carnositas, ut hac in re non sit, quod quis amplius desideret circa modum et causam, tum circa remedia, quae ad nimiam corpulentiam tollendam conducant.

Nimiae autem corpulentiae et obesitati magis obnoxii sunt principes prae ceteris hominibus tum ob ciborum boni succi quotidianum usum, tum ob

*) [Haec verba delenda esse videntur].

¹) Epid. lib. VI. sect. III.

illorum corpora minus exercitata et vitam inter otium et aulae delicias traductam, ac praesertim si accedat temperamentum sanguineum cum pituitae subdominio, ut vocant, stomacho satis firmo et valente, eoque, si ad id vitium aliqua hereditaria dispositio praeexsistat. In quibusdam etenim principum familiis observatur diathesis ista et proclivitas ad pinguescendum, per seminalia principia in posteros propagata. Cautum itaque oportet hac in re esse principem, licet sanum et valentem, quamvis enim se robustum sentiat, gaudeatque, dum videt speciosiorem et coloratiorem esse, suspecta habere debet sua bona, uti monebat Celsus; facile enim subrepit vasorum plenitudo et obesitas, accrescentibus in dies carnibus et membranis pingui et gelatinosa materia, qua saturata est tota massa sanguinea. Cautum pariter oportet esse archiatrum, nam cum quotidie principem suum solitus sit invisere, persaepe non advertit augescentem corporis molem, donec sensibilior facta non fuerit, cui postea propriis remediis tam facile succurri non possit. Ubi ergo gentilitia sit affectio, et indicia pinguescentiae corporis se prodant, cujus manifesta argumenta ex Statica Sanctorii obtineri poterunt propter pondus adauctum, medicus principem suum moneat de hujusmodi affectu sensim et sine sensu subeunte, ac doceat, quae incommoda, quae pericula nimiam corpulentiam comitentur, et quam difficili negotio tollatur, ubi advenerit, varia exempla principum aliorumque hominum nobiliorum praesertim [producendo], cum perraro et monstro par sit, corpupulentiam intueri in rusticana gente, in artificibus, nisi forsan aliquando in iis, qui sedentariam artem exercent, quales sunt sutores et alii hujusce generis.

Nimia quoque corpulentia pulchros alioquin homines deformes facit et ingratos, unde mulieres speciosae et elegantes, si ad nimiam pinguedinem deveniant, multum de sua speciositate deperdunt, et hominibus parum gratae, ac praesertim si pinguedo carnositati praevaleat. In hanc rem eleganter lusit Martialis lib. XI.

Habere amicam nolo, Flacce, subtilem,
Cujus lacertos annuli mei cingant,
Sed idem amicam nolo mille librarum,
Carnarius sum, pinguiarius non sum.

Quaedam tamen gentes exstant, quibus volupe est, mulieres habere praepingues et mammosas, veluti refert P. Alpinus in libro *de medicina Aegyptiorum*, in qua regione ars et modus corpora balneo, frictione pinguefaciendi maxime colitur, idcirco inibi feminae pinguissimae ad Europaeorum nauseam reperiuntur. Non levia quoque sunt pericula, quae nimiam corpulentiam et obesitatem non raro consequuntur, veluti subitaneae mortes; e nimia enim humorum copia strangulatur calor innatus, et ob venarum angustiam circularis sanguinis motus, in quo vita consistit, ex improviso sistitur: hinc est, quod obesi perraro longaevitate gaudeant. Satis vulgatum est illud Hippocratis aphor. II. 44.: *Qui crasso admodum sunt corpore, citius intereunt quam graciles.* In athletis, ubi ad summum bonitatis devenissent, credidere antiqui, subitas mortes contingere eo, quia, cum in melius non possent proficere, necessum foret, ut in deterius deciderent; ast vera et germana ratio est, quia arteriae non habeant, in quod sanguinem refundant, cum spatia omnia sint plena carne et pinguedine, quae radices et extremitates quoque venarum comprimendo elutriationem impediant; accedente vero ex cib.. novo succo nutritio, ventriculi cordis ita opplentur, ut nequeant constringi, unde lipothymiae, syncopes ac mors tandem subsequitur. Anhelosi praeterea ac suspiriosi esse solent nimis corpulenti et ad quemcunque motum inepti, ob spiritus animales non ita faciles ad musculorum fibras inflandas, compressis et sepultis nervis in multa pinguedine, veternosi similiter, torpentes sunt et ad actiones animales minus promti, ad ratiocinium, prudentiam et deliberationem minus apti, quae si in principe contingant, quantum de veneratione apud populis illi decedit? *Lux sicca, anima sapientissima*, ajebat Heraclitus; qualis autem est sanguis, tales sunt spiritus, qui dicuntur lux animae, sanguis in hujusmodi corporibus multa pinguedine saturatus est, unde spiritus, qui ex illo gignuntur, lucidi ac aetherei esse non possunt. His addendum homines obesos infecundos esse ut plurimum, teste Plutarcho [1]); ob molem enim corpoream minus apti sunt ad veneream palaestram,

1) Sympos. Quaest. conviv. II.

praeterea in iis genitura frigidior et mollior est; in gracilibus, in quibus salium copia major est, major quoque deprehenditur salacitas et fecunditas. Mulieres, quae nimis crassae sunt, concipere non possunt eo, quia omentum os uteri illis comprimat, scripsit HIPPOCRATES [1]; sed frequens autopsia ostendit, omentum perraro infra umbilicum extendi, ita ut sterilitas ab alia causa ortum habeat, a nimia scilicet pinguedine, quae uteri membranis adhaereat, ac impedimento sit, ne aura seminalis masculina ovarium subeat ad illud fecundandum. Sicuti in feminis nimia crassities illas steriles facit, ita in hominibus nimis obesis nimia pinguedo illos infecundos reddit. Principibus autem optabile esse debet, liberos habere et successores, quibus tradant imperii habenas, sicuti nihil est, quod subditos moerore magis afficiat, quam principis sui orbitatem videre, norunt enim, quales turbae interdum excitentur, ubi principatus ad agnatos eoque magis si ad exteros transeat, multorum animis sub novo principe ad spem melioris fortunae erectis; cujus rei plena sunt historiarum monumenta.

Praeterea obesitas principem subditis suis invisum et odiosum reddit, et cum in publicum procedit, ipsum tacite irrident, ac sugillant, a populis enim notantur non minus corporis quam animi vitia, ut hanc ob causam variis cognominibus soleant appellari, sic in Caligula et Germanico crurum gracilitatem, in Julio Caesare et Augusto calvitiem scommatibus illudebant; gaudent enim et gestiunt populi, dum in generoso principe elegantiam et decoram speciem adspectant,

Gratior et pulchro veniens in corpore virtus,

ex adverso deformitas cum ignavia despicatui est. Sanctium in Hispania regem, vulgo crassum dictum, ob corporis crassitudinem historiae referunt cogitasse de abdicatione a regno, cum sciret, se ob hujusmodi corporis vitium populis suis invisum esse, ac propterea Navarrae regem adiisse, ut ab illius medico curaretur, ac voti compotem factum ad suos rediisse, et magna laetitia ac plausu receptum.

1) [De his, quae uterum non ger. Op. omn. ed. Kuehn. vol. III. p. 23.]

Difficilis curationis in omnibus est nimia obesitas et corpulentia, in principibus tamen longe difficilior, de hoc enim affectu asseri potest, quod de hydrope scripsit CELSUS, quem dixit curari facilius in servis quam in liberis, *quibus noxia libertas est*; si ergo in quibusdam curationem admittit corpulentia, non tam facile suscipiet in principibus, quibus noxia summa potestas est, cum enim morbus hic famem, sitim, longam patientiam et mille alia taedia desideret, non tam facile illis succurri potest. Ne igitur ad hanc calamitatem deveniat princeps, praecavenda est perniciosa isthaec quam indecora affectio, et medicus solicitus esse debet, ut venienti morbo occurrat. Remedia igitur, quae ut plurimum ad curationem conducunt, eadem ad praeservationem quoque erunt in usum revocanda. Conveniens itaque diaeta et rectus usus rerum non naturalium primas tenebunt. Primo igitur quantum consuetis cibis detrahendum, tantumdem exercitationi corporis erit adjiciendum, proportionem itaque majoris inaequalitatis debet habere exercitatio ad ciborum assumtionem, ut in hoc casu succrescenti pinguedini obviam eatur. Exercitia erunt eadem quae superius fuerunt memorata, equitatio, inambulatio, venatus, ludus parvae pilae et alia hujusmodi, frictiones quoque, sed fortiores et sicciores ad extenuationem conferunt; frictiones contrarias vires habere scripsit HIPPOCRATES in libro *de chirurg. offic.*: *Frictio multa minuit, moderata crassefacit*, qua de re eleganter CELSUS libro II. hisce verbis: *Frictione, si vehemens sit, duratur corpus, si lenis, mollitur, si multa, minuitur, si modica, impletur.* Alimenta vero pauciora ac non solum tenuia, sed etiam quae extenuandi vim habeant; cavendum ergo a pinguibus oleosis, summatim a cibis euchymis, qui ad sanguinem in copia uberiori multiplicandum faciunt, conveniunt itaque alimenta acria salsa, quae pinguedinem absumunt, et liquent. Multos ad nimiam corpulentiam evectos solius aceti usu sarcinam illam deposuisse, et macilentos factos fuisse historiae referunt, quale exemplum habemus in Famiano Strada de Chiapino Vitellio; sic videmus homines, qui acidis delectantur, aut in quibus abundat acidum, quales sunt hypochondriaci et scorbutici, strigosos esse. Somno quoque detrahendum aliquid, et vigiliis ad-

dendum; propterea usui erit decoctum herbae theae, quae vi exsiccandi et vigilias inducendi pollere creditur; somno enim pinguescunt corpora hieme praesertim, vigiliis autem macrescunt aestate potissimum. Purgationes quoque institui possunt vere et hieme, et quantum fieri poterit alvus solutior servanda. Non alienum quoque erit, aliquando vomitum ciere ad pituitosos succos, quibus aqualiculus oneratur evacuandos. Hippocrates in libro *de salubri diaeta* de curandis obesis haec habet verba: *Quicunque homines crassi ac pingues sunt, jejuni vomant a cursu aut ambulatione cita juxta meridiem. Sit autem hemina dimidia hyssopi in aquae congio contriti, atque hoc ebibat affuso aceto et adjecto sale, quo jucundius evadat. Bibat autem primum sensim ac lentius, postea amplius et citius*; amara quippe ac salsa, acria apta sunt ad sanguinis dulcioris crasin invertendam, ac praesertim acida, quae, licet e sui natura appetitum exacuant, succos tamen nutritios ineptos reddunt, ut carnibus et membranis apponantur; sic experimur, carnes pullorum aliorumque animalium aceto maceratas exiguum nutrimentum suggere. Unicam in die comestionem laudant nonnulli, illam tamen improbat Hippocrates, ait enim, homines citius senescere. Vidi ego olim nobilem virum, qui, ut nimiam pinguedinem castigaret, semel tantum in die et perparce cibo utebatur, ast brevi tempore ad talem virium imbecillitatem cum difficili anhelitu devenit, ut paucos post annos obierit. Pro potu laudatur vinum oligophorum, a vinis autem generosis et praesertim dulcibus cavendum, acidula vero et diuretica erunt utiliora.

CAP. XIII.

De praeservatione a quibusdam morbis, quibus magis obnoxii sunt principes.

Quemadmodum aetates, temperamenta, anni tempora et regiones suos habent peculiares morbos, ita et vitae conditio, quam quisque sortitus est, aut sibi

delegit, suis obnoxia est morbis, uti videre est in iis, qui artes quasdam exercent, qua de re egi in meo tractatu *de morbis artificum.* Arthritis, calculosa passio et colica, tres sunt affectus seu potius tortores, qui in ordine procerum, ac in principibus praesertim, tyrannidem suam exercent; quales affectus multam habent inter se cognationem, ut non raro in eadem persona mixtum imperium obtineant. Quidam literatus calculosa passione laborans, apud Beverovicium *de calc. ren. et ves.*, ad amicum scribens podagra tentari solitum, illum cognatum vocabat eo, quod duabus sororibus, podagrae nimirum et arthritidi ambo nupsissent, imo interdum fieri, ut uxor unius ad alterum sine adulterii suspicione accederet. Ex eadem materia, succo scilicet putrescente, quem suggerunt alimenta, e vasis sanguineis in articulos et renum substantiam refuso, sicuti etiam ab eadem causa efficiente, acido nimirum tartaream materiam coagulante, arthritidem et lithiasin fieri communis fere est scriptorum consensio, ut hic locum habeat illud Hippocratis in libro *de flatibus*: *Morborum omnium unus et idem est modus, locus vero ipse eorum differentiam facit.* Colica similiter, quae ab acido, intestinorum membranas pungente potius quam a flatu distendente, fit, multam cum praedictis affectibus habet affinitatem, imo persaepe observatum est, colicam transire in arthritidem, et arthritidem in colicam. Locus est egregius Hippocratis in libro de *humoribus*, hisce verbis: *Cui intestinum in dextra parte dolebat, et articulari morbo correptus est, quietior erat, postquam autem hic curatus fuit, magis dolebat*, quam sententiam pariter repetit 4. in VI. Epidemiorum.

Congeneres itaque esse hos memoratos affectus sat manifestum est, ac nobiles viros et principes potissimum illis infestari, varias quidem ob causas, nimirum ob intemperantiam in victu et vitam desidiosam, sed potissimum ob vina meraciora, quibus se proluunt; quare non immerito poëtae Bacchum podagrae parentem et Venerem matrem finxere. Profecto cum in vinis generosioribus multum insit materiae tartareae et acidi volatilis, hoc est totum illud, quod ad lithiasis et arthritidis genesin requiritur, mirum non est, si ex continuo et immodico illorum usu

renibus ob vasorum angustiam et articulis quoque multum materiae lapidificae affigatur, et concrescat, unde est, quod egregii vini potores calculo renum et arthriticis doloribus male multari soleant, sic de Ennio poëta scripsit Q. SERENUS:

Ennius ipse pater, dum pocula siccat iniqua,
Hoc vitio tales fertur meruisse dolores.

Frequens observatio est, podagram et nephritidem labem hereditariam esse, quae ad longum tempus in familiis perseverat, ac potissimum in principibus, quibus commoda omnia et incitamenta suppetunt ad vitam minus sobrie agendam, illis propterea quam ceteris magis familiares sunt tales affectus, dum eodem pene vitae genere utuntur, quo parentes ipsorum usi fuerint.

Quoniam autem hic agitur de parte praeservatrice, non de curatrice, archiatri munus erit, principem suum monere, ut hospites hujusmodi tam infestos ab aula, quantum possit, arceat, ubi enim semel fuerint admissi, ac ad aliquod tempus enutriti, non tam facile postea erit, illos dimittere, nec adeo tutum, podagram praesertim, cujus violenta expulsio graviores morbos solet accersere. Jus quidem habent principes, ut a suis medicis ab hujusmodi affectibus praeservationem exigant, nequaquam vero curationem; sunt enim de illorum genere, qui, ut ajebat HIPPOCRATES, cum aegro commoriuntur, et, quo magis veterascunt, eo magis desaeviunt. Sic calculosus quidam, apud laudatum BEVEROVICIUM, senex jam factus de suo statu sic conquerebatur: *Feminae sterilescunt aetate, me senectus fecundiorem reddit, aut enim pario, aut parturio, quodsi parum favente Lucina niti coepero, actum de me puta.*

Ad obtinendam igitur prophylacticen convenienti diaeta et recto rerum non naturalium usu erit procedendum; talia itaque sint alimenta, quae, si corpus sit bene constitutum, alant quidem, sed non impleant, nec extenuent, habita semper ratione ad aetatem, anni tempus et consuetudinem quoque, nam si antea plenior fuerit victus et multiplex, ad parciorem et simpliciorem victum paulatim erit transeundum. A crassioribus cibis et difficilis coctionis, de quibus actum est superius, inprimis cavendum; ubi enim stomachus a munere suo aberraverit, justa et conveniens

partium crassiorum chyli secretio in intestinis fieri nequit, unde sequitur, quod partes impuriores, quae per alvum erant secernendae, per lacteas in massam sanguineam irrepant, et renibus ac articulis materiam morbificam suggerant. Quoniam autem nihil est, quod principum mensas magis exhilaret quam fructuum diversi generis elegans apparatus, cavendum praecipue ab acidis et immaturis, et qui ortum habuerint in collibus et locis saxosis, multum enim tartarei succi continent, ut in quibusdam ex iis, veluti in pyris, granula quaedam saxosa in ipsa masticatione observentur. TACHENIUS in libro *de morb. princip. pod.* esum pomorum improbat, ob eorum facilem ad acidum conversionem et putrescentiam. De pomis haec habet verba HIPPOCRATES [1]: *Poma fortiora sunt quam pro humana natura, melius est igitur a pomis abstinere;* revera, uti observat MARTIANUS in hujus loci commento, poma, nisi cum reliquis cibis bene commansa fuerint et bene permixta, in stomacho aegre coquuntur, et, qualia fuerint assumta, egeruntur.

Quoad potum, a vinis meracioribus abstinendum, ut quae in sinu suo multum tartari recondant, qualia sunt, quae e locis petrosis habentur, illa enim potius convenient, quae camporum planities subministrat, et sacco percolantur, uti superius diximus, erunt aptiora, ut quae tartari exiguam portionem habeant. A vinis quoque tenuioribus cavendum, error enim non levis persaepe ab illis, qui podagra et nephritide tentantur, committi solet, nam cum timeant usum vini generosioris, putant sibi licere, vina tenuia, quantum volunt, bibere, quod in podagra JOANNES CRATO damnabat lib. II. *Cons.*, HELMONTIUS in *volupe viv.*, ETTMUELLERUS *de vegetab.* et alii, qui vina tenuia improbant, quae acidum multiplicando colicos dolores, nephriticos et arthriticos apta sint producere; praestabit igitur, modico vino uti generoso, sed aqua diluto, quam vinis tenuibus et acidis, quae, cum diuretica sint, hoc nomine suspecta esse debent, humores enim ad eam partem, quam praeservare volumus, velle deducere, sanum profecto consilium non est. Non minor quoque cautio adhibenda circa usum aqua-

1) De diaeta III. n. 5.

rum naturalium, non solum pro diluendo vino generosiori, sed etiam pro ciborum coctione, non raro enim in aquis continetur materia lapidifica. Inter aquas simplices pro communi usu laudatur aqua Nuceriana, quam principes et nobiles viri ab ipso fonte curant ad se deferri, cui nullatenus concedunt aquae fontium Mutinensium, de quorum admiranda scaturigine et praestantia tractatum olim conscripsi.

Corporis porro exercitatio conveniens ad praedictos affectus praecavendos magnum erit remedium, cujus veritatis amplum testimonium praebent rusticanae gentes et urbani artifices, in quorum casis semel tantum dicitur habitasse podagra. Celebris est Coelii Secundi Curionis *de aranea et podagra* apologus, quem fuse describit Gaspar a Rejes in Camp. elys. quaest. 88. Cum aranea peraegre proficisceretur, illi comitem se junxit podagra, quae vespertino tempore adventante cum progredi non posset, in tugurium pauperis cujusdam divertit, aranea vero ulterius progressa amplam et magnificam domum ingressa est; altera die cum rursus ambae convenissent, de suis hospitibus valde conquestae sunt, aranea, quod ne filum quidem ducere potuerit, et scopis a servis fugata vix periculum evaserit, podagra vero, quod hospitem rudem et asperum reperiisset, pro cibo pultem, pro potu vappam, et pro culcitra grabatulum durum, ut noctem prorsus insomnem traducere illi necesse fuerit, quare hospitium adinvicem imposterum commutare statuerunt, aranea ut in pauperum tabernis hospitaretur, podagra in palatiis regumque turribus. Tanta est vis exercitationis, ut etiam sine frugali victu, quem procul dubio servare non possunt, qui propter egestatem perpetuis laboribus sunt addicti, ut pravi humores, qui ad alendam podagram et nephritidem apti essent, per sudorem et ambitum corporis excernantur. Moderatio quoque circa aliarum rerum non naturalium usum erit adhibenda, somno nimis indulgere mollibus in culcitris renibus certe non adeo confert. Alvum mollem, quantum licebit, servare bonum erit, expedit enim solutiorem esse quam nimis adstrictam, ne primae coctionis excrementa ferantur in massam sanguineam, et exinde ad renes et vesicam; usurpare hinc liceat Plautinum illud: *Nolo ad vesicam quid eat, in ventrem volo.*

Purgationes etiam interdum instituere, et sanguinem mittere non abs re fuerit, si humorum redundantiae signa apparuerint, cum non tam facile sit, intra sobrietatis limites eos continere, quibus omnia fortunae bona suppetunt. *Quibus convenit venae sectio vel purgatio, hos vere purgare, vel venam secare oportet*, ajebat HIPPOCRATES [1]), in cujus aphorismi expositione haec habet verba GALENUS: *Nos plurimos ita servamus sanos, qui longo ante tempore, singulis annis morbis capiebantur. Sed et podagram et morbum articularem adhuc incipientem, et nondum poros circa articulos facientem, e tali evacuatione multis jam annis fieri prohibuimus.* Hisce igitur remediis, quae fuere proposita, praeservationem sperare licet a tam diris morbis, qui principibus praesertim malas cruces figunt.

CAP. XIV.

De regimine valetudinis principum in militari expeditione et castris.

Quoniam principibus non licet esse in terris adeo felices, ut pace perpetua aevum traducant, ac illis interdum non sit necesse, aula relicta militarem aliquam expeditionem capessere, sive ad hostes e finibus suis propulsandos, sive ad ea, quae sui juris sint, armis vindicanda, magnum propterea medicis, qui, ut moris est, illos comitantur, onus incumbit, ut principis sui valetudinem ab iis, qui facili negotio possint illam labefactare, sartam tectam tueantur.

Duo praecipue sunt, quae graves sanitati offensas possunt inferre, insolita vivendi ratio et animi solicitudo; neque enim fieri potest, ut, quamvis magno apparatu procedant principes, secum vehendo ea, quae ad vitae commoda videantur magis neces-

1) Aphor. sect. VI. aphor. 47. Op. omn. ed. Kuehn. vol. III. p. 755.

saria, quin interdum quaedam occurrant, quae provideri, et caveri non possint, ex quibus consuetus vitae ordo ac tenor non pervertatur. Bellorum autem eventus, cum ut plurimum in arbitrio fortunae seu, ut rectius loquar, in divina potestate sint positi, licet omnia summa prudentia et consilio fuerint disposita, nequit princeps, quem rerum omnium conscium esse oportet, animum curarum molestia vacuum habere, nec somnum quamvis in mollibus stratis adeo quietum captare. Sic apud VIRGILIUM magnanimus ille Aeneas,

> . . . *tristi turbatus pectora bello*
> *Procubuit, seramque dedit per membra quietem.*

Aëris primo itaque ratio habenda est, ut purior, qui sit in castris, deligatur, in quo princeps degat procul a vallibus et aquis stagnantibus, praecipue si de arce aliqua obsidenda agatur. Solent enim, qui de proxima obsidione suspicantur, si flumina habeant vicina, effractis aggeribus campos circumjacentes inundare, ut hostes, quantum possint, arceant, contra quos aër impurus militet. Sic olim Neapolis a Gallici exercitus obsidione soluta est ex aquis stagnantibus per aestatem corruptis, exercitu magna ex parte absumto, ac tandem Lautrechio ipso ductore extincto. Morbi castrenses pessimae alioquin naturae, qui, ubi grassari incipiunt, magnos exercitus non solum decimare, sed interdum penitus delere visi sunt, tribus ut plurimum causis originem acceptam referunt, aëri nimirum vitiato, aquis corruptis et pravis cibis; hinc malignae febres et dysenteriae vulgo castrenses, cujus rei apud scriptores funesta exstant exempla, quae referre longum esset. Non minus ergo ab aëris inquinati quam ab hostium insidiis securum esse necesse est locum, in quo principis persona moratur, neque castris, ubi gregarii milites degunt, ita proximum, ut gravem illam mephitim ab iis exhalantem recipiat. Apud Judaeos e legis edicto mundities in castris maxime praecipiebatur, illis enim vetitum erat, ne intra castra alvi faeces redderent, sed extra ipsa facto foramine in terra in illo ventrem exonerarent, ac operirent; tenebatur propterea quilibet miles, gestare ad latus paxillum acuminatum,

quod apud Turcas in usu esse memini me legisse, in quorum castris mundities maxime colitur, in cujus gratiam cuique militi una cum victu necessario suppeditatur quoque saponis portio, ut corpora a sordibus quam maxime repurgata habeant. Placet hic *Deuteronomii* verba XXIII. capitis apponere: *Habebis locum extra castra, ad quem egredieris ad requisita naturae, et habebis paxillum cum armis tuis, et egesta operies, quo relevatus es.*

Non minor diligentia est adhibenda, ut aquarum bonarum copia e fontibus seu puteis et fluminibus laudatae bonitatis praesto sit pro pane laborando, coquendis cibis et frigefactoriis potionibus per aestatem parandis vinisque generosioribus diluendis, imo ubi castra transferre liceat, et longo itinere sit procedendum, consultum erit, inter commeatus et ea, quae ad victum sunt necessaria, aquam in vitreis vasis diligenter asservatam pro persona principis deferre, tanti enim facienda est illius bona valetudo, quanti spes victoriae et fortunati eventus, principe enim incolumi et bene valente mens omnibus una. Ceterum hac in re tanta semper esse non potest providentia et consilium, ut cum suis copiis ductores siti ac fame aliquando non premantur. Cato Uticensis, in magna illa bellorum civilium tempestate Pompeji partes secutus, cum esset in Libya cum suo exercitu, magna aquae inopia laboravit, adeo ut milites in siticulosa illa regione prae intoleranda siti perirent; forte autem a loci scrutatoribus reperto lacu, sed a turba serpentum, qui eo se conferebant ad sitim levandam, circum obsesso, exhorrebant milites illius aquae potum, tamquam veneno infectae, quod cum rescisset Cato, eo accurrens suos adhortari coepit, ut ex illius aquae potu, tamquam innoxio, sitim restinguerent, sic autem apud LUCANUM non solum tamquam philosophus, sed tamquam nostrorum temporum peritus medicus milites alloquebatur:

Neu dubita miles tutos haurire liquores,
Noxia serpentum est admixto sanguine pestis,
Morsu virus habent, et fatum in dente minantur,
Pocula morte carent, dixit, dubiumque venenum
Hausit. . . . . . .

Memoratu quoque dignum est, quod Bruto post dictatoris caedem contigit, hic enim, ut in VI. quaest. conviv. PLUTARCHUS, Dyrrhachio Apolloniam media hieme per altas nives contendens, bulimia, hoc est canina fame premi coepit (cujus affectionis causa creditur a medicis longum iter habere per nives), ut animo deficeret, et, qui commeatus portabant, longe abessent, milites ducis commiseratione ducti ad civitatis muros accurrere panem ab hostibus postulantes, quem cum ipsi promte et liberaliter indulsissent, Brutum refecerunt, qui postea urbe illa potitus magna humanitate erga cives in deditionem acceptos est usus. Cum autem in castris non sint quaerendae magnae deliciae, ut in aulis, sed tolerare oporteat aestus, frigus, ventorum injurias et vigilias multaque alia incommoda, subitas fugas etiam interdum, si cogat necessitas, idcirco principem assuescere necesse est ad horum omnium tolerantiam, ut ad subitas mutationes minus patiatur sanitas; quotidiana itaque corporis exercitia convenient, uti equitare intempestivis horis etiam, deambulare castra invisendo, et sub dio potius quam in tabernaculis diem traducere, sic enim paulatim confirmabitur corpus ad tolerandos labores et aëris atque ventorum injurias. Non desunt regum et imperatorum exempla, qui, licet in aulis molliter enutriti, diuturna assuetudine corpora sua durarint ad quoscunque militaris disciplinae labores tolerandos sine valetudinis injuria non secus ac gregarii milites. Henrici quarti Galliarum regis, qui sua virtute et longa patientia modo victor modo victus regnum tandem sibi comparavit; fortitudinem et corporis robur Galli ipsi admirantes, regem ferreum habere se praedicabant. Non absimile exemplum nuper vidimus in regia celsitudine serenissimi ducis Sabaudiae, qui non minus corporis quam animi viribus Gallici exercitus, ferro et igne cuncta devastantis, impetum ad plures annos sustinuit, ac tandem in regiae suae obsidione, noctu diuque vigil huc illuc discurrens ad eludendos hostium conatus, quietem nescivit, donec fugatis hostibus urbem suam obsidione solutam fortis et valens adspexerit. Quando igitur in castris tam exactum vitae tenorem servare fere impossibile est, non debet tam arctis medicorum legibus obligare se princeps, sed, uti monet CELSUS, *varium vitae genus*

habere, quiescere interdum, frequentius exerceri, interdum in convivio esse, interdum abstinere, modo plus justo modo non amplius assumere; temperantia attamen nunquam ableganda, a nimia enim ciborum copia et satietate cavendum et a vini meracioris usu, siquidem, cum per aestatem militares expeditiones fieri soleant et principaliora opera, vina generosa largius epota ad valetudinem potius infirmandam quam confirmandam erunt idonea; non male propterea PLATO in libro *de legib.* (quem locum citat GALENUS libro, quod anim. mores seq. corp. temper.) vini usum vetabat in castris, et iis potissimum, qui in imperio essent constituti.

Cum autem corporis otio interdum, ut in longis obsidionibus, indulgere liceat, animi oblectamenta non erunt omittenda, ut quae ad valetudinem servandam non parum conducant, omnia enim sive bona sive mala corrivant ab animo in corpus, uti ajebat PLATO in Timaeo; talia vero sint oblectamenta, quae principem sapientem magis deceant, veluti colloquia cum doctis et literatis viris, quos secum adduxerit, lectio librorum diversi generis, sed optimum erit legere historias tum veteres tum novas, ex quibus multum voluptatis et eruditionis capiet. Sacras quoque literas legere, uti libros regum, erit perutile, lectio pariter librorum de re militari, de morali philosophia optima suggerent documenta. Augustus, qui principibus tum pace tum bello egregium est exemplar, in castris apud Mutinam legere, scribere ac declamare pro more habebat, referente SUETONIO. Sic Julius Caesar curis militaribus rerum naturalium et coelestium praecipue contemplationem interniscebat, sic apud LUCANUM de se ipso loquebatur:

. . . media inter proelia semper
Stellarum coelique plagis superisque vacavi,

Alea quoque interdum ludere cum suis intimioribus, utilitati erit ad animum a curis gravioribus avertendum, sicque varios fortunae lusus condiscere. Memoratu dignum est, quod de Theodorico Gothorum rege refert SIDONIUS APOLLINARIS, de illo enim rege, quotiescunque cum primoribus aulae luderet, scriptor

haec habet verba: *Cum ludendum est, regiam sequestrat tantisper gravitatem, in bonis jactibus tacet, in malis ridet, in neutris irascitur, in utrisque philosophatur.* Iis atque aliis oblectamentis animum allevet, et ad omnes casus se componat, sciatque generosi principis esse *agere, et pati fortia.*

ANNOTATIONES

IN LIBRUM

LUDOVICI CORNELII

DE

VITAE SOBRIAE COMMODIS,

Serenissimo Principi

CLEMENTI JOANNI FEDERICO ESTENSI

DICATAE.

SERENISSIME PRINCEPS!

Eos scriptores recte sapere, qui, postquam opus aliquod accurate, quantum licet, elaborarint, patronum quaerunt, cujus tutelae ingenii sui fetum commendent, persuasum quidem semper habui, Serenissime Princeps, sed nescio, quomodo mihi obtigit, eos imitari, qui, ubi alicujus operis ideam mente conceperint, palam faciunt, quid sit illud, de quo scribere, et cui inscriptum velint, quibus postea non raro evenit, ut multa intercurrant, quae operis absolutionem longum in tempus remorentur, sicque minus gratum reddatur diu exspectatum opus. Etenim cum tribus abhinc annis Mutinam venissem, ut Serenissimo Principi Fratri Tuo librum meum *de principum valetudine tuenda* offerrem, idque Te praesente egerim, puduit me non parum incogitantiae meae, quod non antea opus aliquod conscripsissem, Tibi quoque offerendum, sic enim vobis Serenissimis Fratribus suo cuique literario munere eodem tempore litare potuissem. Ut autem pudori meo velum aliquod praeten-

derem, Celsitudini Tuae pollicitus sum, facturum me, quod parum caute omiseram. Patavium itaque reversus cogitare coepi, quomodo fidem, quam oppigneraram, liberare possem; sed veteribus malis novis accedentibus, mihi a quacunque literaria occupatione feriari necesse fuit, et ad luctandum cum ea, quae mihi incubuit, malorum cohorte animum intendere. Exegi tandem, reluctante licet adversa valetudine, quod ab initio fueram meditatus, annotationes nempe in librum LUDOVICI CORNELII *de vitae sobriae commodis;* hoc igitur est, quod Celsitudini Tuae sisto, et voveo, Princeps Serenissime. Argumentum selegi nobilibus viris valde salubre, sed principibus, quibus omnia commoda ad vitam in deliciis traducendam suppetunt, pernecessarium. Non solum in obsequii argumentum, sed etiam ad utilitatem Tuam hosce labores meos Tibi inscribere mihi mens fuit, si legere non gravaberis. Nullus autem dubito, quin, sicut Serenissimus Princeps Frater Tuus librum, quem obtuli, perbenigne excepit, eadem quoque benignitate donarium istud meum sis excepturus, cujus rei certam spem facit comitas Tua, quam praesens sum admiratus, et suspiciunt omnes, cum in publicum procedis, a generosa Tua indole magna et egregia facta exspectantes, cum aetas justa adoleverit, sive Te ad arma tractanda sive ad sacram militiam destinarint sidera; ad cuncta enim munia, quae generosum principem deceant, prius a natura factus quam institutus videris. Vale diu ac plurimum, spes altera Atestini generis.

Serenissimae Celsitudinis Tuae

humillimus, addictissimus et observantissimus servus et cultor

Bernardinus Ramazzini.

ANNOTATIONES

IN LIBRUM

LUDOVICI CORNARI

DE

VITAE SOBRIAE COMMODIS,

Serenissimo Principi

CLEMENTI JOANNI FEDERICO ESTENSI

DICATAE.

SERENISSIME PRINCEPS!

…os scriptores recte sapere, qui, postquam opus ali-
…od accurate, quantum licet, elaborarint, patronum
…aerunt, cujus tutelae ingenii sui fetum commen-
…nt, persuasum quidem semper habui, Serenissime
…inceps, sed nescio, quomodo mihi obtigit, eos imi-
…i, qui, ubi alicujus operis ideam mente concepe-
…nt, palam faciunt, quid sit illud, de quo scribere,
…cui inscriptum velint, quibus postea non raro eve-
…, ut multa intercurrant, quae operis absolutionem
…gum in tempus remorentur, sicque minus gratum
…ldatur diu exspectatum opus. Etenim cum tribus
…inc annis Mutinam venissem, ut Serenissimo
…ncipi Fratri Tuo librum meum *de principum va-*
…udine tuenda offerrem, idque Te praesente egerim,
…luit me non parum incogitantiae meae, quod non
…ea opus aliquod conscripsissem, Tibi quoque offe-
…dum, sic enim vobis Serenissimis Fratribus suo
…que literario munere eodem tempore litare potuis-
… Ut autem pudori meo velum aliquod praeten-

derem, Celsitudini Tuae pollicitus sum, facturum me, quod parum caute omiseram. Patavium itaque reversus cogitare coepi, quomodo fidem, quam oppigneraram, liberare possem; sed veteribus malis novis accedentibus, mihi a quacunque literaria occupatione feriari necesse fuit, et ad luctandum cum ea, quae mihi incubuit, malorum cohorte animum intendere. Exegi tandem, reluctante licet adversa valetudine, quod ab initio fueram meditatus, annotationes nempe in librum Ludovici Cornari *de vitae sobriae commodis;* hoc igitur est, quod Celsitudini Tuae sisto, et voveo, Princeps Serenissime. Argumentum selegi nobilibus viris valde salubre, sed principibus, quibus omnia commoda ad vitam in deliciis traducendam suppetunt, pernecessarium. Non solum in obsequii argumentum, sed etiam ad utilitatem Tuam hosce labores meos Tibi inscribere mihi meus fuit, si legere non gravaberis. Nullus autem dubito, quin, sicut Serenissimus Princeps Frater Tuus librum, quem obtuli, perbenigne excepit, eadem quoque benignitate donarium istud meum sis excepturus, cujus rei certam spem facit comitas Tua, quam praesens sum admiratus, et suspiciunt omnes, cum in publicum procedis, a generosa Tua indole magna et egregia facta exspectantes, cum aetas justa adoleverit, sive Te ad arma tractanda sive ad sacram militiam destinarint sidera; ad cuncta enim munia, quae generosum principem deceant, prius a natura factus quam institutus videris. Vale diu ac plurimum, spes altera Atestini generis.

Serenissimae Celsitudinis Tuae

humillimus, addictissimus et observantissimus servus et cultor

Bernardinus Ramazzini.

LECTORI BENEVOLO
SALUTEM.

Quamvis mei moris non fuerit, ex aliorum operibus ansam capere libros conscribendi aut scriptorum opera commentariis illustrandi, cum omnia, quae hactenus edidi, tamquam propria ex paupere meo penu hauserim, memor nempe illius, quod epistola 33. scripsit SENECA ad Lucilium suum, nimirum *turpe esse seni aut prospicienti senectutem e commentario sapere*, hujusmodi scriptores semper interpretes nunquam auctores vocitans, lubuit tamen experiri, quale sit hoc scribendi genus: opus itaque, quod olim LUDOVICUS CORNARUS *de vitae sobriae commodis* edidit, commentariis et annotationibus adornandum mihi selegi. Librum hunc auctor nobilissimus Patavii edidit anno 1558. typis gratiosi Perchacini, quem postea Petrus Maria Frambotti Patavinus typographus suis typis recudit anno 1699., adjecta ejusdem scriptoris epistola ad reverendissimum Barbarum, Aquilejae patriarcham, et adhortatione ad vitam sobriam. Ut autem publicae utilitati et commodo operam meam impenderem, omnia isthaec Italico sermone edita latina reddere constitui, ad id agendum suadente D. Sprechero nobili Teutone, qui Patavii ad aliquot menses commoratus est, ac me certum fecit, gratum id opus futurum universae Germanicae nationi, si latine loqueretur. Equidem inficiari non possum, quin huic humanissimae nationi multum debeam, penes quam scripta mea humaniter nec sine laude accepta fuere, ac omnia fere recusa, ut liber meus *de morbis artificum* in linguam etiam Germanicam translatus fuerit, sic etiam opus meum *de principum valetudine tuenda* in actis Lipsiensibus honorifice vidi laudatum, cui Lipsiae recuso nobilissimus vir D. MICHAEL ETTMUELLERUS copiosum indicem et praefationem adjecit. Omnia itaque hactenus Italico idiomate edita latina feceram, pro re certa habens, id a nemine fuisse tentatum, cum maximam diligentiam antea hac in re impendissem. Sed forte a doctissimo viro re-

scivi, opus istud *de vitae sobriae commodis* a reverendo patre Lessio S. J. theologo celeberrimo in latinum sermonem translatum fuisse, quod, in fine operis theologiae moralis positum, summa cum voluptate perlegi. Huic doctissimo viro injurius credi posse mihi visus fuissem, si illius versioni meam praeferre voluissem, praeterea aliam quoque ob causam opportune ad notitiam meam hoc devenisse pro non vulgari beneficio habui, nam si translationem meam adhibuissem, procul dubio carptor aliquis semiplagiarium me vocitasset sugillando, ex hoc reverendo patre me potiores dicendi formulas excerpisse. Contentus itaque esse volui, ut solum hunc tractatum commentariis seu annotationibus physicis, philologicis, prout tulit occasio, adornarem, cui negotio tempus vacationum a publicis lectionibus hujus anni subcisivis horis impendi. Tu lector benigne hisce meis laboribus ad publicam utilitatem et vitae sobriae commendationem fruere, et vale.

DE

VITAE SOBRIAE COMMODIS.

PENS. I.

Certum est, usum in hominibus successu temporis verti in naturam, ita ut illos quodammodo cogat ad ea usurpanda, quibus consueverunt, sive bona ea sint sive mala. Pari modo in multis rebus videmus usum consuetum habere plus virium quam rationem. Neque id negari potest. Imo crebro cernimus, eum, qui probus est, consuetudine improbi ex probo fieri improbum. Et sicut bona consuetudo facile convertitur in pravam, ita e contrario prava subinde reducitur ad bonam. Nam is, qui ex probo consuetudine pravi factus est pravus, is consuetudine viri probi rursus redit ad probitatem pristinam. Et hoc totum pro-

cedit e vi usus et consuetudinis, quae revera est magna.

Quae cum mecum ipse perpenderem, animadverti, ex vi usus in nostram Italiam non ita pridem, imo aevo meo, tres malos mores invectos. Primus est adulatio et aulicae ceremoniae. Secundus, vivere juxta sensum et doctrinam Lutheranam; quae ratio vivendi ab aliquibus immerito defenditur consuetudine. Tertius crapula. Haec tria vitia vel potius crudelia vitae humanae monstra nostris temporibus sustulerunt e vita civili sinceritatem, ab animo religionem et a corpore sanitatem. Quam ob rem statui tractare de ultimo, et ostendere, esse abusum, ut, si fieri possit, tollatur. Quod ad opinionem Lutheranam et adulationem attinet, brevi praeclarum aliquod ingenium laborem sumet ea refutandi, sicque spero, ante mortem me visurum hos tres abusus extinctos, et nostram Italiam antiquis et sanctis moribus suis restitutam.

ANNOTATIONES.

Non immerito sane consuetudo altera natura passim audit, magna enim et admiranda est illius potestas, afficit quippe non solum corpus, sed etiam animum. Satis notum illud HIPPOCRATIS de cibis deterioribus sed consuetis, qui minus laedant quam meliores; stomachi enim fermentum cum magna ex parte fiat e reliquiis assumtorum, promtius dissolvit consuetos cibos, uti videmus in mulieribus et virginibus, praecipue pica et malacia laborantibus, quibus interdum indulgendum est, ut calcem et carbones modice comedant, ne deliquiis capiantur; sic consueti ad labores, licet e natura sua imbecilliores, minus patiuntur quam fortiores, consuescunt enim spiritus animales facile confluere ad musculos et partes magis exercitas, uti videmus in citharoedis. Ratione quoque consuetudinis homines boni fiunt mali et mali boni. Nemo repente malus, ajebat satyricus, sic etiam nemo repente bonus, facilius tamen boni fiunt mali, quam mali fiant boni, ex vitio corruptae naturae nostrae ad malum proclivis; exemplum habemus in iis, qui religiosum aliquem coetum fuerint ingressi, nam licet ad annum fere integrum obedientiae,

vitae sobrietati assueverint, si forte institutum illud profiteri nolint, et ad secularem vitam redeant, ubi semel vestem exuerint, quamprimum pristinos mores induunt. Neque solum homines afficit consuetudo, sed etiam bruta et plantas ipsas; nostris enim temporibus modus inventus est, quo plantae nobis obsequi, et fructus praecoces edere cogantur, veluti in pyris, quae antea in arbores proceras crescere solebant, pumiliones factae quam citissime cultoribus poma reddant, imo porrigant; eleganter propterea VIRGILIUS dixit, se assiduitate culturae coëgisse, *ut quamvis avido parerent arva colono.* Tantum pollet omnibus in rebus consuetudo. GALENUS in comment. aphor. 50. primae sectionis mentionem habet sui libri *de consuetudinibus*, sed hic liber est inter ea, quae desiderantur. Legendus GASPAR a REJES qu. 93. camp. elys., qui rara exempla de vi consuetudinis refert. Recte igitur nobilissimus scriptor a vi consuetudinis opus suum exorsus est ad vitam sobriam inchoandam et assequendam.

PENS. II.

Ut ego veniam ad id, de quo statui tractare. Dico, crapulam esse rem perniciosam, quia vitam sobriam extinxit, et plurimum sibi subjecit. Et quamvis omnes norint, crapulam procedere e vitio gulae et vitam sobriam a virtute temperantiae, nihilominus crapula habetur res liberalis et honorabilis, vita sobria res sordida et contemtu digna. Hoc totum procedit e vi consuetudinis, quam sensus et appetitus sensualis introduxerunt, qui ita inescarunt, et inebriarunt homines, ut relicta bona via se converterint ad sectandam pravam, quae illos latenter conducit ad peregrinas et letiferas infirmitates et praematuram senectutem, cum, priusquam quadragesimum aetatis annum attingant, pene sint decrepiti. Oppositum, vita sobria, priusquam esset hinc abacta, praestabat, conservando homines in prospera valetudine etiam anno aetatis octogesimo.

O miseram et infelicem Italiam! non advertis, crapulam quotannis tibi plures eripere personas, quam posset e medio tollere vel tempus gravissimae pestis vel multi armorum conflictus! Quid dicam de

tuis conviviis vere inhonestis, quae jam passim in usu, quae adeo sunt grandia et intolerabilia, ut mensae satis capaces fieri nequeant, propter infinitam ciborum multitudinem, qui imponuntur; ita ut opus sit lances alias aliis in cumulum imponere? Quis posset vivere in tantis excessibus et vitae humanae infestis venenis? Per amorem Dei ponatur in istis modus, quia certus sum majestati divinae ea maxime displicere. Abigatur ista nova mors, illa nostris majoribus inaudita pestis, ne tanta damna animis corporibusque inferat. Sicut publica auctoritate fiunt provisiones annonae salubris, ita et in usu moderatio praescribatur, quae valetudini civium sit consentanea. Nec desunt crapulae exterminandae etiam privata remedia, quibus quilibet apud se uti poterit; nimirum si vivat secundum naturae simplicitatem, quae paucis est contenta, teneatque medium sanctae temperantiae ex rationis praescripto, et assuescat non comedere amplius, quam vitae necessitas postulet, certo sibi persuadens, illud amplius infirmitatem esse et mortem. Cogitet voluptatem palati momentaneam, sed noxam, quam infert corpori, et molestiam diuturnam, eamque tandem ipsum corpus una cum anima perimere. Vidi ego multos e meis amicis praestantissimi ingenii et nobilis naturae florenti aetate abreptos ista peste intemperantiae, qui, si viverent, essent et mundo ornamento et multis mortalibus solatio. Itaque ut tantis damnis occurram in posterum, statui, hoc brevi discursu patefacere, intemperantiam esse abusum, qui facile possit tolli, vita sobria in ejus locum introducta. Quod eo libentius faciam, quod multi juvenes ingenio praestantes me ad hoc obstrinxerunt.

ANNOTATIONES.

Crapula vitium, quod semper damnabitur, et semper retinebitur, non abs re pesti similis, imo vere ipsa pestilentia truculentior ab operis auctore dicitur, utpote quae latius vagetur, et magnam hominum partem ad interitum deducat. Quod vero magis dolendum, non in vulgares homines, sed in nobiles viros diritatem suam exercet voluptuosa haec pestis; neque enim in rusticanae gentis mapalia, neque artificum

tabernas, sed in magnificas aedes regumque turres pedem immittit. Crapula populariter quidem magna intemperantia in victu, tam in esculentis quam potulentis rebus audit, proprie tamen accipitur pro ebrietate ex vino, ut patet ex aphorismo 5. sect. V., ubi HIPPOCRATES scripsit, quod, *qui repente ebrii obmutescunt, convulsi moriantur, nisi febre corripiantur, aut, ubi ad horam deveniant, qua solvuntur crapulae, vocem recuperant*, qua de re legendus GALENUS in commento. Hinc medici medicamenta acraepala excogitarunt, quae, ut ex JOANNE GORRAEO in Definitionibus medicis, ea sunt, quae ebrietatem fieri vetant, vel jam factam discutiant, et alio nomine amethysta appellantur; inter amethysta, quae ebrietatem arceant, vel jam factam discutiant, laudatus GORRAEUS recenset absinthii potum ante cibum, item myrti flores, myrrhae et rutae tritorum ex aqua, post epulas vero brassicam, lactucam, sicuti etiam floris amethysti herbae odor, corona e croco vel e ramulis ajugae et multa, quae vapores excutiunt ac dissipant, hoc idem praestare gemmam amethystum et temulentiae adversari ajunt. Curiosum est, quod refert PLUTARCHUS [1]) de medico quodam, qui apud Drusum Tiberii Caesaris filium omnes lacessebat poculis, ac ne tentaretur crapula, quinas vel senas amygdalas amaras praesumebat, verum detectus cum prohiberetur, et observaretur, ne tantulum quidem vino resistebat. ETTMUELLERUS in Schrodium et Morellum de comp. medic. p. 313. pilulas aleophanginas commendat ad praeservandum ab ebrietate, ubi necesse est, ut bene potemus, ut ipse ait, quod forsan praestabunt ob insignem amarorem, quem habent: non male autem doctissimus scriptor post laudatas pilulas subdidit, *ubi necesse est, ut bene potemus;* cum enim quis ad symposium invitatus accesserit, symposii legibus se adstringit, ac illi necesse est liberalius, quam ut solet, potare, animum exhilarando; sobrietas enim in conviviis semper suspecta esse consuevit; cum enim Liberi patris sacra celebrantibus mos sit, quae operta sunt, recludere, et libere loqui, qui circumspecte potant, nec mero se proluunt, ceteris odio esse solent; hinc adagium illud manavit:

1) Quaestionum convivalium Lib. I. cap. 6.

odi memorem compotorem, et dictum illud: *aut bibat, aut abeat.* Sic eleganter Martialis jocatus est in quendam nomine Procillum; hic enim cum apud poëtam coenasset, et ambo ad bibendum se invitassent, Martialis eum vocavit postridie ad coenam, Procillus invitationis memor Martialis domum die sequenti coenaturus adiit, ast ille jocando vulgari dicto *odi memorem compotorem* Procillum incoenatum dimisit. —

Hesterna tibi nocte dixeramus,
Quincunces, puto, post decem peractos:
Coenares hodie Procille mecum.
Tu factam tibi rem statim putasti,
Et non sobria verba subnotasti.
Exemplo nimium periculoso
Μισῶ μνάμονα συμπότην Προκιλλε.

Num vero medicamenta, quae acraepala vocant, id praestent, quod pollicentur, mihi compertum non est; id unum tamen scio, quod, etiamsi ab ebrietate praeservandi seu illam discutiendi vim habeant, semper tamen noxia futura, ut quae prohibeant, ne vinum epotum mala, quae intulit, discutiat, nam, ut dici solet, vinum eas, quas facit, dispositiones sanat.

PENS. III.

Cum enim viderint parentes suos aetate florenti extinctos, et me in aetate 81. annorum adeo sanum et valentem, incessit illis desiderium eodem perveniendi, meque rogarunt, ut modum, quem ea in re tenui, aperirem. Itaque ut illorum honesto desiderio faciam satis, et simul alios multos, qui hoc expendere volent, juvem, declarabo causas, quae me compulerunt intemperantiam deserere, et vitam sobriam capessere, narrando modum, quem ea in re secutus sum, et quodnam bonus iste usus in me sit operatus. Hinc clare cognoscetur, quam facile sit, vitium intemperantiae superare. Adjungam in fine, quantos fructus e vita sobria capiamus.

ANNOTATIONES.

Recte quidem ac sapienter senectutem vitae meliorem partem appellat, cum in ea aetate homines, corporeis illecebris minus infesti, prudentiam ceterasque virtutes exercere valeant. Seneca epistola 59. ait, *dubitari posse, an senectus faex vitae sit, an liquidissimum et purissimum quiddam*, ego autem problema istud sic solvi posse crediderim, faecem vitae senectam in iis, qui Baccho et Veneri indulserint aliisque deliciis, purum autem et sincerum esse quiddam in iis, qui in juventute et virili aetate frugalissimi vixerint. Philosophus quidam centesimum annum agens dolebat, quod tunc temporis mori deberet, postquam didicisset, quomodo esset vivendum. Corporis atque animi vires eodem tempore vigere non possunt; *non enim efflorescit virtus animi, nisi vis corporis deflorescat*, ajebat Plato, ac Heracliti dictum erat, *lux sicca anima sapientissima.* Senes etenim mole corporea minus pressi aptiores sunt ad subliniora contemplanda, hinc manavit illud, *facta juvenum, consilia senum.* Sic Agamemnon dicere solebat, quod si decem homines Nestori similes habuisset, se brevi Troja potitum fuisse. Non desunt exempla scriptorum, qui in ultimo senio egregia scripta ediderint, uti Sophocles, qui Oedipum suum recitando theatri plausum promeruit, et filiorum calumniam diluit; sic Cicero jam senex librum *de senectute* edidit; M. Varro quoque *de re rustica* scripsit 80. annum agens; Octavius Ferrarius olim in Patavino lyceo eloquentiae professor jam septuagenarius opera varia conscripsit, atque elegantissimam orationem *de bono senectutis* habuit. Recte igitur nobilissimus scriptor noster senectutem potiorem fructum humanae vitae dixit; homo enim cupiditatibus solutus, atque expertus, quantum sit in rebus inane, ceterorum inter tempestates et procellas luctantium calamitates, tamquam in portu, respicit. Talem vero senectam, quae praegressis aetatibus cum vitae sobrietate exactis successerit, verum et potiorem vitae humanae fructum esse rationes quoque medicae palam faciunt; etenim in hujusmodi aetate sanguinis et aliorum fluidorum in orbem motus placidus est et

compositus, ubi in juventute turbulentus est et inaequalis, bilis ferocia ab humore melancholico, qui in hac aetate praevalet, compescitur, unde est, quod melancholici dicantur ingeniosi, totius enim corporis temperamentum ad siccitatem vergit, sicque anima rationalis ab humorum mole minus pressa ad operationes suas obeundas promtior est.

PENS. IV.

Dico ergo, infirmitates, quae non solum initia in me dederant, sed etiam magnos progressus fecerant, causam mihi praebuisse relinquendae intemperantiae, cui multum eram addictus. Per hanc enim et pravitatem mei temperamenti (cum stomachus mihi esset frigidissimus et humidissimus) incideram in varios morbos, nempe in dolorem stomachi et saepe lateris initiaque podagrae cum una febricula fere continua et siti perpetua. Ex hac pessima dispositione non aliud mihi restabat exspectandum, quam ut post multas vitae molestias ac dolores finem acciperem per mortem; cum tamen vita mea tantum per naturam adhuc abesset a termino, quantum per intemperantiam ei erat propinqua. Cum igitur hisce modis affectus essem ab anno trigesimo quinto usque ad quadragesimum aetatis meae, adhibitis et tentatis omnibus remediis absque fructu, dixerunt medici, unam adhuc meis malis superesse medicinam, si velim ea constanter uti, et patienter continuare, nempe vitam sobriam et ordinatam; hanc habere maximam vim ad sanitatem recuperandam et conservandam, sicut ei contraria maximam vim habet ad eam labefactandam et extinguendam, ut ego jam experientia didiceram. Illa enim homines pravae complexionis et aetate decrepitos conservat sanos, haec etiam aetate florentes et perfectissimae complexionis prosternit, et longissimo tempore in morbis detinet. Quod etiam ipsa ratio convincit. Nam contrariae causae contrarias habent operationes et effectus; vitia naturae saepe arte emendari, terrasque steriles et malignas mangonio agriculturae reddi fertiles et fructiferas. Addebant, nisi tali remedio tunc uterer, intra paucos menses me eo redactum iri, ut amplius juvari ne-

queam, et postea intra paucos alios moriturum. Auditis his rationibus, cum abhorrerem a morte adeo praematura, et premerer assidue morborum doloribus; persuasus fui, ex temperantia et intemperantia necessario supradictos contrarios effectus nasci debere, et spe bona vitandae mortis et emergendi e doloribus animatus statui, me dedere vitae ordinatae.

Itaque accepto ab illis modo, quem deberem tenere, intellexi, me non posse comedere, aut bibere nisi e cibis et vino, quae vocantur infirmorum, idque in modica quantitate. Idem mihi antea mandarant, sed ego tunc temporis, cum modo meo vivere vellem, et tales cibos fastidirem, non acquiescebam, sed vescebar cibis palato gratis, et cum sentirem internos ardores, bibebam vina gustui amica, idque magna copia, nec tamen ea de re quidquam medicis dicebam, ut passim moris est infirmorum. Sed postquam statui, sectari temperantiam et rationis ductum, et debitum hominis officium, ita me addixi huic vivendi rationi, ut nunquam a recto tramite deflecterem. Quod cum facerem, paucos intra dies coepi cognoscere, tali modo me plurimum juvari, eumque continuando intra spatium temporis minus anno (etsi videri queat alicui incredibile) fui ab omnibus meis infirmitatibus prorsus immunis et liber.

ANNOTATIONES.

Ingenua sane confessione, ut solent magni viri, nobilissimus scriptor errores suos et difficultatem exponit in deliberatione transitus a vita lauta et opipara ad frugalem et sobriam, non secus ac olim div. Augustinus in libro *suarum confessionum* animi anxietatem, quam passus est, ab erroribus mentis, quibus involutum se agnoscebat, ad veram religionem transeundo. Medicorum itaque consiliis, qui Cornaro suadebant, nullam aliam spem a morte evadendi superesse, nisi totum sobrietati ac continentiae se dederet, auscultans, paucorum dierum spatio expertus est, quanta vis esset in victus moderamine, ut unius anni decursu se cum sanitate in gratiam rediisse cognoverit; ubi enim antea stomachi imbecillitate, renum passione, lenta febre et podagra laboraret, integer, sanus factus est. Quid possit in arthriticis fluxioni-

bus parcitas ciborum et a vino abstinentia, multa apud scriptores prostant exempla; unum sufficiat referre, quod legitur apud Gasp. a Rejes in Campo elysio jucundarum quaestionum quaest. 88. et Drexellium in Gymnasio patientiae; exemplum est Francisci Pechii viri illustris, qui XIX. annorum spatio solo pane et aquae potu ab arthritide, a qua male plectebatur, liberatus est. Miseranda quidem sed curiosa et scitu digna est hujusmodi historia, quae apud laudatos auctores fuse describitur. Vir iste nobilis, Italus quinquagenarius, dum iter ageret, a marchione quodam, cui magno odio erat, per insidias captus et in carcerem foedum et putidum detrusus est, custodia et cura servo commissa, ea lege, ut singulis diebus nil aliud captivo suppeditaret quam frustulum panis et aquae pauxillum, in hunc finem, ut non moreretur, sed solum, ut se quotidie mori persentiret. Hoc victu in eo carcere detentus est usque ad XIX. annos, quo tempore arce illa a Gallis capta, repertus est vir ille in eo carcere inclusus, promissa barba ad pectus, laceris vestibus, ut larvae potius quam hominis speciem referret; eductus itaque tamquam a sepulchro et libertati est restitutus, sed sanus et a podagra omnino immunis ad patriam rediit, ubi omnibus, qui illum noverant, magnae admirationi fuit, dum illum spectarent gladio accinctum ab arthritide integrum et sanum, cum antea vix baculo posset incedere. Tam grande beneficium a victus sobrietate, licet coacta, retulit Franciscus Pechius. Rationibus ergo et exemplis satis patet, quanta commendatione digna sit vita sobria, quare mirari subest, quomodo Spero Speronius auctori nostro epistolam scripserit, in qua variis argumentis, ingeniosis tamen, vitam hanc sobriam improbare contendit.

PENS. V.

Sanus effectus coepi consideraro vim temperantiae, et ita mecum reputare: si temperantia tantas habuit vires, ut tanta mea mala profligaret, et sanitatem adduceret; multo magis vim habebit, ut mihi sanitatem conservet, et pravam meam complexionem juvet, et debilem stomachum corroboret. Quapropter diligentissime coepi investigare, qui cibi proposito

meo congruerent, qui adversarentur, et statui experiri, si illi, qui gustui placeant, mihi commodum, an noxam adferrent, et an proverbium illud, quo homines gulae dediti se tueri solent, *quod sapit, nutrit et juvat*, sit veritati consentaneum. Hoc cum facerem, deprehendi esse falsum: nam vina fortia et frigidissima optime mihi sapiebant, similiter melones et alii fructus, lactuca cruda, pisces, caro porcina, tortullae, legumina, cibi ex pasta farinae et similes; tamen ex his omnibus nocumentum sentiebam. Itaque experientia fretus ciborum illa genera et vina fortia et potionem frigidam reliqui, assumto vino, quod stomacho meo esset commodum, eaque mensura, quae facile posset concoqui, idem feci in cibis, quod ad qualitatem et quantitatem attinet: simul ita assuescens, ut nunquam appetitu cibi potusve satur a mensa discederem, sed possem amplius comedere et bibere, secutus ea in re dictum commune, *se non satiare cibis studium esse sanitatis.*

Hac ratione submota intemperantia me addixi vitae sobriae et regulatae, quae primo in me operata est id, quod dixi, nimirum ut intervallo minore quam unius anni liberatus fuerim omnibus malis, quae tanto tempore me obsederant, et reddita erant quasi incurabilia, deinde ut in posterum non amplius quotannis in morbum inciderem, sicut antea solitus eram, cum sensibus et appetitui obsecundarem. Ab eo itaque tempore liberatus fui et sanissimus effectus, idque mihi in hanc horam continuavit eo, quod a suscepta sobriae vitae ratione nunquam discesserim, quae sua vi admirabili efficit, ut cibus et potus congrua mensura assumtus vim suam corpori relinquat, et superflua sine difficultate exeant, nullo pravo humore in corpore generato.

Cum hac diaeta ab aliis quibusdam nocumentis mihi cavi, nimirum a nimio calore, frigore, fatigatione, vigiliis et ab excessu in opere venereo, itemque ab habitatione noxii aëris, a ventis et solis ardore. Etsi enim in mensura cibi et potus ratio valetudinis potissimum consistat; tamen illa quoque, quae jam commemorata, suam vim habent.

ANNOTATIONES.

Assertioni scriptoris nostri, qua dictum illud satis vulgatum, *quod sapit, nutrit*, falsum esse pronunciat, non tam facile assentiri possum, siquidem, etiamsi aliquando id, quod gustui pergratum est, stomacho noxium deprehendatur, et pro alimonia potius pravos humores suggerat, id probabilius acceptum referri posse crediderim intemperantiae, dum perdifficile est, ut in re suavi et jucunda temperantiae modus servetur, neque solum in ciborum genere, sed multis aliis in rebus voluptuosis, ut in aphrodisiaco negotio, quod, si *rarum sit, corpus excitat, si frequens, dissolvit*, ut ait Celsus. Non frustra equidem linguae et palato tam exquisitum sensum natura indidit, ut mediante gustu non solum homines sed bruta quoque dignoscerent, quae salutaria, quae noxia. Plantarum virtutes proprias gustu et odore dignosci posse, passim tradidit Galenus in libris *de simpl. med. facultatibus.* Curiosum est, quod observatur in bobus, equis aliisque animalibus, nam si illorum ori offeratur herbae fasciculus, in quo aliqua sit planta ipsis ingrata, solo odoratu eam cognoscunt, atque aversantur. Sic passim videmus, quod, si naribus graveolentia offerantur, seu quid amarum aut acre gustetur, illico stomachus noxam sentit, et aversionem demonstrat inversis fibris ad nauseam usque; haec tamen intelligenda velim de corporibus sanis, in aegris enim res jucundae et suaviores in fastidio sunt, et deteriora appetuntur, depravatis nempe fermentis partium et ventriculi, modus itaque servandus in iis, quae gustui blandiuntur; non ibo tamen inficias, quin quaedam sint, quae sensus gustum pelliciant, et parum vel nihil nutriant, ac interdum graviter laedant, qualia sunt fungi, venenum voluptuosum, ut illos vocat Plinius, quae integras interdum familias et tota convivia funestarint; ut plurimum tamen in humanis corporibus, quae palato sapiunt, lubenter excipit stomachus, et ex iis beneficium atque solamen experitur, ut exempli gratia per aestatem acida, quae avida appetuntur, acidum ventriculi ex bilis praedominio depressum exaltant, per hiemem dulcia aromatica, vina meraca idem fermentum multo acore

saturatum contemperant, et ad dulcedinem quandam deducunt.

Non solum autem iis, qui sanitati et longaevitati student, necessariam esse a ciborum quantitate et qualitate temperantiam, sed a multis aliis cavendum esse, veluti a nimio exercitio, ab insalubrium locorum habitatione, a ventis et insolatu, a quibus cavere homini libero non admodum difficile esse scribit auctor noster. Multum autem refert, in quo loco quis vitae majorem partem traducat; Boeotia olim male audiebat, Croton vero bene, unde manavit adagium *Crotone salubrior;* ubi enim aër purus est, homines longaevi sunt, aër siquidem non solum in cute, sed intus nostra viscera perlustrat, quare HIPPOCRATES in libro *de flatibus* aërem *auctorem et dominum* appellabat eorum, quae in nostris corporibus accidunt. Exercitium contrarias habet vires, modicum implet, immodicum extenuat, quod idem de frictione scripsit CELSUS. Ventus nihil aliud est, quam aërei oceani tempestas, unde fieri nequit, quin tota humoralis massa susque deque agitetur; insolatio vero aestivo tempore praesertim capiti ac universo corpori valde noxia est. Observatione dignum, quod scripsit HIPPOCRATES, *aestate lente ambulandum, praeterquam ad solem;* in promtu autem est ratio, quia moto ac diverberato aëre solares sagittae minus feriunt.

PENS. VI.

Servavi me quoque, quantum potui, immunem ab odio et melancholia aliisque animi perturbationibus, quae magnam in corpora nostra vim obtinent. Non tamen ita potui me ab omnibus istis servare liberum, quin subinde in quaedam inciderem, sed ea res mihi ad hoc adminiculo fuit, ut cognoscerem per experientiam, illa non magnam vim habere, nec magna posse damna inferre in corpora, quae moderatione cibi et potus bene sunt disposita, ita ut vere possim dicere, eos, qui in duobus istis, quae per os intrant, congruam mensuram servaverint, ab aliis excessibus parum nocumenti passuros. Confirmat id GALENUS, cum ait, omnes alios excessus, v. g. solis ardorem, frigora, ventos, labores, parum ei nocuisse eo, quod in duobus illis, quae per os intrant, nimirum in ci-

bo et potu debitam moderationem servaret, ac proinde ab illis incommodis nunquam aegrotasse nisi per unum diem. Id ita se habere per experientiam cognovi, sicut testari possunt multi, qui me noverunt. Saepe enim passus frigora, calores et alia hujusmodi corporis incommoda, saepe animi non modicas vexationes; sed parum haec mihi nocuerunt, cum tamen aliis, qui temperate non vivebant, nocuerint plurimum. Cum enim frater meus et alii quidam de mea familia viderent, motam mihi a viris potentibus litem maximi momenti, et metuerent, ne causa caderem, correpti sunt humore melancholico, qui in corporibus vitae inordinatae solet abundare, qui malignitate contracta ita increvit, ut iis mortem praematuram attulerit. Ego vero, cui res maxime cordi esse debebat, nihil passus sum incommodi eo, quod talis humor in me non esset superfluus, quin imo, ut mihi ipse animum adderem, conabar credere, divina providentia hanc litem mihi excitatam, ut cognoscerem, quantam vim sobria vita in corporibus animisque nostris habeat, ac tandem me fore victorem, sicut paulo post evenit. Nam in fine victoriam retuli magno meo honore, et fructu rei familiaris. Unde percepi maximum gaudium, quod tamen corpori nocumentum inferre non potuit. Ex quibus perspicuum est, neque melancholiam neque alium animi affectum nocere posse corporibus vitae temperatae.

ANNOTATIONES.

Quid possint in humanis corporibus animi pathemata, qualia sunt amor, odium, timor, ira, spes, improvisum gaudium et alia hujuscemodi, vel ex hoc intelligi potest, quod in vultu hominum se prodant, et proprios in promtu habeant colores, qua de re legendus Chambraeus in libro *de passionum characteribus.* Exstant apud scriptores in hanc rem memorandae historiae eorum, qui ex nimio irae impetu, timore, improviso gaudio, repentina morte obiere. Inter philosophos veteres inventi sunt, qui apathiam sibi procurarent, veluti stoici, atque animum ita firmare solebant, ut nihil, quae ex fortuitis casibus eveniunt, illorum pacem interturbare possent, unde Anacharsis, cum in mortario tunderetur, tunsori suo

dixit, *corpus, non animum tundis.* Epicurei, qui voluptatum cupidissimi indolentiae studebant, quotiescunque dolore aliquo afficerentur, ut refert CICERO *de finibus bonorum*, hoc unicum habebant solamen, dicendo, *dolor si magnus, brevis, si longus, levis.* Non immerito damnabat SENECA DEMOCRITUM omnia irridentem et HERACLITUM humanas miserias deflentem: *alienis malis torqueri aeterna miseria est, aliorum mala ridere, inhumanitas est,* utraque igitur extrema evitanda, mediocritas autem laudanda, neque solum in aliis, sed in se ipso quoque, ubi quis infortunio aliquo vel animo vel corpore afficitur; recte propterea idem SENECA *de consolatione* ad Polybium protulit, *nam et mala sua non sentire, non est hominis, et non ferre, non est viri.* Moderamen igitur habendum in animi passionibus regendis, ne sanitati officiant, seu quam minime laedant; recte propterea scribit auctor noster, iis, qui sobriam vitam agant, non tam graves noxas inferre animi pathemata, uti in iis, qui inter delicias et mensas opiparas vitam traducunt, uti in se ipso expertus est laudatus scriptor noster, licet non levem vexationem ob lites familiae suae intentatas passus fuisset, eidem fato non succubuit ac illius frater, qui animi moerore confectus interiit, quale beneficium soli vitae sobrietati acceptum refert.

PENS. VII.

Amplius dico, etiam contusiones et lapsus, qui aliis periculum mortis adferre solent, et gravissime afficere, non posse nisi modicum nocumentum et modicum dolorem talibus corporibus adferre. Hoc ita esse experientia probavi, cum essem septuagenarius. Cum enim rheda celeriter procederem, accidit, eam everti, et sic eversam per aliquod spatium impetu equorum raptari. Hinc graviter mihi laesum caput et corpus universum, et insuper alterum brachium et altera tibia suis juncturis divulsa. Domum relatus cum a medicis viderer adeo male multatus, concluserunt, me intra triduum esse moriturum. Nihilo minus posse in omnem eventum adhiberi duo remedia, sectionem venae et medicamentum evacuans, ut humorum affluxus et inflammatio et febris (quae certissime mox putabatur secutura) impediatur. Ego

contra cum scirem, vitam meam ordinatam tot annis continuatam humores corporis mei ita temperasse, et dispensasse, ut non possent multum conturbari, aut confluxum gravem efficere, recusavi utrumque remedium, et solum jussi, ut tibiam et brachium suis juncturis restituerent, et singulas partes congruis oleis ungerent: sicque absque alio remedio convalui, nullo alio incommodo, nulla alteratione affectus, quae medicis instar miraculi visa. Unde concludo, eos, qui vitam temperatam colunt, parum mali ab aliis incommodis sensuros.

ANNOTATIONES.

Egregrium porro documentum ad medicam praxim suggerit casus, quem scriptor noster sibi accidisse refert, dum enim curru veheretur, raptis in fugam equis, et curru revoluto, annum agens 70. graves capitis percussiones et luxationem in brachio et uno crurum passus est, quam ob causam phlebotomiam a medicis imperatam sibi noluit administrari, ac perfecte convaluit. Hac in re non leviter interdum a medicis peccatur, nam in vulneribus, in casu ab alto, luxationibus, ossium fracturis, indiscriminatim venam secari jubent, ita ut piaculum videatur, si tale remedium omissum fuerit; siquidem si tempestive laxatum os fuerit repositum et convenientes ligaturae factae fuerint, et patiens sanus sit ac ad temperantiae leges degere solitus, a prudenti medico omitti potest venae sectio; recte propterea sibi consuluit nobilis scriptor rejecta sanguinis missione, qui jam satis norat, in suo corpore non adesse nec plethoram neque cacochymiam ob praegressam vitae sobrietatem, quae in hujusmodi casibus utramque paginam absolvit. Multum autem refert, num, qui ab aliquo externo casu laeditur, uti ex vulnere, casu ab alto, articulorum luxationibus et hujusmodi accidentibus, sit perfecte sanus, sive pravis humoribus scateat, fit enim persaepe, ut e parvo vulnere quis moriatur, alius e magno convalescat, quod non nisi referendum ad malum apparatum latentem in primo casu, et ad bonam humorum constitutionem. Aureus locus est Hippocratis in lib. V. Epidemiorum: *Pulchra Nerei filia a muliercula amica ludente lata manu*

percussa est in sinciput, et tunc quidem vertigine capta est, et sine spiritu erat; et cum domum venisset, statim febris ardens corripiebat, et caput dolebat, et rubor circa faciem erat, nona mortua est; legendus VALLESIUS in commento. De iis, qui ex levi vulnere seu contusione moriuntur, HIPPOCRATES haec scripsit verba in libro *de cap. vuln.: His mors non contingit secundum justitiam, etiam si contingat*, hoc est, non ratione vulneris, sed pravi apparatus pereunt, neque tamquam homicidae culpandi sunt, qui tale vulnus inflixerint; consulendus hac in re PAULUS ZACCHIAS in Quaest. medico-legalibus.

PENS. VIII.

Sed et hoc quoque per experientiam cognovi, ordinatae vitae regulam diu observatam non sine gravissimo incommodo violari. Quatuor jam anni sunt (accidit enim cum septuaginta octo essem annorum) cum medicorum consilio et meorum importunitate assidua inductus sum, ut aliquid mensurae consuetae adjicerem. Varias rationes adferebant: senilem aetatem non posse tam modico cibo et potu sustentari; neque solum dandam operam, ut natura utcunque sustentetur, sed etiam robur et vigorem habeat, idque nisi per cibum et potum fieri posse. Ego contra, naturam paucis esse contentam; me tot annis modica illa mensura sanum perseverasse; hanc consuetudinem mihi versam in naturam; rationi consonum esse, ut crescentibus annis et viribus sensim decrescentibus cibi potusque mensura minuatur potius, quam augeatur; ut patiens sit proportionatum agenti; stomachi vim sensim fieri imbecilliorem; huc pertinere duo proverbia apud Italos usitata: alterum, *qui multum vult comedere, comedat parum*, nimirum quia parum comedendo protrahit vitam; alterum, *plus juvat cibus, qui superest comedenti, quam qui ab illo comestus*, ubi insinuatur, nocumentum immoderati cibi assumti majus esse, quam sit commodum e moderato. Verum haec omnia, illis assidue urgentibus, me tueri non potuerunt.

Annotationes.

Exactam victus rationem in statu morboso religiose observandam ego quidem existimo, ac praesertim in acutis, ut e paucarum unciarum adjectione vel detractione ingentia mala suscipi possint; in statu quoque neutro, cum quis est inter morbum et sanitatem, veluti in aequilibrio, facile est, ut e liberiori victu, sublato aequilibrio decidat in morbum. In statu sanitatis tam rigidas leges servandas durum et asperum videtur, nec ad reipublicae bonum satis conveniens; detur hoc iis, qui senium attigerint, jam emeritis et rude donatis, postquam ad publicum bonum vitam meliorem exegerint, at juvenes et viros praesertim nobiles, commoda sanitate gaudentes, tam arctis vivendi legibus adstringere velle aequum non est. Quomodo enim quis militiae operam dare poterit, seu in legationibus longa itinera capessere, quomodo in patria variis fungi muneribus, quomodo medicus quotidianae aegrorum visitationi addictus, quomodo juris peritus, qui professionem, cui se addixit, exsecratur, ad galli cantum consultor ubi ostia pulsat, tam ordinate et ad libellam cibos captare poterunt, ut vires reficiant? recte igitur monuit Celsus: *qui sanus et suae spontis est, nullis se debet obligare legibus.* Largiamur itaque, e morbo evalescentibus eoque magis iis, qui ex acuto morbo decumbunt, hujusmodi cautionibus exhibendum cibum, ac tempestive in pondere, numero et mensura, ut dici solet, non ita vero in sanis corporibus. Elegans historia exstat in hanc rem notatu digna, sect. III. in primo Epid.: *Filia Philonis intempestive coenavit, mortua est.* Notatu dignum est, quod in curatione vulnerum observant chirurgi, qui, cum accedunt ad vulneris curationem, e largiori copia puris manantis e vulnere facile divinant, vulneratum a praescripta victus ratione aberrasse.

Pens. IX.

Itaque ne viderer obstinatior, et ut amicis gratificarer, cessi tandem, et permisi mensuram cibi augeri, sed duabus duntaxat unciis. Cum enim antea

mensura cibi diurni totius, nimirum panis, vitelli ovi, carnis et ferculi, esset unciarum duodecim exacte pensata, auxi adjectis duabus unciis ad quatuordecim; mensuram potus, quae unciarum erat quatuordecim, auxi ad sedecim, duabus similiter unciis adjectis. Hoc augmentum post decem dies ita in me coepit operari, ut e laeto et alacri factus sim melancholicus et cholericus adeo, ut omnia mihi essent molesta, nec scirem, quid dicerem, aut facerem. Duodecimo die invasit me dolor lateris, qui XXII. horas duravit, deinde supervenit febris gravissima, quae XXXV. dies et totidem noctes continuarit, etsi post quintum decimum diem semper minor evaserit. Accedebat, quod interea temporis non possem capere somnum vel ad unius horae quadrantem, unde omnes judicabant, me moriturum. Nihilominus Dei gratia me curavi sola regula illa vivendi, etsi jam essem annorum 78., et hiems esset auraque frigidissima et corpus extrema macie confectum. Mihique certum est, nihil aliud post Deum me a morte liberasse, quam exactam illam vitae regulam tot annis a me continuatam, quo tempore universo nihil mali sensi, nisi subinde aliquam indispositionem unius aut alterius diei. Tot enim annorum temperantia, consumtis pravis humoribus, non permiserat alios malignos subnasci, neque probos corrumpi, aut malignam qualitatem contrahere, sicut in senum corporibus, qui absque hujusmodi regula vivunt, evenire solet. Nulla in humoribus corporis mei senilis malignitas, quae mortales occidere solet. Nova autem illa ex nova inordinatione, de qua dixi, introducta, vim non habuit (etsi malum esset gravissimum) ad me occidendum.

Ex his clare perspici potest, quanta sit vis recti ordinis et inordinationis, temperantiae inquam et intemperantiae, quarum illa tot annos me sanum praestitit, haec, etsi exiguus fuerit excessus, paucis diebus ita prostravit. Si mundus ordine constat, si vita nostra corporalis pendet ab harmonia et proportione humorum ac elementorum, mirum non est, si ordine certa regula debeat conservari, et inordinatione laedi, ac destrui. Ordo disciplinas reddit faciliores; exercitum efficit victorem; regna, civitates et familias in pace retinet, et confirmat. Unde concludo, vitam ordinatam esse certissimam rationem et fun-

damentum vitae sanae et longaevae, ac veram et solam medicinam morborum plurimorum. Neque id quispiam negare potest, qui rem attentius inspexerit. Hinc medicus, cum infirmum visitat, hanc ei primam medicinam praescribit, ut certa mensura cibum potumque sumat, eandem commendat jam curato, si sanitatem retinere desiderat. Neque dubitandum est, quin a morbis in posterum liber foret, si talem vitae rationem teneret, quia omnes illas morborum causas resecaret, et ita nec medicis nec medicamentis ei opus foret.

ANNOTATIONES.

Recte quidem ratiocinatur laudatissimus scriptor, quod, sicuti ordine et justo victus regimine relicto sanitas pessum it, ita eodem restituto salus pristina recuperetur, ut per eandem viam sit retrocedendum, unde quis aberrarat. Temperamentum nostri corporis nil aliud esse, quam humorum, licet variae naturae consonantiam et moderationem, satis liquet, imo animam hominis nil aliud esse quam harmoniam veluti quandam, opinio fuit Galeni. Sanitatem concordiam esse animae cum corpore scripsit Plato, ita ut inter haec duo adsit proportio quaedam; nam si animus nimis excellens sit et vivax in corpore tenui, illud concutiat, et languoribus impleat, si vero corporis vires animum superent, illum obruant, ac torpentem reddant. De admiranda et harmonica proportione partium humani corporis, ut etiam in iis partibus, quae pudenda dicuntur, atque ideo velantur, non minus sit decoris quam utilitatis, multa scitu digna habentur apud Lactantium, Firmianum, Cassiodorum. Quidnam autem erat aliud, quod tantopere admirabantur sculptores in statua illa Polycleti, quae canon et regula vocata est, quam partium humani corporis harmonia quaedam et commensuratio? Longe vero majorem esse pulchritudinem partium internarum, scripsit divus Augustinus *de civitate Dei* libro XXII. *Si numeri, quibus coaptatio, quae harmonia graece dicitur, noti esse possent, in interioribus quoque visceribus, quae nullum ostentant decus, ita delectaret pulchritudo rationis, ut omni*

formae apparenti, quae oculis placet, ipsius mentis, quae oculis utitur, praeferretur arbitrio; pulchritudinis autem tum externarum tum internarum partium conservatrix unica est nunquam satis laudanda sobrietas.

PENS. X.

Imo si animum ad ea, quae oportet, attendere velit, se ipse medicum efficiet, et quidem perfectissimum. Nam revera homo non potest esse aliis perfectus medicus, sed tantum sibi soli. Cujus rei haec est ratio: quivis enim diversis experientiis potest cognoscere naturae suae conditionem suasque occultas proprietates, qualis cibus et potus, et quae mensura naturae congruat. Haec tamen non ita possunt cognosci in aliis, quia opus longa experientia et observatione exactissima, quam circa alios non facile habere possumus, praesertim cum major sit diversitas temperamentorum quam vultuum. Quis credat, vinum vetus nocere meo stomacho, et novum juvare? me pipere minus incalescere quam cinnamomo? Quis medicorum has duas occultas proprietates mihi indicare potuisset, si ego longa experientia vix tandem eas deprehendere potui? Itaque alter alteri non potest esse perfectus medicus. Unde, cum homo non habeat meliorem se ipso medicum nec melius medicamentum quam sobriam vitam, perspicuum est, hanc omnino amplectendam.

ANNOTATIONES.

Nullum adhuc repertum fuisse medicum perfectum, nec spem esse, quod posthac reperiri possit, licet asserere. Hippocrates ipse in epist. ad Democr. ingenue scripsit: *se licet senem medicinae finem non attigisse.* Galenus in III. Methodi hujus rei causam attigit, quae alia non est, quam quod impossibile sit, posse medicum cujusque hominis naturam et proprietates habere perspectas; *ego enim, si cujusque privati naturam explorare ad unguem scirem, utique qualem fuisse Aesculapium mente concipio, talem me*

esse putarem. Quotus enim quisque est, qui licet peritus, et praesertim ex iis, quos poliatros vocant, continuae praxi addictos, qui possit aegri cujusque, interdum etiam antea non visi naturam et proprietates habere cognitas? Recte propterea CELSUS in procemio ajebat, utiliorem esse medicum familiarem quam extraneum. Ex hac naturarum diversitate non male infert operis auctor, neminem perfectiorem esse medicum aliorum quam sui ipsius, ut qui longa experientia et usu rerum cognoverit, quid sibi prosit, quid noceat. Sic Tiberius Nero, TACITO referente lib. VI. annalium, eludere solebat medicorum artes et eos, qui post XXX. annum non internoscebant corpori suo utilia. Memorat porro particularem quandam in seipso idiosyncrasiam, nempe quod vinum vetus exacto anno sibi valde noxium esset et recens perutile. Victus itaque ratio rite instituta tum in statu aegro tum sano utramque paginam absolvet, curatricis et praeservatricis medicinae vices subeundo; neque alio remedio quam exactissima vivendi norma usum fuisse crediderim Asclepiadem Prusiensem ad corporis firmitudinem adeo integram usque ad extremum senium servandam, *sponsione facta cum fortuna, ne medicus crederetur, si unquam invalidus ullo modo fuisset ipse,* ut ait PLINIUS libro VII. cap. 37.; qui, ut idem PLINIUS libro XXXVI., totam veterem medicinam turbavit, rejectis medicamentis, nova instituta curandi ratione per cibi abstinentiam, alias vini, fricationes corporis, ambulationes, gestationes et alia hujusmodi. Haud aliter Antiochus medicus, uti apud GALENUM lib. V. *de sanit. tuenda*, sobrietatis amantissimus longaevitatem obtinuit, cum autem esset decrepitus, ad lampadem vitalem sustentandam, quae continuam exigebat pabuli suffectionem, ter in die cibum capiebat, hora tertia vel quarta panem sumebat cum melle attico cocto, hora sexta vel septima lotus, mediocriter prandebat, primum iis sumtis, quae alvum dejiciunt, posthaec maxime piscibus, vel quos saxatiles vocant, vel qui in alto mari degunt, rursus in coena a piscium esu sustinuit, sed boni succi aliquid, ac quod non facile putresceret capiebat. Cur autem contra veterum morem liberalius pranderet, quam coenaret medicus ille, non apparet ratio, nisi forte ea sit, quam adfert Jo. LANGIUS epist. med.

libro I. epist. 55., in qua, postquam variis argumentis ostendit, nostris etiam temporibus largiorem esse debere coenam quam prandium, historiam hanc Antiochi medici memorans ait, senectutem et praesertim decrepitam tamquam morbosum statum considerandam, ideoque contrario modo tractandam quam in statu firmae valetudinis.

PENS. XI.

Non tamen negaverim, quin medici sint necessarii et magni pendendi ad cognoscendos et curandos morbos, in quos saepe incurrunt, qui vitam ordinatam non sectantur. Si enim amicus, qui te visitat in morbo, et solum verbis solatur, et compatitur, rem tibi gratam praestat, quanto tibi carior debet esse medicus, qui instar amici te invisit, ut juvet, remedia adhibet, et salutem tibi promittit? Verum ut quis sanum se conservet, sentio deberi amplecti loco medici vitam regulatam, quae, ut experientia constat, est medicina naturalis et nobis propria, quia etiam maligni temperamenti corpora conservat sana, et efficit, ut ad longum aevum etiam centum annorum et amplius vitam proferant, et tandem absque doloribus et humorum perturbatione vitam finiant, ac per puram humoris radicalis consumtionem instar lampadis extinguantur. Multi putarunt, id posse fieri auro potabili et lapide philosophico (quem elixir vocant) a multis quaesito, a paucis invento, sed frustra sunt, si vita temperata absit.

ANNOTATIONES.

Seneca in epistola 78. ad Lucilium suum, gravem destillationem, qua laborabat ad summam maciem deductus, memorans, magno solamini amicos sibi fuisse refert. Multum mihi contulerunt ad bonam valetudinem amici, quorum adhortationibus ac variis sermonibus allevabar, quidquid enim animum erexit, etiam corpori prodest. Ad sanitatem vero obtinendam valde conferet, si medicus decumbentis sit amicus et familiaris, nam ex eodem Seneca IV. Controversiar. nihil magis aegris prodest, quam curari ab eo, a quo volunt, confidentia enim aegrorum plu-

res sanat quam remedia. Hac sorte tamen non fruuntur, nisi qui sui sunt juris, qui pro lubitu possunt sibi medicum deligere. Hinc apud religiosos coetus, et praesertim apud moniales, quae uni vel alteri medico sunt addictae, persaepe audiuntur querimoniae, quod sibi non liceat pro genio medicum habere curantem. Profecto nihil aegro est perniciosius, quam si medicus illi sit parum gratus, interdum etiam odiosus. Cum ergo tam variae sint hominum temperaturae ac affectus, medici sagacis ac industrii erit, si ad genium et mores aegrotantis se componat, ut aegri affectum lucretur. Medicorum non pauci hoc pacto versutia magis quam peritia non modicam auctoritatem et fortunam sibi conciliarunt. Doctissimus Gaspar a Rejes in suis Quaestionibus hanc habet satis curiosam et elegantem: *Quare medici indocti et rudes empirici et pseudomedici non raro vulgo magis placeant, quam docti et sapientes.*

PENS. XII.

Verum homines sensuales et intemperantes (quales plerique sunt, volentes suos appetitus satiare, et gulae indulgere) etsi videant ab intemperantia se male subinde tractari, nihilominus vitam sobriam refugiunt, quia inquiunt: *melius est obsequi appetitui, et decem annos minus vivere, quam naturam suam assidue frenare;* sed non considerant, quanti momenti sint homini decem anni vitae, et sanae vitae in aetate matura, qua maxime perficitur et viget prudentia et sapientia, et omne virtutum genus, quae nisi in illa aetate perfectae esse nequeunt. Et ut de ceteris taceam, nonne omnes pene eruditissimi libri, quos habemus, a suis auctoribus aetate matura et illo decennio, quod illi prae gulae suae voluptate nihili aestimant, conscripti sunt?

Praeterea dicunt isti sensuum servi, vitam ordinatam rem esse adeo difficilem, ut servari nequeat. Ad hoc respondeo, Galenum illam servasse, et loco optimae medicinae habuisse; Platonem quoque et Isocratem et Ciceronem aliosque plurimos veterum, et nostra aetate Paulum tertium et cardinalem Bembum, qui idcirco tamdiu vixerunt; et e nostris ducibus Laudum et Donatum aliosque plurimos inferioris

conditionis non solum in urbe, sed etiam in vicis ac pagis. Itaque cum multi olim illam tenuerint, et modo adhuc teneant, non est res, quae non a quolibet praestari queat; praesertim cum hic non sit opus multis aut exquisitis rebus, sed tantum, ut quis incipiat, et sensim adsuescat.

Nec obstat, quod Plato dicat, eos, qui in republica versantur, non posse vitam ordinatam tenere, quia saepe opus est calores et frigora et ventos et imbres et nives ac varios labores perpeti, quae non conveniunt vitae ordinatae. Respondeo enim, hujusmodi incommoda non esse magni momenti (ut supra ostensum est), si vitam sobriam agas in cibo et potu, quod facile est iis, qui in republica versantur, et maxime conveniens, tum ut a morbis, qui functiones publicas impediunt, se praestent immunes, tum ut mente in omnibus, quae occurrunt, negotiis magis vigeant.

ANNOTATIONES.

Nemo fere est, quodcunque vitae genus elegerit, qui senectam animo non praesumat, eamque facilem, vegetam, operosam, qualem Hesiodum habuisse ferunt, non exoptet, at perpauci sunt, qui viam, qua ad hujusmodi senectam sit eundum, velint capessere, idcirco in qualibet civitate non pauci spectantur senes, sed quales describit Juvenalis satyra decima; at perpauci sunt, qui forti et valida senecta ad publicum bonum apta perfruantur; Plato propterea senes a reipublicae administratione removendos volebat, quia ut plurimum morbosi sint. Qui merent in castris ob varium vitae genus, aliquando lautum, saepius tamen inter famis ac sitis tolerantiam traductum, perraro facilem senectam assequuntur, sic pariter, qui in agris exercentur, et qui in urbibus mechanicis artibus et laboribus sunt addicti. Forsan soli, qui Palladis studiis se devoverint, sortem hanc assequi possunt, si justum vitae regimen servare velint, ut tale senium possideant, in quo ad publicam utilitatem opera edant, doctiora, ingeniosiora, ex quibus vitam posthumam adipiscantur. Hippocrates jam senex opus conscripsit Aphorismorum seu potius oraculorum, Galeni quoque opera senilia clariora sunt.

Vallesius Philippi secundi Hispaniarum regis archiater in extremo senio librum composuit *de sacra philosophia*, Sanctorius noster aureum opusculum *de medicina statica* longaevus conflavit, Harveyus Angliae Democritus ad senectam vergens divinum illud opusculum *de motu sanguinis* concinnavit, atque edidit, et annum habens septuagesimum tertium libellum *de generatione animalium* conscripsit. In aliis quoque facultatibus idem evenisse erudito cuique satis constat. Secus autem evenit iis, qui coeco quodam impetu rapti opera juvenilia edere voluerint, perraro enim fit, ut eos in maturiori aetate non poeniteat, ac tristes animi morsus sentiant, ubi interdum suos juveniles ausus revisunt, aut illorum subit recordatio; sic olim de suis carminibus Ovidius:

Cum relego, scripsisse pudet, quia plurima cerno,
Me quoque, qui scripsi, judice, digna lini.

Vitae igitur sobriae suo tempore ac loco susceptae, fructus jucundissimus est senecta, sed praecipue illa, quae viridis et cruda appellatur, quam sortem non exspectent literati homines mensarum frugalium osores, qui enim inter Musarum sacra ac simul inter Bacchi et Veneris delicias juventam et virilitatem traduxerit, postea *vetus victus*, *senex veternosus*, *colore mustelino*, uti comicus in Eunucho, in praemortuo corpore mortem potius quam vitam producet.

PENS. XIII.

Objiciunt aliqui, qui vitam agit regulatam comedendo semper infirmorum cibos et exigua quantitate, quid faciet in morbis? qualem diaetam capesset, cum eam anticiparit sanus?

Respondeo primo: natura, quae hominem nititur conservare, quantum potest, nos docet, quomodo in morbis debeamus nos gubernare, nam subito tollit appetitum, ut non comedat nisi parum, ipsa enim parvo est contenta. Unde infirmus, sive antea vitam regulatam tenuerit, sive non, cum infirmus est, non debet vesci nisi cibis morbo congruentibus, idque multo minore mensura, quam cum esset sanus. Si enim priorem mensuram servare vellet, naturam, quae jam morbo gravata est ac debilitata, opprimeret.

Secundo respondeo et melius: eum, qui vitam sobriam sectatur, non posse in morbum incidere, imo raro et exiguo tempore se sentiet indispositum, quia ratio illa vivendi sustulit mali causam. Causa sublata, tollitur quoque effectus, nempe morbus.

ANNOTATIONES.

Nostris quoque temporibus non desunt, qui frugalem ac temperatam vitam degant, et facilem longaevitatem obtineant, cujus veritatis testes sunt quidam religiosi coetus, in quibus homines eodem sacco obducti nudipedes incedunt, et super stramenta angustis in cellis vel furente Sirio somnum captant; ex iis non paucos visere est, septuagenarios, octogenarios, fortes et robustos, qui non nisi jejuniis frequentibus ac parcitati victus, licet non semper laudabilis, felicem senectutem acceptam referunt. Perdocte autem operis auctor difficultatibus occurrit, quas in scenam adducunt, qui sobriam vitam cane pejus et angue odio habent; corruit enim illorum ratio, dum ajunt, iis, qui tam arctis temperantiae legibus se addixerint, ubi aegrotant, ob virium languorem medicamenta administrari non posse, ideoque magis periclitari: nam, ut recte ait scriptor noster, vel non tam saepe aegrotant, vel non tam gravibus morbis plectuntur; in illorum enim corporibus neque plethorica neque cachectica diathesis existit, ut morbi in iis non reperiant, in quo malitiam suam exerceant, addam ego illorum fortunae adscribendum, quod ob fractas vires usurpari remedia non possint. Hippocrates in primo Aphorismorum scripsit: *senes febribus non adeo acutis corripi ut juvenes, cum frigidum sit illorum corpus, neque inflammationibus adeo obnoxium.* Rarius itaque et minus graviter a morbis afficiuntur, qui sobrietatis leges servant, quam qui autonomiae student, quibus nempe extra naturae lineam longe abducta est humorum temperies; quodsi aliquando a causis externis, uti ab aëre, cujus usus est indispensabilis, in quibusdam constitutionibus epidemiis et ipsi laeduntur, non adeo graviter tamen afficiuntur, ut qui aute et opipare vivunt, in quorum corporibus morbi epidemii reperiunt, unde feritatem suam exerceant,

quod idem quoque in pestilentia evenit, quae pinguiores victimas sibi mactari exoptat.

Senes pestilentiam minime sentire scripsit PLINIUS [1]), quod non aliam ob causam fieri putarim, quam quod corpora senum sicca sint, nec externis impressionibus tam obvia, uti juvenilia corpora, quae laxiora sunt; rationem aliam affert JULIUS CAESAR ZAROTTUS *de medica Martialis interpretatione*, putat enim, pestilentiam morbum calidissimum esse, ideoque senum corpora minus afficere. Exstat apud MARTIALEM libro tertio epigramma facetissimum in mulierem quandam nomine Vetustinam, quae, licet vetula et rugosa, catulliebat, gestiebatque, ut nuberet; dum itaque in illam variis scommatibus jocatur, hosce habet versus:

Cum bruma mensem sit tibi per augustum,
Regelare nec te pestilentia possit,
Audes ducentas nupturire post mortes.

Variis rationibus contendit interpres, quas hic referre non vacat, ostendere pestilentiam morbum esse calidissimum, ideoque ex mente MARTIALIS ipsam pestilentiam ineptam esse, ut feminam illam ob senilem aetatem perfrigidam posset calefacere; ingeniose quidem interpres, sed cui non tam facilem assensum largiri quis possit, pestem morbum calidum esse, cum saepissime paucam febrem habeat adjunctam, ut medicis etiam imponat, sed pestem senes minus afficere eo, quod senilia corpora squallida sint et sicca. Id ipsum quoque in pestilentiis, quae animalia interdum corripiunt, observare est. Vidimus annis elapsis in gravi epidemia, quae bovino genere bellum ad internecionem usque indixit in tota continenti serenissimi Veneti dominii, (quod morbi genus hoc anno magno populorum damno per totam fere Italiam acriter serpit, ac potissimum in agro Romano), vidimus, inquam, boves pinguiores et magis torosos a morbo pestifero promtius corripi quam boves vetulos et strigosos, uti in dissertatione, quam in Patavino lyceo habui, et publici juris feci, inter cetera phaenomena annotavi.

1) Hist. nat. Lib. VII. cap. 50.

PENS. XIV.

Quare cum vita ordinata adeo sit utilis, adeo virtuosa, pulchra et sancta, digna est, quam omnes amplectantur, praesertim cum facilis sit et hominis naturae maxime consentanea. Nemo, qui illam sectatur, adstringitur, ut tam parum comedat, aut bibat, quam ego, nemo vetatur vesci fructibus, pisce et aliis, quibus ego non vescor. Ego parum comedo, quia tantillum satis est parvo et debili meo stomacho. Abstineo fructibus, pisce et similibus cibis, quia mihi nocent; qui vero talibus juvantur, possunt, imo debent illis uti, tantum abest, ut sint vetandi. Cuilibet tamen cavendum, ne majorem quantitatem etiam commodissimi cibi vel potus assumat, quam ventriculus ipsius facile possit concoquere. Unde, qui nullo cibi vel potus genere offenditur, *ei sola quantitatis regula, non qualitatis est servanda*, quae res factu est facillima.

Nemo hic mihi objiciat, multos reperiri, qui, etsi inordinatissime vivant, sani tamen ad ultimos vitae terminos perveniunt; quia, cum haec res sit incerta, periculosa, et rarissime accidat, non debet ejus fiducia nos inducere ad vitam inordinatam. Non est prudentis, tantis se exponere morborum et mortis periculis ac incommodis spe eventus felicis, qui rarissimis obtingit. Magis securus est vitae senex pravae complexionis, tenens vitae regulam, quam juvenis robustissimus absque regula vivens; qui tamen probi est temperamenti, potest cum recto vitae ordine longius producere vitam, quam qui est pravi. Et potest interdum fieri, ut homo sit tam boni et firmi temperamenti, ut etiam absque tanta regula possit vivere sanus annos plurimos, et mori in extrema senectute per puram resolutionem, sicut Venetiis accidit procuratori Thomae Contareno et Paduae viro nobili Antonio Capo di vacca. Sed talem vix unum invenias inter centum millia. Unde, quod ad alios attinet, si quis ex illis diu sanus vivere exoptat et absque dolore et molestia mori per resolutionem: hoc enim modo, non aliter, potest frui fructibus talis vitae, qui sane sunt plurimi, et singuli eorum maximi aestimandi.

ANNOTATIONES.

Si quis me consuleret, quo ciborum genere, qua quantitate, quove tempore uti debeat, ut sanitatem, quantum fieri possit, sartam tectam conservet, ego suaderem, ut potius stomachum suum consuleret, a quo nimirum saniora consilia posset referre. Sic QUINTILIANUS, ut dignosceret, num oratio concinna et accommodata futura esset audientibus, dicere solebat, *aures meas consulo.* Regula itaque Polycleti erit stomachus, ut, qui sobriae vitae se dederit, secum penset, quid ferre recuset, quid valeat stomachus, ac praesertim in id incumbendum, ne nimio onere gravetur, licet, quod assumitur, optimae sit notae; satis vulgatum est illud, quod omnis repletio sit mala, panis autem sit pessima. Non minus quoque contra sobrietatis leges peccatur ab iis, qui famis tolerantia putant sanitati et vitae longaevae velificari, fermentum enim stomachicum plicis ventriculi insitum, chylo ad vias suas ablegato, sabathum nullum agnoscit, sed continuo agere vult et in ipsas ventriculi tunicas rabiem suam exercet, atque ex toto corpore humores allicit, in quos agat. Sic HIPPOCRATES ventriculum mari assimilabat, quod dat omnibus, et accipit ab omnibus, praeterea fames bilem exacuit, et hominem morosum reddit, unde PLAUTINUM illud in proverbium cessit: *fames et mora bilem in nasum conciunt.* Hanc ob causam unicam comestionem in die naturali damnabat HIPPOCRATES, cum ex hujusmodi abstinentia corpus excitetur, et alimenta postea non satis commansa avidius devorentur, atque ulterius alvus sistatur; in corpore igitur sano vitanda est fames, et fermento cibum exposcenti auscultandum.

PENS. XV.

Primo, quia efficit ut humores in corpore sint puri et benigni, *quo fit, ut non permittat fumos e ventriculo ad caput efferri.* Unde ulterius sequitur, ut tali homini cerebrum sit purum instar speculi, et mente ubique vigeat. Itaque facile ex infimis istis et terrenis ad divinarum rerum sublimes adscendit

considerationes cum summa animi voluptate et consolatione, eaque cognoscit, quae alias nunquam potuisset cogitare, nimirum quanta sit Dei potentia, sapientia et bonitas. Hinc descendit ad naturam corporalem, eamque cognoscit esse opus divinum. Videt et manu tangit ea, quae in alia aetate et cerebro minus purgato non potuisset unquam videre, vel tangere. Tunc videt turpitudinem vitii, in quod cadit is, qui affectus humanos nequit domare. Tunc cognoscit triplicem illam cupiditatem, quae nos ab ineunte aetate comitatur, carnalis voluptatis, honoris et divitiarum, quae in senibus vitae intemperatae crescere solet. Hanc is, qui non sensum et appetitum, sed rationis ductum longo usu consuevit sectari, facile temperat, et cohibet ita, ut ab ea non magnopere infestetur. Deinde cum se videt ad terminum tendere, et resolutioni propinquum, non concipit inde animo moerorem, quia, cum sciat Dei beneficio, relicto vitio, sectatum virtutem, sperat per Christi redemtoris nostri merita mori in ejus gratia, et aeterna frui beatitudine. Accedit, quod videat se jam ad id aetatis pervenisse, ad quod paucissimi pertingunt, et mortem propinquare non cum impetu et ex improviso cum acerbis doloribus, sed leni et benigno passu solius humidi radicalis, quod instar olei lucernae sensim minuitur, consumtione; quo fit, ut ipse suaviter sine dolore ab hac vita terrena et mortali ad coelestem et aeternam transeat.

O sanctam et vere felicem vitam ordinatam meritoque ab omnibus colendam! O infelicem et detestandam vitam inordinatam, quae tantis malis genus replet humanum! Pulchra vox et amabilis, *vita ordinata, sobrietas, temperantia*; sicut e contrario foeditatem sonat, *vita inordinata, crapula, intemperantia.* Et tale discrimen inter haec cernitur, quale inter vocem, *angelus et diabolus.*

Hactenus explicui causas, per quas me ab intemperantia vindicavi, et vitae sobriae addixi, et modum, quem in ea re tenui, et quid inde mihi acciderit, et commoda, quae illa suis asseclis praestat.

ANNOTATIONES.

Summatim temperantia in victu sanitatis et longaevitatis basis est et munimentum, ex qua postea tot beneficia obtinentur, quae vitae sobriae auctor hoc in loco refert, qualia sunt prudentia, sapientia atque etiam euthanasia; ubi enim quis vitae lineam intra moderationis cancellos rectam et irretortam produxerit, in extremo senio, cum necesse sit fatis concedere, nullam violentiam patietur, et anima placide e suo ergastulo, in quo conclusa erat, ad superos evolabit. Si valere vita est, non vivere, profecto eorum, qui temperantiae leges rite observant, et procul a medicis et pharmacopoeis degunt, vita vere appetlanda est, non ita vero, qui ob intemperantiam in symposiis, commessationibus, sive lectulo affixi sive continuae sessioni addicti vitam precariam duxerint.

Praeter dicta incommoda unica comestio in die naturali et crebra jejunia id quoque habent, ut oris graveolentiam inferant. Quam ob causam ora hominum, qui nihil ederint, sed jejunarint, graveoleant, quaesivit Aristoteles sectione decima tertia problemate septimo; cujus rei rationes quilibet videre potest apud eundem Aristotelem, Aphrodisaeum, Septalium et alios. Satis lepidum Martialis epigramma exstat in Bassam mulierem, cui graviter foetebat anima; referens enim varias graveolentiae differentias, eam memorat, qua olent jejunia sabatariorum, aitque, malle se, Bassam omnes illos odores olere, quam eum, quem olebat. Cur autem poëta Judaeos sugillet mentione facta de illorum jejuniis, id effecisse crediderim eo, quia nulla natio ex religionis instituo severiora servet jejunia, dum a qualibet re esculenta et potulenta ultra viginti quatuor horas omnino abstinent, unde magis ipsis quam aliis graveolet spiritus, et praesertim per aestatem, quando solemnia jejunia instituunt, et canicularibus diebus fervent, arent enim illorum linguae et ventriculus prae fervore bilis et aliorum succorum, unde halitus, quos ab ore exspirant, non possunt, quin male oleant, et eo magis in picrocolis; quam ob causam Ballonius Consil. libro II. cons. 16. iis, qui abundant amara bile, jejunia vitanda esse jubebat; tempore autem

Martialis multi Hebraei Romae degebant, et illorum instituta erant nota. Longam itaque inediam et protracta jejunia graveolentiam oris adferre satis perspectum erat, unde etiam Ovidius libro tertio *de arte amandi:*

Cui gravis oris odor, nunquam jejuna loquar.

PENS. XVI.

Sed quidam sensibus dediti et parum rationi obsequentes objiciunt, non esse optandam longam vitam eo, quod post sexagesimum quintum aetatis annum non possit dici *vita viva, sed vita mortua.* Verum hi errant graviter, ut nunc ostendam ex me ipso, narrando mea oblectamenta et voluptates, quas in hac mea aetate LXXXIII. annorum capio, quae tales sunt, ut passim me homines felicem judicent.

ANNOTATIONES.

Condonandum quidem esset iis, qui post LXV. annum satius esse ajunt e viventium statione eximi, quam vitam producere ad miseriam inter varia morborum genera, iis, inquam, condonandum esset, si juventutem ac virilitatem ab iis effectibus, qui luxui et intemperantiae deditos comitantur, immunem traduxissent; et quam male plectantur, qui genio suo indulgent, et quam raro sexagesimum annum attingant, nemo non novit, potior ergo conditio eorum erit, qui temperantiae et sobrietatis legibus se dederint in ipso juventae flore, ut omnes aetatis annos irretorto cursu percurrant. Septuaginta anni dies hominis, in potentatibus autem octoginta, sic legimus in psalmo, a quo dicto non multum abludit, quod de annis climactericis apud philosophos scriptum habemus, quos annos scalares appellant, inter quos sunt septenarii et novenarii, unde LXIII. annus, utpote productum septem et novem, magnae dignitatis et contemplationis est; natura enim pro genio numerum septimum sibi elegit, unde, sicuti morbi die VII. XIV. et XXI. in acutis crises suas moliuntur, in chronicis die XL. et LXXX., ita in cursu vitae per septenarios procedit, idcirco annus septuagesimus ut

plurimum mortalis est vitae finis, et inter climactericos recensendus, octogesimus vero primus, qui productum est numeri novenarii, si in se ipsum multiplicetur, et ipse climactericus est; sic PLATONEM ajunt LXXXI. anno completo obiisse. Scio equidem, non deesse, qui vim numeris non inesse dicant, cum in rerum natura non sint nisi individua, numeri autem sint mentis nostrae simplex opus; non esse tamen negligendam numerorum rationem, prudens consilium est, quando ipsemet Deus omnia in pondere, numero et mensura disposuit, et senarium esse voluit, quo mundum conderet, et septimo ab opere conquieverit. De numero sexto, qui inter numeros perfectos habetur, egregie scripsit divus AUGUSTINUS lib. XI. *de civit. Dei*, cum numerus senarius compleatur suis partibus, hoc est sexta sui parte, ex tertia et dimidia, quae sunt unum, duo et tria, qua in summam ducta faciunt sex, sunt enim partes quotae. Numerum itaque senarium, hoc est sex dierum, divinam sapientiam elegisse ait vir iste doctissimus, ut machinam hanc, quam mundum appellamus, conderet, est autem numerus senarius radix et origo ceterorum numerorum, qui perfecti dicuntur extra centenarium. Summus itaque rerum conditor, mundum tamquam rem perfectam, numero perfecto conditum esse voluit, ipse perfectissimus.

PENS. XVII.

Prospera utor continue valetudine, et ita sum agilis, ut e plano facile equum conscendam, et altos gradus et colles sublimes pedibus subeam. Deinde semper sum alacris, jucundus et bene contentus, liber ab animi turbelis et omni molesta cogitatione, quorum loco gaudium et pax in corde meo suam fixere stationem. Non me taedet vitae, quam ego magna mea voluptate transigo. Saepe offertur occasio colloquendi cum viris praestantibus, qui ingenio, moribus, literis aliisque virtutibus excellunt. Cum talium deest copia, trado me lectioni alicujus libri eruditi, et postea scriptioni, id in omnibus inquirens, quo possim juvare alios, quantum vires meae permittunt. Haec facio pro meo commodo et congruis temporibus et in propriis aedibus, quae, praeterquam quod sint

in pulcherrima hujus eruditae civitatis (Paduae inquam) regione, sunt valde pulchrae et commodae, quales paucae hac aetate; secundum rationem architecturae ita a me fabricatae, ut non minus adversus aestum quam frigus serviant. Fruor simul meis hortis iisque diversis, aquarum currentium rivis ad latus derivatis, in quibus magna sane oblectatio. Fruor aliquot mensibus per annum oblectatione collis in montibus istis Euganeis, ubi et fontes habeo et hortos et domum commodissimam.

ANNOTATIONES.

Satis fuse refert scriptor noster, quibus oblectamentis senectutem suam traduceret, legendo nempe, scribendo, venando, aedificando, modo in urbe, hoc est Patavii, modo ruri apud colles Euganeos, ubi villam amoenissimam construxerat; sic senex ille Terentianus in Eunucho [1]).

Ex meo propinquo rure hoc capio commodi:
Neque agri neque urbis odium me unquam percipit,
Ubi satias coepit fieri, commuto locum.

Non poterat sane vir ille sapientissimus campos et colles amoeniores, quales sunt Euganei, ac urbem clariorem, Musarum virtutumque omnium domicilium sibi deligere, ubi cum viris omnigenae doctrinae peritissimis colloqueretur, et genium suum pasceret. Satis elegans ac lectu digna est Senecae epistola 83., in qua Lucilio suo narrat, quid ageret jam senex, et quali tenore vitae uteretur, nempe inter varia studia et honesta tum corporis tum animi, sed cum summa semper victu sobrietate; *panis siccus*, ajebat ille, *et sine mensa prandium*, *post quod non sunt lavandae manus*. Exstat in hanc rem elegans Martialis epigramma [2]):

Rure morans quid agam, respondeo pauca rogatus,

1) [Act. V. Scen. VI. vers. 1. ed. Lond. in usum Delphini.]
2) [Lib. IV. 90.],

Luce Deos oro, famulos post, arva reviso,
Partibus atque meis justos indico labores,
Inde lego, Phoebumque cio, Musamque lacesso.
Hinc oleo corpus frico, mollique palaestra
Stringo libens animo gaudens, ac foenore liber
Pondero, poto, cano, ludo, lavo, coeno, quiesco,
Dum parvus lychnus modicum consumat olivi,
Haec dat nocturnis nox lucubrata camoenis.

PENS. XVIII.

Fruor alia villa mea in plano sita, quae est pulcherrima, quia plurimae viae sunt ita dispositae, ut in mediam quandam aream bene amplam concurrant; in hujus areae medio ecclesia satis honorata pro loci conditione. Interluitur haec area fluvio Brenta, utrinque magnis campis adjacentibus, qui fertiles et bene culti multisque habitaculis ornati. Antea non sic erat, quia locus erat paludosus et male sanus, bestiis quam hominibus aptior. Sed ego aquas deduxi, terram siccavi, et aërem bonum effeci, unde homines eo concurrerunt, et aedibus aedificatis habitare coeperunt felici successu. Hoc modo locus ad eum statum, multiplicatis plurimum incolis, perductus est, quem hodie videmus, ut possim vere dicere, me Deo dedisse templum et altare et animas, quae ipsum adorent, cujus rei recordatio maximum mihi adfert gaudium. Excurro etiam quotannis ad aliquam e civitatibus vicinis, ut amicorum fruar adspectu et colloquio, et praeterea artificum praestantium in architectura, pictoria, sculptoria, musica et agricultura, qualium hoc aevo magna copia. Inspicio eorum opera, confero ea cum antiquis, et semper disco aliquid, quod gratum nosse. Lustro palatia, hortos et antiquitates, loca publica, templa et munitiones, nec quidquam omitto, unde possim discere et voluptatem capere. Oblector quoque plurimum cum proficiscor, in itu et reditu considerando pulchritudinem locorum et eorum situm, quorum alii in plano, alii in colle, vicini fluminibus vel fontibus, multis structuris et hortis exornati. Neque haec oblectatio mihi sensuum obtusione redditur minor, quia omnes mihi sensus perfecte vigent, prae-

sertim gustus, ita ut simplex cibus quovis loco magis mihi sapiat quam olim, cum sensibus et vitae inordinatae deditus, omnes deliciae. Lectorum mutatio non mihi molesta; quovis loco bene et quiete somnum capio; somnia pulchra et jucunda. Sed hoc inprimis oblectat, quod videam felicem exitum sortiri conatum illum, huic reipublicae utilissimum, quo tanta locorum incultorum spatia reducuntur ad culturam, meo suggestu et consilio inchoatum. Fui ego unus e deputatis ad illius operis directionem, et mansi in locis illis palustribus duos menses continuos in fervore aestatis, nec tamen inde sensi aliquid noxae aut incommodi, tanta vitae sobriae, quae semper et ubique me comitatur, est vis et efficacitas.

ANNOTATIONES.

Plaudit hic sibi scriptor noster, beneficia referens, quae in extrema senecta, quam alii vitae faecem appellant, contulerit in rem propriam et publicam, ait enim, agricolationis studio ea damna reparasse, quae sua ipsius domus ob lites et alia infortunia passa fuerat, ac praecipue multa loca inculta et palustria ad bonam frugem deduxisse, illa exsiccando et cultoribus implendo, templis quoque inibi constructis. Paludosa loca, quae hyeme aquas habent, aestate vero tetram mephitim exhalant, prorsus exsiccare aquas alio avertendo opus sane dignum est, et apud Romanos quoque fieri solitum, ut memorat Livius de Pontina palude a Marco Lepido exsiccata; nam praeter aëris salubritatem annonam quoque et frugum abundantiam infert: at nihil est, quod sit penitus utile, quod sua quoque non habeat incommoda; etenim si hujusmodi resiccatio fiat per deductionem aquarum in aliquod proximum flumen, non raro magnae sequuntur eluviones, sublatis nempe aquarum hujusmodi receptaculis ac veluti diverticulis; flumina etenim, cum tantum aquarum pondus sustinere nequeant, fractis aggeribus, ingentia terrarum spatia inundant. Olim Rhenus noster Italicus, qui in Padum ferebatur, disruptis aggeribus per Bononiensem, Ferrariensem agrum et Ravennatum quoque ad mare sibi viam fecit, qualem et jam nunc tenet; cum postea instarent Bononienses et Ravennates, ut Rheno anti-

quus alveus in Padum restitueretur, Hercules secundus dux Ferrariae ad id operis assentiri noluit, ne majori aquarum pondere Padum oneraret, contentus, fluviorum regem minori fastu in mare procurrere, alienus a veterum Romanorum ambitione, qui, cum in senatu ageretur de avertendis variis fluminibus, quae in Tiberim aquas deferebant, decrevere, *nolle se Tiberim praecisis undique ramis minori gloria fluere.*

PENS. XIX.

Praeterea certo speramus, videre inchoatam et finitam aliam molitionem non minoris momenti, qua conservetur nostrum aestuarium maximum et admirabile munimen carae patriae, cujus conservationis ratio et modus a me (absit vero jactantia) est excogitatus, et saepius huic reipublicae suggestus tum viva voce tum scriptorum meorum lucubrationibus.

ANNOTATIONES.

Merito sane aestuaria isthaec, quae Adriae reginam coronant, illius munimenta laudatus scriptor appellat, licet fluida, solidiora tamen quam altae moenia Romae; haec enim urbs sola nunquam truces hostium vultus excidium minitantes adspexit, uti olim Roma ac postremo Vienna. Quodsi aliquando fortunae Venetae osores illam convellere pertentarunt, non nisi a longe et irrito conatu id agere aggressi sunt. Quoad conjecturas, quas nonnulli ratiocinando afferunt, nihil moror, idem scilicet Venetiis eventurum, quod olim Ravennae, nimirum fore, ut longo seculorum defluxu continenti jungantur, sed forsan id fiet, cum omnia

Exitio dabit una dies, multosque per annos
Sustentata ruet moles et machina mundi.

Quidnam autem egerit, quidve agendum proposuerit pro sustentanda aestuarii profunditate, pro commercio et commoda navigatione ad vicina loca, scriptor non memorat, facile tamen putarim, nil aliud fuisse, quam aversionem aquarum et fluviorum ab iis fluminibus, quae navigationi inserviunt, ne scilicet ob nimiam arenae copiam obstruerentur portus,

seu derivationem per canales arte factos ab iisdem fluminibus; sic in hunc finem in Medoaco flumine anno 1611. ex decreto magistratus, qui praesidet aquis, coepta est fieri constructio ampli canalis in loco dicto *La Mira*, procul Patavio duodecim millia passuum, et protenditur ad viginti quinque millia passuum circiter. Talem autem revulsionem sive derivationem aquarum, habitam pro securo remedio ad praeservandos portus, ne obstruantur, non solum non approbat, sed perniciosam ostendit D. Benedictus Castellus Brixiensis, Urbani VIII. P. M. mathematicus, in opere suo doctissimo *de aquarum fluentium mensura;* validissimis enim rationum momentis demonstrat, flumina, cum minori velocitate et impetu feruntur prope ostia, cum in mare influunt, majorem arenosae materiae copiam deponere, ac satius esse, immittere aquas in hujusmodi flumina, ut majori impetu in mare procurrant, sic enim sibi canalem in maris arena construere, et obicem illum perrumpere, quem mare suo fluxu, arenam ad littus promovendo, solet efficere. Praeter haec magna flumina id ipsum testantur, quae post longos terrarum tractus emensos magno aquarum agmine in campos marinos irrumpunt, talis est Eridanus, quo, ut Virgilius in IV. Georgicorum,

Non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior influit amnis,

ac eleganter Torquatus Tassus:

Che con piu corna Adria respinge, e pare
Che guerra porti, e non tributo al mare.

PENS. XX.

Haec sunt oblectationes et solatia meae senectutis, qualis plane senectus multum praeferenda est alterius juventuti et senio, eo, quod per vitam sobriam, Dei gratia, ab animi perturbationibus et morbis corporis sanata, non sentiat ea incommoda, quibus infiniti juvenes et totidem languidi senes misere conflictantur. Sed et ex hoc, quo modo corpore et animo sim dispositus, cognosci queat, quod hac aetate, nempe annorum LXXXIII., composuerim lepidissimam

comoediam, plenam honestis jocis et verborum salibus, quod genus poëmatis solet esse partus juventutis, cui ob varietatem et jucunditatem maxime congruit, sicut tragoedia senectutis, cui ratione gravitatis et tristium eventuum, quos proponit, est accommodata; nunc si Graecus poëta laudetur, quod anno LXXIII. aetatis tragoediam conscripsit, et idcirco sanae mentis et prudens judicatus, cur ego minus videar felix aut sani judicii, cum annis illo senior confecerim comoediam?

ANNOTATIONES.

Ad commendandam sobriam vitam redit auctor noster eo nomine, quod ab animi passionibus hominem praeservet, quod equidem rationi congruum est, ubi enim quis sobrietati vitae assueverit, habeat necesse est humores ita ad invicem temperatos, bilem praesertim et melancholiam, ut non tam facile in perturbationes et tumultus inter se cieri possint. Quam graves noxae ex animi pathematibus humanis corporibus obveniant, jam superius dictum. In hanc rem legendus D. GUENTHERUS CHRISTOPHORUS SCHELHAMERUS, in academia Kiloniensi professor primarius, in laudatissimo opere *de humani animi affectibus.* Postmodum vero transit scriptor noster ad referenda oblectamenta, quibus senectutem suam traduceret.

PENS. XXI.

Ne qua vero desit meae senectuti oblectatio, intueor assidue speciem quandam immortalitatis in successione meorum posterorum. Cum enim domum redeo, invenio undecim nepotes, omnes unius patris et matris filios, omnes sanissimos, omnes, quantum conjicere licet, literis pariter ac bonis moribus aptissimos et valde deditos. Recreor illorum cantu et bonis moribus, et ipse canto saepenumero, quia clarior mihi nunc magisque sonora vox quam unquam antea.

Ex quibus perspicuum est, vitam, quam ego vivo, in hac aetate non esse vitam mortuam, tristem, morosam, sed vividam, laetam, jucundam. Neque, si mihi optio detur, velim mutare aetatem et corporis mei statum cum juvenili eorum, qui sectantur suos

appetitus, etsi optimi sint temperamenti et naturae robustissimae, quia tales quotidie sunt expositi mille morbis et mortibus, sicut quotidiana experientia docet, et ipse in me sum expertus, cum juvenis essem. Scio, quam illa aetas sit inconsiderata et propter caloris abundantiam animosa et sibi ubique praefidens spe bona in omni re, tum propter defectum experientiae, tum quia se putant ad omnia satis firmos et validos. Unde audacter se periculis quibusvis exponunt, et, abacta ratione traditoque rationis imperio in manibus concupiscentiae, quaerunt ubique satisfacere suis desideriis, nec advertunt miseri, se hac ratione multos morbos ac saepe mortem praematuram sibi accersere, quorum malorum alterum est toleratu acerbum, alterum intolerabile et tremendum. Mors enim apparet intolerabilis omnibus sensuum et carnis mancipiis, et potissimum juvenibus, quibus summum malum videtur, mori ante tempus. Eadem tremenda illis, qui peccata sua, quibus vita ista mortalis est plena, et vindictam divinae justitiae in poenarum aeternitate considerant.

Ego vero contra ab utroque hoc malo sum immunis: a morborum metu, quia certus sum, non facile me posse in morbum incidere, morborum causis per sanctam medicinam sobrietatis excisis, a mortis anxio metu, quia tot annorum usu didici locum dare rationi. Unde non solum mihi turpe videtur, timere id, quod vitari nequit, sed etiam spero, cum ad illud punctum venero, non modicam gratia Jesu Christi sentire consolationem.

Praeterea finis iste adhuc procul abest. Scio enim, me (fortuitis eventibus sepositis) non moriturum nisi per puram resolutionem, eo, quod per vitae meae regulam omnes alios aditus morti occluserim. Pulchra et desiderabilis mors, quam natura nobis affert via resolutionis. Cum enim natura vinculum vitae nostrae effecerit, facilius invenit modum illius solvendi, et dat majores inducias, ut lenissime solvat. Talis mors non obvenit nisi post longissima aetatum spatia, et vi summae debilitatis, quia sensim longo temporis tractu eo rediguntur homines, ut non possint amplius ambulare, nec etiam nisi difficulter ratiocinari, fiuntque coeci, surdi, curvi, a quibus malis per gratiam Dei video me adhuc procul abesse,

et credo animam meam, quae in hujus mei corporis statione nihil invenit nisi pacem et concordiam tum inter humores tum inter sensum et rationem, non facile ab ea recessuram, et multis annis opus fore, ut ab ea expellatur. Unde videor mihi certo posse concludere, me multos adhuc annos victurum prospera valetudine, fruendo hujus mundi adspectu et pulchritudine et sperando, idem me facturum per gratiam Dei in altero, idque totum adminiculo virtutis et sanctae sobrietatis, cui me addixi, amicum me constituens rationi et inimicum sensus et appetitus, quod omnino cuilibet facile est factu, qui vult vivere, prout decet hominem.

Superest ergo, cum vita sobria res sit adeo felix et nomen delectabile, possessio adeo facilis, conservatio ita certa et firma, ut omnes, qui ingenio praediti, ex animo moneam, horter, deprecer, ut hunc opulentissimum vitae thesaurum obviis ulnis amplectantur. Qui thesaurus sicut omnes alias opes hujus mundi superat (adfert enim nobis vitam longam et sanam), ita dignissimus est, quem omnes ament, inquirant, et possideant semper.

Hic thesaurus est sancta illa sobrietas, grata Deo, amica naturae, filia rationis, soror virtutis, socia vitae temperatae, modesta, nobilis, elegans, paucis contenta, ordinata et suis functionibus distincta.

ANNOTATIONES.

Quid hoc rei est unquam, quod avi vehementius suos nepotes diligant, ac foveant, quam parentes ipsi, eoque magis, quo aetate sunt provectiores, quibuscum lubenter saltant, ludunt, plorant, et erga eosdem sunt indulgentiores, si quid committant castigatione dignum. An quia, ut dici solet, senes repuerascant, an potius, quod ii, qui nepotes habent, curis soluti et rei familiaris administratione relicta domi plurimum manere cogantur, illos adspectando atque amplexando in spem successionis et duraturae familiae. Magnum sane oblectamentum se percepisse ait nobilissimus scriptor ex undecim nepotibus, iisdem parentibus prognatis, quos e fratre habebat ipse coelebs, quibuscum ludebat, saltabat, aliosque pueriles gestus agebat, dicere solitus, pueros usque ad quintum

annum esse veluti mimulos. Curiosum est, quod apud Ptolomaeum, Commentariorum libro VIII., legitur de Masinissa rege, qui pro simiis et catulis in aula sua educabat complures puellos, quos postea triennio exacto ad parentes suos remittebat, aliosque denuo capiebat. Non exigue mehercle voluptatis et solatii illi esse debuit, coetum illorum puerorum ejusdem fere aetatis, inter se ludentium, clamantium, pugnantium, interdum contemplari iis horis, quibus alii principes mimos et moriones et alia propudia accersunt, ut horas ac taedium fallant. Socratem, philosophum adeo celebrem, cum pueris ludere non erubuisse, refert Seneca *de tranquillit. animi*, non solum autem ad simplex animi levamen id egisse ajunt, sed eodem tempore philosophabatur, mente concipiens ac divinans, quale futurum esset hujus vel illius pueri ingenium et mores. Idem quoque egisse summa voluptate perfusum se scribit Ludovicus Cornarus, dum undecim suis nepotibus mensam coronatam adspiceret, ex illorum vultibus, dictis, responsis conjectans, quis ex iis ad arma tractanda, quis ad rempublicam administrandam, quis ad infulas et sacram militiam natus.

PENS. XXII.

Ex ipsa tamquam radice nascitur vita sanitatis, alacritas, industria, rerum honestarum studia et omnes actiones dignae animo bene morato et composito; ei favent leges divinae et humanae, prout ab illa, tamquam nebulae a sole, fugiunt repletio, saturitas, crapula, humores supervacanei, vapores noxii, intemperies, febres, dolores, moerores et mortis pericula. Sua pulchritudine allicit animos generosos, securitate sua promittit omnibus amicam et longam vitae conservationem, sua facilitate invitat quemlibet cum exigua molestia ad obtinendas ejus victorias. Denique promittit, se fore benignam custodem vitae tam divitis quam pauperis, tam maris quam feminae, tam senis quam juvenis. Divitem docet modestiam, pauperem parsimoniam, virum continentiam, feminam pudicitiam, senem, qua ratione mortem a se defendat, juvenem, ut firmiorem spem vitae habeat. Sobrietas sensus reddit purgatos, corpus agile, in-

tellectum vivacem, motus expeditos, actiones promtas et faciles. Per illam anima, veluti terreno pondere exonerata, experitur magna ex parte suam libertatem, spiritus suaviter discurrunt per arterias, sanguis blande per venas diffunditur, et calor temperatus ac blandus facit temperatos et blandos effectus. Denique nostrae potentiae pulcherrimo ordine servant gratissimam harmoniam.

ANNOTATIONES.

Varia hic enumerat bona, quae vitae sobrietas pariat, et mala, quae arceat. Unum hic observo, quod medicorum doctrinae non congruit; ait enim, in iis corporibus, qui in victu sobrietatem servant, spirituum suaviter discurrere per arterias, et sanguinem blande per venas diffundi, ERASISTRATI opinioni haerens, qui putabat, spiritus vitales contineri in arteriis, sanguinem autem in venis, quem acriter redarguit GALENUS in eo tractatu, cui titulus, *quod sanguis in arteriis natura contineatur;* non solum enim in arteriis continetur sanguis, sed perpetuo ac rapido motu per illas fertur, solusque est, qui partes nutrit, qui vero a nutritione residuus est, per venas redux ad cor remeat, si circulationis lex vera est (uti verissima et ipsis sensibus obvia, sed vetustati prorsus ignota), quam mundo patefecit HARVEYUS Angliae Democritus, qui hujusce arcani in omnibus animalibus prima rudimenta hausit Patavii ab AQUAPENDENTE et PAULO SARPA.

PENS. XXIII.

O sanctissima et innocentissima sobrietas, unicum naturae refrigerium, benigna mater humanae vitae, vera tam animi quam corporis medicina! quantum te mortales laudare, quanto affectu et promtitudine amplecti deberent, quia praebes illis modum, quo maximum hujus vitae bonum, vitam, inquam, et sanitatem tueantur! Utinam ipsis tua bona perspecta forent, praesertim iis, qui vitae sanctae et spirituali dediti in monasteriis contemplationi vacant! Quanto et ipsi et eorum actiones summo Deo gratiores forent, si totos se ad te colendam conferrent!

Quantum hunc mundum, et ecclesiam Christi exornarent! Nam in terris aestimarentur ut vere patres sancti, sicut olim habiti fuere antiqui eremitae, religiosi et episcopi, qui praeter vitam spiritualem etiam hanc sobriam servabant. Sicut hi vivendo hoc modo ultra C. annos saepenumero aetatem extenderunt, et multa miracula patrarunt, ita et illi facerent, eandem ducem secuti. Essent praeterea sani, contenti, alacres, ubi modo magna ex parte sunt morbidi, melancholici, inquieti, sua sorte non contenti. Et quia aliqui dicunt, ista illis a Deo immitti, ut exerceat illorum patientiam, et ipsi pro peccatis poenitentiam agant, ego puto, illos decipi, quia non possum credere, Deo placere, ut homo, opus et imago ipsius, quem tantopere amat, vivat infirmus, melancholicus, male contentus, quin potius illi placet, ut vivat sanus, alacris, bene contentus. Sic enim vivebant sancti patres, et ita melius serviebant divinae majestati orationibus et sanctis operibus vacando. O quam pulcher esset hic mundus, si tales essent religiosi hujus temporis, quia nunc sunt plures religiones et plura monasteria, quam olim erant, in quibus, si regula sobriae vitae servaretur, magnus esset venerandorum senum doctrina et sanctitate eminentium numerus, quos orbis suspiceret. Neque idcirco deessent vitae, ordini et regulae vivendi, quam religio vel monasterium statuit, sed potius hanc redderent perfectiorem. Nam in omni religione concessum, vesci pane, et bibere vinum, et interdum vesci ovis, et in quibusdam permissa etiam caro; praeterea variae sorbitiones, acetaria, fructus et ovorum tortulae; qui cibi saepe illis nocent, et aliquibus vitam adimunt, sed quia ab ordine concessi illis utuntur, cogitantes forsitan, se peccaturos, si aliquid ex illis relinquerent. Verum non peccarent, imo magnum bonum praestarent, si, ubi trigesimum aetatis annum excessere, illos relinquerent, et inciperent vivere pane et vino, cum panatella ex pane et ovis cum pane. Haec est vera ratio conservandi hominem a pravis succis et humoribus malaque complexione, estque multo laxior quam illa sanctorum patrum antiquorum in desertis, qui solum fructibus sylvestribus et herbarum radicibus vescebantur, et aquam bibebant, et nihilominus diutissime sani, alacres et bene contenti vivebant.

Idem evenire religiosis hujus aetatis, quibus etiam hac ratione facilior esset adscensus in coelum, quod omni fideli Christiano semper patet, postquam dominus noster, sparso pro nostra redemtione suo pretioso sanguine, illud semel nobis aperuit.

Possem hic plura alia in commendationem vitae sobriae in medium adferre, sed quia non est mihi propositum, conscribere panegyricum, finem facio, ut et ipse sim sobrius in hac causa, reliquis in aliam occasionem dilatis.

ANNOTATIONES.

Absolvit tandem tractatum suum auctor noster, elogium vitae sobriae conscribens ac beneficia referens, quae ex illa rite servata hominibus proveniunt, inter quae potissimum longaevitatem refert, exemplo eremicolarum, qui solis herbis, plantarum fructibus et simplici aquae potu ad integra fere secula vitam sanam producebant, quod idem ait nostris quoque temporibus eventurum religiosis viris, qui intra claustra vitae spirituali se addixerint, si sobriam vitam rite servarent, qua neglecta morbidi ut plurimum fiunt, melancholici, inquieti, et sua sorte non contenti; neque excusandos ait, dum dicunt, Deum sic velle illorum patientiam exercere, sed recte dicit auctor, Deum velle homines esse sanos, ut illi serviant in laetitia, ideo non custoditae sobrietatis poenas luere. Ast religiosos viros, qui vitae spirituali se devoverint, secularibus vitae commodis ob opes, quibus affluunt, liberaliter uti novum non est; observavit id olim et doluit div. Hieronymus, adspiciens nonnullos ditiores monachos, quam fuerant seculares, uti videre est apud eundem in epistola ad Nepotianum *de vita clericorum et sacerdotum.*

LUDOVICI CORNARI

ad reverendissimum

D. BARBARUM

AQUILEJAE PATRIARCHAM ELECTUM

EPISTOLA.

Reverendissime Domine!

Humano intellectui divini aliquid inesse multa quidem palam faciunt, sed prae ceteris modus, quo homines per epistolas didicere amicis absentibus sensa sua communicare, ut inter se quodammodo videantur colloqui ad ingentem quoque locorum distantiam, uti modo tecum facio. Hac igitur epistola de rebus jucundis et magnae utilitatis verba faciam, quamvis hac de re alias coram sermo habitus fuerit, non in hac tamen aetate, qua nonagesimum primum annum ago, quando nihil mihi detrahunt anni, imo, quo magis procedunt, prosperitatem augent, quod multis summae admirationi est, non ita mihi, qui causam novi, et demonstrare teneor, post LXXX. annum posse hominem in terris summa felicitate perfrui, qualis obtineri nequit, nisi nunquam satis laudata vitae sobrietate, Deo quoque gratissima, ut quae sensum comprimat, et rationem elevet. Modo ut exordiar, scito, me convenisse hisce diebus multos in hoc Patavino lyceo professores tum medicos tum philosophos, quibus longaevitas mea erat perspecta, et satis notum, quomodo tam perfecta valetudine et animi laetitia, memoria, intellectu, voce gauderem, et qua ratione in singulos dies octo horas impenderem, ut manu mea tractatus ad publicum bonum conscriberem, multis horis deambu-

lando, canendo, sicque diem traducendo. O Reverendissime Domine, si me preces meas ad Deum canentem et Davidis exemplo chelym pulsantem audires, magnam sane perciperes voluptatem. Mirabantur sane paulo ante laudati professores, quomodo de tot rebus diversi generis, et quae multam exigerent attentionem, hac aetate possem scribere. Potes itaque mente concipere, quanta animi voluptate perfundar. Unanimiter itaque pronunciarunt, me jam senem in dies juvenescere, dum ceteri homines, qui annum attigerint LXXX., ad omnes fere operationes sint inepti, et omni morborum genere male plectantur, ac si quis forte nullam patiatur corporis aegritudinem, memoria et intellectu ut plurimum careat. Non omni tamen ex parte felix esse potest vita, quam duco, quin aliquid incidat, quod illam perturbet. Quinquaginta abhinc annis affectione quadam laborare coepi, quam non nisi ad occultam proprietatem referre possum, qualis affectio est, ut quotannis ineunte julio per totum augusti mensem abstemius fiam, ut nullum vini genus sine gravi noxa potare valeam, hujusmodi enim tempore vinum mihi prorsus hostile est, ac praesertim stomacho, quo alimento destitutus, quando ex aquis, licet rite paratis, alimonia nulla suppetit, magnam virium prostrationem patior; cum itaque sine vini potu nullum cibi genus mihi sapiat, circa medium augusti mensem summa macie conficior, et ad luctandum cum morte pene deducor, cui malo ut occurrerem, curabam, ut ex uvis praecocibus maturescentibus vinum recens mihi compararem, quo mirifice trium dierum spatio recreari me sentio, mirantibus non parum medicis, quomodo vinum recens non defaecatum loco remedii esse posset, et proclamantibus, non posse ultra unum aut alterum annum vitam protendi, cum tamen ab hujusmodi praedictione jam anni X. effluxerint; idcirco cum se delusos viderent, et me in singulos annos in melius proficere, magna eloquentia, sed parum firmis rationibus, tam singulare munus mihi vel a natura vel ab occultis siderum influxibus concessum asserebant. Magnam equidem esse vim eloquentiae ultro fateor, sed persuaderi non poteram, ut crederem, aliunde id proficisci quam a suscepta et observata victus ratione. Alia quoque voluptate perfundi me cognovi, mecum animadver-

tens, longaevitatem cum experientia vi pollere, ut indoctum hominem doctum faciat, cum experientia verum et stabile scientiarum omnium sit fundamentum, certus quippe, tale medicorum assertum esse omnino falsum. Vide, quaeso, Reverendissime Domine, quam facile hominum ratiocinia cadant, ubi falsis fundamentis fuerint superstructa. Demonstrare siquidem mihi perdifficile esset, non esse hoc peculiare donum mihi a natura concessum, cum a ceteris nullatenus differam, et iisdem humoribus sim conflatus, imo cuique felicitatem hanc appetenti non magnus est labor, illam assequi, si velit; homini enim praeter sensum rationem ac intellectum Deus optimus maximus impertitus est, quorum ope se ad extremos usque vitae fines sartum tectum servare possit, et quia quisque, cum juvenis est, sensui et voluptati totum se tradere pro more habet, sciat propterea, ubi XL. annum attigerit, se juventutis favore et stomachi nativo robore medium iter exegisse, postmodum autem descensum et declinationem ad senectam sibi superesse, quare necessariam esse in victu mutationem, tum in qualitate tum in quantitate, ac meliorem ordinem servandum; fieri siquidem nequit, ut, qui appetitui et voluptati indulgere velit, errata non committat, quae mala ut caverem, sobriae vitae me totum mancipavi. Fateri tamen licet, hujusmodi transitu a voluptuosa vita ad sobriam me non parum laborasse, quare ad difficultatem tollendam, continentiam, quae divinum Dei donum est, suppliciter ab ipso Deo oravi, sicque paulatim ad frugalis vitae castra me contuli, quae postea mihi non admodum molesta fuit, quamvis non adeo validum temperamentum a natura sortitus essem. Quicunque igitur huic vivendi generi se velit adjicere, si firmo corporis habitu sit praeditus, meo exemplo non tam arctis legibus se debet obstringere, sed liberalius ad vires sustentandas nutrire se poterit. Medici itaque, qui sermones hosce meos et rationes audierant, me a veritate non aberrare ingenue confessi sunt, junior tamen ex his medicis protestatus est, rationem evincere, proposita mea vera esse, sed sibi rem fore difficillimam; cui ego reposui, mihi quoque rem perdifficilem fuisse, sed ubi honesti ratio sic exigat, opera, quae Deo pergrata sunt, licet ardua, esse suscipienda, novit enim

ille hominem, ubi LXXX. annum attigerit, a sensuum tyrannide liberum esse; constituit enim Deus humanae naturae longos vitae fines, ac voluit, eum, qui ad naturales vitae terminos devenerit, sine labore et anxietate ab hac vita ad aliam immortalem per solam resolutionem migrare, ut mihi spes est sanguine sacratissimo Servatoris nostri, quem ipse fudit, ut animas ab hujusmodi poenis eximeret. Dictis meis annuit medicus ille juvenis, dixitque, sobriae vitae se devovere velle, et experiri aliquando in senectute hanc animi quietem et solatium. Desiderium, quo flagrabam, Vir Reverendissime, Tecum colloquendi, me prolixiorem fecit. Ajunt nonnulli, me oleum et operam perdidisse, homines ad vitam sobriam amplexandam adhortando, ac hosce meos tractatus Platonicae reipublicae, cujus exsistentia non nisi idealis fuit, speciem referre; at si rationibus meis fidem non habent, credant saltem experientiae, quae palam facit, me vitam multos annos hoc pacto servasse, antequam tractatum istum conscriberem, neque illum publici juris fecissem, nisi a quolibet servari posse fuissem expertus, jamque a non paucis accepi, quosdam, tractatu hoc meo perlecto, hujusmodi vivendi generi nec sine fructu se addixisse, quod igitur de PLATONIS republica obtrudunt, in hoc tractatu *de vita sobria* locum minime habet, sed hujusmodi hominibus, qui sensibus et voluptatibus potius quam rationibus auscultant, justa punitio est, si gravissimos morbos atque interdum etiam intempestivam mortem sibi accersant.

ANNOTATIONES.

Duo admiratione digna, quae vix fidem mereantur, observasse ait nobilis scriptor, nisi in se ipso fuisset expertus, unum, quod ab usu cinnamomi quam piperis se magis incalescere persentiret, alterum, quod quotannis julii et augusti mensibus a cujuscunque vini genere tali aversione corriperetur, ut abstemius omnino fieret, et hanc ob causam succedente anorexia in summum languorem et vitae discrimen deduceretur, iis autem mensibus exactis, a vino recenti, prodigii ad instar, cum sanitate in gratiam rediret. Cinnamomum vi pollere calorem acriorem

excitandi quam piper non admodum miror; piper enim est substantia nimis dura et compacta, ut a stomachi fermento non tam facile dissolvi possit, si enim integrum assumatur, tale redditur, neque ex illo olei quidquam obtinetur, cinnamomum vero multum habet oleositatis, quae naturae amica subit venas, et lampadis vitalis pabulum est. Vulgaris autem observatio est, piperis modice contusi et fracti quam in pulverem tenuissimum redacti securiorem esse usum. Mirari autem magis licet, quomodo vinum vetus depuratum ac defaecatum praedictis mensibus CORNARI nostri stomacho adeo hostile esset, recens vero septembris mense paratum adeo amicum, ut remedii loco esset, quando omnes, qui sapiunt, nisi cogat necessitas, a vinis recentibus, quantum possunt, abstinent: *Qui veteri utuntur vino, sapientes puto*, ajebat PLAUTUS in Cassina; locus exstat in hanc rem apud div. LUCAM cap. 5., ubi de vino veteri haec dixit Servator noster: *Nemo, bibens vinum vetus, statim vult novum, dicit enim, vetus melius esse.* Experiamur itaque, an quidquam in medium proferre liceat, quod probabilitatis specimen aliquod habeat. Hujus itaque anniversarii affectus gravis ac insolentis causam potissimam in habitum siccum et squallidum, quem a vitae sobriae usu vir nobilis contraxerat, referri posse existimo. Cum enim a primordiis valde imbecillem corporis constitutionem fuisset sortitus, et transitu a lautiori vivendi genere ad vitae sobriae castra omnino exsuccus et junceus factus est, qualis siccitas postea per aestatem, *sole dies referente siccos*, ita augescebat, ut major esse non posset; in hujusmodi autem statu ac tempore vinum e sua natura ob partes spirituosas, quas habet, calorem vitalem et fermentum stomachicum depascere potius aptum est, quam fovere, et pascere: sic e CELSI monito *aestate dilutius, hieme meracius bibendum;* hinc latrante Sirio omnes, qui sapiunt, a vini usu sibi temperant, ac ad tabernas confluunt, ubi ptisanae et aquae ex acido limonum, aurantiorum, cerasorum, fragorum satis elegantes parantur, ubi liberaliter et forsan etiam nimis se proluunt. Quod autem vinum recens in hoc nobilissimo viro prae ceteris exhausto praesidii loco esset, ac tam cito stomachi robur instauraret, in acidum volatile, quod in uvis maturitatem nondum as-

secutis praepollet, referendum existimo. Scire autem oportet, vina soli Patavini, quibus nobilis patiens utebatur, id peculiare habere, quod e sua natura multum acidi volatilis obtineant, ac in tinis citissime summo fervore ebulliant, et paucos post dies facta despumatione et partium praecipitatione clarescant, unde non solum plebs rusticana, sed urbana etiam vinis novis augusti et septembris mensibus paratis sine noxa utitur. Id in hisce vinis recentibus observavi, quod, ubi in doliis ad quindecim fere dies ebullierint, ab ebullitione et murmure omnino cessent, atque foramine concluso suae quieti ibi relinquantur, quod in ceteris regionibus non evenit, ubi vina per totam fere hiemem in doliis perstrepere percipiuntur, antequam perfectam depurationem assequantur. Instaurato itaque a grata vini novi aciditate ventriculi fermento, quod a vino veteri in habitu corporis ceteroqui squallido et magis aestuosis anni mensibus fuerat exustum, mirum esse non debet, si corpus postea renutriri inciperet, ut fit in iis, qui, postquam longis laevitatibus intestinorum laborarint, ructu acido superveniente, qui prius non aderat, licet macie confecti, suae sanitati et pristino nitori redduntur.

Finis tomi primi.

CATALOGUS LIBRORUM

sumtu LEOPOLDI VOSSII

editorum.

Aegidii Corboliensis carmina, quae supersunt, medica, ex antiquiss. codd. mss. edidit, notasque et prolegomena adjecit *L. Choulant.* 8 maj. 1826. (1 Thlr. 16 gr.)

Baer, C. E. a, De ovi mammalium et hominis genesi. Epistola ad Acad. Caesar. Petropolitan. Cum tab. aeneis. 4. 1827. (1 Thlr. 16 gr.)

Barkow, H., Monstra animalium duplicia anatomice delineata, descripta et quoad nexum cum medicina forensi et arte obstetricia illustrata. Cum icon. 109. 2 Tomi in 4. [Sub prelo.]

Biot, J. B., Lehrbuch der Experimentalphysik, oder Erfahrungs-Naturlehre. Bearbeitet von *G. T. Fechner.* Mit 20 Kupfert. und Biot's Portrait. 4 Bände. gr. 8. Zweite verm. Auflage der deutschen Bearbeitung. [Sub prelo.]

Burdach, K. F., Die Physiologie als Erfahrungswissenschaft, mit Beiträgen von *v. Baer* und *Rathke.* 1r Band. Mit 6 Kupfert. gr. 8. 1826. (3 Thlr. 12 gr.) [Vol. II. proxime prodibit.]

Carus, C. G., Entdeckung eines einfachen vom Herzen aus beschleunigten Blutkreislaufes in den Larven netzflügliger Insecten. Mit 3 Kupfert. gr. 4. 1827. (1 Thlr. 16 gr.)

Casper, J. L., Bescheidene Zweifel gegen die neue Hellseherin in Carlsruhe, mit einigen Gedanken über den thierischen Magnetismus überhaupt. 8. 1818. (12 gr.)

Celsus, A. C., De re medica libri octo. Editio nova, curant. *Fouquier* et *Ratier.* 12. Parisiis. 1823. (1 Thlr. 12 gr.)

Choulant, L., Tafeln zur Geschichte der Medicin, nach der Ordnung ihrer Doctrinen. Von den ältesten Zeiten bis zum Schlusse des achtzehnten Jahrhunderts. gr. fol. 1822. (1 Thlr. 20 gr.)

Choulant, L., De locis Pompejanis ad rem medicam facientibus. Cum tab. lithogr. gr. 4. 1823. (12 gr.)
— — Rede über den Einfluss der Medicin auf die Cultur des Menschengeschlechts. gr. 8. 1824. (4 gr.)
— — Prodromus novae editionis A. C. Celsi librorum VIII. de medicina. Inest apparatus critici Celsiani tentamen bibliographicum. gr. 4. 1824. (1 Thlr.)
— — Anleitung zur ärztlichen Receptirkunst, nebst einem systematischen Grundrisse der Arzneimittellehre. Als Leitfaden zu seinen Vorlesungen entworfen. gr. 8. 1825. (12 gr.)
Coster, J., Handbuch der chirurg. Operationen, worin die neuen Operations-Methoden von Lisfranc beschrieben sind. Aus dem Franz. mit Zusätzen von *J. C. W. Walther*. Mit einer Steintafel. 12. 1825. (1 Thlr. 12 gr.)
Darstellung der neuen Entdeckungen über Electricität und Magnetismus, von Oerstedt, Arago, Ampère, Davy, Biot, Erman, Schweigger, de la Rive u. m. a. durch *Ampère* und *Babinet*. Aus dem Franz. Mit 2 Kupfertafeln. gr. 8. 1822. (16 gr.)
Ducamp, T., Ueber Harnverhaltungen, welche durch Verengerung der Harnröhre veranlasst werden, und von den Mitteln, durch welche man die Obstructionen dieses Canals zerstören kann. Aus dem Franz. Mit 5 Kupfertafeln. gr. 8. 1823. (1 Thlr. 12 gr.)
Fechner, G. T., Repertorium der organischen Chemie. 1r Bd. 1te bis 3te Abth. (Pflanzenchemie.) gr. 8. 1826 u. 27. (9 Thlr. 8 gr.) [Vol. II. (Zoochemia) proxime prodibit.]
Friedländer, Herm., Fundamenta doctrinae pathologicae, sive de morbi in corpore animique ratione atque natura. 8 maj. 1828. (2 Thlr.)
— — L., Ueber die körperliche Erziehung des Menschen. Aus dem Franz. von Dr. *F. Oehler*. gr. 8. 1819. (1 Thlr. 16 gr.)
Hartmann, Ph. K., Glückseligkeitslehre für das physische Leben des Menschen, oder die Kunst, das Leben zu benutzen, und dabei Gesundheit, Schönheit, Körper- und Geistesstärke zu erhalten und zu vervollkommnen. gr. 8. 1808. (2 Thlr.)
Hünefeld, F. L., Physiologische Chemie des menschlichen Organismus, zur Beförderung der Physiolo-

gie und Medicin und für seine Vorlesungen entworfen. 2 Bände. gr. 8. 1825 u. 27. (3 Thlr. 12 gr.)

Hünefeld u. F. Picht, Rügens metallische Denkmäler der Vorzeit, vorzugsweise chemisch bearbeitet. Mit Abbildungen. gr. 8. 1827. geh. (12 gr.)

Körber, J. F. von, Auszug aus den im russ. Reiche erschienenen Manifesten, Ukasen u. s. w., welche das Medicinalwesen betreffen. gr. 8. 1816. (3 Thlr. 12 gr.)

Kühn, C. Gottl., Opuscula academica argumenti cum medici tum philologici. C. icon. Vol. I. 8 maj. 1827. (2 Thlr. 12 gr.) [Vol. II. u. III. modo imprimuntur.]

Kunze, G., De Dysphagia commentatio pathologica. Cum tab. II. gr. 8. 1820. (1 Thlr.)

Lisfranc, J., Ueber Verengerungen der Harnröhre Aus dem Franz. gr. 8. 1824. (18 gr.)

Magendie, F., Vorschriften zur Bereitung und Anwendung einiger neuen Arzneimittel. 5te Auflage mit Anmerkungen und Zusätzen von *G. Kunze*. gr. 8. 1826. (12 gr.)

Meckel, J. F., Archiv für Anatomie und Physiologie. Jahrg. 1826. Mit 7 Kupfr. gr. 8. (4 Thlr.)

— — Dasselbe. Jahrg. 1827. Mit 7 Kupfr. gr. 8. (4 Thlr.)

— — Joanni Friderico Blumenbachio die XVI. septembris 1825. 4. (8 gr.)

— — Handbuch der pathologischen Anatomie. 2 Bde, oder 3 Abtheilungen. 1812—1818. (8 Thlr.)

— — Descriptio monstrorum nonnullorum cum corollariis anatomico-physiologicis. C. tab. VI. aeneis. 4. 1826. (3 Thlr.)

Noack, C. A., Commentatio de melanosi cum in hominibus tum in equis obveniente. Specimen pathologiae comparatae. Cum tab. III. aeneis. 4 maj. 1826. (1 Thlr. 8 gr.)

Ollivier, G. P., Ueber das Rückenmark und seine Krankheiten. Mit Zusätzen von *J. Radius*. Mit 2 Steintafeln. gr. 8. 1824. (1 Thlr. 20 gr.) [Vol. II. s. additamenta proxime prodibunt.]
